

සද්දතීතිප්පකරණං

ධාතුමාලා

15. සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

ඉතො පරං තු සරතො, කකාරන්තාදිහෙදතො;
ධාතුයො ධාතූනිප්පත්ත-රූපානි විවිධානි ව.

සාට්ඨකපෙ පිටකම්භි, ජිනපායෙ යථාබලං;
න යං උපපරික්ඛිත්වා, සමාසෙන කපේස්ස'හං.

ඉ ගතියං. යෙසං ධාතුනං ගතිඅත්ථො, බුද්ධිපි තෙසං අත්ථො. පවත්තිපාපුණානිපි. තත්‍ර ගමනං දුට්ඨං කායගමනං ඤාණගමනඤ්ච. තෙසු කායගමනං නාම ඉරියාපට්ඨගමනං, ඤාණගමනං නාම ඤාණප්පත්ති, තස්මා පයොගානුරූපෙන “ගච්ඡති” ති පදස්ස “ජානාති” තිපි අත්ථො භවති, “පවත්ති” තිපි අත්ථො භවති, “පාපුණාති” තිපි අත්ථො භවති, ඉරියාපට්ඨගමනෙන ගච්ඡතිතිපි අත්ථො භවති, ඤාණගමනෙන ගච්ඡතිතිපි අත්ථො භවති. තථා හි “සීසං ගච්ඡති” තිආදීසු ඉරියාපට්ඨගමනං “ගමන” ත්ති වුච්චති. සුන්දරං නිබ්බානං ගතො. “ගතිමා” තිආදීසු පන ඤාණගමනං. එවං සබ්බෙසම්භි ගතාත්ථානං ධාතුනං යථාපයොගං අත්ථො ගහෙතබ්බො.

තස්සිමානි රූපානි භවන්ති – ඉති, එති, උදෙති. කාරිතෙ “උදායති” ති රූපං භවති. උට්ඨාපෙතිති හි අත්ථො, දුකාරො ආගමො. උපෙති, සමුපෙති, වෙති, අපෙති, අවෙති, අන්වෙති, සමෙති, අභිසමෙති, සමයො, අභිසමයො, ඊදි, උදි, එකොදි, පණ්ඩිතො, ඉතො, උදිතො, උපෙතො, සමුපෙතො, අන්විතො, අපෙතො, සමෙතො, එතබ්බො, පච්චෙතබ්බො, පටියමානො, පටිච්චො, එන්තො, අධිප්පෙතො, අධිප්පායො, පච්චයො, අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි. “ඉතා, ඉත” තිආදීනා යථාරහං ඉත්ථිනපුංසකවසෙනපි. පච්චෙතුං, උපෙතුං, සමුපෙතුං, අන්වෙතුං, සමෙතුං, අභිසමෙතුං, ඉච්ච, පටිච්ච, සමෙච්ච, අභිසමෙච්ච, අපෙච්ච, උපෙච්ච, පටිමුඛං ඉත්වා, ඉත්වාන, උපෙත්වා, උපෙත්වාන, උපෙතුන, අඤ්ඤානිපි බුද්ධවචනානුරූපතො යොජෙතබ්බානි.

ඉතිඉති ක්‍රියාසද්දො, සුත්තන්තෙසු න දිස්සති;
ඉදමෙත්ථ න වත්තබ්බං, දස්සනායෙව මෙ රුතො.

“ඉතායං කොධරූපෙන”, ඉති පාළි හි දිස්සති;
අභිගුත්තරනිකායම්භි, මුනිනාභව්ව භාසිතා;

වුත්තඤ්ඤෙනං භගවතා අභිගුත්තරනිකායෙ කොධං නින්දන්තෙන –

“ඉතායං කොධරූපෙන, මච්චුවෙසො ගුහාසයො;
තං දමෙන සමුච්ඡින්නදෙ, පඤ්ඤාචිරියෙන දිට්ඨියා” ති.

තත්‍ර ඉතායන්ති ඉති අයන්ති ඡෙදො. ඉතිඉති ව ගච්ඡති පවත්තීති අත්ථො. අයං පනෙත්ථ සුත්තපදන්ථො – යො දොසො ලොකෙ “කොධො” ති ලොකියමහාජනෙන වුච්චති, නායං අත්ථතො කොධොති වත්තබ්බො. කිත්ති පන වත්තබ්බො, එසො හි සරිරසඛිධාතගුහාසයො මච්චුරාජා එව කොධවසෙන පමද්දන්තො සත්තසන්නානෙ ගච්ඡතිති වත්තබ්බො. තං එවරූපං “මච්චුරාජා” ති වත්තබ්බං බහුතො ජනස්ස අනත්ථකරං කොධං හිතකාමො දමෙන පඤ්ඤාය චිරියෙන දිට්ඨියා ව ඡින්නදෙයානි.

එනීති ඉමස්ස පන ආගච්ඡතිති අත්ථො. “එනී”ති එත්ථ හි ආඋපසග්ගො සන්ධිකිච්චෙන පටිච්ඡන්තත්තා න පාකටො වලාභකාවත්ථරිතො පුණ්ණවන්දො විය. තථා හි එත්ථ ආ ඉති එනීති සන්ධිච්ඡග්ගො භවති, ආකාරස්ස ව ඉකාරොන පරොන සද්ධිංයෙව එකාරාදෙසො. තස්මා “අයං සො සාරථී එනී. එතු වෙස්සන්තරො රාජා”තිආදීසු “ආගච්ඡති, ආගච්ඡතු”තිආදීනා අත්ථො කටෙතබ්බො. බ්‍යාකරණසත්ථෙපි හි ආ ඉති එනීති සන්ධිච්ඡග්ගො දිස්සති, තස්මා අයම්පි නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බො. අථ වා ඉතීති රස්සවසෙන වුත්තං පදං ගමනං බොධෙති, එනීති වුද්ධිවසෙන වුත්තං පන යථාපයොගං ආගමනාදීනි. මත්තාවසෙනපි හි පදානි සවිසෙසත්ථානි භවන්ති. තං යථා? සාසනෙ පබ්බජිතො, රට්ඨා පබ්බජිතොති. සඤ්ඤාගාසඤ්ඤාගවසෙනපි, තං යථා? ගාමා නිග්ගච්ඡති. යසං පොසො නිගච්ඡති, තස්මා අයම්පි නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බො. එත්ථෙතං වුච්චති –

ඉ ගතියන්ති කට්ඨා, ධාතු වුද්ධිං ගතා යදා;
තදා ආගමනත්ථස්ස, වාචිකා පායතො වසා.

ඉරියාපථත්ථතො භෙ-සා නිච්චාගමවාචිකා;
“අයං සො සාරථී එනී”, ඉච්චාදෙත්ථ නිදස්සනං.

අනිරියාපථත්ථෙත, වත්තෙන ගමනෙපි ව;
ආගමනෙ ව භොතීති, ධිමා ලක්ඛෙය්‍යා තං යථා.

“පටිච්ච එලමෙති”ති, එවමාදීසු වත්තෙන;
වුද්ධිප්පත්තා ඉකාරච්චා, එසා ධාතු පවත්තති.

“අත්ථමෙත්තම්හි සුරියෙ, වාළා” ඉච්චාදීසු පන;
ගතෙ, “එනීති ඉති”ති-ආදිස්වාගමනෙ සියා.

තථා හි ඊතීති අනත්ථාය එනි ආගච්ඡතිති ඊති, උපද්දවො, ඉති ආගමනත්ථො ගහෙතබ්බො. ආහ ව සුත්තනිපාතවධිකථායං “එනීති ඊති, ආගන්තුකානං අකුසලභාගීනං බ්‍යසනභෙතුනං එතං අධිවචන”න්ති.

ඉදානි යථාරහං නිපාතාබ්‍යාතනාමිකපරියාපන්තානං ඉතිඉතො සද්දානමත්ථුද්ධාරො වුච්චතෙ – තත්ථ ඉතිසද්දො හෙතුපරිසමාපනාදිපදත්ථ විපරියාය පකාරාවධාරණ නිදස්සනාදිඅනෙකත්ථප්පහෙදො. තථා හෙස “රුප්පතීති බො භික්ඛවෙ තස්මා රුපන්ති වුච්චති”තිආදීසු හෙතුඅත්ථෙපි දිස්සති. “තස්මානිහ මෙ භික්ඛවෙ ධම්මදායාදා භවථ, මා ආමිසදායාදා. අත්ථී මෙ තුම්හෙසු අනුකම්පා, කින්නි මෙ සාවකා ධම්මදායාදා භවෙය්‍යුං, නො ආමිසදායාදා”තිආදීසු පරිසමාපනෙ. “ඉති වා ඉති එවරුපා විසුකදස්සනා පටිච්චරතො”තිආදීසු ආදිඅත්ථො. “මාගණ්ඩියොති තස්ස බ්‍රාහ්මණස්ස සඬ්ඛා සමඤ්ඤා පඤ්ඤත්ති වොභාරො නාමං නාමකම්මං නාමධෙය්‍යං නිරුත්ති බ්‍යඤ්ජනමහිලාපො”තිආදීසු පදත්ථවිපරියායෙ. “ඉති බො භික්ඛවෙ සප්පට්ඨයො බාලො, අප්පට්ඨයො පණ්ඩිතො. සඋපද්දවො බාලො, අනුපද්දවො පණ්ඩිතො. සඋපසග්ගො බාලො, අනුපසග්ගො පණ්ඩිතො”තිආදීසු පකාරො. “අත්ථී ඉදප්පච්චයා ජරාමරණන්ති ඉති පුට්ඨෙත සනා ආදන්ද අත්ථීතිස්ස වචනීයං. කිං පච්චයා ජරාමරණන්ති ඉති වෙ වදෙය්‍ය, ජාතිපච්චයා ජරාමරණන්ති ඉච්චස්ස වචනීය”න්තිආදීසු අවධාරණෙ. “අත්ථීති බො කච්චාන අයමෙකො අන්තො, නත්ථීති බො කච්චාන අයං දුතියො අන්තො”තිආදීසු නිදස්සනෙ. නිපාතවසෙනෙව තෙ පයොගා ගහෙතබ්බො. “ඉතායං කොධරුපෙනා”ති එත්ථ පන ආබ්‍යාතවසෙන ගමනෙ ඉතිසද්දො දිස්සති. අයමෙවත්ථො ඉධාධිප්පෙනො, නිපාතත්ථො පන න ඉච්ඡිතබ්බො, විඤ්ඤුනං අත්ථග්ගහණෙ කොසල්ලුපාදනත්ථං කෙවලං අත්ථුද්ධාරවසෙන ආගතොති දට්ඨබ්බං. ඉතරො පන –

ගත්‍යත්ථෙ විමසද්දත්ථෙ, ඉතොසද්දො පවත්තති;
අත්ථිතො”ති හි ගත්‍යත්ථෙ, පච්චත්තවචනං භවෙ.

ඉමසද්දස්ස අත්ථම්භි, නිස්සක්කවචනං භවෙ;
“ඉතො සා දක්ඛිණා දිසා”, ඉතිආදීසු පාළිසු.

ගත්‍යත්ථො ඉච්ඡිතො එත්ථ, ඉතරත්ථො න ඉච්ඡිතො;
අත්ථුද්ධාරවසා චුත්තො, කොසල්ලත්ථාය විඤ්ඤානං.

ඉධ පන සමයසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං සනිබ්බවනං වත්තබ්බම්භි අවත්වා උපරි අයධාතුවිසයෙයෙව වක්ඛාම ඉ එ අයධාතුවසෙන තිධාතූමයත්තා සමයසද්දස්ස. තත්‍ර ඉතීති ඉකාරානන්තරත්‍යන්තපදස්ස ව “එති, උදෙතී” තිආදීනඤ්ච එකාරානන්තරත්‍යන්තපදානං අඤ්ඤෙසඤ්ච එවරූපානං පදමාලා යථාරහං යෙභුයොන අත්තනොපදානි වජ්ජෙත්වා යොජෙතබ්බා. ඊදිසෙසු හි යානෙසු දුක්කරා ක්‍රියාපදමාලා. යස්මා පන ඉමස්මිං පකරණෙ සුකරා ව දුක්කරා ව ත්‍යන්තපදමාලා ජානිතබ්බා, තස්මා භූවාදිගණාදීසු අට්ඨසු ගණෙසු විහිතෙහි ඡන්තවුතියා වචනෙහි සබ්බසාධාරණං අසබ්බසාධාරණඤ්ච පදමාලානායං බුමං -

අකාරානන්තරත්‍යන්ත-පදානං පන්තියො බුධො;
භවති රුන්ධතාදීනං, යොජෙ සබ්බත්ථ සබ්බථා.

ඉති එතී”ති වෙනෙසං, පදානං පන පන්තියො;
සුද්ධස්සරපුබ්බකානං, යොජෙ විඤ්ඤා යථාරහං.

ආකාරානන්තරත්‍යන්ත-පදානඤ්චාපි පන්තියො;
“යාති සුණාති අස්නා-ති” ඉච්චාදීනං යථාරහං.

ඉවණ්ණානන්තරත්‍යන්ත-පදානම්භි පාළියො;
යොජෙ “රුන්ධිති රුන්ධිති”-ඉච්චාදීනං යථාරහං.

උකාරානන්තරත්‍යන්ත-සුතිඉති පදස්ස ව;
පෙරණත්ථෙ පචත්තස්ස, යොජෙ මාලං යථාරහං.

එකාරානන්තරත්‍යන්ත-පදානම්භි යථාරහං;
“ජෙති රුන්ධෙති කාරෙති, කාරාපෙති” තිආදීනං.

ඕකාරානන්තරත්‍යන්ත-පදානම්භි පදක්කමෙ;
“කරොති භොති භොති” ති-ආදීනං යුත්තිතොවදෙ;

ඉච්චෙවං සත්තධා චුත්තො, පදමාලානායො මයා;
ඉතො මුත්තො නායො නාම, තත්ථි කොචි ක්‍රියාපදෙ.

“ආදත්තෙ කුරුතෙ පෙතෙ”, ඉච්චාදි නයදස්සනා;
යථාරහං යුත්තිතොති, වචනං එත්ථ භාසිතං.

ඉදානි ඉකාරානන්තරත්‍යන්තපදස්ස කමො වුච්චතෙ - ඉති, ඉන්ති. ඉසි, ඉථ. ඉමි, ඉම. අපරිපුණ්ණො වත්තමානානායො. ඉතු, ඉන්තු. ඉහි, ඉථ. ඉමි, ඉම. අපරිපුණ්ණො පඤ්චමීනායො. එත්ථ ව ඉමෙසං ද්විත්තං සාසනානුරූපභාවස්ස ඉමානි සාධකපදානි “වෙති, අපෙති, අන්වෙති” ති. තත්ථ ව ඉති වෙති. විගච්ඡතිති අත්ථො, ඉතිසද්දො භෙත්ථ ගමනං බොධෙති. තථා අප ඉති අපෙති. අපගච්ඡතිති අත්ථො. අනු ඉති අන්වෙති. අනුගච්ඡතිති අත්ථො. ගරු පන අනු එති අන්වෙතිති වදන්ති. තං -

“යථා ආරඤ්ඤකං නාගං, දන්තිං අන්වෙති භත්ථිති;

ජෙස්සන්තං ගිරිදුග්ගෙසු, සමෙසු විසමෙසු ව;
එවං තං අනුගච්ඡාමි, පුත්තෙ ආදාය පච්ඡතො”ති.

ඉමාය පාළියා න සමෙති “ජෙස්සන්තං අන්වෙති”ති වචනතො “අනුගච්ඡාමි”ති වචනතො ව. තථා හි එතිසද්දො යත්ථ වෙ ඉරියාපථවාචකො, තත්ථ ආගමනංයෙව ජොතෙති, න ගමනං, තස්මා ආගමනත්ථස්ස අයුත්තිතො ගමනත්ථස්ස ව යුත්තිතො වි ඉතිආදිනා ඡෙදො ඤෙය්‍යා. එතෙසඤ්ච ඉතිසද්දවසෙන කතඡෙදානං අත්ථිභාවං යුත්තිභාවඤ්ච “ඉතායං කොධරූපෙනා”ති පාළියෙව සාධෙති, තස්මායෙව “අනු ඉති, අනු ඉන්ති, අනු ඉසි”තිආදිනා “අන්වෙති”තිආදිනං ඡෙදෙ ලබ්භමානනයෙන චුත්තජ්ජකාරො චත්තමානාපඤ්චමීනයො පරස්සපදවසෙන දස්සිතො. සත්තමීරූපාදිති සබ්බථා අප්පසිද්ධාති.

ඉමානි පන භවිස්සන්තියා රූපානි, සිත්තා තෙ ලහුමෙස්සති. ඉස්සති, ඉස්සන්ති. ඉස්සසි, ඉස්සථ. ඉස්සාමි, ඉස්සාම. ඉස්සතෙ, ඉස්සන්තෙ. ඉස්සසෙ, ඉස්සවිහෙ. ඉස්සං, ඉස්සාමිහෙ. අසබ්බධාතුකත්තෙපි සුද්ධස්සරත්තා ධාතුස්ස ඉකාරාගමො න ලබ්භති. පරිපුණ්ණො භවිස්සන්තිනයො.

අථ කාලාතිපත්තියා රූපානි භවන්ති, ඉස්සා, ඉස්සංසු. ඉස්සෙ, ඉස්සථ. ඉස්සං, ඉස්සමිහා. ඉස්සථ, ඉස්සසු. ඉස්සසෙ, ඉස්සවිහෙ. ඉස්සං, ඉස්සාමිහසෙ. කාලාතිපත්තිභාවෙ ව අසබ්බධාතුකත්තෙ ව සන්තෙපි සුද්ධස්සරත්තා ධාතුස්ස අකාරිකාරාගමො න ලබ්භති අනෙකන්තිකත්තා වා අනුපපන්නත්තා ව අකාරාගමො න භොති. ද්විත්තඤ්ඤත්ථ සුද්ධස්සරානං අනන්තරිකානං එකතොසන්තිපාතො අනුපපත්ති. පරිපුණ්ණො කාලාතිපත්තිනයො.

ඉමස්මිං පන ධාතෙ සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ සොතුනං පයොගත්ථෙසු පරමකොසල්ලජනනත්ථං “නනු තෙ සුතං බ්‍රාහ්මණ භඤ්ඤමානෙ, දෙවා න ඉස්සන්ති පුරිසපරක්කමස්සා”ති පාළිතො නයං ගහෙත්වා චුත්තජ්ජකාරෙහි භවිස්සන්තියා රූපෙහි සබ්බසො සමානානි අසමානත්ථානි චත්තමානිකරූපානි ව ඊසකං අඤ්ඤමඤ්ඤං සමානානි භවිස්සන්තිකාලාතිපත්තිනං රූපානි ව පකාසයිස්සාම – චත්තමානාවසෙන තාව “ඉස්සති, ඉස්සන්ති. ඉස්සසි, ඉස්සථා”ති සබ්බං යොජෙතබ්බං. අත්ථො පන “ඉස්සං කරොති”තිආදිනා චත්තබ්බො. තස්මිංයෙව අත්ථෙ භවිස්සන්තිවසෙන “ඉස්සිස්සති, ඉස්සිස්සන්ති. ඉස්සිස්සසි, ඉස්සිස්සථා”ති පරිපුණ්ණං යොජෙතබ්බං. අත්ථො පන “ඉස්සං කරිස්සති”තිආදිනා චත්තබ්බො. කාලාතිපත්තිවසෙන පන “ඉස්සිස්සා, ඉස්සිස්සංසු. ඉස්සිස්සෙ, ඉස්සිස්සථා”ති පරිපුණ්ණං යොජෙතබ්බං, අත්ථො පන “ඉස්සං අකරිස්සා”තිආදිනා චත්තබ්බො. ධාත්චත්තරවසෙන සංසන්දනානයොයං.

ඉදානි එකාරානන්තරත්තපදස්ස කමො වුව්චනෙ –

එති, එන්ති. එසි, එථ. එමි, එම.

එතු, එන්තු. එහි, එථ. එමි, එම.

න ව අප්පත්වා දුක්ඛන්තං, විස්සාසං එය්‍ය පණ්ඩිතො;
නිවෙසනානි මාපෙත්වා, වෙදෙහස්ස යසස්සිතො;
යදා තෙ පහිණිස්සාමි, තදා එය්‍යාසි ඛත්තිය.

එය්‍ය, එය්‍යං. එය්‍යාසි, එය්‍යාථ. එය්‍යාමි, එය්‍යාම. එථ, එරං. එථො, එය්‍යාවිහො. එය්‍යං, එය්‍යාමිහෙ.

සො පුරිසො එය්‍ය, තෙ එය්‍යං. ත්වං එය්‍යාසි, තුමිහෙ එය්‍යාථ. අහං එය්‍යාමි, මයං එය්‍යාම. සො පුරිසො එථ, තෙ එරං. ත්වං එථො, තුමිහෙ එය්‍යාවිහො. අහං එය්‍යං, මයං එය්‍යාමිහෙ.

පරොක්ඛානියාත්තනප්පතනිරූපානි සබ්බසො අප්පසිද්ධානි.

එස්සති, එස්සන්ති. එස්සසි, එස්සථ. එස්සාමි, එස්සාම. එස්සනෙ, එස්සන්තෙ. එස්සසෙ, එස්සවිහෙ. එස්සං, එස්සාමිහෙ.

සම්මොදමානා ගච්ඡන්ති, ජාලමාදාය පක්ඛිනො;
යදා තෙ විවදිස්සන්ති, තදා එහින්ති මෙ වසං.

“අභිදොසගතො ඉදානි එහි”ති වචනදස්සනතො අපරානිපි භවිස්සන්තිරූපානි ගහෙතබ්බානි.

එහිති, එහින්ති. එහිසි, එහිථ. එහිමි, එහිම. එහිතෙ, එහින්තෙ. එහිසෙ, එහිවිහෙ. එහිස්සං, එහිස්සාමිහෙ.

එස්සා, එස්සංසු. එස්සෙ, එස්සථ. එස්සං එස්සාමිහා. එස්සථ, එස්සිසු. එස්සසෙ, එස්සවිහෙ. එස්සිං, එස්සාමිහසෙ.

අථාපරොපි එකාරානන්තරත්තපදක්කමො භවති;
උදෙනි, උදෙන්ති; උදෙසි, උදෙථ; උදෙමි, උදෙම.

උදෙනු, උදෙන්තු. උදෙහි, උදෙථ. උදෙමි, උදෙම, උදාමසෙ.

උදෙය්‍ය, උදෙය්‍යුං. සෙසං නෙය්‍යං. උදිස්සති, උදිස්සන්ති. සෙසං නෙය්‍යං. උදිස්සා, උදිස්සංසු. සෙසං නෙය්‍යං.

ඉමානි සුද්ධස්සරධාතුරූපානි.

කකාරන්තධාතු

කු සද්දෙ කෙ ව. කොති, කවති, කායති, එවං කත්තුපදානි භවන්ති. කුය්‍යති, කිය්‍යති, එවං කම්මපදානි. කානනං, කබ්බං, ජාතකං, එවං නාමිකපදානි. කුත්වා, කුත්වාන, කචිත්වා, කචිත්වාන, කාවිත්වා, කාවිත්වාන, කායිතුං, එවං අබ්‍යයපදානි.

තත්‍ර කානනන්ති ධීතමජ්ඣන්තිකසමයෙ කවති සද්දං කරොතීති කානනං, වනං. තථා හි –

“ධීතෙ මජ්ඣන්තිකෙ කාලෙ, සන්තිසිවෙසු පක්ඛිසු;
සංඝතෙව බ්‍රහ්මරඤ්ඤං, සා රති පටිභානි ම”න්ති

වුත්තං. අථ වා කොකිලමයුරාදයො කවන්ති සද්දායන්ති කුජන්ති එත්ථානි කානනං. මනොහරත්‍යා අවස්සං කුය්‍යති පණ්ඩිතෙහිති කබ්බං. කාවීයං. කාවෙය්‍යං. අඤ්ඤත්‍ර පන කචිතං ඉදන්ති කබ්බන්ති තද්ධිතවසෙන අත්ථො ගහෙතබ්බො. කෙචි තු කාබ්‍යන්ති සද්දරූපං ඉච්ඡන්ති, න තං පාවචනෙ පමාණං සක්කටභාසාභාවතො. සක්කටභාසාතොපි හි ආවරියා නයං ගණ්හන්ති. ජාතං භූතං අතීතං භගවතො වරියං, තං කීයති කටීයති එතෙනානි ජාතකං. ජාතකපාළි හි ඉධ “ජාතක”න්ති වුත්තා. අඤ්ඤත්‍ර පන ජාතං එව ජාතකන්ති ගහෙතබ්බං. තථා හි ජාතකසද්දො දෙසනායම්පි වත්තති “ඉතිවුත්තකං ජාතකං අබ්‍රහ්මධම්ම”න්තිආදීසු. ජාතියම්පි වත්තති “ජාතකං සමොධානෙසි”තිආදීසු.

පක්ක නිවගගියං. නිවගමනං නාම හිතගමනං හීනප්පචත්ති වා. නිවසද්දො හි හීනවාචකො “නිවෙ කුලෙ පච්චාජාතො”ති එත්ථ විය. පක්කති ක්‍රියාපදමෙත්ථ දිස්සති, න නාමිකපදං. යත්ථ යත්ථ නාමිකපදං න දිස්සති, තත්ථ තත්ථ නාමිකපදං උපපරික්ඛිත්වා ගහෙතබ්බං. ක්‍රියාපදමෙව හි දුද්දසං,

ක්‍රියාපදේ විජ්ජමානෙ නාමිකපදං නත්ථිති න වත්තබ්බං, තස්මා අන්තමසො “පක්කනං, තකනං” ඉව්චෙවමාදීති භාවවාචකානි නාමිකපදානි සබ්බාසු ධාතුසු යථාරහං ලබ්භන්තීති දට්ඨබ්බං.

තක භසනෙ. භසනං භාසො. තකති.

තකි කිව්ජ්ජිවනෙ. කිව්ජ්ජිවනං කසිරජ්ජිවනං. තඬකති. ආතඬකති. ආතඬකො. ආතඬකොති කිව්ජ්ජිවිතකරො රොගො, තථා හි අට්ඨකථාවරියා “අප්පාබාධං අප්පාතඬක”න්ති ඉමස්මිං පාළිප්පදෙසෙ ඉති අත්ථං සංවණ්ණෙසු “ආබාධොති විසභාගවෙදනා වුච්චති, යා එකදෙසෙ උප්පජ්ජිත්වා සකලසරිරං අයපට්ටෙන බන්ධිත්වා විය ගණ්භාති. ආතඬකොති කිව්ජ්ජිවිතකරො රොගො. අථ වා යාපෙනබ්බරොගො ආතඬකො, ඉතරො ආබාධො. බුද්දකො වා රොගො ආතඬකො, බලවා ආබාධො. කෙච් පන ‘අප්ඤ්ඤාත්තසමුට්ඨානො ආබාධො, බහිද්ධාසමුට්ඨානො ආතඬකො’ති වදන්ති”ති.

ආතඬකො ආමයො රොගො,
බ්‍යාධා’බාධො ගදො රුජා;
අකල්ලඤ්ඤෙව ගෙලඤ්ඤං,
නාමං රොගාහිධානකං.

සුක ගතියං. සොකති, සුකො, සුකි. තත්‍ර සුකොති සුවො. සොකති මනාපෙන ගමනෙන ගව්ජ්ජිති සුකො. තස්ස භරියා සුකි.

බුක්ක භස්සනෙ. ඉධ භස්සනං නාම සුතබ්බස්සනං අධිජ්ජෙනං “සුතබ්බො භස්සිත්වා”ති එත්ථ විය, න “ආවාසො ගොචරං භස්ස”න්තිආදීසු විය. වචනසඬබ්බාතං භස්සනං, බුක්කති සා.

ධක පටිඝාතෙ ගතියඤ්ච. පටිඝාතො පටිභනනං. ධකති.

චක තිත්තිපටිඝාතෙසු. තිත්ති තප්පනං, පටිඝාතං පටිභනනංච. චකති.

අක කුට්ටගතියං. අකති. එතා කුආදිකා අකපරියන්තා ධාතුයො පරස්ස භාසානි සද්දසත්ථවිදු වදන්ති. තෙසං මතෙ එතා “ති අන්ති, තු අන්තු” ඉව්වාදීනංයෙව විසයො. පාළියං පන නියමො නත්ථි, තස්මා න තං ඉධ පමාණං.

ඉ අප්ඤ්ඤානෙ. අප්ඤ්ඤානං උච්චාරණං සික්ඛනං වා, අයති, අධියති, අප්ඤ්ඤාති, අධිතෙ, අප්ඤ්ඤානං, අප්ඤ්ඤායකො. දිබ්බං අධියසෙ මායං. අධියන්ති මහාරාජ, දිබ්බමායිධ පණ්ඩිතා. අප්ඤ්ඤානමරියා පථවිං ජනිත්ථා. තත්ථ අප්ඤ්ඤායකොති අප්ඤ්ඤාතිති අප්ඤ්ඤායකො, මන්තෙ පරිවත්තෙතිති අත්ථො.

උ සද්දෙ. අවති, අවන්ති. අවසි. එත්ථ “යො ආතුමානං සයමෙව පාවා”ති පාළි පපුබ්බස්ස උධාතුස්ස පයොගොති දට්ඨබ්බො. පපුබ්බස්ස වදධාතුස්ස දකාරලොපප්පයොගොතිපි වත්තුං යුජ්ජති.

වඬක කොට්ඨ්ලෙ. වඬකති. වඬකං. වඬකසද්දො හි වක්කසද්දෙන සමානත්ථො, වක්කසද්දො ච වඬකසද්දෙන. තථා හි –

“යං නිස්සිතා ජගතිරුහං, ස්වායං අග්ගිං පමුඤ්ඤති;
දිසා භජථ වක්කඬගා, ජාතං සරණතො භය”න්ති.

පාළි දිස්සති. අයං පන වක්කසද්දො සක්කට්ඨාසං පත්වා කකාරරකාරසඤ්ඤාගක්ඛරිකො භවති, ධාතුභාවො පනස්ස පොරාණෙහි න වුත්තො, තස්මා ක්‍රියාපදං න දිට්ඨං. ඉමස්ස පන වඬකසද්දස්ස “වඬක කොට්ඨ්ලෙ”ති ධාතුභාවො වුත්තො, “වඬකති”ති ක්‍රියාපදඤ්ච, පාළියං තු “වඬකති”ති

ක්‍රියාපදාං න දිට්ඨං, තථා භාවවාචකො වච්ඡාසද්දොපි. වාච්චලිඛිගො පන අනෙකෙසු යානෙසු දිට්ඨො. තත්ත වච්ඡාසනීති ක්‍රියාපදං පාළියං අවිජ්ජමානමපි ගහෙතඛිබ්බෙව නාට්ඨීති ක්‍රියාපදමිව. භාවවාචකස්ස පන වච්ඡාසද්දස්ස අත්ථිතා නත්ථිතා ව පාළිආදිසු පුනස්පුනං උපපරික්ඛිතඛිබ්බා. කෙවෙත්ථ වදෙය්‍යුං “යදි භාවවාචකො වච්ඡාසද්දො නත්ථි, කථං ‘අට්ඨවච්ඡාසං මණ්ණරතනං උළාර’න්ති එත්ථ සමාසො”ති. එත්ථ පන අට්ඨසු යානෙසු වච්ඡාසං අට්ඨවච්ඡාසං, න අට්ඨවච්ඡාසානි යස්සාති. දඛ්ඛවාචකො හි වච්ඡාසද්දො, න භාවවාචකොති දට්ඨඛිබ්බං.

වච්ඡාසං වක්ඛස්සෙව කුට්ඨං, ජිමිහස්සෙව රිමිහමනුජු;
වච්ඡාසද්දාදයො එතෙ, වාච්චලිඛිගා තිලිඛිගිකා.

අථ වා වච්ඡාසද්දොයං, “වච්ඡාසස්තා”තිආදිසු;
බලිසෙ ගිරිභෙදෙ ව, වත්තතෙ ස පුමා තදා.

අයස්සෙති “තෙ”මෙ ජනා වච්ඡාසස්තා සයන්ති. යථාපි මච්ඡො බලිසං, වච්ඡාසං මංසෙන ඡාදිතං. වච්ඡාසස්තොව අමිබුජො”තිආදිසු බලිසෙ වත්තති.

එත්ථ සීයා “නනු ව හො ‘යථාපි මච්ඡො බලිසං, වච්ඡාසං මංසෙන ඡාදිතං’න්ති එත්ථ වච්ඡාසද්දො ගුණවාචකො විසෙසනසදො, යෙන බලිසො විසෙසිතො, තෙන වච්ඡාසං කුට්ඨං බලිසන්ති අත්ථො විස්සෙය්‍යාති”ති? තත්ත, වච්ඡාසද්දෙ අවුත්තෙපි බලිසසභාවස්ස වච්ඡාසත්තා කුට්ඨත්ථො පාකටොති නත්ථි විසෙසනසද්දෙන පයොජනං. ඉදං පන “බලිසං වච්ඡාසං”න්ති වචනං “හත්ථි නාගො. සරොරුහං පදුමං. හත්ථි ව කුසුමං නාගො”තිආදිවචනමිව පරියායවචනං, තස්මා “වච්ඡාසං”න්ති පදස්ස “කුට්ඨං”න්ති අත්ථො න ගහෙතඛිබ්බො. අථ වා යථා “යථා ආරස්සෙය්‍යං නාගං, දන්තිං අත්ථෙති හත්ථිති”ති එත්ථ නාගසද්දස්ස දන්තිසද්දස්ස ව අස්සෙය්‍යමස්සෙය්‍යපරියාය වචනත්තෙපි දන්තින්ති මනොරමදන්තයුත්තන්ති අත්ථො සංවණ්ණිතො, තථා “බලිසං වච්ඡාසං”න්ති ඉමෙසමිපි අස්සෙය්‍යමස්සෙය්‍ය පරියායවචනත්තෙපි වච්ඡාසන්ති කුට්ඨන්ති අත්ථො වත්තඛිබ්බො. එවස්සෙති සති අත්ථො සාලරාජා විය සුචුල්ලිතො හොති, දෙසනා ව විලාසජ්ජන්තා, න පන “වච්ඡාසං බලිසං”න්ති සද්දානං ගුණගුණිවසෙන සමානාධිකරණභාවො ඉච්ඡිතඛිබ්බො “බුද්ධො හගවා වෙරස්සෙය්‍යං විහරති”තිආදිසු “බුද්ධො හගවා”ති ඉමෙසං විය සමානාධිකරණභාවස්ස අනිච්ඡිතඛිබ්බත්තා. න හි ඊදිසෙසු යානෙසු සමානාධිකරණභාවො පොරාණෙහි අනුමතො.

“යත්ථ එතාදිසො සත්ථා, ලොකෙ අප්පට්ඨග්ගලො;
තථාගතො බලප්පත්තො, සම්බුද්ධො පරිනිබ්බුතො”ති,

“බුද්ධං බුද්ධං නිබ්බලිසං සුද්ධං යාව සුද්ධං”න්ති ව ආදිසු පන අනුමතො. එත්ථ හි “එතාදිසො”ති ව “අප්පට්ඨග්ගලො”ති ව “තථාගතො”ති ව “බලප්පත්තො”ති ව “සම්බුද්ධො”ති ව “පරිනිබ්බුතො”ති ව ඉමානි “සත්ථා”ති අනෙක පදෙන සමානාධිකරණානි. තථා “බුද්ධං බුද්ධං”න්ති ද්විත්වං පදානං පච්ඡිමං පුරිමෙන සමානාධිකරණං භවති.

ඉති “යථාපි මච්ඡො බලිසං, වච්ඡාසං මංසෙන ඡාදිතං”න්ති එත්ථ වච්ඡාසද්දො බලිසස්සාහිධානත්තරං, න ගුණවාචකො. එවං වච්ඡාසද්දො බලිසෙ වත්තති. “කච්ඡං ගච්ඡාම පබ්බතං. දුරෙ වච්ඡාසපබ්බතො”තිආදිසු පන ගිරිවිසෙසෙ වත්තති. එත්ථ ව “වච්ඡාසපබ්බතො”ති වත්තඛිබ්බෙ සුබුච්චාරණත්ථං නිරුත්තිනෙයෙන මජ්ඣෙ අනිමිත්තං තකාරාගමං කත්වා “වච්ඡාසපබ්බතො”ති වුත්තං. අථ වා වච්ඡාසෙව වච්ඡාසතා, යථා දෙවො එව දෙවතා. යථා ව දිසා එව දිසතාති, එවං තාපච්චයවසෙන වච්ඡාසතා ව සා පබ්බතො වානි “වච්ඡාසපබ්බතො”ති වුත්තං, මජ්ඣෙ රස්සවසෙන වෙතං දට්ඨඛිබ්බං. අථ වා වච්ඡාසමස්ස සණ්ඨානමත්ථිති වච්ඡාසතොති මත්තුඅත්ථෙව තපච්චයො, යථා පබ්බමස්ස අත්ථිති පබ්බතොති. එවං වච්ඡාසතො ව සො පබ්බතො වානි වච්ඡාසපබ්බතො. “වච්ඡාසපබ්බතො” ඉච්චෙව වා පණ්ණත්ති, පාදක්ඛරපාරිසුරියා පන “දුරෙ වච්ඡාසපබ්බතො”ති වුත්තන්ති දට්ඨඛිබ්බං.

ලොක දස්සනෙ. ලොකනි. ලොකො. ආලොකොනි අඤ්ඤානිපි රූපානි ගහෙනබ්බානි.
චුරාදිගණං පන පත්වා ඉමිස්සා “ලොකෙති, ලොකයති, ඔලොකෙති, ඔලොකයති” තිආදිනා රූපානි
භවන්ති. ලොකොනි තයො ලොකා සඨ්ඛාරලොකො සත්තලොකො ඔකාසලොකොනි. තත්ථ
“එකො ලොකො, සබ්බෙ සත්තා ආභාරට්ඨිතිකා” ති ආගතො සඨ්ඛාරො එව ලොකො
සඨ්ඛාරලොකො. සත්තා එව ලොකො සත්තලොකො. චක්කවාලසඨ්ඛාරො ඔකාසො එව ලොකො
ඔකාසලොකො, යො “භාජනලොකො” තිපි වුවිවති. තෙසු සඨ්ඛාරො ලුප්පතීති ලොකොනි.
චුත්තඤ්ඤානං භගවතා “ලුප්පති පලුප්පතීති බො භික්ඛු තස්මා ලොකොනි වුවිවති” ති. ලොකියති
එත්ථ පුඤ්ඤපාපං තබ්බිපාකො වානි සත්තො ලොකො. ලොකියති විචිත්තාකාරතො දිස්සතීති
චක්කවාලසඨ්ඛාරො ඔකාසො ලොකො. යස්මා පන ලොකසද්දො සමුහෙපි දිස්සති, තස්මා
ලොකියති සමුදායවසෙන පඤ්ඤාපියතීති ලොකො, සමුහොති අයමිපි අත්ථො ගහෙනබ්බො. අථ වා
ලොකොනි තයො ලොකා කිලෙසලොකො භවලොකො ඉන්ද්‍රියලොකොනි. තෙසං සරූපං
චුරාදිගණං කට්ඨස්සාම බහුවිධතඤ්ච. බහිද්ධා පන කචිහි “ලොකො තු භුවනෙ ජනෙ” ති
එත්තකමෙව චුත්තං.

සිලොක සඨ්ඝාතෙ. සඨ්ඝාතො පිණ්ඩනං. සිලොකනි, සිලොකො, සිලොකමනුකස්සාමි.
අත්ථරපදනියමිතො වචනසඨ්ඝාතො සිලොකො. සො පජ්ජන්ති වුවිවති, තථා හි “සිලොකො යසස්සි
පජ්ජෙ” ති කවයො වදන්ති.

දෙක ධෙක සද්දස්සාහෙසු. සද්දො රවො, උස්සාහො වායාමො. දෙකති. ධෙකති.

රෙක සකි සඨ්ඝායං. රෙකති. සඨ්ඝාති, තස්මිං මෙ සඨ්ඝාතෙ මනො. සඨ්ඝා.

අකි ලක්ඛණෙ. අඨ්ඝාති, අඨ්ඝො, සසඨ්ඝො.

මකි මණ්ඩනෙ. මණ්ඩනං භූසනං, මඨ්ඝාති.

කත ලොලියෙ. ලොලභාවො ලොලියං යථා දක්ඛියං. කකති, කාකො, කාකී. එත්ථ “කාකො,
ධඨ්ඝො, වායසො, බලි, හොජී, අරිට්ඨො” ති ඉමානි කාකාභිධානානි.

කුක වක ආදානෙ. කුකති, වකති, කොකො, වකො. එත්ථ කොකොනි අරඤ්ඤසුනබො.
වකොනි බුද්දකවනදීපිකො, බ්‍යග්ඝොතිපි වදන්ති.

වක දිත්තියං පටිසාතෙ ව. දිත්ති සොභා, වකති.

කකි වකි සක්ක තික ටික සෙක ගත්තත්ථා. කඨ්ඝාති, වඨ්ඝාති, සක්කති, නිසක්කති, පරිසක්කති,
ඔසක්කති, වධාය පරිසක්කනං. බ්ලාරනිසක්කමත්තමිපි. තෙකති, ටෙකති, ටිකා සෙකති. එත්ථ ටිකානි
ටිකියති ජානියති සංවණ්ණනාය අත්ථො එතායාති ටිකා. එතා ඉධාතුආදිකා සෙකපරියන්තා ධාතුයො
“අත්තනොභාසා” ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති. තෙසං මතෙ එතා “තෙ අත්තෙ, තං
අත්තං” ඉච්චාදිනංයෙව විසයො, පාවචනෙ පන නියමො නත්ථි.

භික්ක අබ්‍යත්තසද්දෙ. අබ්‍යත්තසද්දො අවිභාවිතත්ථසද්දො නිරත්ථකසද්දො ව. භික්කති,
භික්කතෙ. ඉමං “උභයනොභාසා” ති වදන්ති. ඉදං තු පාවචනෙ සංසන්දති.
පරස්සත්තනොභාසානඤ්චි ධාතුනං “භවති, භවතෙ, බාධතෙ, බාධති” තිආදිනා යෙභුයොන ද්විධා
ද්විධා රූපානි සාසනෙ දිස්සන්ති.

ඉමානි කකාරන්තධාතුරූපානි.

බකාරන්තධාතු

බා පකටනෙ බයා ව. පකටනං ආවික්ඛනං දෙසනං වා. බාති, සඬබාති. ආපුබ්බත්තෙ විසදිසභාවෙන බාත්‍යක්ඛරස්ස ද්විත්තං, ආකාරස්ස ව සඤ්ඤාගපුබ්බත්තා රස්සත්තං, අක්ඛාති. අක්ඛාසි පුරිසුත්තමො. අක්ඛෙය්‍යං තෙ අභං අයෙය. ධම්මො සඬබායති. අක්ඛායති. අත්‍ර පන කකාරලොපො. ස්වාබාතො භගවතා ධම්මො. සඬබාතො. අක්ඛාතො. අක්ඛාතාරො තථාගතා. සඬබාතා සබ්බධම්මානං විදුරො. සඬබා, පටිසඬබා. ක්‍රියං ආකායාති කට්ඨිති ආබ්‍යාතං. කෙවි පන “ස්වාබාතො”ති ව “ස්වාක්ඛ්‍යාතො”ති ව “ස්වාබ්‍යාතො”ති ව පදම්ච්ඡන්ති. තත්ථ පච්ඡිමානි සක්කටභාසාතො නයං ගහෙත්වා වුත්තානි, ඉතරං යථාධීතරුපනිප්ඵත්තිවසෙන, අතො යථාදස්සිතපදානියෙව පසත්ථතරානි. තත්ථ සඬබාසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො නියතෙ – සඬබාසද්දො ඤාණකොට්ඨාසපඤ්ඤත්තිගණනාසු දිස්සති. “සඬබායෙකං පටිසෙවති”ති ආදීසු හි ඤාණෙ දිස්සති. “පපඤ්චසඤ්ඤාසඬබා සමුදාවරන්ති”ති ආදීසු කොට්ඨාසෙ. “තෙසං තෙසං ධම්මානං සඬබා සමඤ්ඤා”ති ආදීසු පඤ්ඤත්තියං. “න සුකරං සඬබාතු”න්ති ආදීසු ගණනායං. එත්ථෙතං වුවිච්ඡිති –

“ඤාණපඤ්ඤත්තිකොට්ඨාස-ගණනාසු පදිස්සති;
සඬබාසද්දොති දිපෙය්‍ය, ධම්මදිපස්ස සාසනෙ”ති.

බි බයෙ. බියනධම්මං බියති. සාසනානුරූපෙන සරෙ ඉකාරස්ස ඉය්‍යාදෙසො, බියාති. “බයො, බං” ඉච්චපි රූපානි ඤෙය්‍යාති. තත්ථ බයොති බියනං බයො. අථ වා බියන්ති කිලෙසා එත්ථාති බයො, මග්ගනිබ්බානාති. බයසඬබාතෙන මග්ගෙන පාපුණියත්තා ඵලම්පි බයො. බන්ති තුව්ඡං සුඤ්ඤං විචිත්තං රිත්තං, බන්ති වා ආකාසො.

බි නිවාසෙ. බියති, බියාති වා. සාසනානුරූපෙන ඉකාරස්ස ඊය ඉය්‍යාදෙසො දට්ඨබ්බො. අයං දිවාදිගණෙපි පක්ඛිපිතබ්බො. බං බයං. අභිරමණියං රාජක්ඛයං. තත්ථ බියතිති නිවසති. බන්ති චක්ඛාදිඉන්ද්‍රියං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං නිවාසට්ඨෙන. බයන්ති නිවෙසනං. රාජක්ඛයන්ති රඤ්ඤො නිවෙසනං. අත්‍රායං පාළි –

“සවෙ ව අජ්ජ ධාරෙසි, කුමාරං වාරුදස්සනං;
කුසෙන ජාතබත්තියං, සවණ්ණමණිමෙබලං;
පුජිතා ඤාතිසඬසෙහි, න ගච්ඡසි යමක්ඛය”න්ති.

තත්ථ යමක්ඛයන්ති යමනිවෙසනං.

බු සද්දෙ. බොති බවති.

බෙ බාදනසත්තාසු. බායති. උන්දුරා බායන්ති. වික්ඛායිතකං. ගොබායිතකං. අස්සිරි විය බායති. දිසාපි මෙ න පක්ඛායන්ති. එත්ථාදිම්භි කායනීති බාදති. අථ වා උපට්ඨාති පඤ්ඤායති.

සුබ දුක්ඛ තක්‍රියායං. තක්‍රියානි සුබදුක්ඛානං වෙදනානං ක්‍රියා, සුබනං දුක්ඛනන්ති වුත්තං හොති. අකම්මකා ඉමෙ ධාතවො. සුබති, දුක්ඛති. සුබං, දුක්ඛං. සුබ්බො, දුක්ඛ්බො. සුබං සාතං පිණනං, දුක්ඛං විසාතං අසං කිලෙසො. තත්ථ සුබන්ති සුබයතිති සුබං. යස්සුප්පජ්ජති, තං සුබිතං කරොතිති අත්ථො. දුක්ඛන්ති දුක්ඛයතිති දුක්ඛං. යස්සුප්පජ්ජති, තං දුක්ඛිතං කරොතිති අත්ථො. ඉමානි නිබ්බවනානි කාරිතවසෙන වුත්තානීති දට්ඨබ්බං අට්ඨකථායං සුබදුක්ඛසද්දත්ථං වදන්තෙහි ගරුහි සුබයති දුක්ඛයතිසද්දානං කම්මත්ථමාදාය විචරණස්ස කතත්තා. තථා හි “සුබෙති සුබයති, සුබාපෙති සුබාපයති, දුක්ඛෙති දුක්ඛයති, දුක්ඛාපෙති දුක්ඛාපයති”ති ඉමානි තෙසං කාරිතපදරූපානි, අත්තානං සුබෙති පිණෙතිති ව, සුබයති සුබං, දුක්ඛයතිති දුක්ඛන්ති ව,

“සවෙ ව කිම්භිවි කාලෙ,
මරණං මෙ පුරෙ සියා;
පුත්තෙ ව මෙ පපුත්තෙ ව,
සුබාපෙය්‍ය මහොසධො”ති ව

පාළිආදිදස්සනතො. සද්දස්සන්ථෙ පන ධාතුපායසඬ්ඛෙපෙ ව ඉමෙ ධාතුවො චුරාදිගණෙයෙව චුත්තා. “සුඛයති දුක්ඛයති”ති ව අකාරිතානි සුද්ධකත්තුපදානි ඉච්ඡිතානි. මයං තු තෙසං තඛ්ඛවනං සුද්ධකත්තරි ව තානි පදරූපානි න ඉච්ඡාම පාළිආදිහි විරුද්ධත්තා, තස්මායෙව තෙ ඉමස්මිං භූවාදිගණෙ චුත්තා. අයඤ්ඤි සුද්ධකත්තුච්ඡයෙ අස්මාකං රූපි “සුඛතීති සුඛිතො, දුක්ඛතීති දුක්ඛිතො”ති.

නනු ව හො “සුඛති දුක්ඛති”ති ක්‍රියාපදානි බුද්ධවචනෙ න දිස්සන්තීති? සච්චං, එවං සන්තෙපි අට්ඨකථානායවසෙන ගහෙතඛ්ඛත්තා දිස්සන්තියෙව නාම. න හි සඛ්ඛථා සඛ්ඛෙසං ධාතුනං රූපානි සාසනෙ ලොකෙ වා ලඛ්භන්ති, එකච්චානි පන ලඛ්භන්ති, එකච්චානි න ලඛ්භන්ති. එවං සන්තෙපි නායවසෙන ලඛ්භන්තියෙව. “කප්පයච්චො පතිස්සනා”ති හි දිට්ඨෙ “වරච්චො භුඤ්ජච්චො”තිආදීනිපි නායවසෙන දිට්ඨානියෙව නාම.

තනු පනායං නයො. විසුද්ධිමග්ගාදිසු හි “එකද්වියොජනමත්තම්පි අද්ධානං ගතස්ස වායො කුප්පති, ගත්තානි දුක්ඛන්ති”ති එවං භූවාදිගණිකං අකම්මකං සුද්ධකත්තුචාචකං “දුක්ඛන්ති”ති ක්‍රියාපදං දිස්සති. තස්මිං දිට්ඨියෙව “සුඛති, සුඛන්ති. සුඛසි, සුඛථ. සුඛාමී, සුඛාමා”තිආදීනි ව “දුක්ඛති, දුක්ඛන්ති. දුක්ඛසි, දුක්ඛථා”තිආදීනිව දිට්ඨානි නාම හොන්ති දිට්ඨෙන අදිට්ඨස්ස තාදිසස්ස අනවජ්ජස්ස නායස්ස ගහෙතඛ්ඛත්තා, තස්මා “සුඛතීති සුඛිතො, දුක්ඛතීති දුක්ඛිතො”ති භූවාදිනායො එව ගහෙතඛ්ඛො, න පන චුරාදිනායො. අපරම්පෙත්ථ නිඛ්ඛවනං, සුඛං සඤ්ජාතං එතස්සාති සුඛිතො, සඤ්ජාතසුඛොති අත්ථො. එස නයො දුක්ඛිතොති එත්ථාපි. අථ වා සුඛෙන ඉතො පචත්තොති සුඛිතො. එස නයො “දුක්ඛිතො”ති එත්ථාපි. දුල්ලභායං නීති සාධුකං මනසි කාතඛ්ඛා.

මොක්ඛ මුච්චනෙ. අකම්මකොයං ධාතු. මොක්ඛති. මොක්ඛො. පාතිමොක්ඛො. කාරිතෙ “මොක්ඛෙති, මොක්ඛයති, මොක්ඛාපෙති, මොක්ඛාපයති”ති රූපානි. කෙච්චි පනිමං “මොක්ඛ මොචනෙ”ති පඨිත්ථා චුරාදිගණෙ පක්ඛිපන්ති. තෙසං මනෙ “මොක්ඛෙති, මොක්ඛයති”ති සුද්ධකත්තුපදානි භවන්ති. එතානි පාළියා අට්ඨකථාය ව විරුජ්ඣන්ති. තථා හි “මොක්ඛන්ති මාරඛන්ධනා. න මෙ සමණෙ මොක්ඛසි. මහායඤ්ඤං යජිස්සාම, එවං මොක්ඛාම පාපකා”ති පාළියා විරුජ්ඣන්ති. “යො නං පාති රක්ඛති, තං මොක්ඛෙති මොචෙති ආපායිකාදිහි දුක්ඛෙහීති පාතිමොක්ඛො”ති අට්ඨකථාය ව විරුජ්ඣන්ති, තස්මා පාළියං “මොක්ඛෙසි මොක්ඛෙමා”ති ව අචත්ථා “මොක්ඛසි, මොක්ඛාමා”ති සුද්ධකත්තුචාචකං චුත්තං, තඤ්ච ඛො අපාදානච්ඡයං කත්ථා. අට්ඨකථායං පන “මොක්ඛෙති, මොචෙති”ති හෙතුකත්තුචාචකං චුත්තං, තම්පි අපාදානච්ඡයංයෙව කත්ථා. එවං ඉමස්ස ධාතුනො සුද්ධකත්තුච්ඡයෙ අකම්මකභාවො විදිතො, හෙතුකත්තුච්ඡයෙ එකකම්මකභාවො විදිතො මුච්ච පච ඡිදාදයො විය. මොක්ඛධාතු ද්විගණිකොති චෙ? න, අනෙකෙසු සාට්ඨකථෙසු පාළිප්පදෙසෙසු “මොක්ඛෙති, මොක්ඛයති”ති සුද්ධකත්තුරූපානං අදස්සනතොති දට්ඨඛ්ඛං.

කක්ඛ භසනෙ. කක්ඛති.

ඔඛ රාඛ ලාඛ දාඛ ධාඛ සොසනාලමත්ථෙසු. ඔඛති. රාඛති. ලාඛති. දාඛති. ධාඛති.

සාඛ ඛ්‍යාපනෙ. සාඛති. සාඛා.

උඛ නඛ මඛ රඛ ලඛ රඬි ඉඬි රිඬි ගත්තත්ථා. උඛති. නඛති. මඛති. රඛති. ලඛති. රඬිඛති. ලඬිඛති. රිඬිඛති.

රක්ඛ පාලනෙ. රක්ඛති. රක්ඛා, රක්ඛණං, සීලං රක්ඛිතො දෙවදත්තො, සීලං රක්ඛිතං දෙවදත්තෙන, සීලං රක්ඛකො දෙවදත්තො.

අක්ඛ ඛ්‍යත්තිසඬ්ඛාතෙසු. අක්ඛති, අක්ඛි, අක්ඛං.

නික්ක වුමබනෙ. නික්කති, නික්කං.

නක්ක ගතියං. නක්කති. නක්කත්තං. එත්ථ නක්කත්තන්ති එත්තො ඉතො වාති විසමගතියා අගන්ත්වා අත්තනො වීරියාව ගමනෙන නක්කතං ගමනං තායති රක්කතීති නක්කත්තං. පොරාණා පන “නක්කරන්ති න නස්සන්තිති නක්කත්තානී”ති කප්පිංසු. “නක්කත්තං, ජොති, නිරික්කං, භං” ඉච්චෙනෙ පරියායා.

වෙක්ක වෙක්කනෙ. වෙක්කති.

මක්ක සඬබනෙ. මක්කති.

තක්ක තපනෙ. තපනං සංවරණං. තක්කති.

සුක්ක අනාදරෙ. සුක්කති.

කඬි වඬි මඬි කඬබායං. සත්ථරි කඬබති. වඬබති, මඬබති. “කඬබා කඬබායනා කඬබායිතත්තං විමති විචිකිච්ඡා ද්වෙළ්භකං ද්වෙධාපථො සංසයො අනෙකංසගාහො ආසප්පනා පරිසප්පනා අපරියොගාහනා ථම්භිතත්තං චිත්තස්ස මනොවිලෙඛො” ඉච්චෙනෙ කඬබාපරියායා. එතෙසු පන –

වත්තන්ති ලොකවොහාරෙ, “කඬබා විමති සංසයො;
විචිකිච්ඡා”ති එතානි, නාමානියෙව පායතො.

කඬි ඉච්චායං. ධනං කඬබති, අභිකඬබති, නාභිකඬබාමි මරණං. අභිකඬබිතං ධනං.

දඬි ධඬි ඝොරවාසිනෙ කඬබායඤ්ච. දඬබති. ධඬබති.

උක්ක සෙවනෙ. උක්කති.

කක භසනෙ. කකති.

ජක්ක භක්කණෙ ව. භසනානුකඬ්ඨනත්ථං වකාරො. ජක්කති.

ලිබ ලෙබනෙ. ලිබති, සල්ලෙබති. අතිසල්ලෙබනෙවායං සමණො. ලෙබා, ලෙබනං, ලෙබකො, ලිබිතං, සල්ලෙබපටිපත්ති, එතා දඬිආදිකා ලිබපරියන්තා “පරස්සභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

ධුක්ක ධික්ක සන්දීපනකිලෙසනථීවනෙසු. ධුක්කති. ධික්කති. සද්දසත්ථවිදු පන “ධුක්කනෙ ධික්කනෙ”ති අත්තනොභාසං වදන්ති. තථා ඉතො පරානි රූපානිපි.

රුක්ක වක්ක වරණෙ. වරණං සංවරණං. රුක්කති. වක්කති. රුක්කො, වක්කො. එත්ථ ව වක්කොති රුක්කොයෙව. තථා හි “සාදුනි රමණියානි, සන්ති වක්කා අරඤ්ඤජා”ති ජාතකපාඨො දිස්සති. ඉමානි පන රුක්කස්ස නාමානි –

“රුක්කො මහිරුහො වක්කො, පාදපො ජගතීරුහො;
අගො නගො කුජො සාඬ්ඨි, සාලො ව විට්ඨි තරු;
දුමො එලී තු එලවා, ගච්ඡො තු බුද්දපාදපො”ති.

කෙවෙත්ථ වදෙය්‍යං “නනු ව සාලසද්දෙන සාලරුක්කොයෙව වුත්තො, නාඤ්ඤො ‘සාලා එන්දනමාලවා’ති පයොගදස්සනතො, අථ කිමත්ථං සාලසද්දෙන යො කොච්ඡි රුක්කො වුත්තො”ති? න සාලරුක්කොයෙව සාලසද්දෙන වුත්තො, අථ ඛො සාලරුක්කෙපි වනප්පතිජෙට්ඨරුක්කෙපි යස්මිං.

කස්මිඤ්චි රුක්ඛොපි “සාලො”ති වොහාරස්ස දස්සනතො අඤ්ඤෙපි රුක්ඛා වුත්තා. තථා හි සාලරුක්ඛොපි “සාලො”ති වුච්චති. යථාහ “සෙය්‍යාථාපි භික්ඛවෙ ගාමස්ස වා නිගමස්ස වා අවිදුරෙ මහන්තං සාලවනං, තඤ්චස්ස ඵලණ්ඩෙහි සඤ්ජන්තං. අන්තරෙන යමකසාලාන”න්ති. වනජපතිජෙට්ඨරුක්ඛොපි. යථාහ –

“තවෙව දෙව විජිතෙ, තවෙවුය්‍යානභූමියා;
උජුචංසා මහාසාලා, නිලොභාසා මනොරමා”ති.

යො කොචි රුක්ඛොපි. යථාහ “අථ ඛො තං භික්ඛවෙ මාලුවඛිජං අඤ්ඤතරස්මිං සාලමූලෙ නිපතෙය්‍යා”ති. අත්‍රිදං වුච්චති –

“සාලරුක්ඛෙ ජෙට්ඨරුක්ඛෙ,
යස්මිං කස්මිඤ්චි පාදපෙ;
සාලො ඉති රවො සාලා,
සන්ධාගාරෙ ථියං සියා”ති.

සික්ඛ විජ්ජොපාදානෙ. සික්ඛති. සික්ඛා, සික්ඛනං, සික්ඛිතං සිජ්ජං, සික්ඛකො, සික්ඛිතො, සෙක්ඛො, අසෙක්ඛො. කකාරලොපෙ “සෙඛො අසෙඛො”ති රූපානි භවන්ති. තත්ථ සික්ඛිතොති සඤ්ජාතසික්ඛො, අසික්ඛිති වා සික්ඛිතො, තථා හි කත්තුජ්ජයොගො දිස්සති “අභං ඛො පන සුසික්ඛිතො අනවයො සකෙ ආවරියකෙ කුම්භකාරකම්මෙ”ති.

භික්ඛ යාවනෙ. භික්ඛති. භික්ඛු, භික්ඛා, භික්ඛනං, භික්ඛකො, භික්ඛිතං භොජනං. එත්ථ පන “භික්ඛු යති සමණො මුනි පබ්බජිතො අනගාරො තපස්සි තපොධනො” ඉච්චෙතානි පරියායවචනානි. එතෙසු සාසනෙ “භික්ඛු”ති උපසම්පන්නො වුච්චති. කදාචි පන “භික්ඛුසතං භොජෙසි, භික්ඛුසහස්සං භොජෙසි”තිආදීසු සාමණෙරෙපිඋපාදාය “භික්ඛු”ති වොහාරො පවත්තති, තාපසාපි ච සමණසද්දාදීහි වුච්චන්ති, “අහු අතිතමද්ධානෙ, සමණො ඛන්තිදීපනො”තිආදි එත්ථ නිදස්සනං.

දක්ඛ වුද්ධියං සීඝත්තෙ ව. දක්ඛති, දක්ඛිණා, දක්ඛො. දක්ඛන්ති වද්ධන්ති සත්තා එතාය යථාධිජ්ජෙතාහි සම්පත්තීහි ඉද්ධා වුද්ධා උක්කංසගතා භොන්තිති දක්ඛිණා, දාතඛිඛවත්ථු. දක්ඛති කුසලකම්මෙ අඤ්ඤස්මිඤ්ච කිච්චාකිච්චෙ අදන්ධතාය සීඝං ගච්ජන්ති දක්ඛො, ඡෙකො, යො “කුසලො”තිපි වුච්චති.

දික්ඛ මුණ්ඩිමපනයනනියමබ්බතාදෙසෙසු. දික්ඛධාතු මුණ්ඩියෙ, උපනයනෙ, නියමෙ, වතෙ, ආදෙසෙ ච පවත්තති. දික්ඛති. දික්ඛිතො මුණ්ඩො. එත්ථ සියා – නනු ච භො සරභඩ්ගජාතකෙ “ගන්ධො ඉසීනං විරදික්ඛිතානං, කායා වුතො ගච්ජති මාලුතෙනා”ති එතස්මිං පදෙසෙ අට්ඨකථාවරියෙහි “විරදික්ඛිතානන්ති විරපබ්බජිතාන”න්ති වුත්තං. න හි තත්ථ “විරමුණ්ඩාන”න්ති වුත්තං. එවං සන්නෙ කස්මා ඉධ “දික්ඛධාතු මුණ්ඩියෙ වුත්තා”ති? සච්චං, තත්ථ පන දික්ඛිතසද්දස්ස පබ්බජිතෙ වත්තනතො “විරපබ්බජිතාන”න්ති වුත්තං, න ධාතුඅත්ථස්ස විභාවනත්ථං. ඉද පන ධාතුඅත්ථවිභාවනත්ථං මුණ්ඩියෙ වුත්තා. තාපසා හි මුණ්ඩියත්ථවාචකෙන දික්ඛිතසද්දෙන වත්තුං යුත්තා. තථා හි අට්ඨකථාවරියෙහි වක්කවත්තිසුත්තත්ථවණ්ණනායං “කෙසමස්සුං ඔහාරෙත්වා කාසායානි වත්ථානි අච්ඡාදෙත්වා”ති ඉමිස්සා පාළියා අත්ථවිවරණෙ “තාපසපබ්බජ්ජං පබ්බජන්තාපි හි පඨමං කෙසමස්සුං ඔහාරෙත්ති, තතො පට්ඨාය පරුළ්භකෙසෙ ඛන්ධිත්වා විවරන්ති, තෙන වුත්තං කෙසමස්සුං ඔහාරෙත්වා”ති එවං අත්ථො සංවණ්ණිතො.

ඉක්ඛ දස්සනඩකෙසු. ඉක්ඛති, උපෙක්ඛති, අපෙක්ඛති. උපෙක්ඛා, අපෙක්ඛා, පච්චචෙක්ඛණා. කකාරලොපෙ “උපෙඛා, අපෙඛා, උපසම්පදාපෙඛො”ති රූපානි භවන්ති.

දුක්ඛ භිංසාගතීසු. දුක්ඛති. දුක්ඛකො.

චිත්ත වත්ත වියත්තිය වාචායං. චිත්තනි, ආචිත්තනි, අඛිභාවිත්තනි. ආචිත්තකො. වත්තනි, වත්තූ. එත්ථ වත්තූති වත්තනිති වත්තූ, සමච්ඡමං අභිබ්බාත්තං වදන්තං විය හොතිති අත්ථො. අථ වා “සුභං වත්තනි, මධුං වත්තනි” තිආදීසු විය යස්මා අස්සාදත්ථොපි වත්තූසද්දො භවති, තස්මා “වත්තනි විඤ්ඤාණාධිප්පිතං රූපං අස්සාදෙන්තං විය හොති” ති අස්සාදත්ථොපි ගහෙන්තො. “වත්තූං බො මාගණ්ඨියං රූපාරාමං රූපරතං රූපසම්මුදිත” න්ති හි වුත්තං. සතිපි සොතාදිතං සද්දාරාමතාදිභාවෙ නිරුළුභත්තා නයනෙ එව වත්තූසද්දො පවත්නති පඬිකජාදිසද්දා විය පදුමාදීසු.

වත්ත’ත්ත වියනං, ලොචනං දිට්ඨි දස්සනං;
පෙක්ඛනං අච්ඡි පමිහං තු, “පබ්බම” න්ති පවුච්චති.

එතා රුක්ඛාදිකා වත්තපරියන්තා “අත්තනොභාසා” ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

බකාරත්තධාතුරූපානි.

ගකාරත්තධාතු

ගු කර්මසුස්සග්ගෙ. කර්මසුස්සග්ගො වච්චකරණං. ගචති. ගෙ සද්දෙ. ගායති. ගීතං.

වග්ග ගතියං. වග්ගති. වග්ගො, වග්ගිතං. එත්ථ සමුදායවසෙන වග්ගනං පවත්තනං වග්ගො. වග්ගිතන්ති ගමනං. තථා හි නාගපෙනවත්ථුඅට්ඨකථායං “යො සො මජ්ඣෙ අස්සතරීරපෙන වතුබ්භි යුත්තෙන සුවග්ගිතෙන. අමිභාකං පුත්තො අහු මජ්ඣමො සො, අමච්ඡරී දානපති විරොචති” ති ඉමිස්සා පාළියා අත්ථං වදන්තෙහි “සුවග්ගිතෙනාති සුන්දරගමනෙනා” ති. කිඤ්චි හියොයා ක්‍රියාපදම්පි ව දිට්ඨං “ධුනන්ති වග්ගන්ති පවත්තන්ති වම්බරෙ” ති.

රගි ලගි අගි වගි මගි ඉගි රිගි ලිගි තගි සගි ගමනෙ ව. වකාරො ගතිපෙක්ඛකො. රඬගති. රඬගො. ලඬගති. ලඬගො, ලඬගී. අඬගති, අඬගෙති. අඬගො, සමඬගී, සමඬගිතා, අඬගං, අඬගණං. වඬගති. වඬගො. මඬගති. මඬගො, උපඬගො, මඬගලං. ඉඬගති. ඉඬගිතං. රිඬගති. රිඬගනං. ලිඬගති. ලිඬගනං. උල්ලිඬගති, උල්ලිඬගනං. තඬගති. තඬගනං. සඬගති. සඬගනං. තත්ථ අඬගන්ති යෙසං කෙසඤ්චි වත්ථුතං අවයවො, සරීරම්පි කාරණම්පි ව වුච්චති. අඬගණන්ති කත්ථවි කිලෙසා වුච්චන්ති “රාගො අඬගණ” න්තිආදීසු. රාගාදයො හි අඬගන්ති එතෙහි තංසමඬගිපුග්ගලා නිභිනභාවං ගච්ඡන්තිති “අඬගණානි” ති වුච්චන්ති. කත්ථවි මලං වා පඬිකො වා “තස්සෙව රජස්ස වා අඬගණස්ස වා පභානාය වායමති” තිආදීසු. අඤ්ජති මක්ඛෙතිති හි අඬගණං, මලාදි. කත්ථවි තථාරූපො විචට්ඨපදෙසො “වෙතියඬගණං, බොධියඬගණ” න්තිආදීසු. අඤ්ජති තත්ථ ධීතං අතිසුන්දරතාය අභිබ්බාඤ්ජෙතිති හි අඬගණං, විචට්ඨා භූමිප්පදෙසො. ඉච්චෙවං –

රාගාදීසු කිලෙසෙසු, පඬිකෙ කායමලම්භි ව;
විචට්ඨ භූමිභාගෙ ව, “අඬගණ” න්ති රවො ගතො.

යුගි ජුගි වජ්ජනෙ. යුඬගති. ජුඬගති.

රගි සඬකායං. රඬගති.

ලග සඬගෙව. ව කාරො අනන්තරවුත්තාපෙක්ඛකො. ලගති. ව ජතො න හොති ලගනං. බළිසෙ ලග්ගො.

ථගං සංවරණං. ථගති.

අග්ග කුට්ටගතියං. අග්ගතිති අග්ගි, කුට්ටං ගච්ඡතිති අත්ථො.

අග්ගි දුමසිබො ජොති, ජාතවෙදො සිඛි ගිනි;
අග්ගිනි භාණ්ඩා තෙජො, පාවකො තිවකො'නලො.

භුතාසනො දුමකෙනු, වෙස්සානරො ච අච්චිමා;
සතාසනො වායුසබ්බො, දහනො කණ්ඨවත්තනි.

එතා ගුආදිකා අග්ගපරියන්තා “පරස්සභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

ගා ගතියං. ගාති.

ගු සද්දෙ. ගවති.

ගු උග්ගමෙ. උග්ගමො උග්ගමනං පාකටතා. ගවති. සද්දසත්ථවිදු පනිමාසං “ගාතෙ ගවතෙ”ති අත්තනොභාසත්තං වදන්ති.

ගකාරන්තධාතුරූපානි.

සකාරන්තධාතු

සා ගන්ධොපාදානෙ. සාති. සානං. ගන්ධං සත්වා. අත්‍රායං පාළි “ගන්ධං සත්වා සති මුට්ඨා”ති. එතිස්සා පන දිවාදිගණං පත්තාය “සායති සායිත්වා”ති රූපානි භවන්ති.

සු අභිගමනෙ. අභිගමනං අධිගමනං. සොති.

ජග්ග භසනෙ. ජග්ගති, සඤ්ජග්ගති. සඤ්ජග්ගිත්ථො මයා සහ. ජග්ගිතුම්පි න සොහති. ජග්ගිත්වා.

තග්ග පාලනෙ. තග්ගති.

සිසි ආසානෙ. ආසානං සානෙන ගන්ධානුභවනං. සිසිසති, උපසිසිසති. උපසිසිසිත්වා. ආරා සිසිසාමි වාරිජං. එතා “පරස්සභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

සු සද්දෙ. සොති, සවති.

රසි ලසි ගත්‍යක්ඛෙපෙ. ගත්‍යක්ඛෙපො ගතියා අක්ඛෙපො. රසිසති, ලසිසති, උල්ලසිසති. ලසිසිතා, උල්ලසිසිකාපිති, ලසිසිත්වා.

මසි කෙතවෙ ව. වකාරො පුබ්බත්ථාපෙක්ඛො. මසිසති.

රාස ලාස සාමත්ථියෙ. රාසති. ලාසති.

දාස ආයාසෙ ව. ආයාසො කිලමනං. වකාරො සාමත්ථියාපෙක්ඛකො. දාසති. නිදාසො.

සිලාස කත්ථනෙ. කත්ථනං පසංසනං. සිලාසති. සිලාසා. බුද්ධස්ස සිලාසතෙ. සිලාසිත්වා. “අත්තනොභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

ස කාරන්තධාතුරූපානි.

ඉති භූවාදාගණෙ කවග්ගන්තධාතුරූපානි

සමන්තානි.

වකාරන්තධාතු

ඉදානි වචග්ගන්තධාතුරූපානි වුවිචන්තෙ -

සුච සොකෙ. සොචති. සොකො, සොචනා, සොචං, සොචන්තො, සොචන්තී, සොචන්තං කුලං, සොචන්වා.

කුච සද්දෙ තාරෙ. තාරසද්දො අච්චුවිචසද්දො. කොචති. උච්චසද්දං කරොතීති අත්ථො.

කුඤ්ච කොට්ඨ්ථ'පිභාවෙසු. කුඤ්චති. කුඤ්චිකා, කුඤ්චිතකෙසො. කුඤ්චන්වා.

ලුඤ්ච අපනයනෙ. ලුඤ්චති. ලුඤ්චකො, ලුඤ්චිතුං, ලුඤ්චන්වා.

අඤ්ච ගතිපූජනාසු. මග්ගං අඤ්චති. බුද්ධං අඤ්චති. උද්ධං අනුග්ගන්ත්වා තිරියං අඤ්චිතොති තිරච්ඡානො. කටුකඤ්චකතා.

වඤ්ච වඤ්ච තඤ්ච ගතියං. වඤ්චති. වඤ්චති. තඤ්චති. මඤ්චති. සන්ති පාදා අවඤ්චනා. අවඤ්චනාති වඤ්චිතුං ගන්තුං අසමත්ථා.

ගුච්ච ගණෙච්ච ථෙය්‍යකරණෙ. ථෙන්නං ථෙය්‍යං, වොරිකා. තස්ස ක්‍රියා ථෙය්‍යකරණං. ගොචති. ගණෙචති.

අච්ච පූජායං අච්චති. බ්‍රහ්මාසුරසුරච්චිතො.

තච්ච භිංසායං. තච්චති.

චච්ච ජච්ච පරිභාසනවජ්ජනෙසු. චච්චති. ජච්චති.

කුච සංපච්චනකොට්ඨ්ථපටික්කමච්චිලෙඛනෙසු. කුචති, සඬකුචති. සඬකොචො.

තච සංවරණෙ. සංවරණං රක්ඛණං. තචති. තචො.

දිච ථුතියං. දිචති.

කුච සඬකොචනෙ. කොචති, සඬකොචති. සඬකොචො.

බ්‍යාච බ්‍යාජිකරණෙ. බ්‍යාජිකරණං බ්‍යාජික්‍රියා. බ්‍යාචති.

වච වියත්තියං වාචායං. වියත්තස්ස ඵසා වියත්ති, තිස්සං වියත්තියං වාචායං, වියත්තායං වාචායන්ති අධිප්පායො. වියත්තස්ස භි වදන්තො පුග්ගලස්ස වසෙන වාචා වියත්තා නාම වුවිචති. යථා පන කුච්ඡිසද්දතිරච්ඡානගතාදිසද්දො “අබ්‍යත්තසද්දො”ති වුවිචති, න ඵලං වචනසඬබාතො සද්දො “අබ්‍යත්තසද්දො”ති වුවිචති විඤ්ඤාතත්ථත්තා. “චත්ති, චචති, චචන්ති. චචසි” ඉච්චාදීනි සුද්ධකන්තුපදානි. “චාචෙති, චාචෙත්ති” ඉච්චාදීනි හෙතුකන්තුපදානි. “අත්ථාභිසමයා ධිරො, පණ්ඩිතොති පවුච්චති. වුවිචන්ති. සන්තො සප්පුරිසා ලොකෙ, දෙවධම්මාති වුවිචරො” ඉච්චාදීනි කම්මපදානි. ගරු පන වකාරස්ස උකාරාදෙසවසෙන “උත්තං උච්චතෙ උච්චන්තෙ”තිආදීනි ඉච්ඡන්ති, තානි සාසනෙ අප්පසිද්ධානි, සක්කචහාසානුලොමානි. සාසනස්මිඤ්ඤි රකාරාගමවිසයෙ නිපුඛිඛස්සෙව චචස්ස වස්ස උකාරාදෙසො සිද්ධො “නිරුත්ති, නිරුත්තං, නෙරුත්ත”න්ති. චචනං,

වාවා, වවො, වව්, වුත්තං, පවුත්තං, වුව්වමානං, අධිවචනං, වත්තබ්බං, වචනීයං, ඉමානි නාමිකපදානි. වත්තුං, වත්තවෙ, වත්වා, වත්වාන, ඉමානි තුමන්තාදීනි “පරස්සභාසා”නි සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

තත්ථ වත්තීති වදති. ආධ්‍යාතපදඤ්ඤෙතං. අත්ථසංවණ්ණකෙහිපි “වත්ති එතායාති වාවා”නි නිබ්බවනමුදාහරං. සද්දසත්ථෙ ව තාදිසං ආධ්‍යාතපදං දිට්ඨං. එත්ථ පනෙකෙ වදන්ති “වචති, වචන්තිනිආදීනි ක්‍රියාපදරූපානි බුද්ධවචනෙ අට්ඨකථාට්ඨකාසු සත්ථෙසු ව අනාගතත්තා ඡඩ්ඛෙතබ්බානි”ති. තන්ත, යස්මා සාසනෙ “අවච, අවචිංසු”ති සුද්ධකත්තුපදානි ව “වාචෙති, වාචෙත්ති”තිආදීනි හෙතුකත්තුපදානි ව දිස්සන්ති, තස්මා බුද්ධවචනාදීසු අනාගතානිපි “වචති, වචන්ති”තිආදීනි රූපානි ගහෙතබ්බානි. වචෙය්‍ය, වුව්වතු, වුව්වෙය්‍ය. සෙසං සබ්බං සබ්බත්ථ විත්ථාරතො ගහෙතබ්බං.

පරොක්ඛාරූපානි වදාම – වච, වචු. වචෙ, වචින්ථ. වචං, වචිමිහ. වචින්ථ, වචිරෙ. වචින්ථො, වචිවිහො. වචිං, වචිමිහෙ.

භිය්‍යත්තනිරූපානි වදාම – අවචා, අවචු. අවචො, අවචුත්ථ. අවොචං, අවචුමිහ. අවචුත්ථ, අවචුත්ථුං. අවචසෙ, අවචුචිහං. අවචිං, අවචමිහසෙ.

අජ්ජතනිරූපානි වදාම – අවචි, අවොචුං, අවචිංසු. අවොචො, අවොචුත්ථ. අවොචිං, අවොචුමිහ. අවොචා, අවොචු. අවචසෙ, අවොචිචං. අවොචං, අවොචිමිහෙ.

භවිස්සන්තිරූපානි වදාම – වක්ඛති, වක්ඛන්ති. වක්ඛසි, වක්ඛථ. වක්ඛාමි, වක්ඛාම. වක්ඛතෙ, වක්ඛන්තෙ. වක්ඛසෙ, වක්ඛවිහෙ. වක්ඛස්සං වක්ඛමිහෙ.

ඉමෙසං පන පදානං “කථෙස්සති, කථෙස්සන්ති”තිආදීනා අත්ථො වත්තබ්බො. වක්ඛ රොසෙති ධාතුස්ස ව “වක්ඛති, වක්ඛන්ති. වක්ඛසි”තිආදීනි වත්වා අවසානෙ උත්තමපුරිසෙකවචනට්ඨානෙ “වක්ඛෙමි”ති වත්තබ්බං. අත්ථො පනිමෙසං “රොසති, රොසන්ති”තිආදීනා වත්තබ්බො. අයං වචවක්ඛධාතුනං භවිස්සන්තිවත්තමානාවසෙත රූපසංසන්දනානායො. අපරානිපි වචධාතුස්ස භවිස්සන්ති සහිතානි රූපානි භවන්ති – වක්ඛිස්සති, වක්ඛිස්සන්ති. වක්ඛිස්සසි, වක්ඛිස්සථ. වක්ඛිස්සාමි, වක්ඛිස්සාම. වක්ඛිස්සතෙ, වක්ඛිස්සන්තෙ. වක්ඛිස්සසෙ, වක්ඛිස්සවිහෙ. වක්ඛිස්සං, වක්ඛිස්සාමිහෙ.

අත්‍රායං පාළි –

“අභිතකප්පෙ චරිතං, යිපයිත්වා භවාහවෙ;
ඉමමිහි කප්පෙ චරිතං, පවක්ඛිස්සං සුඤ්ඤාහි මෙ”ති.

ගදුතපඤ්ඤෙපි “රාජා තුමිහෙහි සද්ධිං පටිසන්ථාරං කත්වා ගහපති පතිරූපං ආසනං ඤත්වා නිසිද්ධාති වක්ඛිස්සති”ති එවමාදිඅට්ඨකථාපාඨො දිස්සති, තස්මායෙව එදිසි පදමාලා රචිතා. වක්ඛ රොසෙති ධාතුස්සපි භවිස්සන්තිසහිතානි රූපානි “වක්ඛිස්සති, වක්ඛිස්සන්ති”තිආදීනි භවන්ති. අත්ථො පනිමෙසං “රොසිස්සති, රොසිස්සන්ති”තිආදීනා වත්තබ්බො. අයං වචවක්ඛධාතුනං භවිස්සන්තිවසෙනෙව රූපසංසන්දනානායො.

අවචිස්සා, වචිස්සා, අවචිස්සංසු, වචිස්සංසු. සෙසං සබ්බං නෙය්‍යං. ඉධ පන වුත්තසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වත්තබ්බමිපි අවත්වා උපරියෙව කථෙස්සාම ඉතො අනිවිස වත්තබ්බට්ඨානත්තා.

වු වචනෙ. වචති. කාරිතෙ “වාචෙති”ති රූපං. දෙවකායා වුතො. වුතං පදුමං. වචිතුං, වචින්වා.

ලොච දස්සනෙ. ලොචති. ලොචනං.

සෙව සෙවනෙ. සෙවති.

සව වියත්තියං වාචායං. සවති.

කව ඛන්ධනෙ. කවති.

මව මුච්චි කක්කනෙ. කක්කනං සරිරෙ උඛ්ඛට්ටනං. මවති. මුඤ්චති. මච්චි ධාරණුවිජායපුප්පනෙසු. ධාරණං උච්ඡායො පුප්පනන්ති තයො අත්ථා. තත්ථ උච්ඡායො මලහරණං. මඤ්චති. මඤ්චො, මඤ්චනං. මඤ්චති පුග්ගලං ධාරෙතීති මඤ්චො.

පව ඛාත්තිකරණෙ. පවති. පාකො, පරිපාකො, විපාකො, පක්කං ඵලං.

ථුව පසාදෙ. ථොවති.

වව වච්චි දිත්තියං. වවති. වඤ්චති.

රුව දිත්තියං රොවනෙ ව. දිත්ති සොභා. රොවනං රුචි. රොවති. වෙරොවනො. සමණස්ස රොවනෙ සච්චං. තස්ස තෙ සග්ගකාමස්ස, එකත්තමුපරොචිතං. අයඤ්ච දිවාදිගණෙ රුචිඅත්ථං ගහෙත්වා “රුච්චති”ති රූපං ජනෙති. තෙන “ගමනං මය්හ රුච්චති”ති පාළි දිස්සති. චුරාදිගණෙ පන රුචිඅත්ථං ගහෙත්වා “රොවෙති රොවයති”ති රූපානි ජනෙති. තෙන “කිං නු ජාතිං න රොවෙසී”තිආදිකා පාළියො දිස්සන්ති. තෙගණිකොයං ධාතු.

පව සංපාකෙ. පවති, පවන්ති. සද්දසත්ථවිදු පන “අත්තනොභාසා”ති වදන්ති.

අඤ්ච ඛායගතියං. ඛායගති විනාසගති. අඤ්චති.

යාව යාවනායං. බ්‍රාහ්මණො නාගං මණිං යාවති. නාගො මණිං යාවිතො බ්‍රාහ්මණෙන. තෙ තං අස්සෙ අයාවිසුං. සො තං රථමයාවථ. දෙවදත්තං ආයාවති. එවං සුද්ධකත්තරි රූපානි භවන්ති. බ්‍රාහ්මණො බ්‍රාහ්මණෙන නාගං මණිං යාවෙති, යාවයති, යාවාපෙති, යාවාපයති. එවං හෙතුකත්තරි. රාජා බ්‍රාහ්මණෙන ධනං යාවියති, යාවයියති, යාවාපියති, යාවාපයියති. එවං කම්මති. යාවං, යාවන්තො, යාවන්ති, යාවන්තං කුලං. යාවමානො, යාවමානා, යාවමානං කුලං. යාවකො, යාවනා, යාවිතඛිඛං, යාවිතුං, යාවිත්ථාන, යාවිතුන, යාවිය, යාවියාන. එවං නාමිකපදානි කුමන්තාදීනි ව භවන්ති.

පව පාකෙ. ඔදනං පවති. “උභයකොභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති. යථා පන සාසනෙ “පණ්ඩිතොති පවුච්චති”ති වච්චාතුස්ස කම්මති රූපං පසිද්ධං, න තථා පව්චාතුස්ස. එවං සන්තෙපි ගරු “තයා පච්චනෙ ඔදනො”ති තස්ස කම්මති රූපං වදන්ති. සාසනෙ පන අවිසෙසනො “පච්චනෙ”ති වා “පච්චති”ති වා චුත්තස්සපි පදස්ස අකම්මකොයෙව දිවාදිගණිකො පයොගො ඉච්ඡිතඛිඛො “දෙවදත්තො නිරයෙ පච්චති. යාව පාපං න පච්චති”තිආදිදස්සනතො. කෙවෙත්ථ වදෙය්‍යුං “සයමෙව පියතෙ පානියන්තිආදි විය භුවාදිගණපක්ඛිකො කම්මකත්තුප්පයොගො එස, තස්මා ‘සයමෙවා’ති පදං අප්ඤ්ඤාහරිත්වා ‘සයමෙව දෙවදත්තො පච්චති’තිආදිනා අත්ථො වත්තඛිඛො”ති තන්ත, “සයමෙව පියතෙ පානිය”න්ති එත්ථ හි පානියං මනුස්සා පිචන්ති, න පානියං පානියං පිචති. මනුස්සෙහෙව තං පියතෙ, න සයං. එවං පරස්ස පානක්‍රියං පටිච්ච කම්මභූතමපි තං සුකරපානක්‍රියාවසෙත සුකරත්තා අත්තනාව සිප්ඤ්ඤානං විය භොතිති “සයමෙව පියතෙ පානිය”න්ති රුළුභියා පයොගො කතො.

“සයමෙව කටො කරියතෙ”ති එත්ථාපි කටං මනුස්සා කරොන්ති, න කටං කටො කරොති. මනුස්සෙහෙව කටො කරියතෙ, න සයං. එවං පරස්ස කරණක්‍රියං පටිච්ච කම්මභූතොපි සො සුකරණ

ක්‍රියාවසෙන සුකරත්තා අත්තනාව සිප්ඤ්ඤානො විය හොතීති “සයමෙව කටො කරියතෙ”ති රුළුභියා පයොගො කතො.

එත්ථ යථා සයංසද්දො පාතියං පාතියෙනෙව පියතෙ, න අම්මෙහි. කටො කටෙනෙව කරියතෙ, න අම්මෙහිති සකම්මකච්ඡයත්තා පයොගානං අඤ්ඤස්ස ක්‍රියාපටිසෙධනසංඛාරානං අත්ථවිසෙසං වදති, න තථා “දෙවදත්තො නිරයෙ පච්චති, කම්මං පච්චති”ති ආදිසු තුම්මෙහි අප්පිකාහරිතො සයංසද්දො අත්ථවිසෙසං වදති අකම්මකච්ඡයත්තා එතෙසං පයොගානං. එවං “දෙවදත්තො”ති ආදිකස්ස පච්චත්තවචනස්ස අකම්මකත්තුවාවකත්තා කම්මරහිතසුද්ධකත්තුවාවකත්තා ව “පච්චති”ති ඉදං දිවාදිගණිකරූපන්ති දට්ඨබ්බං. පවධාතු සද්දසත්ථෙ දිවාදිගණිකා වුත්තො නත්ථීති චෙ? නත්ථී වා අත්ථී වා, කිමෙත්ථ සද්දසත්ථං කරිස්සති, පාළි එව පමාණං, තස්මා මයං ලොකවොහාරකුසලස්ස භගවතො පාළිනායඤ්ඤෙව ගහෙත්වා ඉමං පවධාතුං දිවාදිගණිකා පක්ඛිපිස්සාම. තථා හි ධම්මපාලාවරිය අනුරුද්ධාවරියාදීහි අභිසංඛිතා දිවාදිගණිකප්පයොගා දිස්සන්ති —

ඤාණසුත්තවරං තත්ථ, දත්වා සන්ධිං තිහෙතුකං;
පච්ඡා පච්චති පාකානං, පවත්තෙ අට්ඨකෙ දුචෙ.

අසංඛාරං සසංඛාරං-විපාකානි ච පච්චති

ඉච්චෙවමාදයො. එත්ථ පන තෙසං ඉදමෙව පාළියා න සමෙති. යෙ වුරාදිගණිකා සකම්මකභාවෙන භූවාදිගණිකා ච අකම්මකභාවෙන පවත්තස්ස භූවාදිගණිකා පවත්තස්ස සකම්මකස්ස පි සතො දිවාදිගණිකා පත්වා අකම්මකභූතස්ස පවධාතුස්ස සකම්මකත්තම්චිජන්ති. එතඤ්ඤි සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධච්චනෙ කුතො ලබ්භා, තස්මා භගවතො පාවචනෙ සොතුනං සංසයසමුග්ගාටත්ථං එත්ථ ඉමං නීතිං පට්ඨපෙම —

චිනාපි උපසග්ගෙන, ගණනානත්තයොගතො;
සකම්මාකම්මකා හොන්ති, ධාතු පච්ඡිදාදයො.

පුරිසො ඔදනං පවති. ස භූතපච්චිං පච්. ඔදනො පච්චති. කම්මං පච්චති. චිහිසිසං පච්චති. රුක්ඛඵලානි පච්චන්ති. නාගො පාකාරං භින්දති. තළාකපාළි භිජ්ජති. භිජ්ජනධම්මං භිජ්ජති. එත්ථ ච සයංසද්දං අප්පිකාහරිත්වා “සයමෙව ඔදනො පච්චති”ති ආදිනා වුත්තෙපි “පුරිසො සයමෙව පාණං හනති. භගවා සයමෙව ඤෙයාධම්මං අබුජ්ඣති”ති පයොගෙසු පරස්ස ආණත්තිසම්භූතහනනක්‍රියාපටිසෙධම්ච පරොපදෙසසම්භූතබුජ්ඣනක්‍රියාපටිසෙධනම්ච ච අඤ්ඤස්ස ක්‍රියාපටිසෙධනවසෙන වුත්තත්තා යො සයංසද්දවසෙන කම්මකත්තුවාවපරිකප්පො, තං න පමාණං. සයංසද්දො හි සුද්ධකත්තුවත්ථෙපි දිස්සති, න කෙවලං “සයමෙව පියතෙ පාතිය”ති ආදිසු කම්මත්ථෙයෙව, තස්මා සාසනානුරූපෙන අත්ථො ගහෙතබ්බො නායඤ්ඤාහි.

චිනාපි උපසග්ගෙන, චිනාපි ච ගණන්තරං;
සකම්මාකම්මකා හොන්ති, අත්ථතො දිවුආදයො.

කාමගුණෙහි දිබ්බති. පච්චාමිත්තෙ දිබ්බති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

ගණන්තරඤ්ඤොපසග්ගං, චිනාපි අත්ථනානතං;
පයොගතො සකම්මා ච, අකම්මා ච ගමාදයො.

පුරිසො මග්ගං ගච්ජති. ගම්භිරොසුපි අත්ථෙසු ඤාණං ගච්ජති. ධම්මං චරති. තත්ථ තත්ථ චරති.

ගණන්තරඤ්ඤොපසග්ගං, පයොගඤ්ඤත්ථනානතං;
චිනාපි තිව්ධා හොන්ති, දිසාදී රූපහෙදතො.

පාසාදං පස්සති, පාසාදං දක්ඛති පාසාදො දිස්සති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතඛිබ්බානි.

සභාවතො සකම්මා තු, රුද්ධාතාදයො මතා;
සභාවතො අකම්මා ව, නන්ද්ධාතාදයො මතා.

මනං වා අම්ම රොදන්ති, ඉධ නන්දති පෙච්ච නන්දති.

උපසග්ගවසෙනෙකෙ, සකම්මාපි අකම්මකා;
සම්භවන්ති තට්ඨකච්චෙ, අකම්මාපි සකම්මකා.

එකච්චෙ තුපසග්ගෙහි, සකම්මා ව සකම්මකා;
අකම්මකා අකම්මා ව, එසත්ථොපෙත්ථ දීපිතො;

පුරිසො ගාමා නිග්ගච්ඡති, ධනං අධිගච්ඡති, පුරිසො පාණං අභිභවති, භිමවතා පභවන්ති
මහානදියො. අඤ්ඤානිපි පයොගානි යොජෙතඛිබ්බානි.

තත්ථ යදි සාසනෙ පට්ඨාතුස්ස කම්මති රූපං සියා, “පුරිසෙන කම්මං කරියති”ති පයොගො විය
“පුරිසෙන ඔදනො පවියති”ති පයොගො ඉච්ඡිතඛිබ්බො. යෙ පන ගරු “තයා පච්චතෙ
ඔදනො”තිආදීනි ඉච්ඡන්ති, තෙ සද්දසත්ථනයං නිස්සාය වදන්ති මඤ්ඤෙ. එවං සන්තෙපි
උපපරික්ඛිත්වා යුත්තානි චෙ, ගහෙතඛිබ්බානි. කාරිතෙ “පුරිසො පුරිසෙන පුරිසං වා ඔදනං පාවෙති,
පාවයති, පාවාපෙති, පාවාපයති. පුරිසෙන පුරිසො ඔදනං පාවියති, පාවයියති, පාවාපියති,
පාවාපයියති”ති රූපානි භවන්ති. “යථා දණ්ඩෙන ගොපාලො, ගාවං පාවෙති ගොවර”න්තිආදීසු
අඤ්ඤොපි අත්ථො දට්ඨඛිබ්බො.

පචං, පචන්තො, පචන්ති, පචමානො, පචමානා. පාතඛිබ්බං, පචිතං, පචිතඛිබ්බං, පචනීයං, පචිතුං,
පචිත්වා. එත්ථ ව “ඉමස්ස මංසඤ්ච පාතඛිබ්බ”න්ති පයොගො උදාහරණං. “පචති, පචන්ති.
පචසී”තිආදි පදක්කමො සුඛොධො.

සිව සරණෙ. සෙවති, සෙකො, “උභතොභාසා”ති වදන්ති.

ඉමානි චකාරන්තධාතුරූපානි.

ජකාරන්තධාතු

පරස්සභාසාදිභාවං, සඛිබ්බෙසං ධාතුනං ඉතො;
පරං න ඛ්‍යාකරිස්සං සො, සාසනෙ ඊරිතො න භි.

ජු ඡෙදනෙ. ඡොති. ඡොත්ථාන මොළිං වරගන්ධවාසිතං. අච්ඡොච්ඡුංචන හො රුක්ඛං.

මිලෙජ අවියත්තායං වාචායං. මිලෙච්ඡති, මිලක්ඛු. පච්චන්තිමෙසු ජනපදෙසු පච්චාජාතො හොති
මිලක්ඛුසු අච්ඤ්ඤාතාරෙසු.

වජ් ඉච්ඡායං. වඤ්ඡති. වඤ්ඡිතං ධනං.

අජි ආයාමෙ. අඤ්චති. දීසං වා අඤ්ඡන්තො දීසං අඤ්ඡාමිති පජානාති.

භුච්ඡ කොට්ඨේලෙ. භුච්ඡති.

මුච්ඡ මොහමුච්ඡාසු. මුච්ඡති. මුච්ඡිතො විසවෙගෙන, විසඤ්ඤි සමපජ්ජථ. මුච්ඡා, මුච්ඡිත්වා.

පුළු විසරණෙ ආරාධනා.

සුළු පමාදෙ. සුළු පිණි.

උච්ඡ උච්ඡ. උච්ඡ පරිසරය. උච්ඡ. උච්ඡ. උච්ඡ. උච්ඡ. උච්ඡ.

උච්ඡ පිසාසාය. උච්ඡ.

සුළු පමාදෙ සුළු පිණි. සුළු පිණි, සුළු පිණි, සුළු පිණි, සුළු පිණි, සුළු පිණි. හික්කු විනයධර. පමාදෙ සුළු පිණි. සුළු පිණි, සුළු පිණි. සුළු පිණි. එක් ව පමාදෙ සුළු පිණි අදිටයොනනාසුළු පිණි දිටයසංසන්දනාසුළු පිණි විමතිවිසේදනාසුළු පිණි අනුමතිසුළු පිණි කටෙකුකමානාසුළු පිණි. තාසං නානත්තං අටයාලිනියාදිතො ගහෙනබ්බං.

විච්ඡ ගතියං. විච්ඡ. විච්ඡ.

වච්ඡ ජෙදනෙ. වච්ඡ. වුත්තා, වුත්තවා, වුත්තසිරො. වකාරගතස්ස අකාරස්ස උත්තං.

වුත්තසද්දො කෙසොභරණෙ පිසිසති “කාපටිකො මාණවො දහරො වුත්තසිරො” නිදාදිසු. එක් ව සිරසද්දෙන සිරොරුහා වුත්තා යථා මඤ්චසද්දෙන මඤ්චටියා, වක්ඛසද්දෙන ව වක්ඛනිස්සිතං විඤ්ඤාණං. රොපිතෙ පි “යථා සාරදිකං ඛිජං, ඛෙත්තෙ වුත්තං විරුහති” නිදාදිසු. කටිතෙ පි “වුත්තමිදං භගවතා, වුත්තමරහතා” නිදාදිසු. අත්තිදං වුවිති –

වච්ඡවපවච්ඡා, වුත්තසද්දො පවත්නති;
කෙසොභාරෙ රොපිතෙ ව, කටිතෙ ව යථාකමන්ති.

අපරො නයො – වුත්තසද්දො “නො ව ඛො පටිවුත්ත” නිදාදිසු වාපසමිකරණෙ පිසිසති. “පන්තලොමො පරදත්තවුත්තො” නිදාදිසු ජීවිතවුත්තියං. “පණ්ඩුපලාසො ඛන්ධනා පවුත්තො” නිදාදිසු අපගමෙ. “ගිතං පවුත්තං සමිහිත” නිදාදිසු පාවචනවසෙන පවත්තිතෙ. ලොකෙ පන “වුත්තො පාරායනො” නිදාදිසු අජ්ඣෙතෙ පිසිසති, අත්තිදං වුවිති

“වාපසමිකරණෙ ව, අපො ජීවිතවුත්තියං;
අපගමෙ පාවචන-වසෙන ව පවත්තිතෙ;
අජ්ඣෙතෙ වෙවමෙතෙසු, වුත්තසද්දො පදිස්සති” ති.

අපරොපි නයො – වුත්තසද්දො සඋපසග්ගොව අනුපසග්ගො ව වපනෙ වාපසමිකරණෙ කෙසොභාරෙ ජීවිතවුත්තියං පමුත්තභාවෙ පාවචනවසෙන පවත්තිතෙ අජ්ඣෙතෙ කටනෙති එවමාදිසු පිසිසති. තථා හෙස –

“ගාවො තස්ස පජායන්ති, ඛෙත්තෙ වුත්තං විරුහති;
වුත්තානං ඵලමස්සාති, යො මිත්තානං න දුබ්බති” ති

ආදිසු වපනෙ ආගතො. “නො ව ඛො පටිවුත්ත” නිදාදිසු අටයදන්තකාදිහි වාපසමිකරණෙ. “කාපටිකො මාණවො දහරො වුත්තසිරො” නිදාදිසු කෙසොභරණෙ. “පන්තලොමො පරදත්තවුත්තො මිගභුතෙන වෙතසා විහරති” නිදාදිසු ජීවිතවුත්තියං. “සෙය්‍යථාපි නාම පණ්ඩුපලාසො ඛන්ධනා පවුත්තො අභබ්බො භරිතත්ථායා” නිදාදිසු ඛන්ධනතො පමුත්තභාවෙ. “යෙසමිදං එතරහි පොරාණං මන්තපදං ගිතං පවුත්තං සමිහිත” නිදාදිසු පාවචනභාවෙන පවත්තිතෙ. ලොකෙ පන “වුත්තො ගණො, වුත්තො පාරායනො” නිදාදිසු අජ්ඣෙතෙ. “වුත්තං ඛො පනෙතං භගවතා, ධම්මදායාදා මෙ හික්කවෙ භවට, මා ආමිසදායාදා” නිදාදිසු කටනෙ. අත්තිදං වුවිති –

වප වතු වවිජුවව-ධාතුනං වසතො මතො;
සොපසග්ගො නොපසග්ගො, වුත්තසද්දො යථාරහං.

වපනෙ ව වාපසමී-කරණෙ මුණ්ඩතාය ව;
ථීවවුතාං පමුත්තත්තං, වසා පාවචනස්ස තු;
පවත්තිතෙ ව අප්ඤ්ඤානෙ, කථනෙ වාති ලක්ඛයෙ;

තච්ඡ තනුකරණෙ. තච්ඡති. තච්ඡකො දාරුං.

ජකාරත්තධාතුරූපානි.

ජකාරත්තධාතු

ථීජයෙ. ජෙති. ජයති, පරාජයති. ධම්මං වරන්තො සාමිකං පරාජෙති. ධම්මං වරන්තො පරජ්ජති.
රාජානං ජයාපෙසුං. ජයාපෙත්වා. එත්ථ ජයාපෙසුන්ති “ජයතු භව”න්ති ආසිසව්වනං වදිංසුති අත්ථො.
ජයනං, ජිනං, ජයො, විජිතං, ජිනො, ජෙතා, ජෙතො, ජිනො මාරො, මාරං ජිනො, ජිතවා, ජිතාවි,
විජිතාවි, මාරජි, ලොකජි, ඔධිජිනො, අනොධිජිනො, ජිනො. විජිතො, ජෙතුං, විජෙතුං, ජිත්වා, විජිත්වා.
ඉමස්ස පන ධාතුස්ස කියාදිගණං පත්තස්ස “ජිනාති ජිනිත්වා”ත්තාදිති රූපානි භවන්ති.

ථී අභිභවනෙ. ජෙති. ජිනො. පුබ්බෙ විය රූපානි. එත්ථ ව “තුම්භෙහි ආනන්ද සප්පුරිසෙහි විජිතං,
පච්ඡිමා ජනතාසාලිමංසොදනං අතිමඤ්ඤස්සති”ති පාළි අභිභවනත්ථසාධකා. එත්ථ හි විජිතන්ති
අධිභූතන්ති අත්ථො.

ජු ගතියං. එත්ථ සිසගති අධිජපෙතා. ජවති. ජවනං, ජවො, ජවං, ජවන්තො, ජවනවිත්තං,
ජවනපඤ්ඤො, ජවනහංසො. මනොජවං ගච්ඡති යෙනකාමං.

ජෙබයෙ. ජීයති. එකාරස්ස ඊයාදෙසො. සාසනානුරූපෙන “කිං මං ධනෙන ජීයෙථා”ති හි පාළි
දිස්සති. සද්දසත්ථවිදු පන “ජායති”ති රූපං වදන්ති.

සජ්ජ ගතියං. සජ්ජති.

කුජු වුජු ථෙය්‍යකරණෙ. කොජති. බොජති.

වජ ගතියං. ධජ ධජී ව. වජති. අබ්බජති. මනුස්සත්තඤ්ඤා අබ්බජෙ. වජො, වජනං, පවජනං,
පබ්බජ්ජා, පබ්බජිතො, පබ්බාජිතො.

සකා රට්ඨා පබ්බාජිතො, අඤ්ඤං ජනපදං ගතො;
මහත්තං කොට්ඨං කයිරාථ, දුරුත්තානං නිධෙනවෙ.

ධජති. ධජො. ධඤ්ජති. ධඤ්ජනං. එත්ථ ධජොති කෙතු. ධඤ්ජනන්ති ගමනං.

අජ බෙපනෙ ව. ගතිඅපෙක්ඛකොයෙව චකාරො. අජති. අජො. එත්ථ අජොති එළකො. ඉමානි
පනස්ස පරියායවචනානි “අජො එළකො උරබ්භො අවි මෙණ්ඩො”ති. තත්ථ උරබ්භොති එළකො,
යො “අජො”තිපි වුවිචති. අවිති රත්තලොමො එළකො. මෙණ්ඩොති කුට්ඨසිඨිගො එළකො. තථා හි
ජනකජාතකෙ අජරථතො මෙණ්ඩරථා විසුං වුත්තා. අපිව අජෙළකන්ති අජතො එළකස්ස විසුං
වචනතො එළකසද්දෙන මෙණ්ඩොපි ගහෙනබ්බො, මහොසධජාතකට්ඨකථායඤ්ඤා මෙණ්ඩෙළකානං
නිබ්බිසෙසතා වුත්තානි.

අජ්ජ සජ්ජ අජ්ජනෙ. අජ්ජනං අජ්ජනක්ඛයා. අජ්ජති. සජ්ජති.

කප්ප බ්‍යථනෙ. බ්‍යථනං හිංසා. කප්පති.

බප්ප මප්පනෙ ව. මප්පනං සුද්ධි. බ්‍යථනාපෙක්ඛො වකාරො. බප්පති. බප්පුරො.

බප මන්ථෙ. මන්ථො විලොභනං. බපති.

බප් ගතිවෙකල්ලෙ. කිස්ස හන්තෙ අයොසා බඤ්ජනීති. උභො බඤ්ජා. බඤ්ජනං, බඤ්ජිතුං, බඤ්ජිත්වා.

බප කම්පනෙ. බපති. එජා. එත්ථ ව එජාති ලාභාදිං පටිච්ච එජති කම්පනීති එජා, බලවතණ්භායෙනං නාමං.

බුප වජිරනිබ්බෙසෙ. වජිරනිග්ගොසෙති කෙච්චි ව්දු වදන්ති. බොජති.

බිප කුපි ගුපි අබ්‍යත්තසද්දෙ. බිපති. කුඤ්ජති. ගුඤ්ජති.

ලප ලාප තප්ප හස්සනෙ. ලපති. ලාපති. තප්පති.

ලපි දිත්තිසඤ්ච. හස්සනාපෙක්ඛො වකාරො. ලඤ්ජති. තතියො නයලඤ්ජකො. ලඤ්ජෙති පකාසෙති සුත්තත්ථන්ති ලඤ්ජකො.

පප පපි යුද්ධෙ. යුජ්ඣනං යුද්ධං. පපති. පඤ්ජති.

තුප හිංසායං. තොජති.

තුපි බලනෙ ව. බලනං බලනක්‍රියා. හිංසාපෙක්ඛකො වකාරො. තුඤ්ජති.

ගප කුපි මුපි ගප්ප සද්දත්ථා. ගපති. කුඤ්ජති. මුඤ්ජති. ගජො ගප්පති, මෙසො ගප්පති. යත්ථ දාසො ආමජාතො, ධීතො ථුල්ලානි ගප්පති. මණි ගප්පති. ඤාණගප්පනං ගප්පති. ගප්පිතුං සමත්ථො. ගප්පිතා. ගප්පිත්වා. තත්ථ ගජොති හත්ථී. හත්ථීස්ස හි අනෙකානි නාමානි –

හත්ථී නාගො ගජො දන්ති, කුඤ්ජරො වාරණො කරී;
මාතඬිගො ද්විරදො සට්ඨි-භායනො'නෙකපො ඉභො.

ථම්භො රම්මො ද්විපො වෙච්ච, හත්ථීති තු කරෙණුකා;
හත්ථිපොතො හත්ථිච්ඡාපො, හිඬිකො ච කලභො භවෙ.

වප වාගෙ. වපති. පරිච්චපති. වාගො. පරිච්චාගො. වපනං. වපං, වපන්තො. වපමානො.

සන්ප සඬිගෙ. සඬිගො ලගනං. සඤ්චති. සත්තො. සපනං, සත්ති. ආසත්ති. සපිතුං. සපිත්වා.

ඊප ගතියං. ඊපති.

හපි හප්පනෙ. හප්පනං තාපකරණං. තිලානි හප්පති. පුරිසෙන හප්පමානානි තිලානි.

එප හෙප භාප දිත්තියං. දිත්ති සොභා. එපති. හෙපති. භාපති.

නිජ නිසානෙ, බමායඤ්ච. නිසානං නික්ඛතාකරණං. බමා බන්ති. තෙජති. තිතික්ඛති. තෙජනො. තෙජො. තත්ථ තෙජනොති කණ්ඩො සරො උසු. තෙජොති සුරියො. අථ වා තෙජොති තෙජනං උස්මා උණ්හත්තං තාපො. තෙජොති වා ආනුභාවො පභාවො.

සඤ්ජ පරිස්සග්ගෙ, ආලිඛිගනං පරිස්සග්ගො. සඤ්ජති.

බජි දානෙ, ගතියඤ්ච. බඤ්ජති. බඤ්ජනං.

රාජ දිත්තියං භාජ ව. රාජති. භාජති. රාජා. රාජීනී. වනරාජී. රාජිත්වා. විරාජිත්වා. අනු විඤ්ඤානමත්ථවිවරණෙ කොසල්ලජනනත්ථං සිලොකං රචයාම —

ම'භා'රාජ මහාරාජ, මහාරාජ මමෙව'හි;
නෙ'තස්ස ඉති වත්ථාන, ද්වෙ ජනා කලහං කරුං.

එත්ථ ව පටිමපාදස්ස දුතියපදෙ “මෙ අහි මහී”ති ඡෙදො “පුත්තා මෙ අත්ථි පුත්තා මත්ථි”ති විය. “මහි අරාජ මහාරාජා”ති ව ඡෙදො “යොපි අයං යොපාය”න්ති විය. එත්ථ අරාජසද්දො “අතිකරමකරාවරියා”ති එත්ථ අකරීති අත්ථවාචකො අකරසද්දො විය ආබ්‍යාතපරොක්ඛාචිහත්තිකො දට්ඨබ්බො. අරාජ විරොචීති අත්ථො. අයං පන ගාථාය පිණ්ඩත්ථො “මහාරාජ මෙ අහි අරාජ, මම එව අහි අරාජ, න එතස්ස ඉති වත්ථා ද්වෙ අහිතුණ්ඩිකජනා කලහං කරිංසු”ති.

රත්ජ රාගෙ. හික්ඛු විවරං රජති. සත්තො රූපාදිසු රඤ්ජති. රජනං. රජකො. රාගො. විරාගො. හලිද්දිරාගො. රාජා. රාජීනී. ඉමස්ස ව දිවාදිගණං පත්තස්ස “රජ්ජති විරජ්ජති”ති රූපානි හවත්ති. තත්ථ රජනන්ති රජනවත්ථු. රජකොති රජකාරො වත්ථධොවනකො. රාගොති රජ්ජන්ති සත්තා තෙන, සයං වා රඤ්ජති, රඤ්ජනමත්තමෙව වා එතන්ති රාගො, තණ්හා. ඉමානි පන තද්භිධානානි —

රාගො ලොභො තසිණා ව, තණ්හා එජා විසත්තිකා;
සත්ති ආසත්ති මුව්ජා ව, ලුබ්භිතත්තඤ්ච ලුබ්භනා.

කාමො නිකාමනා ඉච්ඡා, නිකන්ති ව නියන්ති ව;
වනඤ්ච වනථො වෙව, අපෙක්ඛා හවනෙත්ති ව.

අනුරොධො ව සාරාගො, සඬ්ගො පඬ්කො ව සිබ්බිනී;
නන්දිරාගො අනුනයො, ගෙධො සඤ්ජනනී තථා;
ජනිකා පණ්ඩි වෙව, අජ්ඣොසානන්තිනෙකධා.

විරාගොති මග්ගො නිබ්බානඤ්ච. රාජානි පට්චිස්සරො. එත්ථ ධාතුද්වයවසෙන නිබ්බවනානි නියාන්තෙ. නානාසම්පත්තිහි රාජනි දිබ්බති විරොචන්ති රාජා. දානඤ්ච පියවචනඤ්ච අත්ථවරියා ව සමානත්තතා වානි ඉමෙහි චතුහි සඬ්ගහවත්ථුහි අත්තනි මහාජනං රඤ්ජෙතිතිපි රාජා. රාජීනීති රාජහරියා. තෙසං අභිධානානි වුව්චන්තෙ සභාහිධානන්තරෙහි —

රාජා භූපති දෙවො ව, මනුජින්දො දිසම්පති;
පත්ථිවො ජගතිපාලො, භූභූජො පට්චිස්සරො.

රට්ඨාධිපො භූමිපාලො, මනුස්සින්දො ජනාධිපො;
නරින්දො බත්තියො වෙව, බෙන්තස්සාමි පභාවකො.

මුද්ධාහිසිත්තො රාජානි, කථිතො ඉතරො පන;
රාජඤ්ඤො බත්තියො වානි, වුත්තො බත්තියජානිකො.

මුද්ධාහිසින්තො අනුරාජා, උපරාජානි භාසිතො;
චතුද්දිපි රාජරාජා, චක්කවත්තීති භාසිතො.

රාජීනී උපරී දෙවී, මහෙසී භූභූජකිගනා;
බත්තියා රාජපදුමී, බත්තියානී ච බත්තියි;
ඉත්ථාගාරත්තු ඔරොධො, උපරීතිපි වුවචති.

හජ සෙවායං. හජති. හජනා. සම්හජනා. හත්ති. සම්හත්ති. හත්තා.

යජ දෙවපූජසකිගතකරණදානධම්මෙසු. දෙවපූජග්ගහණෙන බුද්ධාදිපූජා ගතිතා. සකිගතකරණං සමොධානකරණං. තථා හි අධිමුත්තත්ථෙරවත්ථුමිහි “යදත්ථි සකිගතං කිඤ්චි, හවො වා යත්ථ ලබ්භති”ති ගාථායං සකිගතසද්දෙන සමොධානං වුත්තං. දානං පරිච්චාගො. ධම්මො ඤානසිලාදි. එතෙස්වත්ථෙසු යජධාතු වත්තති. පුජ්ථෙහි බුද්ධං යජති. දෙවතං යජති. දෙවමනුස්සෙහි හගවා යජියති. ඉජ්ජති. යිට්ඨං. යඤ්ඤො. යාගො. ධම්මයාගො. යජමානො සකෙ පුරෙ. යිට්ඨං, යජිතුං. පුට්ඨයඤ්ඤං යජිත්වාන. සොළසපරික්ඛාරං මහායඤ්ඤං කත්තුකාමො.

මජ්ජ සංසුද්ධියං. මජ්ජති. බාහිරං පරිමජ්ජති. භූමිං සම්මජ්ජති. මජ්ජනං. සම්මජ්ජනී.

නිඤ්ථි සුද්ධියං. නිඤ්ජති. පනිඤ්ජති. නිඤ්ජිතුං. පනිඤ්ජිතුං. නිඤ්ජිත්වා. පනිඤ්ජිත්වා. අයං පන පාළි “තතො ත්වං මොග්ගල්ලාන උට්ඨායාසනා උදකෙන අක්ඛිනි පනිඤ්ජිත්වා දිසා අනුලොකෙය්‍යාසී”ති.

නිජි අබ්‍යත්තසද්දෙ. නිඤ්ජති.

හජ පාකෙ. තිලානි හජ්ජති. හජ්ජමානා තිලානි ච.

උජු අජ්ජවෙ. අජ්ජවං උජුභාවො. ඔජති. උජු.

සජ විස්සග්ගපරිස්සජ්ජනබ්භුක්කිරණෙසු. සජති. ලොකායං සජන්තං උදකං.

රුජ හඬගෙ. රුජති. රුජා. රොගො. එත්ථ රුජානි බ්‍යාධි රුජනට්ඨෙන. රොගොති රුජති හඤ්ජති අඬගපච්චිඬගානීති රොගො, බ්‍යාධියෙව, යො “ආතඬකො”තිපි “ආබාධො”තිපි වුවචති.

භූජ කොට්ඨලෙ. ආචිපුබ්බො අඤ්ඤත්ථෙසු ච. උරගො භූජති. ආභූජති. හික්ඛු පල්ලඬකං ආභූජති, උරුබද්ධාසනං බත්ඨනීති අත්ථො. මහාසමුද්දො ආභූජති, ආවට්ඨනීති අත්ථො. කෙච් පන “ඔසක්කති”ති අත්ථං වදන්ති. “චණ්ණදාන”න්ති ආභූජති, මනසි කරොතීති අත්ථො. මූලානි විභූජනීති මූලවිභූජො, රථො. එත්ථ ච විභූජනීති ඡින්දති. හොගො. හොගී. ආහොගො. ආභූජිත්වා. එත්ථ ච හොගොති භූජයති කුටිලං කරියතීති හොගො, අභිසරීරං. හොගීති සජ්ජො.

රජි විජ්ඣනෙ. නාගො දන්තෙහි භූමිං රඤ්ජති. ආරඤ්ජති. එත්ථ ච “තථාගතරඤ්ජිතං ඉතිපි”ති නෙත්තිපාළි නිදස්සනං. තස්සත්ථො “ඉදං සික්ඛත්තයසකිගතිතං සාසනබ්‍රහ්මවරියං තථාගතගන්ධහත්ථිනො මහාවජිරඤ්ඤාණසබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණදන්තෙහි රඤ්ජිතං ආරඤ්ජිතං, තෙභූමකධම්මානං ආරඤ්ජනට්ඨානන්තිපි වුවචති”ති. රඤ්ජිතන්ති හි රඤ්ජති විජ්ඣති එත්ථානි රුඤ්ජිතං, රඤ්ජනට්ඨානං. “ඉදං නෙසං පදක්කන්ත”න්තිආදිමිති විය එතස්ස සද්දස්ස සිද්ධි වෙදිතබ්බො අධිකරණත්ථසම්භවතො.

විජි හයවලනෙසු. ඊකාරන්තොයං ධාතු, තෙනස්ස සනිග්ගහිතාගමානි රුපානි න සන්ති. වෙජති. වෙගො. ධම්මසංවෙගො. සංවිගො වෙගෙන පලායි. නදිවෙගො. උග්ගිවෙගො, වාතවෙගො. එත්ථ

ධම්මසංවේගොති සහොත්තප්පං ඤාණං. “වෙගො, ජවො, රයො”ති ඉමෙ එකත්ථා. දිවාදිගණං පන පත්තස්ස “ච්ඡ්ඡති සංච්ඡ්ඡති උබ්බ්ඡ්ඡති”ති රූපානි භවන්ති ද්විගණිකත්තා.

ලජ්ජ ලජ්ජනෙ. ලජ්ජති. ලජ්ජා. ලජ්ජාති හිරි. යා “විරිළතා”තිපි වුවිචති.

වළඡ් පරිභොගෙ. වළඤ්ජති.

කුජ්ජ අධොමුඛිකරණෙ. කුජ්ජති. නිකුජ්ජති. උක්කුජ්ජති. පටිකුජ්ජති. නිකුජ්ජිතං වා උක්කුජ්ජෙය්‍යා. අඤ්ඤිස්සා පානියා පටිකුජ්ජති. අවකුජ්ජො නිපජ්ජහං. තත්ථ කුජ්ජති නිකුජ්ජතිති ඉමානි “වරති විවරති”ති පදානි විය සමානත්ථානි, අධොමුඛං කරොතිති හි අත්ථො. උක්කුජ්ජතිති උපරිමුඛං කරොති. පටිකුජ්ජතිති මුඛෙ මුඛං යපෙති.

මුජ්ජ ඔසිදනෙ. මුජ්ජති. නිමුජ්ජති. නිමුග්ගො. උම්මුග්ගො.

ඔපුජ් විලිම්පනෙ. ගොමයෙන පථවිං ඔපුඤ්ජති.

ජකාරන්තධාතුරූපානි.

කුකාරන්තධාතු

කෙ චිත්තායං. කුයාති, නිජ්කුයාති, උපනිජ්කුයාති, උජ්කුයාති, සජ්කුයාති. කුමානං, නිජ්කුමානං, උපනිජ්කුමානං, උජ්කුමානං, සජ්කුමානං. නිජ්කුත්ති. උපජ්කුමා, උපජ්කුමොයො. කුමායී, අජ්කුමායකො.

තත්ථ කුයානන්ති දුට්ඨං කුයානං සොභනමසොභනඤ්ච. තෙසු සොභනං “කුමායී තපති බ්‍රාහ්මණො. කුමායාමී අකුතොභයො”තිආදීසු දට්ඨබ්බං. අසොභනං පන “තත්ථ තත්ථ කුයානන්තො නිසීදි. අධොමුඛො පජ්කුමායන්තො නිසීදි”තිආදීසු දට්ඨබ්බං. කුමායීති ආරම්මණුපනිජ්කුමානෙන වා උක්කුමණුපනිජ්කුමානෙන වා කුමායනසීලො චිත්තනසීලො. කුමායී කුමානවාති අත්ථො. අජ්කුමායකොති ඉදං “න දානිමෙ කුමායන්ති, න දානිමෙ කුමායන්තිති බො වාසෙට්ඨ අජ්කුමායකා අජ්කුමායකාත්ථෙව තතියං අක්ඛරං උපනිබ්බත්ත”න්ති එවං පට්ඨකජ්ජිකකාලෙ කුමානවිරහිතානං බ්‍රාහ්මණානං ගරභවචනං උජ්ජන්තං, ඉදානි පන තං අජ්කුමායතිති අජ්කුමායකො, මන්තෙ පරිචත්තෙතිති ඉමිනා අත්ථොන පසංසාවචනං කත්වා වොහරන්තිති. අයං පනත්ථො “අධිපුබ්බස්ස ඉ අජ්කුමායනෙ”ති ධාතුස්ස වසෙන ගහෙතබ්බො. එවං අධිපුබ්බස්ස ඉධාතුස්ස වසෙන ඉමස්ස ධාතුස්ස අත්ථපරිචත්තනං භවති. යං සන්ධාය “අජ්කුමායකො මන්තධරො”ති වුත්තං.

කෙ දිත්තියං. දීපො කුමායති, දාරුනි කුමායන්ති. එත්ථ කුමායතිති ජලති. කුමායනජලනසද්දා හි එකත්ථා.

ජජ්කු පරිභාසනතජ්ජනෙසු. ජජ්කුති.

උජ්කු උස්සග්ගෙ. උස්සග්ගො ජඩ්ඛනං. උජ්කුති. උජ්කුතං.

කුකාරන්තධාතුරූපානි.

ඤකාරන්තධාතු

ඤා අවබොධනෙ. “ඤාති, ඤාතීති, ඤාසි. ඤාතු, ඤාතීතු. ඤෙය්‍යා, ඤෙය්‍යු”න්තිආදීනි යථාපාවචනං ගහෙතබ්බානි. ඤාති, ඤාතකො, අඤ්ඤො, ඤාතං, ඤාතීති, පඤ්ඤාතීති, විඤ්ඤාතීති, සඤ්ඤාතීති, සඤ්ඤා, සඤ්ඤාණං, පඤ්ඤා, පඤ්ඤාණං, ඤාණං, විඤ්ඤාණං.

තත්ථ ඤාතීති ජානාති. පුන ඤාතීති බන්ධු. සො හි “අයං අමිභාක”න්ති ඤාතබ්බට්ඨොන ඤාතීති. එවං ඤාතකො. අඤ්ඤාති දිට්ඨධම්මිකාදයො අත්ථෙ න ඤාති න ජානාතීති අඤ්ඤො, අවිද්වා බාලොති අත්ථො. ඤත්තන්ති ජානනභාවො. “යාවදෙව අනත්ථාය, ඤත්තං බාලස්ස ජායති”ති පාළි නිදස්සනං. සඤ්ඤාණන්ති විභනං. කාරිතෙ “ඤාපෙති සඤ්ඤාපෙති විඤ්ඤාපයති”ති ආදීති භවන්ති. යස්මා පන “අඤ්ඤාති පටිච්ඡිකුති. අත්තත්ථං වා පරත්ථං වා ඤස්සති. අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රියං. එකච්චෙ නබ්භඤ්ඤංසු, එකච්චෙ අබ්භඤ්ඤංසු”ති පාළියො දිස්සන්ති, තස්මා ඤාතීති ආදීති ආබ්‍යාතිකපදානි දිට්ඨානියෙව භොන්ති නයවසෙන. තථා හි අඤ්ඤාතීති එත්ථ ආඉති උපසග්ගො, සො පරස්සක්ඛරස්ස සඤ්ඤාගුච්චාරණච්ඡාය රස්සං කත්වා නිද්දිට්ඨො. ඤාතීති සාසනෙ ආබ්‍යාතිකපදං දිට්ඨං, තස්මායෙව “ඤාති, ඤන්ති. ඤාසී”ති ආදිනා පදමාලාකරණෙ නත්ථෙව දොසො.

ඤා මාරණතොසනනිසානෙසු. මාරණං ජීවිතින්ද්‍රියුපච්ඡේදකරණං. තොසනං තුට්ඨි. නිසානං තික්ඛනා. ඤන්ති. මනුඤ්ඤං. පඤ්ඤන්ති.

එත්ථ ඤත්තීති මාරෙතීති වා තොසෙතීති වා නිසෙතීති වා අත්ථො. අයඤ්ච ඤත්තිසද්දො “වත්ති එතායාති වාවා”ති එත්ථ වත්තිසද්දො විය ආබ්‍යාතිකපදන්ති දිට්ඨබ්බො. තථා ආදත්තෙති එත්ථ විභත්තිභූතස්ස තෙසද්දස්ස විය විභත්තිභූතස්ස තිසද්දස්ස සඤ්ඤාගභාවො ව ධාතුඅත්තස්සරස්ස රස්සත්තඤ්ච. මනුඤ්ඤන්ති මනං ආභූසො ඤෙති තොසෙතීති මනුඤ්ඤං. අයමත්ථො මනසද්දුපපදස්ස ආපුබ්බස්සිමස්ස ඤාධාතුස්ස වසෙන දිට්ඨබ්බො. පඤ්ඤන්ති නානප්පකාරතො පවත්තිතිවාරණෙන අකුසලානං ධම්මානං ඤන්ති මාරණං පඤ්ඤන්ති. අථ වා ධම්මං සුණන්තානං ධම්මදෙසනාය චිත්තෙ අනෙකවිධෙන සොමනස්සුප්පාදනං. අතිබිණුද්ධිනං අනෙකවිධෙන ඤාණතිබිණකරණඤ්ච පඤ්ඤන්ති නාම, තථා සොතුනං චිත්තතොසනෙන චිත්තනිසානෙන ව පඤ්ඤාපනං පඤ්ඤන්තිති දිට්ඨබ්බං.

ඉති භූවාදිගණෙ වචග්ගන්තධාතුරූපානි

සමත්තානි.

ටකාරත්තධාතු

ඉදානි ටවග්ගන්තධාතුරූපානි වුවුවන්තෙ –

සොටු ගබ්බෙ. ගබ්බං දබ්බනං. සොටති.

යොටු සම්බන්ධෙ. යොටති.

මෙටු මීලෙටු උම්මාදෙ. මෙටති. මීලෙටති.

කට වස්සාවරණෙසු. කටති.

සට පරිභාසනෙ. සටති.

ලට බාලො ව. පුබ්බාපෙක්ඛාය වකාරො. ලටති. ලාවො.

සට රූජාවිසරණගත්තාවසානෙසු. රූජා පිළා. විසරණං විප්ඵරණං. ගත්තාවසානං ගතියා අවසානං ඔසානං අභාවකරණං, නිසීදනන්ති චුත්තං භොති. සටති. සාටො වුවුවති සාටකො.

වට වෙධනෙ. වටති. වටො. වාටො.

බිට උත්තාසනෙ. බෙට්ති. ආබෙටකො, බෙටො, උක්බෙටිනො, සමුක්බෙටිනො.

සිට අනාදරෙ. සෙට්ති.

ජට සට සඩ්ඝානෙ. ජට්ති. ජටා, ජට්ලො, ජටී. අන්තොජටා බහිජටා, ජටාය ජටිතා පජා. කාරිතෙ “සො ඉමං විජටයෙ ජටං. අරහත්තමග්ගක්බණෙ විජටෙති නාමා”ති පයොගො.

භට භත්තියං. භට්ති. භටො. වෙනනං භටකො යථා.

තට උස්සයෙ. උස්සයො ආරොහො උබ්බෙධො. තට්ති. තටො, ගිරිතටො, නදීතටො, තටී, තටං.

බට කංසෙ. බට්ති. බටො.

නට නතියං. නට්ති. නටො, නාටකං.

පිට සද්දසඩ්ඝාවෙසු. පෙට්ති. පෙටකො, පිටකං. පිටකසද්දො “මා පිටකසම්පදානෙනා”තිආදීසු පරියත්තියං දිස්සති. “අථ පුරිසො ආගච්ඡෙය්‍ය කුදාලපිටකං ආදායා”තිආදීසු යස්මිං කිස්මිඤ්චි භාජනෙ.

භට දිත්තියං. භට්ති. භාටකං, භටකං. යං ජාතරූපං භටකන්ති වුච්චති.

සට අවයවෙ. සට්ති.

ලුට විලොඨනෙ. ලොට්ති.

විට පෙසනෙ. වෙට්ති. වෙටකො.

විට සද්දෙ. වෙට්ති. වෙටකො.

අට පට ඉට කිට කට ගතියං. අට්ති. පට්ති. එට්ති. කෙට්ති. කට්ති. පටො ඉච්චෙව නාමිකපදං දිට්ඨං. පට්ති ජිණ්ණභාවං ගච්ඡතිති පටො. පටොති වත්ථං. වත්ථස්ස හි අනෙකානි නාමානි —

පටො වොළො සාටකො ව, වාසො වසනමංසුකං;
දුස්සම්ච්ඡාදනං වත්ථං, වෙලං වසති අම්බරං.

මුට පමද්දනෙ. මොට්ති.

වුට අප්පිභාවෙ. වොට්ති.

වටි විභාජනෙ. වට්ති. වණ්ටො.

රුටි ලුටි ථෙය්‍යෙ. රුණ්ට්ති. ලුණ්ට්ති. රුණ්ටකො. ලුණ්ටකො.

ඵුට විසරණෙ ථොට්ති. ථොටො.

වෙට වෙටායං. වෙට්ති. වෙටකො.

සුට පරිවත්තනෙ. සොට්ති.

රූප ලුප්ත පටිසානෙ. රොටති. ලොටති.

සට වෙනායං. සටති. සටො. සටො වුවුවති කුම්භො. ඉමානි තදහිධානානි —

සටො කුම්භො සටි කුම්භී, තුණ්ඩිකිරො තු උක්ඛලී;
මහත්තභාජනං වාටි, අතිබුද්දං කුට්ටං භවෙ;

චට භට පරිභාසනෙ දෙට ච. චටති. භටති. දෙටති.

කුට කොට්ඨ්ලෙ. කුටති. පටිකුටති.

පුට සංකිලෙසනෙ. පුටති.

වුට පුට කුට ඡෙදනෙ. වුටති. පුටති. කුටති.

ඵුට චිකසනෙ. ඵුටති.

මුට අග්ගිසද්දපක්ඛෙපමද්දනෙසු. මුටති.

තුට කලහකම්මති. තුටති.

සුට පටිසානෙ. සුටති. සොටකො.

ටකාරත්තධාතුරූපානි.

යකාරත්තධාතු

යා ගතිනිවත්තියං. ගතිනිවත්ති උප්පජ්ජමානස්ස ගමනස්සුපච්ඡෙදො. යානි, යන්ති. තිට්ඨති. පතිට්ඨානි. අධිට්ඨානි. අධිට්ඨෙති. සණ්ඨානි. සණ්ඨෙති. අධිට්ඨෙති. උපට්ඨෙති. යාතු. තිට්ඨතු. තිට්ඨෙය්‍යා. අට්ඨ, අට්ඨු. අට්ඨා, අට්ඨු, අට්ඨාසි, අට්ඨංසු. යාවස්ස කායො යස්සති. තිට්ඨස්සති. උපස්සති තිට්ඨස්සට. අට්ඨස්සා, අට්ඨස්සංසු. අතිට්ඨස්සා, අතිට්ඨස්සංසු. යාතුං, උපට්ඨාතුං. උපට්ඨෙතිතුං. අධිට්ඨාතුං. අධිට්ඨෙතිතුං. යත්වා, අධිට්ඨත්වා. උපට්ඨෙතිත්වා, අධිට්ඨෙතිත්වා. යානං, යීති, සණ්ඨීති, අවට්ඨීති. සණ්ඨානං, පට්ඨානං. උපට්ඨාකො, යීතො. පඬ්ඛතට්ඨො භූමට්ඨො. උපට්ඨහං ඉච්චාදීති.

තත්ථ යානසද්දො ඉස්සරියධීතිඛණකාරණෙසු දිස්සති. “කිං පනායස්මා දෙවානම්න්දො කම්මං කත්වා ඉමං යානං පත්තො”තිආදීසු හි ඉස්සරියෙ දිස්සති. “යානකුසලො හොති අක්ඛණවෙධි”තිආදීසු යීතියං. “යානසොපෙතං තථාගතං පටිභානි”තිආදීසු ඛණෙ. “යානඤ්ච යානසො ඤත්වා අට්ඨානඤ්ච අට්ඨානසො”තිආදීසු කාරණෙ. කාරණඤ්චි යස්මා තත්ථ ඵලං තිට්ඨති තදායත්තවුත්තිභාවෙන, තස්මා යානන්ති වුවුවති.

ඉස්සරියෙ යීතියඤ්ච, ඛණස්මිම්පි ච කාරණෙ;
චතුස්චත්තෙප්ප ඵතෙසු, යානසද්දො පචත්තතීති.

යෙ සද්දසඬ්ඛානෙසු. යීයති.

යෙ වෙයනෙ. යායති.

පය වියන්නියං වාචායං. ධම්මං පයති. පාඨො, නක්ඛන්තපාඨකො, සො භොරපාඨකං පුච්ඡි.
සබ්බපාඨී භවිස්සති. පඨිතුං, පඨිතවෙ, පඨිත්වා, පඨිත්වාන, පඨිතුන, පඨිය, පඨියාන.

එවංවිධං තුංපච්චයන්තාදිවිභාගං සබ්බත්ථ යථාරහං වත්තුකාමාපි ගන්ථ විත්ථාරහයෙන න
වදාම. අවුත්තොපි ඊදිසො විභාගො නයානුසාරෙන යථාසම්භවං සබ්බත්ථ යොජෙතබ්බො. යත්ථ පන
පාළිනිදස්සනාදිවිසෙසො ඉච්ඡිතබ්බො භොති, තත්ථෙවෙනං දස්සෙස්සාම.

වය පුලියෙ. වයති. වයරො. වයරොති පුලසනසරීරස්මිං වත්තබ්බවචනං. තථා හි
විනයට්ඨකථායං “වයරොති පුලො, පුලො ව සනසරීරො වායං භික්ඛුති වුත්තං භොති”ති වුත්තං.

මය නිවාසෙ. මයති. මයො.

කය කිච්ඡථිවනෙ. කයති. කයො.

රය පරිභාසනෙ. රයති.

සාය බලක්කාරෙ. බලක්කාරො නාම අත්තනො බලෙන යථාඡ්ඤාසයං දබ්බලස්ස අභිභවනං.
සායති. සායො.

උය රුය ලුය උපසානෙ. ඔයති. රොයති. ලොයති.

පිය හිංසාසංකිලෙසෙසු. පෙයති. පියරො.

සය කෙතවෙ ව. පුබ්බත්ථෙසු වකාරො. සයති. සයො සයොති කෙරාට්ඨකො වුච්චති.

සුය ගතිපට්ඨානෙ. ගමනපට්ඨනනං ගතිපට්ඨානො. සොයති.

කුඨී ලුඨී ආලස්සියෙ ව. වකාරො පුබ්බත්ථෙ ව. කුණ්ඨති. කුණ්ඨො. ලුණ්ඨති. ලුණ්ඨො.

සුඨී සොසනෙ. සුණ්ඨති.

රුඨී ලුඨී අඨී ගතියං. රුණ්ඨති. ලුණ්ඨති. අණ්ඨති.

වෙය වෙයනෙ. වෙයති, නිබ්බෙයති. වෙයනං, නිබ්බෙයනං.

වඨී එකවරියායං. වණ්ඨති.

මය කුඨී සොකෙ. මයති. කුණ්ඨති.

එය හෙය විබාධායං. එයති. හෙයති. විහෙයති. විහෙයනං.

ලුය පට්ඨානෙ. ලොයති.

පය විබ්‍යානෙ. පයති.

ලුය සංකිලෙසෙ. ලොයති.

යකාරන්තධාතුරුපානි.

ඩකාරන්තධාතු

ඩී විභාසගතියං ගමනමත්තෙ ව. ඩෙති, ඩයති. ඩෙමානො. උච්චෙ සකුණ ඩෙමාන. යෙ මං පුරෙ පච්චුඩ්ඩෙත්ති.

ඩී බ්‍යුද්ධනෙසු. ඩෙති. උඩ්ඩෙති.

ඉතො බහිද්ධා පාසණ්ඩා, දිට්ඨිසු පසිදන්ති තෙ;
න තෙසං ධම්මං රොචෙමි, න තෙ ධම්මස්ස කොවිදා.

එත්ථ ව පාසණ්ඩාති පාසං ඩෙන්තිති පාසණ්ඩා, සත්තානං චිත්තෙසු දිට්ඨිපාසං බ්‍යන්තිති අත්ථො. අථ වා තණ්හාපාසං දිට්ඨිපාසඤ්ච ඩෙන්ති උඩ්ඩෙන්තිති පාසණ්ඩා.

මුඛි කණ්ඩනෙ. මුණ්ඩති. කුමාරං මුණ්ඩිංසු. මුණ්ඩො.

වුඬ්ඬ භාවකරණෙ. වුඬ්ඬති.

අඩ්ඬ අභියොගෙ. අඩ්ඬති.

ගඩ් වදනෙකදෙසෙ. ගණ්ඩති. ගණ්ඩො.

හුඬ් පිඬ් සඩ්ඝාතෙ. හුණ්ඩති. පිණ්ඩති. පිණ්ඩො.

හිඬ් ගතියං. හිණ්ඩති, ආහිණ්ඩති.

කුඬ් දාහෙ. කුණ්ඩති. කුණ්ඩො.

වඩ් මඩ් වෙයනෙ. වණ්ඩති. මණ්ඩති. මණ්ඩලං.

හඩ් පරිභාසනෙ. හණ්ඩති. හණ්ඩනං. හණ්ඩො.

මඩ් මජ්ජනෙ. මණ්ඩති. මණ්ඩනං.

තුඬ් තොළනෙ. තුණ්ඩති. තුණ්ඩො. තුණ්ඩොනාදාය ගච්ඡෙය්‍ය.

භුඬ් භරණෙ. භුණ්ඩති.

වඩ් කොපෙ. වණ්ඩති. වණ්ඩො. වණ්ඩාලො, වණ්ඩික්කං.

සඩ් රුජායං. සණ්ඩති. සණ්ඩො.

තඩ් තාළනෙ. තණ්ඩති. චිතණ්ඩා.

පඩ් ගතියං. පණ්ඩති. පණ්ඩා, පණ්ඩිතො. එත්ථ පණ්ඩාති පඤ්ඤා. සා හි සුබ්බමෙසුපි අත්ථෙපු පණ්ඩති ගච්ඡති දුක්ඛාදීනං පිළනාදිකම්පි ආකාරං ජානාතිති “පණ්ඩා”ති වුච්චති. පණ්ඩිතොති පණ්ඩාය ඉතො ගතො පවත්තොති පණ්ඩිතො. අථ වා සඤ්ජානා පණ්ඩා එතස්සාති පණ්ඩිතො. පණ්ඩති ඤාණගතියා ගච්ඡතිතිපි පණ්ඩිතො. තථා හි අවයකථායං වුත්තං “පණ්ඩන්තිති පණ්ඩිතා. සන්දිට්ඨිකසම්පරායිකත්ථෙපු ඤාණගතියා ගච්ඡන්තිති අත්ථො”ති.

ගඩ් මදේ, ගණ්ඩති.

බඩ් මන්ටේ. බණ්ඩති. බණ්ඩතො, බණ්ඩො.

ලඩ් ජිව්හාමටනෙ. ලණ්ඩති. ලණ්ඩො.

ඩකාරන්තධාතුරූපානි.

ඩකාරන්තධාතු

වඩ්ඪ වඩ්ඪනෙ. වඩ්ඪති. සිරිවඩ්ඪකො, ධනවඩ්ඪකො, වඩ්ඪිතො, බුඩ්ඪො. එත්ට ව වකාරස්ස බකාරො, අකාරස්ස චුකාරො.

කඩ්ඪ ආකඩ්ඪනෙ. කඩ්ඪති, ආකඩ්ඪති, නිකඩ්ඪති. අකාමා පරිකඩ්ඪන්ති, උලුකඤ්ඤෙව වායසා.

ඉමානි ස්කාරන්තධාතුරූපානි.

ණකාරන්තධාතු

අණ රණ වණ හණ මණ කණ සද්දේ. අණති. අණකො බ්‍රාහ්මණො. රණති. රණං. වණති. වාණකො. හණති. භාණකො. මණති. මණ්ණකො. කණති. කාණො. තත්ට බ්‍රාහ්මණොති බ්‍රහ්මං අණතිති බ්‍රාහ්මණො, මන්තෙ සජ්ඣායතිති අත්ථො. අක්ඛරචින්තකා පන “බ්‍රහ්මුනො අපච්චං බ්‍රාහ්මණො”ති වදන්ති. අරියා පන බාහිතපාපත්තා බ්‍රාහ්මණොති.

බ්‍රාහ්මණො සොත්තියො විජපො, භොවාදී බ්‍රහ්මබන්ධු ව;
බ්‍රහ්මසූත්‍ර ද්විජො බ්‍රහ්මා, කමලාසනසූත්‍ර ව;

රණසද්දො “සරණා ධම්මා අරණා ධම්මා”තිආදීසු කිලෙසෙසු වත්තති. කිලෙසා හි රණන්ති කන්දන්ති එතෙහිති රණානි වුච්චන්ති.

“ධනුග්ගහො අසද්දිසො, රාජපුත්තො මහබ්බලො;
සබ්බාමිත්තෙ රණං කත්වා, සංයමං අජ්ඣුපාගමී”ති

එත්ට යුද්ධෙ වත්තති. රණං කත්වානි හි යුද්ධං කත්වානි අත්ථො. “තිණඤ්ච කට්ඨඤ්ච රණං කරොන්තා, ධාවිංසු තෙ අට්ඨදිසා සමන්තතො”ති එත්ට වුණ්ණවිචුණ්ණකරණෙ වත්තති. රණං කරොන්තානි හි වුණ්ණවිචුණ්ණං කරොන්තානි අත්ථො. එවං අත්ථවිචරණම්පි සද්දසඬ්ඛාතමත්ථං අන්තොයෙව කත්වා අධිජපායත්ථවසෙන කතං, න ධාතුනානත්ථවසෙනානි දට්ඨබ්බං. අථ වා ධාතුනමත්ථානිසයයොගොපි හවති, තෙන එවං අත්ථවිචරණං කතන්තිපි දට්ඨබ්බං.

හණ හණනෙ. පරිත්තං හණති, වචනං හණති. දීඝභාණකො, පියභාණි, භාණවාරො. එත්ට භාණවාරොති –

“අට්ඨක්ඛරා එකපදං, එකා ගාථා චතුප්පදං;
ගාථා චෙකාමතො ගන්ථො, ගන්ථො බාත්තිංසතක්ඛරො;

බාත්තිංසක්ඛරගන්ථානං, පඤ්ඤාසං ද්විසතං පන;
භාණවාරො මතො එකො, ස්වට්ඨක්ඛරසහස්සකො”ති.

එවං අට්ඨක්ඛරසහස්සපරිමාණො පාඨො වුච්චති.

ඔණං අපනයනෙ. ඔණති.

සොණ චණ්ණගතිසු. සොණති, සොණො.

සොණ සිලොණ සඬ්ඝාතෙ. සොණති. සිලොණති.

සිණි සුණි සණි ගහණෙ. සිණ්ණති. සුණ්ණති. සණ්ණති.

සුණ සුණ්ණ ගමනෙ. සොණති. සුණ්ණති.

පණ ඛාවහාරෙ, ථුතියඤ්ච. පණති වාණිජො, වොහාරං කරොති ඉච්චත්ථො. සද්ධො බුද්ධං පණති, ථොමයති ඉච්චත්ථො, ආපණං, සාපණො ගාමො.

ගණ රණ ගතියං. ගණති. රණති.

චණ සණ දානෙ. චණති. සණති.

ඵණ ගතියං. ඵණති. ඵණං.

වෙණු ඤාණචිත්තානිසාමනෙසු. වෙණති.

පිණ පිණනෙ. පිණනං පරිපුණ්ණතා. පිණති. පිණො දිවා න භුඤ්ජති, පිණොරක්ඛංසබාහු.

මිණ හිංසායං. මිණති.

දුණ ගතියඤ්ච. හිංසාපෙක්ඛකො චකාරො. දුණති.

සණ අඛ්ඤාත්තසද්දෙ. සණති. සණතෙව බ්‍රහ්මාරඤ්ඤං. සණතෙවාති නදති විය.

තුණ කොට්ඨ්ථෙ. තොණති.

පුණ නිපුණෙ. පුණති, නිපුණති. නිපුණධම්මො. එත්ථ ච නිපුණසණ්ඨසුබ්බසද්දා වෙච්චනසද්දා කුසලපෙකදක්ඛසද්දා වියාති දට්ඨබ්බං.

මුණ පට්ඤ්ඤාණෙ. මුණති.

කුණ සද්දොපකරණෙ. කොණති.

වුණ ජෙදනෙ. වොණති.

මණ වාගෙ. වෙරං මණතිති වෙරමණි.

ථුණ චිකිරණෙ විධුනනෙ ච. ථුණති. අඬ්ගාරකාසුං අපරෙ ථුණන්ති.

ඉමානි ණකාරන්තධාතුරූපානි.

ඉති භූවාදිගණෙ ට්ඨගන්තධාතුරූපානි

සමත්තානි.

තකාරන්තධාතු

අප් තවග්ගන්තධාතුරූපානි වුච්චන්තෙ -

තෙ පාලනෙ. පාලනං රක්ඛණං. තායති. තාණං, ගොත්තං, නක්ඛත්තං. අසස්ස තාතා. කිච්ඡේනාධිගතා භොගා, තෙ තාතො විධිමි ධමං. තත්ථ ගොත්තන්ති ගං තායතිති ගොත්තං. “ගොතමො කස්සපො”ති හි ආදිනා පවත්තමානං ගං වචනං බුද්ධිඤ්ච තායති එකංසිකවිසයනාය රක්ඛතිති ගොත්තං. යථා හි බුද්ධි ආරම්මණභූතෙන අත්ථෙත වීනා න වත්තති, තථා අභිධානං අභිධෙයාභූතෙන, තස්මා සො ගොත්තස්සධ්මාතො අත්ථො තානි තායති රක්ඛතිති වුච්චති. කො පන සොති? අඤ්ඤකුලපරම්පරාසාධාරණං තස්ස කුලස්ස ආදිපුරිසසම්මුදිතං තංකුලපරියාපන්නසාධාරණං සාමඤ්ඤරූපං.

නක්ඛත්තන්ති විසමගතියා අගන්ත්වා අත්තනො වීථියාව ගමනෙන නක්ඛනං ගමනං තායති රක්ඛතිති නක්ඛත්තං, තං පන අස්සයුජාදිවසෙන සත්තවිසතිවිධං භොති. තථා හි අස්සයුජො භරණි කත්තිකා රොහණි මිගසිරො අද්දා පුනඛිබ්බ පුස්සො අස්සලිසො මාසො පුඛිබ්ඵග්ගුණි උත්තරඵග්ගුණි හත්ථො චිත්තං ස්වාති විසාධා අනුරාධා ජෙට්ඨා මූලං පුඛිබ්බසල්හං උත්තරාසල්හං සාවණං ධනසිට්ඨා සතභිසත්තං පුඛිබ්බද්දපදං උත්තරහද්දපදං රෙවති වාති සත්තවිසති නක්ඛත්තානි. තානි පන අත්තනො ගමනට්ඨානං ඊසකම්පි න විජ්ජන්ති කිඤ්ච සීසං කිඤ්ච දන්ධං, කදාචි සීසං, කදාචි දන්ධං, එත්තො ඉතො වාති එවං විසමගතියා අගන්ත්වා යත්තවක්කෙ පටිපාටියා යොජිතානි විය සමජ්ජමාණගතියා අත්තනො වීථියාව ගවිජ්ජන්තානි මණ්ඩලාකාරෙන සිනෙරුං පරිවත්තන්ති. එවං ඉමානි නක්ඛනං ගමනං තායන්ති රක්ඛන්තිති නක්ඛත්තානිති වුච්චන්ති. පොරාණා පන බරධාතුවසෙන “නක්ඛරන්ති න නස්සන්තිති නක්ඛත්තානි”ති ආවොචුං, “නක්ඛත්තං ජොති රික්ඛං තං” ඉව්චෙනානි නක්ඛත්තතාරකානං නාමානි. “උඵ තාරා තාරකා”ති ඉමානි පන සබ්බාසම්පි තාරකානං සාධාරණනාමානි. ඔසධිති පන තාරකාවිසෙසස්ස නාමං.

විති සඤ්ඤාණං. සඤ්ඤාණං විහනං ලක්ඛණකරණං. චෙතති. විහනං කරොතිති අත්ථො. ඊකාරන්තවසෙන චුත්තත්තා අස්මා ධාතුතො සති සධ්කායන්ති ධාතුතො විය නිග්ගහිතාගමො න භොති. එස නයො අඤ්ඤෙසුපි ඊදිසෙසු යානෙසු.

පත ගතියං. පතති. පපතති පපානං, පපතෙයාහං. පාපත්තං නිරයං භුසං. අහංසද්දෙන යොජෙතබ්බං, පාපත්තං පපතිතොස්මිති අත්ථො. පාපත්ථ නිරයං භුසං, සොකුමාරොති යොජෙතබ්බං, පාපත්ථ පපතිතොති අත්ථො. පරොක්ඛාපදඤ්චිතං ද්වයං. “පාවදං පාවදා”තිආදිසු විය උපසග්ගපදස්ස දීඝභාවො, තතො අංසද්දස්ස ත්තංආදෙසො, අසද්දස්ස ච ත්ථාදෙසො භවති. අචිත්තෙයො හි පාළිනෙයො.

අත සාතච්චගමනෙ. සාතච්චගමනං නිරන්තරගමනං. අතති. යස්මා පන අතධාතු සාතච්චගමනත්ථවාචිකා, තස්මා භවාහවං ධාවන්තො ජාතිජරාධ්මාධිමරණාදිහෙදං අනෙකච්චිතං සංසාරදුක්ඛං අතති සතතං ගච්ඡති පාපුණාති අධිගච්ඡතිති අත්තාතිපි නිබ්බවනම්චිජිතබ්බං. අත්ථන්තරවසෙන පන “ආහිතො අහංමානො එත්ථාති අත්තා, අත්තභාවො”ති ච “සුබ්බදුක්ඛං අදති අනුභවතිති අත්තා”ති ච “අත්තමනොති පීතිසොමනස්සෙන ගහිතමනො”ති ච අත්ථො දට්ඨබ්බො, යත්ථ යත්ථ යථා යථා අත්ථො ලබ්භති, තත්ථ තත්ථ තථා තථා අත්ථස්ස ගහෙතබ්බතොති.

වුත ආසෙවනෙ බරණෙ ච. වොතති.

අති බන්ධනෙ. අන්තති. අන්තං. අන්තියතිබන්ධියති අන්තගුණනාති අන්තං. ඉධ අන්ත සද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො වුච්චනෙ “අන්තං අන්තගුණං උදරිය”න්ති එත්ථ ද්වත්තිංසාකාරන්තොගධං කුණපන්නං අන්තං නාම. “කායබන්ධනස්ස අන්තො ජීරති. භරිතන්තං වා”ති එත්ථ

අන්තිමමරියාදන්තො අන්තො නාම. “අන්තමීදං භික්ඛවෙ ජීවිකාන”න්ති එත්ථ ලාමකන්තො.
“සක්කායො එකො අන්තො”ති එත්ථ කොට්ඨාසන්තො. “එසෙවන්තො දුක්ඛස්ස
සප්පච්චයසඬ්ඛයා”ති එත්ථ කොටන්තො. ඉච්චෙවං –

කුණපන්තං අන්තිමඤ්ච, මරියාදො ච ලාමකං;
කොට්ඨාසො කොට්මෙ අත්ථො, අන්තසද්දෙන භාසිතා.

කිත නිවාසෙ රොගාපනයනෙ ව. කෙනති. සාකෙතං න ගරං, නිකෙතො, නිකෙතං පාවිසි.
ආමොදමානො ගච්ඡති සන්තිකෙතං. තිකිච්ඡති, විකිච්ඡති, විකිච්ඡා, විකිච්ඡකො. තත්ථ සාකෙතන්ති
සායං ගහිතවසනට්ඨානන්තා සාකෙතං, යංසද්දලොපො.

යත පතියතනෙ. පතියතනං වායාමකරණං. යතති. යති, යතවා, පයතනං, ආයතනං, ලොකායතං.
එත්ථ ආයතනන්ති ආයතනතො ආයතනං, චක්ඛුරුපාදීනි. එතානි හි තංද්වාරාරම්මණවිත්තවෙතසිකා
ධම්මා සෙන සෙන අනුභවනාදිකිච්චෙන ආයතන්ති උට්ඨහන්ති සටන්ති වායමන්ති එතෙසුති
“ආයතනානි”ති වුච්චන්ති. එත්ථ පන නීතනුධාතුනං වසෙනපි ආයතනසද්දත්ථො වත්තඛ්ඛො සියා,
සො උත්තරි ආවිභවිස්සති.

ආයතනසද්දො නිවාසට්ඨානෙ ආකරෙ සමොසරණට්ඨානෙ සඤ්ජාතිදෙසෙ කාරණෙ ව. තථා හි
“ලොකෙ ඉස්සරායතනං වාසුදෙවායතන”න්තිආදීසු නිවාසට්ඨානෙ ආයතනසද්දො වත්තති.
“සුවණ්ණායතනං රජතායතන”න්තිආදීසු ආකරෙ. සාසනෙ පන “මනොරමෙ ආයතනෙ, සෙවන්ති
නං විභඬ්ගමා”තිආදීසු සමොසරණට්ඨානෙ. “දක්ඛිණාපථො ගුන්තං ආයතන”න්තිආදීසු
සඤ්ජාතිදෙසෙ. “තත්ත තත්තෙව සක්ඛිභඛ්ඛනං පාපුණාති සති සතිආයතනෙ”තිආදීසු කාරණෙ
වත්තතිති වෙදිතඛ්ඛො. සො ච නානාපචත්තිනිමිත්තවසෙන ගහෙතඛ්ඛො.

නිවාසෙ ආකාරෙ වෙච, ජාතිදෙසෙ ච කාරණෙ;
සමොසරණට්ඨානෙ ච, ආයතනරවො ගතො.

ලොකායතං නාම “සඛ්ඛං උච්ඡිට්ඨං, සඛ්ඛං නුච්ඡිට්ඨං. සෙනො කාකො, කාලො ඛකො ඉමීනා
ච ඉමීනා ච කාරණෙනා”ති එවමාදිනිරත්ථකකාරණපටිසංයුත්තං තිත්ථියසත්ථං, යං ලොකෙ
“විතණ්ඩසත්ථ”න්ති වුච්චති, යඤ්ච සන්ධාය ඛොධිසත්තො අසමධුරො විධුරපණ්ඩිතො “න සෙවෙ
ලොකායතිකං, නෙතං පඤ්ඤාය වඩ්ඪන්”න්ති ආභ. ආයතිං හිතං තෙන ලොකො න යතති න ඊහතීති
ලොකායතං, කිත්තං? විතණ්ඩසත්ථං. තඤ්චි ගන්ථං නිස්සාය සත්තා පුඤ්ඤක්‍රියාය විත්තමපි න
උප්පාදෙන්ති. අඤ්ඤත්ථාපි හි එවං වුත්තං “ලොකායතසිප්පන්ති ‘කාකො සෙනො, අට්ඨිතං
සෙනත්තා, ඛලාකා රත්තා, ලොභිතස්ස රත්තත්තා’ති එවමාදිනසප්පවත්තං පරලොකනිබ්බානානං
පටිසෙධකං විතණ්ඩසත්ථසිප්ප”න්ති.

යුත පුත භාසනෙ. භාසනං උදිරණං. යොතති. ජොතති.

පුතදිත්තියං. ජොතති, විජ්ජොතති. පුති, ජොති. කාරිතෙ “ජොතෙති, ජොතයිත්වාන
සද්ධම්ම”න්ති පයොගා. එත්ථ ච පුතීති ආලොකො සිරි වා. ජොතීති පතාපො. අථ වා ජොතීති
වන්දාදීනි. වුත්තමපි වෙත සිරිමාවිමාන වන්දුඅට්ඨකථායං “ජොතීති වන්දිමසුරියනක්ඛන්තතාරකානං
සාධාරණනාම”න්ති. අථ වා “ජොති ජොතිපරායණො”ති වචනතො යො කොචි ජොතති
ඛත්තියකුලාදීසු ජාතත්තා ච රුපසොභායුත්තත්තා ව, සො “ජොති”ති වුච්චති.

සිත වණ්ණො. සිතධාතු සෙතවණ්ණෙ වත්තති. කිඤ්චාපෙත්ථ වණ්ණසාමඤ්ඤං වුත්තං, තථාපි
ඉධ නිලපිතාදීසු සෙතවණ්ණොයෙව ගහෙතඛ්ඛො පයොගදස්සනවසෙන. සෙතති. සෙතං වත්ථං.
වාචවලිඬ්ඛන්තා පන සෙතසද්දො තිලිඬ්ගො ගහෙතඛ්ඛො.

සෙතං සිතං සුවි සුක්කං, පණ්ඩරං ධවලමපි ව;

අකණ්භං ගොරමොදානං, සෙනනාමානි හොන්ති හි.

වතු වත්තනෙ. වත්තති, පවත්තති, සංවත්තති, අනුවත්තති, පරිවත්තති. පවත්තං.

කිලොත අද්දභාවෙ. අද්දභාවො තිත්තභාවො. කිලොතති, පකිලොතති, තෙමෙතීති අත්ථො. කාරිතෙ පකිලොතෙති, පකිලොතයති. උණ්හොදකස්මිං පකිලොතයිත්වා, තෙමෙත්වාති අත්ථො.

වත යාවනෙ. වතති.

කිත ඤාණෙ. කෙතති. කෙතනං, කෙතකො, සඨිකෙතො.

කති සුත්තජනනෙ. සුත්තං කන්තති.

කති ඡේදනෙ. මංසං කන්තති, විකන්තති, අයොකන්තො. සල්ලකන්තො මහාවීරො. මා නො අප්ප විකන්තිංසු, රඤ්ඤො සුදා මහානසෙ.

වතී හිංසාගන්ධෙසු. ඊකාරන්තත්තා ඉමස්මා නිග්ගහීතාගමො න හොති. වතති.

තකාරන්තධාතුරූපානි.

ථකාරන්තධාතු

ථා ගතිනිවත්තියං. ථාති. අවත්ථා, වවත්ථානං, වවත්ථීනං, වනථො. “ඡෙත්වා වනං වනථස්ථා”ති එත්ථ හි මහන්තා රුක්ඛා වනං නාම, බුද්දකා පන තස්මිං වනෙ ධීතත්තා වනථො නාම වුච්චන්ති.

ථු ථුතියං. ථවති, අභිත්ථවති. ථවනා, අභිත්ථවනා, ථුති, අභිත්ථුති.

යදි හි රුපිනී සියා, පඤ්ඤා මෙ වසුමතී න සමෙයා;
අනොමදස්සිස්ස භගවතො, ඵලමෙතං ඤාණථවනාය.

තෙහි ථුතිප්පසත්ථො සො, යෙනිදං ථවිතං ඤාණං, බුද්ධසෙට්ඨො ව ථොමිතො. තත්ථ ථවනාති පසංසනා. පසංසාය හි අනෙකානි නාමානි.

ථවනා ව පසංසා ව, සිලාසා වණ්ණනා ථුති;
පනුති ථොමනා වණ්ණො, කත්ථනා ගුණකිත්තනං;

ථෙ සද්දසඨිසාතෙසු. ථීයති, පතිත්ථීයති. ථී. අත්‍රිමා පාළියො – අභිසජ්ජති කුප්පති ඛ්‍යාපජ්ජති පතිත්ථීයති, කොපඤ්ච දොසඤ්ච අප්පච්චයඤ්ච පාතුකරොති. ථීයො නං පරිභාසිංසුති. තත්ථ “ථීයති පතිත්ථීයති”තිමානි ථකාරස්සියාදෙසවසෙන සම්භුතානි. ථීයති සඨිසානං ගච්ඡති ගබ්භො එතිස්සාති ථී. ආවරියා පන ඉත්ථීසද්දස්සෙව ඵං නිබ්බවනං වදන්ති, න ථීසද්දස්ස.

ගබ්භො ථීයති එතිස්සා, ඉති ථී ඉති නො රුචි;
ගබ්භො ථීයති එතිස්සා, ඉති ඉත්ථීති ආවරියා.

තෙසං සුදුක්කරොවාදෙ, “ඉත්ථී”ති පදසම්භවො;
අයං විනිවිජයො පත්තො, නිවිජයං හො සුණාථ මෙ.

ථීසද්දෙන සමානත්ථො, ඉත්ථීසද්දො යතො තතො;

වීසද්දෙ ලබ්භමානත්ථං, ඉත්ථීසද්දම්භි රොපිය.

අප්පානං ඛහුතා ඤායෙ, ගභිතෙ සති යුජ්ජති;
තථා හි “ද්වෙ දුචෙ, තණ්හා, තසිණා”ති නිදස්සනං.

අථ වා පන “ඉත්ථී”ති-ඉදං වණ්ණාගමාදිතො;
නිරුත්තිලක්ඛණෙනාපි, සිජ්ඣානිති පකාසයෙ.

ඉච්ඡතිති නරෙ ඉත්ථී, ඉච්ඡාපෙතිති වා පන;
ඉදං නිබ්බවනඤ්චාපි ඤෙය්‍යං නිබ්බවනත්ථිනා.

අත්‍රිමානි ඉත්ථීනමභිධානානි –

ඉත්ථී ථී වනිතා නාරි, අබලා භීරු සුන්දරී;
කන්තා සිමනිති මාතු-ගාමො පියා ව කාමිති.

රමණී පමදා දයිතා, ලලනා මහිලා’ඞගනා;
තාසංයෙව ව නාමානි, අවත්ථාතො ඉමානිපි.

ගොරී ව දාරිකා කඤ්ඤා, කුමාරී ව කුමාරිකා;
යුවතී තරුණී මාණ-විකා ථෙරී මහල්ලිකා.

තථා හි අට්ඨවස්සිකා ගොරීතිපි දාරිකාතිපි වුවවතී. දසවස්සිකා කඤ්ඤාති වුවවතී. අනිබ්බිද්ධා වා යොබ්බනිත්ථී කඤ්ඤාති වුවවතී. ද්වාදසවස්සිකා කුමාරීතිපි වුවවතී කුමාරිකාතිපි. අපො ජරං අප්පත්තා යුවතීතිපි තරුණීතිපි මාණවිකාතිපි වුවවතී. ජරං පත්තා පන ථෙරීතිපි මහල්ලිකාතිපි වුවවතී. පුරිසෙසුපි අයං නයො යථාරභං වෙදිතබ්බො.

කිඤ්චාපෙත්ථ එවං නියමො වුත්තො, තථාපි කත්ථවි අනියමවසෙනපි වොහාරො පවත්තති. තථා හි “රාජා කුමාරමාදාය, රාජපුත්ති ව දාරික”න්ති ව “අච්ඡා කණ්භාජිනං කඤ්ඤ”න්ති ව ඉමාසං ද්විත්තං පාළිනං වසෙන යා ඉත්ථී දාරිකාසද්දෙන වත්තබ්බා, සා කඤ්ඤාසද්දෙනපි වත්තබ්බා ජාතා. යාපි ව කඤ්ඤාසද්දෙන වත්තබ්බා, සාපි දාරිකාසද්දෙන වත්තබ්බා ජාතා. තථා “රාජා කුමාරමාදාය, රාජපුත්ති ව දාරික”න්ති ව “කුමාරියෙ උපසෙනියෙ, නිච්චං නිගළමණ්ඩිතෙ”ති ව ඉමාසං පන පාළිනං වසෙන යා ඉත්ථී දාරිකාසද්දෙන වත්තබ්බා, සා කුමාරිකාසද්දෙනපි වත්තබ්බා ජාතා. යා ව පන කුමාරීසද්දෙන වත්තබ්බා, සාපි දාරිකාසද්දෙන වත්තබ්බා ජාතා. අපිචෙත්ථ “රාජකඤ්ඤා රුචා නාමා”ති ව “තතො මද්දිම්පි න්භාපෙසුං, සිව්කඤ්ඤා සමාගතා”ති ව ඉමාසං ද්විත්තං පාළිනං දස්සනතො යා අනිබ්බිද්ධා වා හොතු නිබ්බිද්ධා වා, යාව ජරං න පාපුණාති, තාව සා කඤ්ඤායෙව නාමාතිපි වෙදිතබ්බං.

කෙචෙත්ථ වදෙය්‍යං – යං තුම්භෙහි “අට්ඨවස්සිකා ගොරීතිපි දාරිකාතිපි වුවවතී”ති වුත්තං, එතස්මිං පන වචනෙ “යදාහං දාරකො හොමී, ජාතියා අට්ඨවස්සිකො”ති වචනතො අට්ඨවස්සො දාරකො හොතු, “තත්ථද්දසකුමාරං සො, රමමානං සකෙ පුරෙ”ති පාළියං පන පුත්තදාරෙහි සංවද්ධො වෙස්සන්තරමහාරාජා කථං “කුමාරො”ති වත්තුං යුජ්ජිස්සති ද්වාදසවස්සාතික්කන්තත්තා? යුජ්ජතෙව භගවතො ඉච්ඡාවසෙන. භගවා හි ධම්මිස්සරත්තා වොහාරකුසලතාය ව යං යං වෙනෙය්‍යජනානුරූපං දෙසනං දෙසෙතුං ඉච්ඡති, තං තං දෙසෙති එව, තස්මා භගවතා තස්ස මාතාපිතුනං අත්ථිතං සන්ධාය කුමාරපරිභාරෙන වද්ධිතත්තඤ්ච එවං දෙසනා කතා. තථා හි ආයස්මා කුමාරකස්සපො කුමාරපරිභාරෙන වද්ධිතත්තා මහල්ලකොපි සමානො කුමාරකස්සපොත්ථෙව වොහරියති. “න වායං කුමාරකො මත්තමඤ්ඤාසි”ති එත්ථ පන සිරස්මිං පලිතෙසු ජාතෙසුපි ආයස්මත්තං ආනන්දං ආයස්මා මහාකස්සපො තස්මිං ථෙරෙ අධිමත්තවිස්සාසො හුත්වා කොමාරවාදෙන ඔවදන්තො කුමාරකොති අවොවාති ගහෙතබ්බං. උදානට්ඨකථායං පන “සත්තා

ජාතදිවසනො පටියාය යාව පඤ්චදසවස්සං, තාව කුමාරකා, බාලානි ච වුවුවන්ති, තනො පරං විසතිවස්සානි යුවානො”ති වුත්තං.

මන්ථ මන්ථ විලොළනෙ. මන්ථති. මන්ථඤ්ච මධුපිණ්ඩිකඤ්ච ආදාය. අභිමන්ථති දුම්මෙධං වජිරංවම්භමයං මණිං. සිනෙරුං මන්ථං කත්වා.

කුටී පුටී ලුටී නිංසාසංකිලෙසෙසු. කුන්ථති. කුන්ථො, කුන්ථකිපිල්ලිකං. දිස්වාන පතිතං සාමං, පුත්තකං පංසුකුන්ථිතං. පුන්ථති. ලුන්ථති.

නාථ යාවනොපතාපිස්සරියාසිසාසු. නාථධාතු යාවනෙ උපතාපෙ ඉස්සරියෙ ආසිසනෙ වානි චතුස්චත්ථෙසු වත්තති. තෙනාහු පොරාණා “නාථනීති නාථො, වෙනෙය්‍යානං භිතසුඛං ආසිසති පත්ථෙති, පරසන්තානගතං වා කිලෙසබ්‍යසනං උපතාපෙති, “සාධු භික්ඛවෙ භික්ඛු කාලෙන කාලං අත්තසම්පත්තිං පච්චවෙක්ඛෙය්‍යා”තිආදිනා තං තං භිතපටිපත්තිං යාවතීති අත්ථො, පරමෙන චිත්තිස්සරියෙන සමන්තාගතො සබ්බසත්තෙ වා ගුණෙහි ඊසති අභිභවතීති පරමිස්සරො භගවා ‘නාථො’ති වුවුවන්ති නාථනීති නාථො”ති. සද්දසත්ථවිදු පන තෙසු චතුසු අත්ථෙසු නාථ නාධ ඉති ධාතුද්වයං පඨන්ති. අත්තනොභාසත්තා පන තස්ස “නාථනෙ නාධනෙ”ති රූපානි භවන්ති.

එත්ථ සියා “යදි යාවනත්ථෙත නාථනීති නාථො, එවං සත්තෙ යො කොචි යාවකො දලිද්දො, සො එව නාථො සියා. යො පන අයාවකො සමිද්ධො, සො න නාථනි න යාවතීති අනාථො සියා”ති? න, නාථසද්දො හි යාවනත්ථාදීසු පචත්තමානො ලොකසඬකෙතවසෙන උත්තමපුරිසෙසු නිරුල්භො, භගවා ච උත්තමෙසු සාතිසයං උත්තමො, තෙන තං තං භිතපටිපත්තිං යාවතීති නාථසද්දස්සත්ථො වුත්තො. අනාථසද්දො පන ඉත්තරජනෙසු නිරුල්භො, සො ච බො “න නාථොති අනාථො. තත්ථී නාථො එතස්සාති වා අනාථො”ති දබ්බපටිසෙධවසෙන, න පන “න නාථනි න යාවතීති අනාථො”ති ධාතුඅත්ථපටිසෙධවසෙන. යො හි අඤ්ඤස්ස සරණං ගති පතිට්ඨා භොති, සො නාථො, යො ච අඤ්ඤස්ස සරණං ගති පතිට්ඨා න භොති, නාපි අත්තනො අඤ්ඤො සරණං ගති පතිට්ඨා භොති, සො අනාථොති වුවුවති සඬකෙතවසෙන. තථා හි “සඬකෙතවචනං සච්චං, ලොකසම්මුතිකාරණ”න්ති වුත්තං. ඉමස්ස පනත්ථස්ස ආචිභාවත්ථං ඉමස්මීං යානෙ “ලොකනාථො තුවං එකො, සරණං සබ්බපාණින”න්ති ච “අනාථානං භවං නාථො”ති ච –

“එවාහං චිත්තයිත්වාන, නෙකකොට්ඨතං ධනං;
නාථානාථානං දත්වාන, භිමචන්තමුපාගමී”න්ති ච

පාළියො නිදස්සනානි භවන්ති. යස්මා පන සාසනෙ ච ලොකෙ ච යාවකො “නාථො”ති න වුවුවති, අයාවකො ච “අනාථො”ති. ලොකස්ස පන සරණං “නාථො”ති වුවුවති. යස්ස සරණං න විජ්ජති, සො “අනාථො”ති වුවුවති, තථා සමිද්ධො “නාථො”ති වුවුවති, අසමිද්ධො “අනාථො”ති. තස්මා පඤ්ඤවතා සබ්බෙසු යානෙසු ධාතුඅත්ථමත්තෙන ලොකසමඤ්ඤං අනතිධාවිත්වා යථානුරූපං අත්ථො ගහෙතබ්බො. අයඤ්ච නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බා.

විටු යාවනෙ. වෙථති.

සථ සෙඨිල්ලෙ. සථති. සථලො හි පරිබ්බාපො, භියො ආකිරතෙ රජං. සිඨිලොතිපි පාළි දිස්සති. තදා ඨිකාරො මුද්ධපො ගහෙතබ්බො.

කථී කොට්ල්ලෙ. කන්ථති.

කත්ථ සිලාසායං. කත්ථති, විකත්ථති. කත්ථනා, විකත්ථනා. තත්ථ කත්ථනීති පසංසති. විකත්ථනීති විරූපං කත්ථති අභුතචත්ථුදිපනතො. එත්ථ ච “බහුමිපි සො විකත්ථෙය්‍යා, අඤ්ඤං ජනපදං ගතො”ති ච “ඉධෙකච්චො කත්ථී භොති විකත්ථී, සො කත්ථති ‘අභමස්මි සිලසම්පන්නොති වා චත්තසම්පන්නොති වා විකත්ථනී’ති” ච ආදයො පයොගා.

බ්‍යථ දුක්ඛ්‍යවලනෙසු. බ්‍යථනි. භන්තා බ්‍යථිතමානසා. තතො කුමාරාබ්‍යථිතා, සුත්වා ලුද්දස්ස භාසිතං. ඉත්තෙතං ද්වයං චලඤ්චෙව බ්‍යථඤ්ච.

සුථ කුථ කථ භිංසායං. සොථනි. කොථනි. කථනි.

පථ ගතිං. පථනි. පථො. පථොති මග්ගො. සො දුච්ඛො මහාජනෙන පදසා පටිපජ්ජිතබ්බො පකතිමග්ගො ච පණ්ඩිතෙහිනිබ්බානත්ථිකෙහි පටිපජ්ජිතබ්බො පටිපදාසඬ්ඛාතො අරියමග්ගො වාති. තත්ථ පකතිමග්ගො උප්පන්නකිච්චාකිච්චෙහි ජනෙහි පථියති ගච්ඡියතීති පථො, පටිපදා පන අමතමහාපුරං ගන්තුකාමෙහි කුලපුත්තෙහි සද්ධාපාථෙය්‍යං ගහෙත්වා පථියති පටිපජ්ජියතීති පථො. අථ වා පාථෙති කාරකං පුග්ගලං ගමෙති නිබ්බානං සම්පාපෙතීති වා පථො, පටිපදායෙව. මග්ගාහිධානං චුරාදිගණෙ මග්ගධාතුකථනට්ඨානෙන කථෙස්සාම.

කථ නිජ්ජාකෙ. කථනි.

මථ විලොථනෙ. මථනි.

පොථ පරියායනභාවෙ. පොථනි. පොථකො. පොථෙතීති අයං චුරාදිගණෙපි චත්තති. තෙන “සමන්තා අනුපරියෙය්‍යං, නිජ්ජොථෙත්තා චතුද්දිසා”ති පයොගො දිස්සති.

ගොත්ථ වංසෙ. ගොත්ථනි. ගොත්ථුලො, ගොත්ථු.

පුපු චිත්ථාරෙ. පොථනි. පුථවි.

ථකාරන්තධාතුරූපානි.

දකාරන්තධාතු

දා දානෙ. ආපුබ්බො ගහණෙ. සද්ධො දානං දදාති දෙති, සීලං ආදදාති ආදෙති. ඉමානි සුද්ධකත්තුපදානි තද්දීපකත්තා. සද්ධො අස්සද්ධං දානං දාපෙති, සීලං ආදපෙති, සමාදපෙති. යෙ ධම්මමෙවාදපයන්ති සන්තො. ඉමානි කාරිතපදානි හෙතුකත්තුපදානීති ව චුච්චන්ති තද්දීපකත්තා. සද්ධො දානං දියති, සීලං ආදියති, සමාදියති, ඉමානි කම්මපදානි තද්දීපකත්තා. අයඤ්ච දා දානෙති ධාතු සාසනානුරූපසුතිවසෙන දිවාදිගණං පත්වා සුපනක්‍රියං වදන්තො “දායති නිද්දායති නිද්දා”ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති. දානමචබණ්ඩනඤ්ච වදන්තො “දියති දානං දාත්ත”න්ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති. සුද්ධිංවදන්තො “දායති චෙදායති චොදාන”න්ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති, ඉමස්මිං පන භූවාදිගණෙ දානං වදන්තො ආපුබ්බවසෙන ගහණඤ්ච වදන්තො “දදාති දෙති ආදදාති ආදෙති දානං ආදාන”න්ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති. තථා කුච්ඡිතගමනං වදන්තො “දාති සුද්දාති සුද්දො සුද්දී”ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති. අයං විසෙසො දට්ඨබ්බො. යථා චෙත්ථ, එවමඤ්ඤත්‍රාපි යථාසම්භවං විසෙසො උපපරික්ඛිතබ්බො නයඤ්ඤති.

ඉදානිස්ස නාමපදානි තුමන්තාදීනි බ්‍රුම. “දානං, දෙය්‍යං, දාතබ්බං, චුභ්මදෙය්‍යං, දින්නං, දායකො, දායිකා, දක්ඛණා” ඉච්චාදීනි, “දාතුං, පදාතුං, දාතවෙ, පදාතවෙ, දත්වා, දත්වාන, දදාතුන, දදිත්වා, දදිත්වාන, දදිය, දජ්ජා, දදියාන, ආදාතුං, ආදාය, ආදිය” ඉච්චාදීනි ව යොජෙතබ්බානි.

තත්ථ දානන්ති දාතබ්බං, දදන්ති එතෙනානි අත්තෙ ජාතෙය්‍යධම්මො දානචෙතනා ව චුච්චති. කස්මා පන තත්ථ දින්නසද්දොයෙව කථියති, න දත්තසද්දොති? අකථනෙ කාරණමත්ථි. “දානං දින්න”න්තිආදීසු හි දින්නසද්දට්ඨානෙන දත්තසද්දො න දිස්සති, තස්මා න කථියති.

ගුණභූතො දත්තසද්දො, න දිට්ඨො ජිනභාසිතෙ;

“මනසා දානං මයා දින්නං”, ඉති දින්නපදං විය.

“දෙවදත්තො යඤ්ඤදත්තො, දත්තො” ඉති ච ආදිකො;
පණ්ණත්තිවචනෙ දිට්ඨො, සමාසඛ්‍යාසතො පන.

තස්මා “දෙවදත්තො”ති ආදීසු “දෙවෙන දින්නො”ති සමාසං කත්වා පණ්ණත්තිවචනත්තා
දින්නසද්දස්ස දත්තාදෙසො කාතබ්බො සාසනානුරූපෙන. උපරි හි “දින්නස්ස දත්තො ක්වචි
පණ්ණත්තිය”න්ති ලක්ඛණං පස්සිස්සථ. අයමෙව හි සාසනෙ නීති අවිලංඝනීයා. ඉදං පනෙත්ථ
චචත්ථානං —

සක්කටෙ දත්තසද්දොව, දින්නසද්දො න දිස්සති;
ඛ්‍යාසමිහි දින්නසද්දොව, දත්තසද්දො න පාළියං.

“මනසා දානං මයා දින්නං, දානං දින්නො”ති ආදීසු;
“ධම්මදින්නා මහාමායා”, ඉච්චාදීසු ච පාළියු.

ඉති ඛ්‍යාසසමාසානං, චසා ද්වෙධා පවත්තති;
දින්නසද්දොති දීපෙය්‍යා, න සො සක්කටභාසිතෙ.

ගුණභූතො දත්තසද්දො, අසමාසමිහි කෙවලො;
න දිස්සති මුනිමතෙ, දින්නසද්දොව කෙවලො.

තෙනෙව දින්නසද්දස්ස, දත්තාදෙසො කතො මයා;
“දත්තං සිරප්පදාන”න්ති, කවයො පන අබුචුං.

එදිසො පාළියං නත්ථී, නයො තස්මා න සො වරො;
“දත්තො”ති භූරිදත්තස්ස, සඤ්ඤා පණ්ණත්තියං ගතා.

“බ්‍රහ්මදත්තො බ්‍රද්ධදත්තො, දත්තො” ඉති හි සාසනෙ;
පණ්ණත්තියං දත්තසද්දො, අසමාසසමාසිකො.

“පරදත්තභොජන”න්ති, එවමාදීසු පාළියු;
සමාසෙ ගුණභූතොයං, දත්තසද්දො පතිට්ඨිතො.

“මනසා දානං මයා දින්නං, දානං දින්නො”ති ආදීසු;
ගුණභූතො දින්නසද්දො, අසමාසමිහි දිස්සති.

“දින්නාදායී ධම්මදින්නා”, ඉච්චෙවමාදීසු පන;
සමාසෙ ගුණපණ්ණත්ති-භාවෙනෙස පදිස්සති.

කොචි පන සද්දසත්ථවිදු ගරු එවං සද්දරවනමකාසි —

“යස්සඬ්ඛරොති ජිමුතම්බුජලොදිතෙහි,
වාතෙරිතෙහි පතිතෙහි සුණෙහි තෙහි.

ජෙනන්තච්චරමසොභථ බ්‍රහ්මදත්තං,
චන්දාමී තං චලදලං වරබොධිරුක්ඛ”න්ති.

එත්ථ ව බ්‍රහ්මදත්තනි ඉදං සක්කටභාසානො නයං ගහෙත්වා වුත්තං, න පාළිනො.
පාළිනායඤ්චිපත්වා “බ්‍රහ්මදත්තිය” නිති වා “බ්‍රහ්මදින්න” නිති වා “දෙවදත්තිය” නිති වා
“දෙවදින්න” නිති වා රූපෙන භවිතබ්බං. තථා හි “බොධිසත්තො ව මද්දි ව සම්මොදමානා
සක්කදත්තියෙ අස්සමෙ වසිංසු” නි පාළිනායානුරූපො අට්ඨකථාපායො දිස්සති. තස්මා එත්ථෙවං වදාම

“දත්තසද්දස්ස යානම්හි, “දත්තිය” නිති රථො ගතො;
දෙවදත්තියපත්තො ව, අස්සමො සක්කදත්තියො” නි.

අයං නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බා. අත්‍ර පන පරිපුණ්ණාපරිපුණ්ණවසෙන යථාරහං පදක්කමො
භවති.

දදාති, දදන්ති. දදාසි, දදාථ. දදාමි, දදාම. දදාතු, දදන්තු. දදාහි, දදාථ. දදාමි, දදාම, දදාමසෙ.
දදෙයා, දදෙ, දජ්ජා. දජ්ජා සජ්ජුරිසො දානං. දදෙයාපුං, දජ්ජුං. පිතා මාතා ව තෙ දජ්ජුං. දදෙයාසි,
දජ්ජාසි, දජ්ජෙසි ඉච්චපි. දජ්ජාසි අභයං මම. මාතරං කෙන දොසෙන, දජ්ජාසි දකරක්ඛිනො.
සීලවන්තෙසු දජ්ජෙසි, දානං මද්දි යථාරහං. දදෙයාථ, දජ්ජාථ. දදෙයාමි, දජ්ජාමි, දදෙයාම,
දජ්ජාම. දදෙථ, දදෙරං. දදෙථො, දදෙයාච්චො, දජ්ජාච්චො. දදෙයාං, දජ්ජං. නෙව දජ්ජං මහොසධං.
දදෙයාමිහෙ, දජ්ජාමිහෙ. අයමස්මාකං ඛන්ති. ගරුනං පන ඛන්ති අඤ්ඤා භවති. තථා හි –

ගරු “දජ්ජති දජ්ජන්ති”, ඉතිආදිනායෙන තු;
අට්ඨන්තම්පි විභත්තිනං, වසෙනාහු පදක්කමං.

පාළිං උපපරික්ඛිත්වා, තඤ්චෙ යුජ්ජති ගණ්භථ;
න හි සබ්බජ්ජකාරෙන, පාළියො පටිභන්ති නො.

තත්ථ අස්මාකං ඛන්තියා “දජ්ජා දජ්ජ” නිතිආදීනි යාකාරසහිතෙයෙව සත්තමියා පදරූපෙ
සිජ්ඣන්ති. “දජ්ජා සජ්ජුරිසො දාන” නිති එත්ථ හි “දජ්ජා ඉදං “දදෙයා” නි පදරූපං පතිට්ඨපෙත්වා
යාකාරෙ පරෙ සරලොපං කත්වා තතො තිණ්ණං බ්‍යඤ්ජනානං සංයොගඤ්ච
තිසුසඤ්ඤාගබ්‍යඤ්ජනෙසු ද්වින්නං සරූපානමෙකස්ස ලොපඤ්ච දාකාරසඤ්ඤාගස්ස ව
ජ්ජකාරද්වයං කත්වා තතො දීඝවසෙනුච්චාරිතබ්බත්තා අනිමිත්තං දීඝභාවං කත්වා නිජ්චජ්ජති. එවං
සාසනස්සානුරූපො වණ්ණසන්ධි භවති. දුට්ඨො හි සන්ධි පදසන්ධි වණ්ණසන්ධිති. තෙසු යත්ථ
පදච්ඡේදො ලබ්භති, සො පදසන්ධි. යථා? තත්‍රායං. යත්ථ පන න ලබ්භති, සො වණ්ණසන්ධි. යථා?
අත්‍රජො. යථා ව සුගතො, යථා ව පද්ධාති. එවං දුට්ඨෙසු සන්ධිසු “දජ්ජා” නි අයං වණ්ණසන්ධි එව.

අපරොපි රූපනායො භවති ත්වාපච්චයන්තවසෙන –

“අයං සො ඉන්දකො යක්ඛො, දජ්ජා දානං පරිත්තකං;
අතිරොචති අම්හෙහි, වන්දො තාරගණො යථා” නි

දස්සනතො. එත්ථ හි දජ්ජාති දත්ථාති අත්ථො. ඉදං පන දත්ථාසද්දෙන සමානත්ථං “දදියා” ඉති
පදරූපං පතිට්ඨපෙත්වා යාකාරෙ පරෙ සරලොපං කත්වා සඤ්ඤාගෙසු සරූපලොපඤ්ච තතො
දාකාරසඤ්ඤාගස්ස ජ්ජකාරද්වයං දීඝත්තඤ්ච කත්වා නිජ්චජ්ජති.

අථාපරොපි රූපනායො භවති කම්මනි යපච්චයවසෙන. තථා හි “පෙතානං දක්ඛිණං දජ්ජා” නි ව
“දක්ඛිණා දජ්ජා” නි ව ද්වෙ පායා දිස්සන්ති. තත්ථ පච්ඡිමස්ස දජ්ජාති දාතබ්බාති අත්ථො කම්මනි
යපච්චයවසෙන. ඉධ පන දාධාතුතො යපච්චයං කත්වා ධාතුස්ස ද්විත්තඤ්ච පුබ්බස්ස රස්සත්තඤ්ච
තතො යකාරෙ පරෙ සරලොපං සඤ්ඤාගභාවඤ්ච ජ්ජකාරද්වයඤ්ච ඉත්ථිලිඬගත්තා
ආපච්චයාදිඤ්ච කත්වා “දජ්ජා” නි නිජ්චජ්ජති. එවං “දජ්ජා දදෙයා” නි ව “දජ්ජා දදියා දත්ථා” නි ව
“දජ්ජා දාතබ්බා” නි ව එතානි පච්චෙකං පරියායවචනානි භවන්ති. “දජ්ජුං. දජ්ජාසි, දජ්ජාථ. දජ්ජාමි,

දජ්ජාම. දජ්ජාවිහො, දජ්ජ”න්ති එතානිපි “දදෙය්‍යං දදෙය්‍යාසී”තිආදිනා පදරුපානි පතිට්ඨපෙත්වා යාකාරෙ පරෙ සරලොපං සඤ්ඤාගෙසු සරුපලොපං දාකාරසමඤ්ඤාගස්ස ජ්ජකාරද්වයඤ්ච කත්වා නිජ්ජජන්ති. එතෙසු දජ්ජාසීති යං රූපං තස්සාවයවස්ස ආකාරස්ස එකාරං කත්වා අපරමිපි “දජ්ජෙසී”ති රූපං භවතීති දට්ඨබ්බං. එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි යථාසම්භවං යොජෙතබ්බො.

අවින්තෙය්‍යානුභාවස්ස හි සම්මාසම්බුද්ධස්ස පාළිනයො අවින්තෙය්‍යායෙව හොති, ගම්භිරො දුක්ඛොගාල්ලො, න යෙන කෙනචි ලක්ඛණෙන සාධෙතබ්බො, යථාතන්ති විරචිතෙනෙව ලක්ඛණෙහි සාධෙතබ්බො. තථා හි “ඛත්තියා තිත්ථියා චෙතියානි”තිආදීසු යකාරෙ පරෙ සරලොපො භවති, තෙන “අපෙත්ථෙකසතං ඛත්තා. එවමිපි තිත්ථා පුට්ඨො වදන්ති. ආරාමරුක්ඛවෙනානි”ති පයොගා දිස්සන්ති. තථා “සාකච්ඡති තච්ඡ”න්ති එත්ථාපි “සහ කථයති”තිවා “සංකථයති”ති වා “තථා”න්ති ව පදරුපං පතිට්ඨපෙත්වා සහසද්දස්ස හකාරලොපං, සංසද්දෙ ව නිග්ගහිතලොපං කත්වා සකාරගතස්ස සරස්ස දීසං කත්වා යකාරෙ පරෙ සරලොපං කත්වා තතො ථාකාරසඤ්ඤාගස්ස චිජ්ජුගං කත්වා විසභාගසඤ්ඤාගෙ එකො එකස්ස සභාගත්තමාපජ්ජති. තෙන “සාකච්ඡති තච්ඡ”න්ති රූපානි සිජ්ඣන්ති. තථා හි “අඤ්ඤමඤ්ඤං සාකච්ඡංසු. කාලෙන ධම්මසාකච්ඡා. භූතං තච්ඡං. යථාතථියං විදිත්වාපි ධම්මං, සම්මා සො ලොකෙ පරිබ්බපෙය්‍යා”ති සවිකපානි පයොගානි දිස්සන්ති. “නජ්ජා”තිආදීසුපි “නදියා”තිආදීනි පදරුපානි පතිට්ඨපෙත්වා චණ්ණසන්ධිවසෙන යකාරෙ පරෙ ලොපවිධි ලබ්භතියෙව. විවිධො හි සාසනානුකූලො රූපනිජ්ජාදනුපායො, උපරි ව එතෙසං සාධනත්ථං “සරලොපො යමනරාදීසු”තිආදීනි ලක්ඛණානි භවිස්සන්ති. තත්ථ —

“දජ්ජා දජ්ජු”න්තිආදීනි, සත්තමීනං වසෙන මෙ;
චුත්තානි යොගිරාජස්ස, සාසනත්ථං මහෙසිනො.

අත්‍රිදං වත්තබ්බං, කිඤ්චාපි අට්ඨකථාවරියෙහි “මාතරං තෙන දොසෙන, දජ්ජාහං දකරක්ඛිනො”ති එත්ථ දජ්ජන්ති පදස්ස “දම්මි”ති වත්තමානාවසෙන විවරණං කතං, තථාපි සත්තමීපයොගොයෙව. ආවරියා හි “සත්තමීපයොගො අය”න්ති ජානන්තාපි “කදාවි අඤ්ඤ පරිකප්පත්ථමිපි ගණ්භෙය්‍යු”න්ති ආසඬ්ඛාය එවං විවරණමකංසු. තථා කිඤ්චාපි තෙහි “අනාපරාධකම්මන්තං, න දජ්ජං දකරක්ඛිනො”ති එත්ථ න දජ්ජන්ති පදස්ස “නාහං දකරක්ඛස්ස දස්සාමි”ති භවිස්සන්තිවසෙන විවරණං කතං, තථාපි සත්තමීපයොගොයෙව, අනාගතං පන පටිච්ච වත්තබ්බත්ථත්තා එවං විවරණං කතං. “නෙව දජ්ජං මහොසධ”න්ති එත්ථ පන “න ත්වෙව දදෙය්‍ය”න්ති සත්තමීපයොගවසෙනෙව විවරණං කතන්ති. එවං දජ්ජංපදස්ස විනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො.

ඉදානි පරොක්ඛාදිවසෙන පදක්කමො කටියති. “දද, දදු. දදු”ති ව ඉදං “නාරදො ඉති නාමෙන, කස්සපො ඉති මං විදු”තිආදීසු විදුසද්දෙන සමං. දදෙ, දදිත්ථ, දදං, දදිමිහ. දදිත්ථ, දදිරෙ. දදිත්ථො, දදිවිහො.

එත්ථ ව දදිත්ථොති ඉදං “සඤ්ජග්ගිත්ථො මයා සහ. මා කිසිත්ථො මයා විනා. මා නං කලලෙ අක්කමිත්ථො”තිආදීසු “සඤ්ජග්ගිත්ථො”තිආදීහි සමං. ඉමිනා නයෙන සබ්බත්ථ ලබ්භමානාවසෙන සදිසතා උපපරික්ඛිතබ්බො. දදං, දදිමිහෙ. පරොක්ඛාසහිභරුපානි.

අදදා, අදදු. අදදෙ, අදදත්ථ. අදදං, අදදමිහ. අදදත්ථ, අදදත්ථු. අදදසෙ, අදදවිහං. අදදිං අදදමිහසෙ. ඉති අනකාරපුබ්බමිපි රූපං ගහෙතබ්බං “යෙසං නො න දදමිහසෙ”ති දස්සනතො. හිම්‍යත්තනිසහිතරුපානි.

අදදි, අදදුං, අදදිංසු. අදදො, අදදිත්ථ. අදදිං, අදදිමිහා. අදදා, අදදු. අදදසෙ, අදදිවිහං. අදදං, අදදිමිහෙ. අජ්ජතනිසහිතරුපානි.

“දදිස්සති, දදිස්සන්ති” ඉච්චාදි සබ්බං නෙය්‍යං. භවිස්සන්තිසහිතරුපානි.

“අදදිසා, දදිස්සා, අදදිස්සංසු, දදිස්සංසු” ඉච්චාදි ව සබ්බං නෙය්‍යං. කාලාතිපත්තිසහිතරූපානි.

අපරානිපි වත්තමානාදිසහිතරූපානි භවන්ති. දෙනි, දෙන්ති. දෙසි, දෙථ. දෙමි, දම්මි, දෙම, දම්ම. දෙනු, දෙන්තු. දෙහි, දෙථ. දෙමි, දම්මි, දෙම, දම්ම. අත්තනොපදානි අප්පසිද්ධානි. සත්තම්නෙයො ව පරොක්ඛානෙයො ව අප්පසිද්ධො. භිස්සුත්තනිනෙයො පන අප්පනනිනෙයො ව කොචි කොචි පසිද්ධො පාළියං ආගතත්තා, සක්කා ව “අදා, අදු, අදො, අද්”න්තිආදිනා යොජෙතුං. තථා හි නෙයො දිස්සති. අදා දානං පුරින්දදො. වරඤ්චෙමෙ අදො සක්ක. බ්‍රාහ්මණානං අදං ගජං. අදාසිමෙ. අදංසු තෙ මමොකාසං. අදාසිං බ්‍රාහ්මණෙ තදානි. “දස්සති, දස්සන්ති” ඉච්චාදි සබ්බං නෙය්‍යං. “අදස්සා, දස්සා, අදස්සංසු, දස්සංසු, දස්සිංසු” ඉච්චාදි ව සබ්බං නෙය්‍යං.

තථා ආදදාති, ආදදන්ති. ආදදාසි, ආදදාථ. ආදදාමි, ආදදාම. කච්චායනමනෙ “ආදත්තෙ”ති අත්තනොපදං වුත්තං. එවං “ආදදාතු, ආදදෙය්‍ය” ඉච්චාදි සබ්බං නෙය්‍යං. ආදෙනු ආදෙය්‍ය ඉච්චාදි යථාරහං යොජෙතබ්බං. එවමෙව ව “දාපෙති, ආදාපෙති”තිආදීනිපි යථාරහං යොජෙතබ්බානි.

දාකුච්ඡිනෙ ගමනෙ. දාති. සුද්දාති. සුද්දො, සුද්දී. තත්ථ සුද්දොති සුද්දාතිති සුද්දො, පරපොට්ඨාදිලුද්දාචාරකම්මිනා දාරුකම්මාදිබුද්දාචාරකම්මිනා ව ලහුං ලහුං කුච්ඡිතං ගච්ඡති අත්ථො. තථා හි සු ඉති සිසත්ථෙ නිපාතො, දා ඉති ගරහත්ථො ධාතු කුච්ඡිතගතිචාවකත්තා. සුද්දස්ස හරියා සුද්දී.

දු ගතියං. දවති. දුමො. එත්ථ ව දවති ගච්ඡති මූලක්ඛන්ධසාබ්චිට්ඨපත්තපල්ලවපුප්ඵළෙහි වුද්ධිං විරුළ්භිං වෙපුල්ලං පාපුණාතිති දුමො.

දෙසොධනෙ. සොධනං පරියොදාපනං. දායති. දායනං. යථා ගායති, ගායනං. දායිතුං, දායිත්වා, ධාතාවයවස්සෙකාරස්ස ආයාදෙසො. “දාතුං, දත්වා” ඉච්චපි රූපානි.

තත්‍ර දාතුන්ති සොධෙතුං. දත්වාති සොධෙත්වාති අත්ථො ගහෙතබ්බො. තථා හි “බාලො අබ්‍යත්තො නප්පට්ඨබලො අනුයුක්ඛියමානො අනුයොගං දාතු”න්ති එත්ථ දාතුන්ති පදස්ස සොධෙතුන්ති අත්ථො. කෙච්චි “දානත්ථ”න්ති අත්ථං වදන්ති, තං න යුත්තං. න හි යො පරෙහි අනුයුක්ඛියති, සො අනුයොගං දෙනි නාමානි. තස්මා “ආවරියස්ස අනුයොගං දත්වා බාරාණසිං පච්චාගච්ඡි”තිආදීසුපි අනුයොගං දත්වාති අනුයොගං සොධෙත්වාති අත්ථොයෙව ගහෙතබ්බො. තථා හි පුබ්බාවරියෙහි “අනුයොගදාපනත්ථ”න්ති එතස්මිං පදෙසෙ එසොයෙවත්ථො විභාවිතො. කථං? අනුයොගදාපනත්ථන්ති අනුයොගං සොධාපෙතුං. විමද්දක්ඛමඤ්චි සිහනාදං නදන්තො අත්ථතො අනුයොගං සොධෙති නාම, අනුයුක්ඛිපත්තො ව නං සොධාපෙති නාමානි. ඉදම්පි ව තෙහි වුත්තං. දාතුන්ති සොධෙතුං. කෙච්චි “දානත්ථ”න්ති අත්ථං වදන්ති, තං න යුත්තං. න හි යො සිහනාදං නදති, සො එව තත්ථ අනුයොගං දෙතිති. සමන්තපට්ඨානමහාපකරණ සංවණ්ණනායම්පි පුබ්බාවරියෙහි “දානං දත්වාති තං වෙතනං පරියොදාපෙත්වා”ති සොධනත්ථො වුත්තො. දුල්ලහා අයං නීති සාධුකං චිත්තෙ යපෙතබ්බො.

දෙ පාලනෙ. දීයති. දානං, උද්දානං දායිතුං, දායිත්වා. තත්ථ දානන්ති දුග්ගතිතො දායති රක්ඛතීති දානං, දානවෙතනා. උද්දානන්ති වුත්තස්ස අත්ථස්ස වක්ඛමානස්ස වා විප්පකිණ්ණභාවෙන නස්සිතුං අදත්වා උද්ධං දානං රක්ඛණං උද්දානං, සඬගභවවනන්ති අත්ථො. අථ වා උද්දානන්ති පච්ඡුද්දානාදිකං උද්දානං.

බාද භක්ඛනෙ. බාදති. බාදිකා, බාදනං, අඤ්ඤමඤ්ඤබාදිකා. පුබ්බඵලබාදිකා, බජ්ජං, බාදනීයං, බන්ධා.

තත්ථ බජ්ජන්ති පුචො. බාදනීයන්ති පුච්චලාඵලාදි. “බාදනීයං වා භොජනීයං වා”ති විසුං භොජනීයස්ස වචනතො බාදනං නාම බජ්ජස්ස වා බාදනීයස්ස වා භක්ඛනං. අපිච භිංසාපි “බාදන”න්ති වුච්චති. ජාතිජරාබ්‍යාධිදුක්ඛාදිහි බජ්ජන්තිති බන්ධා,

රූපවේදනාසඤ්ඤාසංඛාරවිඤ්ඤාණානි. “චීවරානි නස්සන්තිපි ඩය්හන්තිපි උන්දුරෙහිපි ඛජ්ජන්ති”ති එත්ථ විය ඛජ්ජන්ති සද්දො කම්මත්ථො.

බද ටෙරියෙ. ටීරහාවො ටෙරියං, යථා දක්ඛියං. බදති. බදරී, බදරං. අත්‍රිදං වුවචති –

කක්කන්ඬු බදරී කොලී, කොලං කුලවම්චචපි;
තෙනිලං බදරඤ්චාති, නාමං රුක්ඛස්ස කොලියාති.

බද ඩිතිහිංසාසු ව. ටෙරියාපෙක්ඛාය වකාරො. බදති. බදිරො.

ගද වියත්තියං වාචායං. ගදති. ආගදනං, තථො ආගදො එතස්සාති තථාගතො. සුට්ඨු ගදතිති සුගදො.

රද වීලෙඛනෙ. රදති. රදනො, රදො, දායාරදො. අත්‍ර රදනොති දන්තො.

නද අඛ්‍යත්තසද්දෙ. සීහො නදති, පණදති. නාදො, නදී. පබ්බතෙසු වනාදීසු නදතිති නදී. නද ඉ ඉති ධාතුද්වයවසෙන පන “නදන්ති ගච්ඡතිති නදී”තිපි නිබ්බවනං වදන්ති.

කෙවෙත්ථ වදෙය්‍යං යා පනෙසා “නද අඛ්‍යත්තසද්දෙ”ති ධාතු තුම්භෙහි චුත්තා, සා කිංනිච්චමඛ්‍යත්තසද්දෙයෙව වත්තති, උදාහු කත්ථවි වියත්තියම්පි වාචායං වත්තති”ති? නිච්චමඛ්‍යත්තසද්දෙයෙව වත්තතිති. යජ්ජෙවං “සීහො නදති”තිආදීසු තිරච්ඡානගතාදිසද්දභාවෙන අවිභාවිතත්ථතාය නදසද්දො අඛ්‍යත්තසද්දො හොතු, “සීහො විය අයං පුරියො නදති”තිආදීසු පන මනුස්සභාසාපි අඛ්‍යත්තසද්දො සියාති? තන්ත වියත්තාපි සමානා මනුස්සභාසා සීහො වියාති එවං සමුපෙක්ඛාවසෙන සීහපදත්ථස්සාපෙක්ඛනතො නදසද්දෙන නිද්දිසියති, න පුරියාපෙක්ඛනවසෙන. යථා හි වලාහකූපමාවසෙන කථිතං, “කථංඤ්ච පුග්ගලො ගජ්ජිතා ව වස්සිතා ව හොති”ති පාළියං ගජ්ජනං වස්සනඤ්ච පුග්ගලෙ අලබ්භමානම්පි වලාහකස්ස ගජ්ජනවස්සනසද්දිසතාය භාසනකරණක්‍රියාසුපලබ්භනතො වත්තබ්බමෙව හොති, එවමෙව නිබ්භයභාවෙන සීහනාදසද්දිසියා වාචාය නිච්ඡරණතො සීහො විය නදතිති අවිභාවිතත්ථවත්තෙන නදසද්දෙන මනුස්සභාසාපි නිද්දිසිතබ්බා හොති.

එත්ථ ව අම්බඵලූපමාදයොපි ආභරිත්වා දස්සෙතබ්බා. න හි පක්කාමකතාදිති පුග්ගලෙසු විජ්ජන්ති, අථ ඛො අම්බඵලාදීසු එව විජ්ජන්ති, එවං සන්තෙපි භගවතා අඤ්ඤෙතාකාරෙන සදිසත්තං විභාවෙතුං අම්බඵලූපමාදයො චුත්තා, එවමෙව නදසද්දො අඛ්‍යත්තසද්දභාවෙන තිරච්ඡානගතසද්දාදීසු එව වත්තබ්බොපි අත්ථන්තරවිභාවනත්ථං “සීහො විය නදති”තිආදීසු මනුස්සභාසායම්පි රුළුභියා චුත්තො, න සභාවතො. තථා හි සභාවතො නදසද්දෙනපි වස්සිතසද්දාදීහිපි මනුස්සභාසා නිද්දිසිතබ්බා න හොතිති. යදි එවං –

“සුච්ඡානං සිඬගාලානං, සකුණානඤ්ච වස්සිතං;
මනුස්සවස්සිතං රාජ, දුබ්බිජානතරං තතො”ති

එත්ථ කස්මා වස්සිතසද්දෙන මනුස්සභාසා නිද්දිසියති? සච්චං මනුස්සභාසාපි වස්සිතසද්දෙන නිද්දිට්ඨා දිස්සති, එවං සන්තෙපි සා “සුච්ඡානං සිඬගාලානං, සකුණානඤ්ච වස්සිතං”න්ති වස්සිතසද්දවසෙන පයොගස්ස වචනතො තදනුරූපං නිද්දිසිතුං අරහතීති මන්ත්වා වස්සිතසද්දසදිසී නිද්දිට්ඨා. න හි “මනුස්සො වස්සති”තිආදිනා විසුං පයොගා දිස්සන්ති, “සකුණො වස්සති, කුජති”තිආදිනා පන පයොගා දිස්සන්ති, තස්මා “සඬගාමං ඔතරිත්වාන, සිහනාදං නදි කුසො”තිආදීසු විය යථාරහං අත්ථො ගහෙතබ්බො. එවං නදධාතු සභාවතො අඛ්‍යත්තසද්දෙයෙව හොති, න වියත්තියං වාචායන්ති දට්ඨබ්බං.

අද්ද ගතියං යාවතෙ ව. අද්දති.

නද්ද ගද්ද සද්දෙ. නද්දති. ගද්දති.

තද්ද හිංසායං. තද්දති.

කද්ද කුච්ඡිතෙ සද්දෙ. කද්දති. කද්දමො.

බද්ද දංසනෙ. දංසනම්භ දන්තසුකතකත්තිකා ක්‍රියා අභිධියතෙ. සභාවත්තා ධාතුයා සාධනප්පයොගසමවායි. බද්දති.

අදි බන්ධනෙ. අන්දති. අන්දු. අන්දුසද්දොපනෙත්ථ ඉත්ථිලිඬිගො ගහෙනබ්බො පාළියං ඉත්ථිලිඬිගප්පයොගදස්සනතො “සෙය්‍යාථාපි වාසෙට්ඨ අයං අවිරවතී නදි පුරා උදකස්ස සමතිත්තිකා කාකපෙය්‍යා, අථ පුරිසො ආගච්ඡෙය්‍යා පාරත්ථිකො පාරගචෙසි පාරගාමී පාරං තරිතුකාමො, සො ඔරිමතිරෙ දළ්භාය අන්දුයා පච්ඡාබාහං ගාළ්භබන්ධනබන්ධො”ති. තත්‍ර අන්දුති යං කිඤ්චි බන්ධනං වා. “යථා අන්දුසරෙ පුරිසො”ති හි වුත්තං. බන්ධනවිසෙසො වා, “අන්දුබන්ධනාදිති ඡිත්තදිත්වා පලායිංසු”ති හි වුත්තං. අපිච අන්දනට්ඨෙත බන්ධනට්ඨෙත අන්දු වියාතිපි අන්දු, පඤ්ච කාමගුණා. වුත්තඤ්ඤෙනං හගචතා “ඉමෙ බො වාසෙට්ඨ පඤ්ච කාමගුණා අරියස්ස චනයෙ අන්දුතිපි බන්ධනන්තිපි වුච්චන්ති”ති. නිග්ගහිතාගමවසෙය්‍යායං ධාතු වුත්තා. කත්ථචි පන විගතනිග්ගහිතාගමොපි හොති, තං යථා? “අවිජ්ජා හික්ඛෙවෙ පුබ්බඬිගමා අකුසලානං ධම්මානං සමාපත්තියා අන්වදෙව අභිරික්ඛ”න්ති පාළි. එත්ථ අනුඅන්දති අනුබන්ධතිති අන්වදි. අන්වදි එව අන්වදෙවති කිතවිග්ගහො සන්ධිවිග්ගහො ච වෙදිතබ්බො. තථා හි අට්ඨකථායං “අන්වදෙවති අනුබන්ධමානමෙවා”ති වුත්තං, තං අවිජ්ජමභිරික්ඛං අනුබන්ධමානමෙව හොතිති අත්ථො.

ඉදි පරමිස්සරියෙ ඉන්දති. ඉන්දනං, ඉන්දො.

එත්ථ ඉන්දොති අධිපතිභූතො යො කොචි. සො හි ඉන්දති පරෙසු ඉස්සරියං පාපුණාතිති ඉන්දොති වුච්චති. අපිච ඉන්දොති සක්කො. සක්කස්ස හි අනෙකානි නාමානි –

සක්කො පුරින්දො ඉන්දො, චත්‍රභූ පාකසාසනො;
සහස්සනෙත්තො මසවා, දෙවරාජා සුජම්පති.

සහස්සක්ඛො දසසත-ලොචනො චජීරාවුධො;
භුතපති මහින්දො ව, කොසියො දෙවකුඤ්ජරො.

සුරාධිපො සුරනාමො, වාසවො තිදිවාධිභූ;
ජම්බාරි වෙච චජීර-හත්ථො අසුරසාසනො;
ගන්ධරාජා දෙවින්දො, සුරින්දො අසුරාභිභූති.

එවං අනෙකානි නාමානි. එකොපි හි අත්ථො අනෙකසද්දස්පචත්තිතිමිත්තත්තාය අනෙකනාමො. තෙනාහ හගවා –

සක්කො මහාලි දෙවනමින්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො මසො නාම මාණවො අහොසි, තස්මා “මසවා”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි දෙවනමින්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො පුරෙ දානං අදාසි, තස්මා “පුරින්දො”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි දෙවනමින්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො සක්කච්චං දානං අදාසි, තස්මා “සක්කො”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි දෙවනමින්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො ආවාසං අදාසි, තස්මා “වාසවො”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි දෙවනමින්දො සහස්සං අත්ථානං මුහුත්තෙන චිත්තෙනි, තස්මා “සහස්සක්ඛො”ති වුච්චති. සක්කස්ස මහාලි දෙවනමින්දස්ස සුජා නාම අසුරකඤ්ඤා පජාපති, තස්මා “සුජම්පති”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි දෙවනමින්දො දෙවනං තාවතිංසානං ඉස්සරියාධිපච්චං රජ්ජං කාරෙති, තස්මා “දෙවනමින්දො”ති වුච්චති.

එවමෙකස්සාපි අත්ථස්ස අනෙකානි සද්දප්පවත්තිනිමිත්තානි දිස්සන්ති.

තථා හි යෙන පවත්තිනිමිත්තෙන තාවතිංසාධිපතිමිති ඉන්ද්‍රසද්දො පවත්තො, න තෙන තත්ථ සක්කාදිසද්දො පවත්තො, අථ ඛො අඤ්ඤෙන. තථා යෙන සම්මාදිට්ඨියං පඤ්ඤාසද්දො පවත්තො, න තෙන තත්ථ විජ්ජාදිසද්දො. යෙන සම්පයුත්තධම්මානං පුබ්බධම්මභාවෙන උප්පත්තධම්මස්මිං චිත්තසද්දො පවත්තො, න තෙන තත්ථ විඤ්ඤාණාදිසද්දො. න හි විනා කෙනචි පවත්තිනිමිත්තෙන සද්දො පවත්තති. එකොපි අත්ථො සම්මුත්තාත්ථො ච පරමත්ථො ච අනෙකසද්දප්පවත්තිනිමිත්තත්තාය අනෙකනාමොති දට්ඨබ්බං.

එත්ථ සියා “නාමානිති වදථ, කිං නාමං නාමා”ති. වුවුවතෙ – ඊදිසෙ යානෙ අත්ථෙසු සද්දප්පවත්තිනිමිත්තං “නාම”න්ති ගහිතං, යං “ලිඛිත”න්තිපි වුවුවති. තථා හි “නාම”න්ති ච “ලිඛිත”න්ති ච සද්දොපි වුවුවති, “අඤ්ඤං සොභනං නාමං පරියෙසිස්සාමි. ලිඛිතඤ්ච නිප්පජ්ජතෙ”තිආදියු විය. අසභාවධම්මභූතං නාමපඤ්ඤත්තිසංඛ්‍යාතං අත්ථෙසු සද්දප්පවත්තිනිමිත්තමපි වුවුවති “නාමගොත්තං න ජීරති. සත්‍යලිඛිතො”තිආදියු විය. ඉති නාමසද්දෙනපි ලිඛිතසද්දෙනපි සද්දප්පවත්තිනිමිත්තස්ස කථනං දට්ඨබ්බං. සද්දප්පවත්තිනිමිත්තඤ්ච නාම ලොකසංඛිකෙතසිද්ධො තංතංචවනත්ථනියතො සාමඤ්ඤාකාරවිසෙසොති ගහෙතබ්බං. සො එවංභූතොයෙව සාමඤ්ඤාකාරවිසෙසො නාම පඤ්ඤත්තිති පුබ්බාවරියා වදන්ති. සො හි තස්මිං තස්මිං අත්ථෙ සද්දං නාමෙති තස්ස තස්ස අත්ථස්ස නාමසඤ්ඤං කරොතිති නාමං, පකාරෙහි ඤාපනතො පඤ්ඤත්ති ච. සවිඤ්ඤත්තිවිකාරස්ස පන සද්දස්ස සම්මුතිපරමත්ථසච්චානං පකාරෙහි ඤාපනතො පඤ්ඤත්තිභාවෙ චත්තබ්බමෙව නත්ථි. සද්දස්සෙව හි එකන්තෙන පඤ්ඤත්තිභාවො ඉච්ඡිතබ්බො “නිරුත්තිපට්ඨමිතිදා පරිත්තාරමමණා”ති ච “නිරුත්තිපට්ඨමිතිදා පච්චුප්පන්තාරමමණා”ති ච “නිරුත්තිපට්ඨමිතිදා බහිද්ධාරමමණා”ති ච පාළිදස්සනතො. ඉධ පන සද්දප්පවත්තිනිමිත්තාධිකාරත්තා නාමවසෙන අත්ථො පකාසිතො. එවං අනෙකවිධස්ස සාමඤ්ඤාකාරවිසෙසොති පුබ්බාවරියෙහි ගහිතස්ස නාමපඤ්ඤත්තිසංඛ්‍යාතස්ස සද්දප්පවත්තිනිමිත්තස්ස වසෙන එකොපි ඤෙයාත්ථො අනෙකලිඛිතොති ගහෙතබ්බො. තෙනාහ ආයස්මා සුභෙමන්තො පහින්තපට්ඨමිතිදො –

“සත්‍යලිඛිතස්ස අත්ථස්ස, සත්‍යලක්ඛණධාරිතො;
එකධිගදස්සි දුම්මෙධො, සත්‍යස්සිව පණ්ඩිතො”ති.

එවං සබ්බාහිධානෙසුපි ඉමිනා නයෙන යථාරහං අත්ථො විභාවෙතබ්බො නයඤ්ඤුහි.

විදි අවයවෙ. චන්දති. යදි අභිධානමත්ථි, “චන්දො”ති දිස්සති. යථා කණ්ඩති. කණ්ඩො.

බිදි අවයවෙති චන්දවිදුනො වදන්ති. තෙසං මතෙ “බන්දති”ති රූපං.

නිදි කුච්ඡායං. කුච්ඡාසද්දො ගරහත්ථො. නින්දති. නින්දා.

පොරාණමෙතං අතුල, තෙතං අජ්ජතනාමිව;
නින්දන්ති තුණ්හිමාසිනං, නින්දන්ති බහුභාණිනං;
මිහභාණිමපි නින්දන්ති, නත්ථි ලොකෙ අනින්දිතො.

අවණ්ණො අගුණො නින්දා, ගරහා අයසොපි ව;
අසිලොකො අකිත්ති ච, අසිලාසා ච අත්ථුති.

නන්ද සම්ඤ්ඤියං. අකම්මිකා ධාතු. නන්දති පුත්තෙහි පුත්තිමා. නන්දාය නුත මරණෙන. නන්දසි සිරිවාහන. නන්දනං වනං. අභිසද්දයොගෙ පනායං සකම්මකොපි. අභිනන්දන්ති ආගතං නාභිනන්දන්ති මරණං.

සිරිව රුපිනිං දිස්වා, නන්දිතං ආසි තං කුලං;
තෙන නන්දාති මෙ නාමං, සුන්දරං පවරං අහු.

රම්මං වෙළුවනං යෙන, න දිට්ඨං සුගතාලයං;
න තෙන නන්දනං දිට්ඨං, ඉති මඤ්ඤෙ මහෙසයං.

යෙන වෙළුවනං දිට්ඨං, නරනන්දනනන්දනං;
සුදිට්ඨං නන්දනං තෙන, අමරින්දසුනන්දනං.

වදි හිලාදනෙ දිත්තියඤ්ච. හිලාදනං සුඛනං. දිත්ති සොභා. වන්දති. වන්දනො, වන්දො.

එත්ථ ව වන්දනස්සපි අනෙකානි නාමානි – වන්දනං, ගන්ධසාරො, මලයජො, සුවණ්ණවන්දනං, හරිවන්දනං, රත්තවන්දනං, ගොසිතවන්දනං. වන්දයති හිලාදයති සීතගුණසමභිගිතාය සත්තානං පලිලාහං වූපසමෙන්තං සුඛං උප්පාදෙතීති වන්දනං. වන්දොති සොමො, සොපි වන්දයති හිලාදයති සීතගුණසම්පත්තියා අත්තනො පභාය සත්තානං පරිලාහං වූපසමෙන්තො සුඛං උප්පාදෙතීති වන්දොති වුච්චති. අථ චා වන්දති දිබ්බති සිරියා විරොචතීති වන්දො. ආගමට්ඨකථාසු පන “ඡන්දං ජනෙතීති වන්දො”ති වුත්තං. තස්සාපි අනෙකානි නාමානි –

වන්දො නක්ඛත්තරාජා ව, ඉන්ද්‍ර සොමො නිසාකරො;
වන්දිමා මා නිසානාටො, ඔසධි සො නිසාපති.

උථරාජා සසඬිකො ව, හිමරංසි සසීපි ව;
ද්විජරාජා සසධරො, තාරාපති හිමංසු ව.

කුමුදබන්ධවො වෙව, මිගඬිකො ව කලානිධි;
සුඛං සුධි ධූපි යූප-රස්මි වෙව බමාකරො;
නක්ඛත්තෙසො ව රජනී-කරො සුඛිහංසු එව ව.

තදි වෙතායං. තන්දති. තන්දි.

කදි කලදි අවහානෙ රොදනෙ ව. කන්දති, පක්කන්දති. පක්කන්ද්දං, කන්දන්තො, කලන්දකො.

කලිදි පරිදෙවනෙ. කලින්දති.

බොද පටිසානෙ. බොදති.

බන්ද ගතිසොසනෙසු. බන්දති. බන්දො. බන්දො නාම එකො දෙවො, යො “කුමාරො සත්තිධරො”ති ව වුච්චති.

බුදි ආපවනෙ. බුන්දති.

සිදි සිතිසෙ. සිතිසං සිතිභාවො. සින්දති. සොසින්දො, සොතත්තො.

වන්ද අභිවාදනථුනිසු. වන්දති, අභිවන්දති. අභිවන්දනා, වන්දනං, වන්දකො.

එත්ථ පන වන්දතීති පදස්ස නමස්සති ථොමෙති වානි අත්ථො. තථා හි සුත්තන්තට්ඨකාකාරො “වන්දෙති වන්දාමි ථොමෙමි වා”ති ආහ.

හදි කල්ලාණෙ සොබියෙ ව. කල්ලාණං කල්ලාණං, සොබියං සුබ්බො භාවො,
සුබ්බිච්චෙවත්ථො. හන්දති. හන්දකො, හද්දො, හද්දො.

මදි ථුතිමොදමදසුපනගතිසු. මන්දති. මන්දො.

එත්ථ පන මන්දොති අඤ්ඤාණිපි බාලදාරකොපි වුවිති. තත්ථ අඤ්ඤාණි මන්දති
අඤ්ඤාණභාවෙන අප්පසංසිතබ්බමිපි පුග්ගලං ථොමෙතිති මන්දො. මන්දති අමොදිතබ්බට්ඨානෙපි
මොදතිති මන්දො. මන්දති දානසිලාදිපුඤ්ඤක්‍රියාසු පමජ්ජතිති මන්දො. මන්දති අත්තනො ව
පරෙසඤ්ච භිතාහිතං අවිත්තෙන්තො බාදනියභොජනියාදීහි අත්තනො කායං සඤ්ජාතමෙදං
කුරුමානො සුපතීති මන්දො. මන්දති අයුත්තං පරෙසං ක්‍රියං දිට්ඨානුගතිආපජ්ජනෙන ගච්ඡති
ගණ්භාතීති මන්දො. අථ වා මන්දති පුනස්පුනං පටිසන්ධිග්ගහණවසෙන ගබ්භං ගච්ඡතිති මන්දො.
චුත්තඤ්ඤි හගගතා “පුනස්පුනං ගබ්භමුපෙති මන්දො”ති. බාලදාරකො පන මන්දති
යුත්තායුත්තමජානන්තො උත්තානසෙය්‍යංපරිවත්තනසෙය්‍යං වා සුපතීති මන්දො. තථා හි –

“නොනිතසුබ්බමාලං මං, ජාතපල්ලවකොමලං;
මන්දං උත්තානසයනං, පිසාවහයතජ්ජිතා.

පාදමුලෙ මහෙසිස්ස, සායෙසුං දීනමානසා;
ඉදං දදාම තෙ නාථ, සරණං භොහි නායකා”ති

චුත්තං, ඉති උත්තානසයනතො පට්ඨාය යාව මන්දෙසකං, තාව “මන්දො”ති “දාරකො”ති
දට්ඨබ්බො. අප්පත්ථවාට්ඨකොපි පන මන්දෙසද්දො භොති, සො පාටිපදිකත්තා ඉධ නාධිජ්ජෙතො, අථ
වා මන්දති අප්පභාවෙන ගච්ඡති පවත්තතිති නිජ්ජන්තපාටිපදිකවසෙනපි ගහෙතබ්බො.

මුද භාසෙ. හසනං භාසො තුට්ඨි. මොදති, පමොදති. සම්මොදති. සම්මොදකො. සම්මොදමානා
ගච්ඡන්ති මුදිතා. මුදා.

හද කරිසොස්සග්ගෙ. කරිසොස්සග්ගො නාම කරිසස්ස ඔස්සජ්ජනං විස්සජ්ජනං. හදති. උහදති.
හදනො.

එත්ථ ව “යෙසං නො සන්ථතෙ දාරකා උහදන්තිපි උම්මිහන්තිපි”ති අයං පාළි නිදස්සනං, තත්‍ර
උහදන්තිපිති වච්චමිපි කරොන්ති. උම්මිහන්තිපිති පස්සාවමිපි කරොන්ති. පච්ඡිමපදස්සත්ථො මිහ
සෙවනෙති ධාතුචසෙන දට්ඨබ්බො. අයං පන චුරාදිගණෙපි වත්තති ද්විගණිකත්තා. ඉමස්මිඤ්ඤි යානෙ
“මුත්තෙති ඔහදෙති වා”ති වරියාපිටකපාළිජ්ජෙදෙසො නිදස්සනං. තත්ථ මුත්තෙතිති පස්සාවං
කරොති. ඔහදෙතිති කරිසං විස්සජ්ජෙති.

උද මොදෙ කිලායඤ්ච. උදති. උදානං. උදග්ගො.

තත්ථ උදානන්ති කෙනට්ඨෙන උදානං? උදානට්ඨෙන. කිමිදං උදානනං නාම?
පිහිවෙගසමුට්ඨාපිතො උදාහාරො. යථා හි යං තෙලාදි මිනිතබ්බවත්ථු මානංගහෙතුං න සක්කොති,
විස්සන්දිත්වා ගච්ඡති, තං “අවසෙකො”ති වුවිති. යඤ්ච ජලං තළාකං ගහෙතුං න සක්කොති,
අප්පකොත්ථරිත්වා ගච්ඡති, තං “ඔසො”ති වුවිති, එවමෙව යං පිහිවෙගසමුට්ඨාපිතං විතක්කච්ඡථාරං
හදයං සන්ධාරෙතුං න සක්කොති, සො අධිකො හුත්වා අන්තො අසණ්ඨන්තිවා වච්ඡ්ථාරෙන
නික්ඛන්තො පටිග්ගාහකතිරපෙක්ඛො උදාහාරවිසෙසො “උදාන”න්ති වුවිති. උදග්ගොති
සඤ්ජාතසොමනස්සො.

කුද බුද ගුද කිලායමෙව. කොදති. බොදති. ගොදති.

සුද පග්ගරණෙ. සුදති. සුත්තං. සුදො. රඤ්ඤො සුදා මහානසෙ.

එත්ථ ව සුත්තන්ති සුද්ධි ධෙනු විය ධිරං අත්ථෙ පග්ගරාපෙනිති සුත්තං, තෙපිට්ඨං බුද්ධවචනං. සකම්මිකධාතුත්තා පන “පග්ගරාපෙනි”ති කාරිතවසෙන අත්ථො කථෙතුං ලබ්භති. තථා හි “කරොති”ති පදස්ස “නිප්ථාදෙනි”ති අත්ථො කථෙතුං ලබ්භති. සුදොති භත්තකාරො. යො “ආලාරිකො, ඔදනිකො, සුපකාරො, රසකො”ති ව චුච්චති. සුද්ධි “ඵවඤ්චෙවඤ්ච කතෙ බාදනීයං වා භොජනීයං වා සුගන්ධං මනාපං සුරසඤ්ච භවිස්සති”ති රත්ඨනක්‍රියාය සුකුසලතාය රසං පග්ගරාපෙනි අභිනිබ්බත්තෙතිති සුදො.

රහද අඛ්‍යත්තසද්දෙ. රහදති. රහදො.

හිලාදි සුබෙ ව. වකාරො පුබ්බත්ථාපෙක්ඛකො. හිලාදති. හිලාදනං, හිලාදො, මෙත්තාසභායකතසත්තමභාහිලාදො.

සද්ද කුච්ඡිතෙ සද්දෙ. සද්දති.

මීද ස්නෙහෙ. ස්නෙහො නාම වසාසඬ්ඛාතො ස්නෙහො පිතිස්නෙහොති දුට්ඨො. ඉධ පන වසාසඬ්ඛාතො ස්නෙහො අධිප්පෙනො, මෙදති මෙදො.

එත්ථ ව මෙදතීති මෙදසහිතො භවති අයං පුරිසොති අත්ථො. මෙදො නාම ථුලස්ස සකලසරීරං ඵරිත්වා කිසස්ස ජඩ්ඝමංසාදිති නිස්සාය ධිතො පත්ථිත්තසිනෙහො, සො වණ්ණෙන හලිද්දිවණ්ණො භොති. කාරිතෙ “මෙදෙනි මෙදයති”ති රූපාති. තථා හි “තෙ ඉමං කායං ඛලං ගාහෙන්ති නාම බුහෙන්ති නාම මෙදෙන්ති නාමා”ති පාළි දිස්සති. තත්ථ මෙදෙන්තීති සඤ්ජාතමෙදං කරොන්තීති අත්ථො. ඉමිස්සා පන ධාතුයා දිවාදිගණං පත්තාය පිතිසිනෙහත්ථෙ “මෙජ්ජති”ති සුද්ධකත්තුරූපං භවති. චුරාදිගණං පන පත්තාය “මෙදෙනි මෙදයති”ති සුද්ධකත්තුරූපාති භවන්තීති දට්ඨබ්බං.

සිද මොවනෙ. සිදති. සෙදො.

සන්ද පසවනෙ. පසවනං සන්දනං අවිච්ඡෙදජ්ජවත්ති. සන්දති උදකං. මහන්තො පුඤ්ඤාභිසන්දො.

එත්ථ ව පුඤ්ඤාභිසන්දොති පුඤ්ඤජ්ජවාහො, පුඤ්ඤනදිතිපි වත්තුං යුජ්ජති.

මද්ද මද්දනෙ. මද්දහි, පමද්දති. මාරසෙනජ්ජමද්දනො. කණ්ටකං මද්දති.

කදි වෙලම්බෙ. විලම්බභාවො වෙලම්බො. කන්දති.

කද අවිභානෙ රොදනෙ ව. කදති.

බදි උජ්ඣකනෙ. ඡන්දති.

සද සාදනෙ. සදති. අස්සාදො.

සීද විසරණගත්‍යාවසානෙසු. විසරණං විජ්ජරණං. ගත්‍යාවසානං ගමනස්ස අවසානං ඔසානං අභාවකරණං, නිසීදනන්ති අත්ථො. සීදති, ලාබුති සීදන්ති. සංසීදති, ඔසීදති, පසීදති, විජ්ජසීදති. පසාදො. පසන්තො. විජ්ජසන්තො. පසාදකො. පසාදිතො. පාසාදො. ඔසීදාපකො. කුසීතො. ආසීතො. නිසිත්තො. නිසිත්තකො. සන්තිසීවෙසු පක්ඛිසු. නිසීදනං, නිසිත්තං. නිසජ්ජා. ගොනිසාදො, උපනිසා. සීදෙති. සීදයති. සීදාපෙති. සීදාපයති. පසාදෙති. නිසීදිතුං. නිසීදාපෙතුං, නිසාදෙතුං, නිසීදාපෙති, නිසීදාපෙත්වා. උච්ඡඩ්ගෙ මං නිසාදෙත්වා, පිතා අත්ථානුසාසති. නිසීදිත්වාතිපි පාඨො. නිසීදිත්වා. නිසීදිත්වාන. නිසීදිතුන. නිසීදිය. නිසීදියාන. සංසීදිත්වා. අවසීදිත්වා. ඔසීදිත්වා.

තත්ථ කුසිතොති විරියෙනාධිගන්තබ්බස්ස අත්ථස්ස අලාභතො කුච්ඡිතෙනාකාරෙන සිද්ධිති කුසිතො. අථ වා සයම්පි කුච්ඡිතෙනාකාරෙන සිද්ධි අඤ්ඤාපි සිදාපෙනි තං නිස්සාය අඤ්ඤාසං සිද්ධන්තස්ස සම්භවතොති කුසිතො. තථා හි චුත්තං -

“පරිත්තං කට්ඨමාරුස්භ, යථා සිද්ධෙ මහණ්ණවෙ;
එවං කුසිතමාගම්ම, සාධජීවිපි සිද්ධි”ති;

කුසිතොති චෙත්ථ දස්ස තත්තං “සුගතො”ති එත්ථ විය “සතස්මිති හොති”ති එත්ථ විය ව. තථා හි සිද්ධිති සතං, අනිච්චස්සෙතං අධිවචනං. ඉමිනා උච්ඡේදදිට්ඨි චුත්තා. සතඉති චෙත්ථ අවිභත්තිකො නිද්දෙසො. සන්තිසිවෙසුති පරිස්සම්චිතොදනත්ථං සබ්බසො නිසිදන්තෙසු, විස්සමමානෙසුති අත්ථො, දකාරස්ස වකාරං කත්වා නිද්දෙසො. නිසිදනන්ති නිසිදනක්රියා. මඤ්චපියාදිකං වා ආසනං. තඤ්භි නිසිදන්ති එත්ථාති නිසිදනන්ති චුච්චති. නිසින්නන්ති නිසිදනක්රියා එව. එත්ථ පන “ගතෙ ඨිතෙ නිසින්නෙ සුත්තෙ ජාගරිතෙ භාසිතෙ තුණ්හිභාවෙ සම්පජානකාරි හොති. මාතූගාමෙන සද්ධිං රහො මඤ්ඤා තයා නිසින්නන්ති කුක්කුච්චං උපදහතිතිආදියු වස්ස පයොගො වෙදිතබ්බො. එත්ථ හි ගමනං ගහං, යානං ඨිතං, නිසිදනං නිසන්නං, සුපනං සුත්තං, ජාගරණං ජාගරිතං, භාසනං භාසිතන්ති චුච්චති. නිසජ්ජාති නිසිදනා. ගොනිසාදොති ගොනිසජ්ජනා. උපනිසාති උපනිසිදති එලං එත්ථාති උපනිසා, කාරණං. නිසාදෙතුන්ති නිසිදාපෙතුං. නිසාදෙත්ථාති නිසිදාපෙත්ථා.

භාවෙ නපුංසකො ඤෙය්‍යො, නිසින්නන්ති රවො පන;
වාච්චලිඬිගො තිලිඬිගො සො, ගතාදියුප්පායං නයො.

වද යාවතො. යාවනං අජ්ඣෙසනං. වදති.

මීද මෙද මෙධාහිංසාසු. මීදති. මෙදති.

නිද නෙද කුච්ඡාසන්තිකරිසෙසු. කුච්ඡා ගරභා. සන්තිකරිසං වොහාරවිසෙසො. නිදති. නෙදති.

බුන්දි නිසානො. නිසානං තෙජනං තික්ඛතා. බුන්දති. බොන්දි.

එත්ථ ව බොන්දිති සරීරං. තඤ්භි බුන්දාති තික්ඛාති පිසුණුඵරුසවාචාදිති වා පඤ්ඤාචිරියාදිති වා එත්ථ සන්තිති බොන්දිති චුච්චති, සඤ්ඤාගපරත්තෙපි උකාරස්සොකාරාදෙසො, පාපකලායාණජනවසෙනෙස අත්ථො දට්ඨබ්බො. බොන්දිසද්දස්ස සරීරවාචකතා පන -

“නාහං පුන න ව පුන, න වාපි අපුනජ්ජනං;
භත්ථිබොන්දිං පචෙක්ඛාමි, තථා හි භයතජ්ජිතො”තිආදියු

දට්ඨබ්බො. ඉමානිස්ස නාමානි -

කායො දෙහං සරීරඤ්ච, වජු බිම්බඤ්ච විග්ගහං;
බොන්දි ගත්තං තනු වෙච, අත්තභාවො තථුපධි;
සමුස්සයොති චෙතානි, දෙහනාමානි හොන්ති හි.

වද වියත්තියං වාචායං. වදති, වජ්ජති. වදෙති, ඔවදති, ඔවදෙති, පට්චදති. අභිවදති, අනුචදති, උපවදති, අපවදති. නිවදති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි. තත්ථ “වජ්ජන්තු හොන්තො අම්ම”න්ති පාළිදස්සනතො වජ්ජතිති පදං චුත්තං. කෙච් පන ගරු “වජ්ජෙති”ති රූපං ඉච්ඡන්ති, තං උපපරික්ඛිත්වා යුත්තඤ්චෙ ගහෙතබ්බං, “උපාසකො හික්ඛුං වදෙති. තෙන යොගෙන ජනකායං, ඔවදෙති මහාමුති”ති ව දස්සනතො වදෙති ඔවදෙතිති ව චුත්තං. සබ්බානෙතානි සුද්ධකත්තුපදානි.

ඔවාදෙති, වාදයති, වාදාපෙති, වාදාපයති. වජ්ජෙන්නො, වජ්ජයන්නො, ඉමානි හෙතුකත්තුපදානි.

කම්මෙ “වදියනි, ඔවදියනි, වජ්ජියනි. වදියමානො, වජ්ජමානො, ඔවදියමානො, ඔවජ්ජමානො න කරොති සාසනං” ඉච්චාදීනි භවන්ති. “වාදො, ඔවාදො, පටිවාදො, පවාදො, අභිවාදනං, අනුවාදො, උපවාදො, අපවාදො, විවාදො, නිවාදනං, වජ්ජං, වදනං” ඉච්චෙවමාදීනි නාමිකපදානි යොජෙතබ්බානි.

“වදිතුං, වදිත්වා, විවදිත්වා” ඉච්චෙවමාදීනි ච කුමන්තාදීනි පදානි.

තත්ථ වාදොති කථා. වදිතබ්බං වත්තබ්බන්ති වජ්ජං, කිං තං? වචනං. එතෙන සච්චවජ්ජෙන, සමඬගිනි සාමිකෙන භොමිති එත්ථ හි වචනං “වජ්ජ”න්ති වුච්චති. වදන්ති එතෙනාති වදනං, මුඛං. මුඛස්ස හි ඉමානි නාමානි –

වදනං ලපනං තුණ්ඩං, මුඛ මස්සඤ්ච ආනනං;
සුකරාදිමුඛං තුණ්ඩ-මිති ඤෙය්‍යාං විසෙසතො.

තත්‍ර වදනීති පිතා පුත්තං වදති. අපිච වදනීති භෙරී වදති, නාදං මුඤ්චනීති අත්ථො. එස නයො වජ්ජනීති එත්ථාපි.

තත්‍රායං පදමාලා, වදති, වදන්ති. වදසි, වදථ. වදාමි, වදාම. වදතෙ, වදන්තෙ. වදසෙ, වදවිහෙ. වදෙ, වදම්හෙ.

වදතු, වදන්තු. වදාහි, වද, වදථ. වදාමි, වදාම. වදනං, වදන්තං. වදස්සු, වදවිහො. වදෙ, වදාමසෙ.

වජ්ජනි, වජ්ජන්ති. වජ්ජසි, වජ්ජථ. වජ්ජාමි, වජ්ජාම. වජ්ජතෙ, වජ්ජන්තෙ. වජ්ජසෙ, වජ්ජවිහෙ. වජ්ජෙ, වජ්ජම්හෙ.

වජ්ජතු, වජ්ජන්තු. වජ්ජාහි, වජ්ජ, වජ්ජථ. වජ්ජාමි, වජ්ජාම. වජ්ජතං, වජ්ජන්තං. වජ්ජස්සු, වජ්ජවිහො. වජ්ජෙ, වජ්ජාමිහසෙ. ඉමා ද්වෙ පදමාලා වදධාතුස්ස වජ්ජාදෙසවසෙන වුත්තාති දට්ඨබ්බං. අත්‍රායං සුබ්‍රමත්ථවිනිච්ඡයො, “මානුස්සකා ව දිබ්බා ව, තුරියා වජ්ජන්ති තාවදෙ”ති පාළි. එත්ථ වජ්ජන්තීති ඉදං සුද්ධකත්තුපදං තද්දීපකත්තා. කිං විය?

“උදිරයන්තු සඬ්ඛපණවා, වදන්තු එකපොක්ඛරා;
තදන්තු භෙරී සන්තද්ධා, වග්ගු වදන්තු දුන්දුහි”ති

එත්ථ “උදිරයන්තු වදන්තු”ආදීනි විය. තථා හි අට්ඨකථායං “වජ්ජන්තීති වජ්ජිංසුති අතිතවචනෙ වත්තමානවචනං වෙදිතබ්බං”න්ති සුද්ධකත්තුපසෙන විවරණං කතං, තස්මා ඊදිසෙසු යානෙසු වදධාතුස්ස වජ්ජාදෙසො දට්ඨබ්බො.

“සඬ්ඛා ව පණවා වෙච, අථොපි දිණ්ඨිමා බහු;
අන්තලික්ඛම්හි වජ්ජන්ති, දිස්වානච්ඡෙරකං නහෙ”ති

එත්ථ පන වජ්ජන්තීති හෙතුකත්තුපදං තද්දීපකත්තා. තඤ්ච ඛො වණ්ණසන්ධිවිසයත්තා වාදයන්තීති කාරිතපදරූපෙන සිද්ධං. තථා හි “වාදයන්ති”ති පදරූපං පතිට්ඨපෙත්වා යකාරෙ පරෙ සරලොපො කතො, දාසකාරසඤ්ඤාගස්ස ජ්ජකාරද්වයං පුබ්බක්ඛරස්ස රස්සත්තඤ්ච භවති. තෙනාහ අට්ඨකථායං “වජ්ජන්තීති වාදයන්ති”ති හෙතුකත්තුපසෙන විවරණං. තථා හි “දෙවතා නහෙ අච්ඡෙරකං භගවතො යමකපාටිභාරියං දිස්වා අන්තලික්ඛෙ එතානි සඬ්ඛපණවාදීනි තුරියානි වාදයන්ති”ති හෙතුකත්තුපසෙන අත්ථො ගහෙතබ්බො භවති, තස්මා ඊදිසෙසු යානෙසු වදස්ස වජ්ජාදෙසො න භවති.

කෙචෙත්ථ වදෙය්‍යං “අන්තලික්ඛම්හි වජ්ජන්ති, දිස්වානච්ඡෙරකං නහෙ”ති එත්ථාපි “වජ්ජන්ති”ති පදං සුද්ධකත්තුපදමෙව, න හෙතුකත්තුපදං “වජ්ජන්තීති වාදයන්ති”ති විවරණෙ

කතෙයි, තථා හි “යෙ කෙවිමෙ දිට්ඨිපරිබ්බසානා, “ඉදමෙව සච්ච”න්ති විවාදයන්ති”ති ව “එවමපි විග්ග්භි විවාදයන්ති”ති ව එවමාදිසු වදන්තිපදෙන සමානත්ථං “වාදයන්ති”ති පදඤ්ච සාසනෙ දිට්ඨ”න්ති? තන්න, “දිස්වා”ති දස්සනක්‍රියාවචනතො. න හි සඬ්ඛපණවාදීනං පාටිභාරියාදිදස්සනං උපපජ්ජති දස්සනචිත්තස්ස අභාවතොති. සච්චං, තථාපි –

“රාදන්තෙ දාරකෙ දිස්වා, උබ්බිද්ධා විපුලා දුමා;
සයමෙවොනමිත්ථාන, උපගච්ඡන්ති දාරකෙ”ති

එත්ථ විය උපවර්තත්තා උපපජ්ජතෙව දස්සනවචනං. තස්මා “වජ්ජන්තිති වාදයන්ති”ති විවරණං සුද්ධකත්තුවසෙන කතන්ති? තන්න, හෙට්ඨා –

“සඬ්ඛිතියො ව චත්තන්ති, අම්බරෙ අනිලඤ්ජසෙ;
වම්මනද්ධානි වාදෙන්ති, දිස්වානච්ඡෙරකං නහෙ”ති

ඉමින්නා ගාථාය “වාදෙන්තිති වාදයන්ති දෙවතා”ති සපායසෙසස්ස අත්ථවිවරණස්ස හෙතුකත්තුවසෙන කතත්තා. අථාපි වදෙය්‍යං “සඬ්ඛා ව පණවා වෙව, අපොපි දිණ්ඨිමා බහු”ති පච්චත්තවචනවසෙන චුත්තත්තා වජ්ජන්තිති පදං කම්මවාචකපද”න්ති වෙ? තම්පි න, කම්මවසෙන විවරණස්ස අකතත්තා, කත්තුවසෙන පන කතත්තාති නිට්ඨමෙන්ථ ගන්තබ්බං.

අයමෙන්ථ චිතිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. ද්විගණිකො වද්ධාතු භූවාදිගණිකො ව චූරාදිගණිකො ව. සො හි භූවාදිගණෙ චත්තන්තො “වදති වජ්ජති”ති සුද්ධකත්තරූපානි ජනෙන්වා “වාදෙති, වාදයති, වාදාපෙති, වාදාපයති”ති චත්තාරි හෙතුකත්තරූපානි ජනෙති, චූරාදිගණෙ පන “වාදෙති, වාදයති”ති සුද්ධකත්තරූපානි ජනෙන්වා “වාදාපෙති, වාදාපයති”ති ව ද්වෙ හෙතුකත්තරූපානි ජනෙති, තස්මා සාසනෙ “වාදෙන්ති වාදයන්ති”ති සුද්ධකත්තරූපානි දිස්සන්ති. “වදෙය්‍ය, වදෙය්‍යං” ඉච්චාදි සබ්බං නෙය්‍යං. “වජ්ජෙය්‍ය, වජ්ජෙය්‍යං” ඉච්චාදි ව සබ්බං නෙය්‍යං වජ්ජාදෙසවසෙන.

අථ වා වදෙය්‍ය, වදෙය්‍යං, වජ්ජං. පිතා මාතා ව තෙ දජ්ජන්ති පදම්ච. එත්ථ ව “වජ්ජං වා තෙ න වා වජ්ජං, නත්ථි නාසාය රුහනා”ති පාළි නිදස්සනං. වදෙය්‍යං වාන වදෙය්‍යංවාති අත්ථො. වදෙය්‍යාසි, වජ්ජාසි, වජ්ජෙසි ඉච්චපි. චුත්තො වජ්ජාසි වන්දනං. වජ්ජෙසි බො ත්ථං වාමුරං. වදෙය්‍යාථ, වජ්ජාථ. අම්මං අරොගං වජ්ජාථ. වදෙය්‍යාමි, වජ්ජාමි, වදෙය්‍යාම, වජ්ජාම. වදෙථ, වදෙරං. වදෙථො, වදෙය්‍යාචිහො, වජ්ජාචිහො. වදෙය්‍යං, වජ්ජං, වදෙය්‍යාමිහෙ, වජ්ජාමිහෙ. පුබ්බෙ විය ඉධාපි යකාරෙ පරෙ සරලොපො දට්ඨබ්බො. අඤ්ඤානිපි උපපරික්ඛිත්ථා ගහෙනබ්බානි.

ඉදානි පරොක්ඛාදිරූපානි කථයාම. වද, පාවද, යථා බහුව. දකාරලොපෙ “පාව” ඉතිපි රූපං භවති, “පටිපං වදෙහි හද්දන්තෙ”ති එත්ථ “පටිප”න්ති පදං විය. තථා හි “යො ආතුමානං සයමෙව පාව” ඉති පාළි දිස්සති. එත්ථ පසද්දො උපසග්ගො දිසං කත්වා චුත්තො “පාවදති පාවචන”න්තිආදිසු විය, පාවානි ව ඉදං අතීතවචනං, අට්ඨකථායං පන අතීතවචනං ඉදන්ති ජානන්තොපි ගරු චත්තමානවචනවසෙන “පාවානි වදති”ති විවරණමකාසි ඊදිසෙසු යානෙසු කාලවිපල්ලාසවසෙන අත්ථස්ස චත්තබ්බත්තා.

ආයස්මාපි ව සාරිපුත්තො නිද්දෙසෙ “යො ආතුමානං සයමෙව පාවා”ති පදං නික්ඛිපිත්ථා ආතුමා චූච්චති අත්තා, සයමෙව පාවානි සයමෙව අත්තානං පාවදති, “අභමස්මි සීලසම්පන්නො”ති වා “චතසම්පන්නො”ති වාති චත්තමානවචනෙන අත්ථං නිද්දිසි. අථ වා පාවානි ඉදං න කෙවලං වද්ධාතුචසෙනෙව නිජ්චන්තං, අථ බො උධාතුචසෙනපි. තථා හි ඉදං පපුබ්බස්ස උසද්දෙ ඉති ධාතුස්ස පයොගෙ උකාරස්ස ඔකාරාදෙසං කත්වා තතො පරොක්ඛාභූතෙ අකාරෙ පරෙ ඔකාරස්ස ආවාදෙසං තතො ව සන්ධිකිච්චං කත්වා සිජ්ඣති, තස්මා උධාතුස්ස වද්ධාතුයා සමානත්ථත්තා තන්තිජ්චන්තරූපස්ස ව වද්ධාතුයා නිජ්චන්තරූපෙන සමානරූපත්තා “සයමෙව අත්තානං පාවදති”ති වද්ධාතුචසෙන නිද්දිසිති දට්ඨබ්බං.

ඉදානි විච්ඡින්නා පදමාලා සටියති. වද, වදුං. වදෙ, වදිත්ථ, වදං, වදිමිහ. වදිත්ථ, වදිරෙ. වදිත්ථො, වදිවිහො. වදිං, වදිමිහෙ. පාවද, පාව ඉච්චයි. පාවදු. පාවදෙ, පාවදිත්ථ. පාවදං, පාවදිමිහ. පාවදිත්ථ, පාවදිරෙ. පාවදිත්ථො, පාවදිවිහො. පාවදිං, පාවදිමිහෙ. තථා “වජ්ජ, වජ්ජු” ඉච්චාදිනි පරොක්ඛාරුපානි.

“අවදා, අවදු. අවජ්ජා, අවජ්ජු” ඉච්චාදිනි භියාත්තනිරුපානි.

“අවදි, වදි, අවදුං, වදුං, අවදිංසු, වදිංසු. අවජ්ජී, වජ්ජී” ඉච්චාදිනි අජ්ජතනිරුපානි.

“වදිස්සති, වදිස්සන්ති. වජ්ජිස්සති, වජ්ජිස්සන්ති” ඉච්චාදිනි භවිස්සන්තිරුපානි.

“අවදිස්සා, වදිස්සා, අවජ්ජිස්සා, වජ්ජිස්සා” ඉච්චාදිනි කාලාතිපත්තිරුපානි. සෙසානි සබ්බානිපි යථාසම්භවං චිත්ථාරොතබ්බානි. යා පනෙත්ථ වදධාතු වියත්තියං වාචායං චුත්තා, සා කත්ථවි “වදන්තං එකපොක්ඛරා. හෙරිවාදකො” තිආදිසු අබ්‍යන්තසද්දෙපි වත්තති උපවර්තවසෙනානි දට්ඨබ්බං.

විද ඤාණං. ඤාණං ජානනං. විදති. වෙදො. විදු. කාරිතෙ “වෙදෙති. වෙදයති. සයං අභිඤ්ඤා සච්ඡිකත්වා පවෙදෙති. වෙදයන්ති ච තෙ තුට්ඨිං, දෙවා මානුසකා උභො” ති පයොගා. තත්ථ පවෙදෙතීති බොධෙති ඤාපෙති පකාසෙති. වෙදොති විදති සුබ්බමිපි කාරණං ආජානාතීති වෙදො, පඤ්ඤායෙනං නාමං. “වෙදෙහමුති” ති එත්ථ භි ඤාණං වෙදොති චුච්චති. වෙදොති වා වෙදගත්ථස්සපි නාමං විදන්ති ජානන්ති එතෙන උච්චාරිතමත්තෙන තදාධාරං පුග්ගලං “බ්‍රාහ්මණො අය” ති, විදන්ති වා එතෙන බ්‍රාහ්මණා අත්තනා කත්තබ්බකිච්චන්ති වෙදො. සො පන ඉරුවෙදයපුච්චෙදසාමවෙදවසෙන තිවිධො. ආට්ඨබ්බණවෙදං පන පණිතජ්ඣාසයා න සික්ඛන්ති පරුපසාතසභිතත්තා. තස්මා පාළියං “තිණ්ණං වෙදානං පාරගු” ති චුත්තං. එතෙයෙව “ජන්දො, මන්තො, සුති” ති ච චුච්චන්ති.

පඤ්ඤායං තුට්ඨියං වෙදෙ, වෙදසද්දො පවත්තති;
පාවකෙපි ච සො දිට්ඨො, ජාතසද්දපුරෙවරො;

පච්ඡානුගෙ ජාතසද්දෙ, සති තුට්ඨජනෙපි ව;
“වෙදගු සබ්බධම්මෙ” ති එත්ථාපි විදිතෙසු ව.

විදුති පණ්ඩිතමනුස්සො. සො භි යථාසභාවතො කම්මඤ්ච ඵලඤ්ච කුසලාදිහෙදෙ ව ධම්මෙ විදතීති “විදු” ති චුච්චති.

රුද අස්සුචිමොවනෙ, සකම්මිකවසෙනිමිස්සා අත්ථො ගහෙතබ්බො. රොදති, රුදති ඉච්චයි. රුණ්ණං. රුදිතං. රොදනං. රොදන්තො. රොදමානො. රොදන්තී. රොදමානා. රුදමුඛා. රුදං. රුදන්තො.

තත්ථ රොදතීති කිං රොදති? මතං පුත්තං වා භාතරං වා රොදති. තත්‍රායං පාළි “නාහං භන්තෙ එතං රොදාමි, යං මං භන්තෙ භගවා එවමාහ”. අයං පනෙත්ථ අත්ථො – “යං මං භන්තෙ භගවා එවමාහ, අහං එතං භගවතො බ්‍යාකරණං න පරොදාමි න පරිදෙවාමි න අනුත්ථුනාමි” ති එවං සකම්මිකවසෙනත්ථො වෙදිතබ්බො, න අස්සුමුඤ්චනමත්තෙන.

‘මතං වා අම්ම රොදන්ති, යො වා ජීවං න දිස්සති;
ජීවන්තං අම්ම පස්සන්ති, කස්මා මං අම්ම රොදසී’ ති

අයඤ්චෙත්ථ පයොගො” ති ඉදමට්ඨකථාවචනං. ඉදං පන ටීකාවචනං – “යථා සකම්මකා ධාතුසද්දා අත්ථවිසෙසවසෙන අකම්මකා හොන්ති ‘විබුද්ධො පුරිසො විබුද්ධො කමලසණ්ඩො’ ති, එවං අත්ථවිසෙසවසෙන අකම්මකාපි සකම්මකා හොන්තිති දස්සෙතුං ‘න පරිදෙවාමි න අනුත්ථුනාමි’ ති

ආහ. අනුත්ථුනසද්දො සකම්මකවසෙන පයුජ්ජති ‘පුරාණානි අනුත්ථුන’න්තිආදීසු. අයඤ්චෙත්ථ පයොගොති ඉමිනා ගාථාය අනුත්ථුනනං රුදනං අධිජ්ජෙනන්ති දස්සෙති”ති.

දලිද්ද දුග්ගතියං. දුක්ඛස්ස ගති පතිට්ඨාති දුග්ගතීති අයං අත්ථො “අපායං දුග්ගතිංවිනිපානං නිරයං උපපජ්ජති”තිආදීසු යුජ්ජති, ඉධ පන ඉදං අත්ථං අග්ගහෙත්වා අඤ්ඤො අත්ථො ගහෙතඛ්ඛො. කථං දුග්ගතීති? දුක්ඛෙන කිච්ඡෙන ගති ගමනං අන්තපානාදිලාභො දුග්ගතීති. දලිද්දති. දලිද්දො, දලිද්දී, දාලිද්දියං. තත්ථ දලිද්දතීති සබ්බං ඉච්ඡිතිච්ඡිතං පරං යාවිත්වා එව දුක්ඛෙන අධිගච්ඡති, න අයාවිත්වාති අත්ථො. දුලිද්දොති දුග්ගතමනුස්සො. දලිද්දීති දුග්ගතා නාරි. දලිද්දස්ස භාවො දාලිද්දියං. එත්ථ ව සබ්බමෙව “දලිද්දතී”ති ලොකිකජපයොගදස්සනතො “දලිද්දතී”ති ක්‍රියාපදං විභාවිතං. සාසනෙ පන තං ක්‍රියාපදං න ආගතං, “දලිද්දො දලිද්දී”ති නාමපදානියෙව ආගතාති. අනාගතමපි තං “නාථති”ති පදමිව සාසනානුලොමත්තා ගහෙතඛ්ඛමෙව. ගරු පන කච්චායනමතවසෙන දල දුග්ගතිමිතීති දුග්ගතිවාචකදලධාතුතො ඉද්දපච්චයං කත්වා “දලිද්දො”ති නාමපදං දස්සෙසු.

තුද බ්‍යථනෙ. තුදති, විතුදති. කම්මති “තුජ්ජති, විතුජ්ජමානො, වෙදනාභිභුන්තො”ති රූපාති.

තුදන්ති වාචාහි ජනා අසඤ්ඤතා,
සරෙහි සඬගාමගතංව කුඤ්ජරං;
සුත්ථාන වාක්‍යං එරුසං උදිරිතං,
අධිවාසයෙ හික්ඛු අදුට්ඨවිත්තො;

නුද පෙරණෙ. පෙරණං චුණ්ණිකරණං පිසනං, නුදති, පනුදති. පනුදනං.

විදි ලාභෙ. වින්දති. උට්ඨාතා වින්දතෙ ධනං. ගොවින්දො.

බදි පරිඝාතෙ. පරිඝාතං සමන්තතො හනනං. බන්දති.

දකාරන්තධාතුරූපාති.

ධකාරන්තධාතු

ධා ධාරණෙ. දධාති, විදධාති. යං පණ්ඩිතො නිපුණං සංවිධෙති. නිධිං නිධෙති. නිධි නාම නිධියති. තාව සුනිහිතො සන්තො. යතො නිධිං පරිහරි. නිදහති. කුභිං දෙව නිදහමි. පරිදහති. යො වත්තං පරිදහිස්සති. ධස්සති. පරිධස්සති. බාලොති පරං පදහති. සකායා බො අමිබට්ඨ රාජානං උක්කාකං පිතාමහං දහන්ති. සද්දහති තථාගතස්ස බොධිං. සද්ධා, සද්දහනා, සද්ධාතඛ්ඛං, සද්දහිතඛ්ඛං, සද්ධායිකො, පච්චයිකො. සද්ධෙය්‍යවචසා උපාසිකා. සද්දහිතුං, සද්දහිත්වා. විසෙසාධානං. සොතාවධානං. සොතං ඔදහති. ඔහිතසොතො. සොතං ඔදහිත්වා. මච්චුධෙය්‍යං, මාරධෙය්‍යං, නාමධෙය්‍යං, ධාතු, ධාතා, විධාතා. විධි. අභිධානං, අභිධෙය්‍යං, නිධානවතී වාචා, ආධානගාහී, සන්ධි. අඤ්ඤානිපි යොජෙතඛ්ඛාති.

විපුබ්බො ධා කරොත්‍යත්ථෙ, අභිපුබ්බො තු භාසනෙ;
න්‍යාසංපුබ්බො යථායොගං, න්‍යාසාරොපනසන්ධිසු.

ඉමස්මා පන ධාධාතුතො පුබ්බස්ස අපි ඉච්චුපසග්ගස්ස අකාරො ක්වචි නිච්චං ලොපං පජ්ජොති, ක්වචි නිච්චං ලොපං න පජ්ජොති. අනු ලොපො වුවුවනෙ, ද්වාරං පිදහති, ද්වාරං පිදහන්තො, පිදහිතුං, පිදහිත්වා, එවං අකාරලොපො භවති. ද්වාරං අපිදහිත්වා, එවං අකාරලොපො න භවති. එත්ථ හි අකාරො අපිඋපසග්ගස්ස අවයවො න භොති. කින්ති වෙ? පටිසෙධත්ථවාචකො නිපාතොයෙව, උපසග්ගාවයවො පන අදස්සනං ගතො, අයං නිච්චාලොපො. එවං ධාධාතුතො පුබ්බස්ස අපි ඉච්චුපසග්ගස්ස අකාරො ක්වචි නිච්චං ලොපං පජ්ජොති, ක්වචි නිච්චං ලොපං න පජ්ජොති. ඉදං අච්ඡරියං ඉදං අඛිභුතං. යනු හි නාම භගවතො පාවචනෙ එවරූපපොපි නයො සන්දිස්සති විඤ්ඤානං

හදයවිම්භාපනකරො, යො එකස්මිංයෙව ධාතුම්භි එකස්මිංයෙව උපසග්ගෙ එකස්මිංයෙවත්ථෙ ක්වචි ලොපාලොපවසෙන විහජිතුං ලබිහති. ඉදානි මයං සොතුනං පරමකොසල්ලජනනත්ථං තද්දුහයම්පි ආකාරං එකජ්ඣං කරොන්තා තදාකාරවතිං ජීනවරපාළිං ආනයාම -

“ගඬිගං මෙ පිදහිස්සන්ති, න තං සක්කොම් බ්‍රාහ්මණ;
අපිධෙතුං මහාසින්ධුං, තං කථං සො භවිස්සති;
න තෙ සක්කොම් අක්ඛාතුං, අත්ථං ධම්මඤ්ච පුච්ඡිතො.

චිත්තත්ථසාධනිං එතං, ගාථං සම්භවජාතකෙ;
පඤ්ඤාසම්භවම්චිජන්තො, කරෙ චිත්තෙ සුමෙධසො”ති.

ධු ගතිථෙරියෙසු. ගති ගමනං, ථෙරියං ථීරභාවො. ධවති. ධුවං.

එත්ථ ව ධුවන්ති ථීරං. “නිච්චො ධුවො සස්සතො අවිපරිණාමධම්මො”තිආදීසු විය, තස්මා ධුවන්ති ථීරං කිඤ්චි ධම්මජාතං. අථ වා ධුවන්ති ඉදං ගතිථෙරියත්ථවසෙන නිබ්බානස්සෙව අධිවචනං භවිතුමරහති. තඤ්භි ජාතිජරාඛ්‍යාධිමරණසොකාදිතො මුච්චිතුකාමෙහි ධවිතබ්බං ගන්තබ්බන්ති ධුවං, උප්පාදවයාභාවෙන වා නිච්චසභාවන්තා ධවති ථීරං සස්සතං භවතිති ධුවං. යඤ්භි සන්ධාය භගවතා “ධුවඤ්ච වො භික්ඛවෙ දෙසෙස්සාම් ධුවගාමිනිඤ්ච පටිපද”න්ති චුත්තං. ධුවසද්දො “වචනං ධුවසස්සත”න්ති එත්ථ ථීරෙ වත්තති. “ධුවඤ්ච භික්ඛවෙ දෙසෙස්සාම්”ති එත්ථ නිබ්බානෙ. “ධුවං චුද්ධො භවිස්සසි”ති එත්ථ පන එකංසෙ නිපාතපදභාවෙන වත්තතිති දට්ඨබ්බං.

ධු විධුනතො. උාකාරස්ස උාවත්තං. ධුවති. ධුවිතා, ධුවිතබ්බං. රස්සත්තෙ “ධුතො, ධුතවා” ඉච්චපි රූපානි භවන්ති.

ධෙ පානෙ. ධයති, ධියති. ධෙන.

එත්ථ ව ධෙනුති ධයති පිචති ඉතො ඛීරං පොතකොති ධෙනු, “ගොධෙනු, අස්සධෙනු, මිගධෙනු”ති ධෙනුසද්දො සාමඤ්ඤවසෙන සපොතිකාසු තිරච්ඡානගතිත්ථීසු වත්තති, එවං සන්තෙපි යෙභුයොන ගාවියං වත්තති. තථා හි “සත්ත ධෙනුසතෙ දත්වා”ති පාළි දිස්සති.

සිධු ගතියං සෙධති, නිසෙධති, පටිසෙධති. සිද්ධො, පසිද්ධො, නිසිද්ධො, පටිසිද්ධො, පටිසෙධිතො, පටිසෙධකො, පටිසෙධො, පටිසෙධිතුං, පටිසෙධිත්වා. ඉධ අචිත්තෙයාබලත්තා උපසග්ගානං තංයොගෙ සිධුධාතුස්ස නානජපකාරා අත්ථා සම්භවන්ති, අඤ්ඤාසම්පි එවමෙව.

සිධු සත්ථෙ මඬිගලො ව. සත්ථං සාසනං, මඬිගලං පාපවිනාසනං චුද්ධිකාරණං වා. සෙධති. සිද්ධො, පසිද්ධො, පසිද්ධි.

දධ ධාරණෙ. ජනස්ස තුට්ඨීං දධතෙති දධි. ධකාරස්ස භකාරත්තෙ “දහති”ති රූපං. අයං ඉත්ථී ඉමං ඉත්ථීං අයයිකං දහති. ඉමෙ පුරිසා ඉමං පුරිසං පිතාමහං දහන්ති. චිත්තං සමාදහාතබ්බං. සමාදහං චිත්තං.

එධ චුද්ධියං ලාභෙ ව. එධති. එධො, සුබෙධිතො. ගම්භීරෙ ගාධමෙධති.

එත්ථ ව එධොති එධති. වඩ්ඪති එතෙන පාවකොති එධො. ඉන්දනං, උපාදානං. සුබෙධිතොති සුබෙන එධිතො, සුබසංවඩ්ඪිතොති අත්ථො. ගාධමෙධතීති ගාධං පතිට්ඨිතං එධති ලභති.

බද්ධ සංහරිසෙ. සංහරිසො විනිබද්ධක්‍රියා. බද්ධති, විනිබද්ධති. විනිබද්ධා.

ගාධ පතිට්ඨානිස්සයගන්ධෙසු. ගාධති. ගාධං කත්තා. ගම්භීරතො අගාධං.

බාධ විලෝලනෙ බාධති, විබාධති. ආබාධො. ආබාධති චිත්තං විලෝලෙතීති ආබාධො.

නාධ යාවනාදීසු. නාධති. නාධනං.

බන්ධ බන්ධනෙ බන්ධති. බන්ධනකො, බන්ධො, බන්ධාපිනො, පටිබන්ධො, බන්ධනං,
බන්ධො, සම්බන්ධනං, සම්බන්ධො, පබන්ධො, බන්ධු.

තත්ථ බන්ධනන්ති බන්ධන්ති සත්තෙ එතෙනාති බන්ධනං, සඨබලිකාදි. “අයං අම්භාකං
චංසො”ති සම්බන්ධිතබ්බවයෙන බන්ධු, ථෙරගාථාසංවණ්ණනායං පන “පෙමබන්ධනෙන බන්ධු”ති
වුත්තං.

දධි අසිසවාරෙ. අසිසවාරො අසිසප්පවත්ති. දන්ධති. දන්ධො, දන්ධපඤ්ඤො. යො දන්ධකාලෙ
තරති, තරණියෙ ව දන්ධති.

වද්ධ වද්ධනෙ. වද්ධති. වද්ධි, වුද්ධි, වද්ධො, වුද්ධො, ජාතිවුද්ධො, ගුණවුද්ධො, වයොවුද්ධො.

යෙ වුද්ධමපවායන්ති, නරා ධම්මස්ස කොවිදා;
දිට්ඨෙව ධම්මෙ පාසංසා, සම්පරායෙ ව සුග්ගතිං.

සධු සද්දකුච්ඡයං. සධති.

පිළඬි අලඬිකාරෙ. පිළන්ධති. පිළන්ධනං.

පිළන්ධනමලඬිකාරො, මණ්ඩනඤ්ච විභූසනං;
පසාධනඤ්චාභරණං, පරියායා ඉමෙ මතා.

මෙධ භිංසායං සඬ්ගමෙ ව. මෙධති. මෙධො, මෙධාවී. අත්‍ර මෙධාති අසනි විය සිලුවවයෙ කිලෙසෙ
මෙධති භිංසනීති මෙධො. මෙධති වා සිරියා සිලාදිහි ව සප්පුරිසධම්මෙහි සහ ගච්ඡති න එකිකා හුත්වා
තිට්ඨතීති මෙධො, පඤ්ඤායෙන නාමං. තථා හි -

“පඤ්ඤා හි සෙට්ඨා කුසලා වදන්ති,
නක්ඛත්තරාජාරිව තාරකානං;
සීලං සිරි වාපි සතඤ්ච ධම්මො,
අන්වායිකා පඤ්ඤවතො භවන්ති”ති

වුත්තං. මෙධාවීති ධම්මොපපඤ්ඤාය ව සමන්තාගතො පුග්ගලො.

සධු මධු උත්ථෙ. සධති. මධති. මධු.

බුධ බොධනෙ. බොධති. බුද්ධො. අභිසම්බුද්ධානො. සම්බුද්ධං. අසම්බුද්ධං. බොධි. දිවාදිගණෙපි
අයං දිස්සති. තත්‍රහි “බුජ්ඣති”ති රූපං, ඉධ පන “බොධති”ති රූපං. “යො නින්දං අපබොධති”ති
පාළි දිස්සති. කාරිතෙ පන “බොධෙති” ඉච්චාදිති.

යුධ සම්පභාරෙ. යොධති. යොධො. යොධෙථ මාරං පඤ්ඤාචුධෙන. යුද්ධං. වරණායුධො,
වරණාචුධො වා. ආචුධං. දිවාදිගණිකස්ස පනස්ස “යුජ්ඣති”ති රූපං.

දිධි දිත්තිවෙධනෙසු. දිධති. දිධිති. එත්ථ ව දිධිතිති රස්මි. අනෙකානි හි රස්මිනාමානි.

රස්මි ආභා පභා රංසි, දිත්ති භා රූචි දිධිති;

මරිචි පුති භාණ්ඩ'සු, මයුබො කිරණො කරො;
නාගධාමො ව ආලොකො, ඉච්චෙනෙ රස්මිවාචකා.

වකාරන්තරුපානි.

නකාරන්තරුපානි

නී නයෙ. නෙති, නයති, විනෙති. විනෙයා හදයෙ දරං. ආනෙති. ආනයති. නෙතා. විනෙතා.
නායකො. නෙයො. වෙනෙයො. වෙනයිකො. විනිතො පුරිසො. නියමානෙ පිසාවෙන, කින්නු තාත
උදික්ඛති. නියන්තො. නෙත්තං. නෙත්ති. භවනෙත්ති සමුහතා. නෙත්තිකො. උදකඤ්චි නයන්ති
නෙත්තිකා. නෙත්තා. නෙත්තෙ උජුං ගතෙ සති. නයො. විනයො. ආයතනං. නෙතුං. විනෙතුං.
නෙත්වා. විනෙත්වා ඉච්චාදිති.

තත්ථ නෙත්තන්ති සමච්චිසමං දස්සෙන්තං අත්තභාවං නෙත්ති නෙත්තං, චක්ඛු. නෙත්තිති
නෙත්ති එතාය සත්තෙති නෙත්ති, රජ්ජු. භවනෙත්තිති භවරජ්ජු, තණ්හායෙතං නාමං. තාය හි සත්තා
ගොණා විය ගීවාය බන්ධිත්වා තං තං භවං නියන්ති, තස්මා භවනෙත්තිති වුච්චති. නෙත්තිකාති
කස්සකා. නෙත්තාති ගච්ඡෙට්ඨකො යුථපති. නයොති නයනං ගමනං නයො, පාලිගති. අථ වා තත්ථ
තත්ථ නෙතබ්බොති නයො, සදිසභාවෙන නෙතබ්බාකාරො. නියතිති නයො, තථත්තනායදි. නියති
එතෙනාති නයො, අන්තද්වයවිච්ඡින්නනායදි.

තථා හි ඡබ්බිබ්බො නයො තථත්තනයො පත්තිනයො දෙසනානයො අන්තද්වයවිච්ඡින්නනයො
අවින්තෙයානයො අධිප්පායනයොති. තෙසු තථත්තනයො අන්තද්වයවිච්ඡින්නනයෙන නියති,
පත්තිනයො අවින්තෙයානයෙන, දෙසනානයො අධිප්පායනයෙන නියති. එත්ථාදිමිති තිව්බ්බො නයො
කම්මසාධනෙන නියතිති “නයො”ති වුච්චති, පච්ඡිමො පන තිව්බ්බො නයො කරුණසාධනෙන නියති
එතෙන තථත්තාදිනායත්තයමිති “නයො”ති වුච්චති. ඉමස්මිං අත්ථෙ පපඤ්චියමානෙ ගන්ථවිත්ථාරො
සියාති විත්ථාරො න දස්සිතො.

අපරොපි චතුබ්බිබ්බො නයො එකත්තනයො නානත්තනයො අබ්බාපාරනයො
එවංධම්මතානයොති.

විනෙති සත්තෙ එත්ථ, එතෙනාති වා විනයො. කායවාචානං විනයනතොපි විනයො. ආයතනන්ති
අනමතග්ගෙ සංසාරෙ පවත්තං අතිව ආයතං සංසාරදුක්ඛං යාව න නිවත්තති, තාව නයතෙව
පවත්තතෙවාති ආයතනං.

අයං පනෙත්ථ අත්ථුද්ධාරො. “ආයතනන්ති අස්සානං කම්බොජො ආයතනං, ගුන්තං
දක්ඛිණාපථො ආයතන”න්ති එත්ථ සඤ්ජාතිට්ඨානං ආයතනං නාම. “මනොරමෙ ආයතනෙ,
සෙවන්ති නං විහඬිගමා.

ඡායං ඡායත්ථිනො යන්ති, එලත්ථං එලභොජිනො”ති එත්ථ සමොසරණට්ඨානං. “පඤ්චිමානි
හික්ඛවෙ විමුක්තායතනානි”ති එත්ථ කාරණං. අඤ්ඤෙපි පන පයොගා යත පතියතනෙති එත්ථ
පකාසිතා.

නී පාපනෙ. නෙති, නයති. නයනං.

නු පුතියං. නොති, නවති. නුතො.

ථන පන ධන සද්දෙ. ථනති. පනති. ධනති.

කන දිත්තිකන්තිසු. කනති. කඤ්ඤා. කනකං.

එත්ථ ව යොබ්බනිභාවෙ ධීතත්තා රූපවිලාසෙන කනති දිජ්ජති විරොවතීති කඤ්ඤා. අථ වා කනියති කාමියහි අභිපත්තියති පුරිසෙහිතිපි කඤ්ඤා, යොබ්බනිත්ථී. කනකන්ති කනති, කනියතීති වා කනකං, සුවණ්ණං. සුවණ්ණස්ස හි අනෙකානි නාමානි.

සුවණ්ණං කනකං භෙමං, කඤ්චනං භට්ඨමපි ව;
ජාතරූපං තපනියං, වණ්ණං තබ්බෙදකා පන;
ජම්බුනදං සිඨගිකඤ්ච, වාමිකරන්ති භාසිතා.

වන සන සම්භත්තියං. වනති. වනං. සනති.

තත්ථ වනන්ති. තං සම්භජන්ති මයුරකොකිලාදයො සත්තානි වනං, අරඤ්ඤං. වනති සම්භජති සංකිලෙසපුග්ගලන්ති වනං, තණ්හා.

මන අබ්භාසෙ. මනති. මනො.

මාන විමංසායං, විමංසති. විමංසා.

ජන සුන සද්දෙ. ජනති. සුනති.

එත්ථ ව “කස්මා තෙ එකො භූජො ජනති, එකො තෙ න ජනති භූජො”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ ජනතීති සුනති සද්දං කරොති.

බහු අවදාරණෙ බනති. සුබං. දුක්ඛං. බතො ආවාටො.

තත්ථ සුබන්ති සුචුද්ද දුක්ඛං බනතිති සුබං. දුචුද්ද බනති කායිකචෙතසිකසුබන්ති දුක්ඛං. අඤ්ඤමඤ්ඤපටිපක්ඛා හි එතෙ ධම්මා. ද්විධා චිත්තං බනතිති වා දුක්ඛං. චුරාදිගණවසෙන පන “සුබයතීති සුබං, දුක්ඛයතීති දුක්ඛ”න්ති නිබ්බවනානි ගහෙතබ්බානි. සමාසපඥවසෙන “සුකරං බමස්සාති සුබං, දුක්කරං බමස්සාති දුක්ඛ”න්ති නිබ්බවනානිපි විවිධා හි සද්දානං බ්‍යුජ්ජන්ති පවත්ති නිමිත්තඤ්ච.

දාන අවබණ්ඩනෙ. දානති. අපදානං.

සාන තෙජනෙ. තෙජනං නිසානං. සානති.

හන හිංසාගතීසු. එත්ථ පන හිංසාවචනෙන එරූසාය වාචාය පිළනඤ්ච දණ්ඩාදීහි පහරණඤ්ච ගහිතං, තස්මා හන හිංසාපහරණගතීසුති අත්ථො ගහෙතබ්බො. තථා හි “රාජානො චොරං ගහෙත්වා හනෙය්‍යුං වා බන්ධෙය්‍යුං වා”ති. පාඨස්ස අත්ථං සංවණ්ණෙත්තෙහි “හනෙය්‍යුන්ති පොථෙය්‍යුඤ්චෙව ජිත්ථෙය්‍යුඤ්චා”ති චුත්තං. එත්ථ ව ඡෙදනං නාම හත්ථපාදාදිඡෙදනං වා සීසචිඡෙදවසෙන මාරණං වා. හනස්ස වධාදෙසො සාතාදෙසො ච භවති, හන්ති හනති, හනන්ති. හනසි, හනථ. සෙසං සබ්බං නෙය්‍යං.

හිංසාදයො වත්තාරො අත්ථා ලබ්භන්ති. “හන්ති හත්ථෙහි පාදෙහි”ති එත්ථ පන හන්තීති පහරතීති අත්ථො. “කුද්ධො හි පිතරං හන්ති. වික්කොසමානා තිබ්බාහි, හන්ති තෙසං වරං වර”න්ති. එත්ථ හන්තීති මාරෙන්නීති අත්ථො. “වධති, වධෙති, සාතෙති” ඉච්චපි රූපානි භවන්ති. තත්ථ “වධති න රොදති, ආපත්ති දුක්කටස්ස. අත්තානං වධිත්වා වධිත්වා රොදති”ති ආදීසු වධො පහරණං. පාණං වධෙති. පාණවධො. “එස වධො බණ්ඩභාලස්ස. සත්තෙ සාතෙති”ති ව ආදීසු වධො මාරණං.

“උපාහනං, වඩු”ති ව එත්ථ හනවධසද්දන්ථොගමනං. “පුරිසං හනති. සීතං උණ්හං පටිහනති” ඉච්චාදීනි කත්තුපදානි. දෙවදත්තො යඤ්ඤදත්තෙන හඤ්ඤති. තතො වාතාතපෙ සොරෙ, සඤ්ජාතෙ

පටිහඤ්ඤති. පච්චත්තවචනස්සෙකාරත්තං, යථා “වනජ්ජගුම්බෙ”ති. විහාරෙනාති පදං සම්බන්ධිතබ්බං, ඉච්චාදීනි කම්මපදානි. හත්තා. හතො. වධකො. වඩු. ආසානො. උපසානො. සාතකො. පටිසො. සඬිසො. බ්‍යග්ගො. සකුණග්ගි. හත්තුං, හනිතුං, හන්ත්වා, හනිත්වා. වජ්ඣෙත්වා, වධිත්වා ඉච්චාදීනි සනාමිකානි තුමන්තාදිපදානි.

තත්ථ උපාහනන්ති තං තං යානං උපහනන්ති උපගච්ඡන්ති තතො ච ආහනන්ති ආගච්ඡන්ති එතෙනාති උපාහනං. වඩුති කිලෙසවසෙන සුනබ්බි උපගමනසීලාති වඩු, සබ්බාසං ඉත්ථිනං සාධාරණමෙතං. අථ වා වඩුති සුණිසා. තථා හි “තෙන හි වඩු යදා උතුනි අහොසි, පුජ්ථං තෙ උජ්ජන්තං, අථ මෙ ආරොවෙය්‍යාසි”ති එත්ථ වඩුති සුණිසා වුවිච්ඡි. සා පන “අයං නො පුත්තස්ස හරියා”ති සස්සුසසුරෙහි අධිගන්තබ්බා ජානිතබ්බානි වඩුති වුවිච්ඡි. ගත්‍යත්ථානං කත්ථවි බුද්ධියත්ථකථනතො අයමත්ථො ලබ්භතෙව. “සුණ්හා, සුණිසා, වඩු” ඉච්චෙතෙ පරියායා. සඬිසොති හික්ඛුසමුහො. සමග්ගං කම්මං සමුපගච්ඡන්ති සඬිසො, සුට්ඨු වා කිලෙසෙ හන්ති තෙන තෙන මග්ගාසිනා මාරෙතීතිපි සඬිසො, පුට්ඨජ්ජනාරියවසෙන වුත්තානෙනානි. විවිධෙ සත්තෙ ආහනති භූසො සාතෙතීති බ්‍යග්ගො. සො එව “වියග්ගො, වග්ගො”ති ච වුවිච්ඡි. අපරම්පි පුණ්ඩරිකොති තස්ස නාමං. දුබ්බලෙ සකුණෙ හන්ති සකුණග්ගි, සෙනො, අයං පන හනධාතු දිවාදිගණෙ “පටිහඤ්ඤති”ති අකම්මකං කත්තුපදං ජනෙති. තථා හි “බුද්ධස්ස භගවතො වොහාරො ලොකියෙ සොතෙ පටිහඤ්ඤති”තිආදිකා පාළියො දිස්සන්ති.

අන පාණනො. පාණනං සසනං. අනති. ආනං, පානං. “තත්ථ ආනන්ති අස්සාසො. පානන්ති පස්සාසො. එතෙසු අස්සාසොති බ්‍හි නික්ඛමනවානො. පස්සාසොති අන්තො පච්ඡනවානො”ති විනයට්ඨකථායං වුත්තං, සුත්තන්තට්ඨකථාසු පන උජ්ජට්ඨපාටියා ආගතං. තත්ථ යස්මා සබ්බෙසම්පි ගබ්භසෙය්‍යකානං මාතුකුච්ඡිතො නික්ඛමනකාලෙ පයමං අබ්භන්තරවානො බ්‍හි නික්ඛමති, පච්ඡා බාහිරවානො සුමුමං රජං ගහෙත්වා අබ්භන්තරං පච්ඡන්තො තාලුං ආභවිච්ඡි නිබ්බායති, තස්මා විනයට්ඨකථායං “අස්සාසොති බ්‍හි නික්ඛමනවානො, පස්සාසොති අන්තො පච්ඡනවානො”ති වුත්තං. එතෙසු ද්විසු නයෙසු විනයනයෙන අන්තො උට්ඨිතසසනං අස්සාසො, බ්‍හි උට්ඨිතසසනං පස්සාසො. සුත්තන්තනයෙන පන බ්‍හි උට්ඨහිත්වාපි අන්තො සසනතො අස්සාසො. අන්තො උට්ඨහිත්වාපි බ්‍හි සසනතො පස්සාසො. අයමෙව ච නයො “අස්සාසාදිමජ්ඣපරියොසානං සතියා අනුගච්ඡතො අජ්ඣක්තං වික්ඛෙපගතෙන විත්තෙන කායොපි විත්තම්පි සාරද්ධා ච හොන්ති ඉඤ්ජිතා ච එන්ද්‍රිතා වා”ති, “පස්සාසාදිමජ්ඣපරියොසානං සතියා අනුගච්ඡතො බ්‍හිද්ධා වික්ඛෙපගතෙන විත්තෙන කායොපි විත්තම්පි සාරද්ධා ච හොන්ති ඉඤ්ජිතා ච එන්ද්‍රිතා වා”ති ඉමාය පාළියා සමෙතීති වෙදිතබ්බං.

ධන ධඤ්ඤෙ. ධනනං ධඤ්ඤං, සිරිපුඤ්ඤපඤ්ඤානං සම්පදානි අත්ථො. ධාතුඅත්ථො හි යෙභුයොන භාවවසෙන කමීයති යපෙත්වා වක්කරුක්ඛතවෙති එවමාදිජ්ජහෙදං. යථා භාවත්ථෙ වත්තමානෙන යපච්චයෙන සද්ධිං නකාරස්ස යාකාරං කත්වා ථෙතනං ථෙය්‍යන්ති වුවිච්ඡි, එවම්ධ යපච්චයෙන සද්ධිං නකාරස්ස ඤ්ඤකාරං කත්වා ධනනං ධඤ්ඤන්ති වුවිච්ඡි. ධනිතො වා භාවො ධඤ්ඤං, තස්මිං ධඤ්ඤෙ. ධන්ති, ධනති. ධනිතං. ධඤ්ඤං. යස්මා පන ධඤ්ඤසද්දෙන සිරිපුඤ්ඤපඤ්ඤාසම්පදා ගහිතා, තස්මා “ධඤ්ඤපුඤ්ඤලක්ඛණසම්පන්නං පුත්තං විජායි”තිආදීසු ධඤ්ඤසද්දෙන සිරිපඤ්ඤාව ගහෙතබ්බා පුඤ්ඤස්ස විසුං වචනතො.

“නදතො පරිසායන්තෙ, වාදිතබ්බපහාරිනො;
යෙ තෙ දක්ඛන්ති වදනං, ධඤ්ඤා තෙ නරපුඩගව.

දීසඬිගුලී තම්බනබ්බෙ, සුභෙ ආයතපණ්ණිකෙ;
යෙ පාදෙ පණ්ණිස්සන්ති, තෙපි ධඤ්ඤා ගුණන්ධර.

මධුරානි පහට්ඨානි, දොසග්ගානි හිතානි ව;
යෙතෙවාකායානි සොස්සන්ති, තෙපි ධඤ්ඤානරුත්තමා”ති

එවමාදීසු පන ධඤ්ඤසද්දෙන පුඤ්ඤසම්පදා ගහෙනබ්බා, පුඤ්ඤසම්පදාය වා සද්ධිං සිරිපඤ්ඤාසම්පදාපි ගහෙනබ්බා. ඉදමෙත්ථ නිබ්බවනං “ධඤ්ඤං සිරිපුඤ්ඤපඤ්ඤාසම්පදා එතෙසං අත්ථිති ධඤ්ඤා”ති. “ධඤ්ඤං මඬිගලසම්මත”න්ති එත්ථ තු “උත්තමරතනං ඉද”න්ති ධනායිතබ්බං සද්ධායිතබ්බන්ති ධඤ්ඤං, සිරිසම්පන්නං පුඤ්ඤසම්පන්නං පඤ්ඤාසම්පන්නන්තිපි අත්ථො යුජ්ජති. “ධඤ්ඤං ධනං රජතං ජාතරූප”න්ති ච ආදීසු “නත්ථි ධඤ්ඤසමං ධන”න්ති වචනතො ධනායිතබ්බන්ති ධඤ්ඤං, කිං තං? පුබ්බණ්ණං. අපිච ඔසධිවිසෙසොපි ධඤ්ඤන්ති වුවචති. ධනසද්දස්ස ච පන සමාසවසෙන “අධනො, නිද්ධනො”ති ච නත්ථි ධනං එතස්සාති අත්ථොන දලිද්දපුග්ගලො වුවචති. “නිධනං යාති”තිඑත්ථ තු කම්පනත්ථවාචකස්ස ධුමාතුස්ස වසෙන විනාසො නිධනන්ති වුවචති.

මුන ගතියං. මුනති.

විනෙ මඤ්ඤනායං. අලුත්තන්තොයං ධාතු, යථා ගිලෙ, යථා ච මිලෙ. විනායති, ඔව්නායති. “සබ්බො තං ජනො ඔව්නායතු”ති ඉදමෙත්ථ පාළි නිදස්සනං. ඔව්නායතති අවමඤ්ඤතුති.

ඉති භූවාදිගණෙ තවග්ගන්තධාතුරූපානි

සමත්තානි.

පකාරන්තධාතු

ඉදානි පවග්ගන්තධාතුරූපානි වුවචන්තෙ –

පා පානෙ. පානං පිචනං. “පාති, පාන්ති. පාතු, පාන්තු” ඉච්චාදි යථාරහං යොජෙතබ්බං.

බ්ජපං ගිචං පසාරෙහි, න තෙ දස්සාමි ජීවිතං;
අයඤ්ඤිතෙ මයා රුළ්භො, සරො පාස්සති ලොහිතන්ති.

අත්‍ර හි පාස්සතීති පිච්ඡසති. “පාස්සති, පාස්සන්ති. පාස්සසි, පාස්සථ. පාස්සාමි, පාස්සාම” ඉච්චාදිනා, “අපස්සා, අපස්සංසු” ඉච්චාදිනා ච නයෙන සෙසං සබ්බං යොජෙතබ්බං නයඤ්ඤාහි. කො හි සමත්ථො සබ්බානි බුද්ධචචනසාගරෙ විචිත්‍රානි විජ්ජකිණ්ණරූපන්තරරතනානි උද්ධරිත්වා දස්සෙතුං, තස්මා සබ්බාසුපි ධාතුසු සඬ්ඛෙපෙන ගහණුපායමත්තමෙව දස්සිතං. පිචති, පිචන්ති. පිචං, පිචන්තො, පිචමානො, පිචං භාගිරසොදකං. කාරිතෙ කුමාරං බිරං පායෙති. මුහුත්තං තණ්හාසමනං, බිරං තචං පායිතො මයා. කම්මෙ පියති, පිතං. තුමාදීසු “පාතුං, පිචිතුං, පිත්වා, පිචිත්වා, පායෙත්වා” ඉච්චාදීනි යොජෙතබ්බානි. අඤ්ඤෙසුපි යානෙසු පාළිනායානුරූපෙන සද්දරූපානි එවමෙව යොජෙතබ්බානි.

පා රක්ඛණෙ. පාති. නිපාති. පිතා, ගොපො.

පා පුරණෙ. පාති, විජ්ජාති. විජ්ජො.

විජ්ජොති බ්‍රාහ්මණො. සො හි විජ්ජෙති පුරෙති විසිටියෙන වෙදුවිචාරණාදිනා අත්තනො බ්‍රාහ්මණකම්මෙන ලොකස්ස අජ්ඣාසයං අත්තනො ච හදයෙ වෙදානීති විජ්ජොති වුවචති. “ජානො විජ්ජකුලෙ අහ”න්ති එත්ථ හි බ්‍රාහ්මණො “විජ්ජො”ති වුවචති. තස්ස කුලං විජ්ජකුලන්ති.

පු පවනෙ. පවති. පුත්තො, පුඤ්ඤං. එත්ථ පුත්තොති අත්තනො කුලං පවති සොධෙතීති පුත්තො. කියාදිගණං පන පත්වා “පුනාති”ති වත්තබ්බං.

පුත්තො’ත්‍රපො සුතො සුත්‍ර,

තනුපො තනගො'රසො;
පුත්තනත්තාදගො වාථ,
අපච්චන්ති පවුච්චරෙ.

ඉත්ථිලිඬගම්භි වත්තබ්බෙ, පුත්තීති අත්තභාති ව;
වත්තබ්බං සෙසට්ඨානෙසු, යථාරහමුදිරසෙ;
පාළියඤ්භි අත්තභාති, ඉත්ථි පුත්තී කට්ඨිති;

එත්ථ පන -

“තතො ද්වෙ සත්තරත්තස්ස, වෙදෙහස්සත්තා පියා;
රාජකඤ්ඤා රුචා නාම, ධාතිමාතරමබුච්ඡි”ති

අයං පාළි නිදස්සනං. “පුත්තී, ධිතා, දුහිතා, අත්තභා”ති ඉච්චෙනෙ පරියායා. එවං අත්තභාති ඉත්ථිවාචකස්ස ඉත්ථිලිඬගස්ස දස්සනතො සුතසද්දාදිසුපි ඉත්ථිලිඬගනගො ලබ්භමානාලබ්භමානවසෙන උපපරික්ඛිතබ්බො. තථා හි ලොකෙ “වෙස්සො, සුද්දො, නරො, කිංපුරිසො” ඉච්චාදිනං යුගලභාවෙන “වෙස්සි, සුද්දි, නාරි, කිංපුරිසි”තිආදීනි ඉත්ථිවාචකානි ලිඬගානි දිස්සන්ති. “පුරිසො පුමා” ඉච්චාදිනං පන යුගලභාවෙන ඉත්ථිවාචකානි ඉත්ථිලිඬගානි න දිස්සන්ති. පුඤ්ඤන්ති එත්ථ පන අත්තතො කාරකං පවති සොධෙතිති පුඤ්ඤං. කියාදිගණං පන පත්ථා පුනාතිති පුඤ්ඤන්ති වත්තබ්බං.

අඤ්ඤො අත්ථොපි වත්තබ්බො, නිරුත්තිලක්ඛණස්සිතො;
තස්මා නිබ්බවනං ඤෙය්‍යං, ජනප්පජාදිතො ඉධ.

පරං පුජ්ජභවං ජනෙතිති පුඤ්ඤං. සදා පුජිතං වා ජනෙතිති පුඤ්ඤං. ජනං අත්තකාරං පුනාතිති පුඤ්ඤං. අසෙසං අපුඤ්ඤං පුනාතිති පුඤ්ඤං.

කල්‍යාණං කුසලං පුඤ්ඤං, සුභම්චිචෙච නිද්දිසෙ;
කම්මස්ස කුසලස්සාධි-වචනං වචනෙ පටු.

පෙ ගතියං. පෙති, පෙන්නි. පෙසි, පෙථ. ඉධ හික්ඛවෙ එකච්චො අස්සබ්චඬකො පෙහිති වුත්තො විද්ධො සමානො වොදිතො සාරථිනා පච්ඡතො පටිසක්කති, පිට්ඨිතො රථං පටිවත්තෙති. උම්මග්ගං ගණ්භාති, උබ්බටුමං රථං කරොති.

පෙ වුද්ධියං පයති. පායො, අපායො. එත්ථ අපායොති නත්ථි පායො වුද්ධි එත්ථාති අපායො. අයධාතුවසෙනපි අත්ථො නෙතබ්බො, අයතො වුද්ධිතො, සුඛතො වා අපෙතොති අපායො, නිරයතිරච්ඡානගොනිපෙත්තිවිසයඅසුරකායා.

පෙ සොසනෙ. පායති, පයති වා. නිපකො. එත්ථ නිපකො නිපයති විසොසෙති පටිපක්ඛං, තතො වා අත්තානං නිපාති රක්ඛතිති නිපකො, සම්පජානො.

ගුප රක්ඛණෙ. ගොපති. ගොපකො.

නගරං යථා පච්චන්තං, ගුත්තං සාන්තරධාහිරං.

එවං ගොපෙථ අත්තානං, ඛණො වෙ මා උපච්චගා.

ගොපෙථාති ගොපෙය්‍ය රක්ඛෙය්‍ය.

වප සන්තානෙ. වපති.

සප සමවායෙ. සපති.

වුප මන්දගතියං. වොපති.

තුප හිංසායං. තොපති. තුප්පති.

ගුප ගොපනජිගුව්ඡනෙසු. ගොපති, ජිගුව්ඡති. ජිගුව්ඡං, ජිගුව්ඡමානො. ජෙගුව්ඡී. ජිගුව්ඡිත්වා ඉච්චාදිති.

කපු හිංසාතක්කලගන්ධෙසු. කප්පති. කප්පුරො.

කපු සාමන්ථීයෙ. ඉදං අම්භාකං කප්පති. නෙතං අම්භෙසු කප්පති.

කප කරුණායං. කපති. කපණො, කාපඤ්ඤං. තත්ථ කපතීති කරුණායති, කාපඤ්ඤාති කපණභාවො.

සප අක්කොසෙ. සපති. සපථො, අභිසපථො, අභිසපිතො, සපනකො.

වප ඛිජනික්ඛෙපෙ. ඛිජං වපති. වාපකො. වාපිතං ධඤ්ඤං. චුත්තං ඛිජං පුරිසෙන. ඛිජං වජ්ජති. වජ්ජමඬිගලං.

සුප සයනෙ. සුපති. සුඛං සුපන්ති මුත්තයො, යෙ ඉත්ථිසු න ඛජ්ඣරෙ. සුත්තො පුරිසො, සුපනං, සුත්තං.

ඛිප පෙරණෙ. පෙරණං චුණ්ණිකරණං පිසනං. ඛෙපති. ඛෙපකො.

ඛිප අඛ්‍යාත්තසද්දෙ. ඛිපති. ඛිපිතසද්දො. යදා ව ධම්මං දෙසෙන්තො, ඛිපි ලොකග්ගනායකො.

ඛිප ජඩ්ඛනො. ඛිපති, උක්ඛිපති, වික්ඛිපති, අවඛිපති, සංඛිපති. ඛිත්තං, උක්ඛිත්තං, පක්ඛිත්තං, වික්ඛිත්තං ඉච්චාදිති.

ඔප නිට්ඨුහනෙ. නිට්ඨුහනං ඛෙළපාතනං. ඔපති. ඔසධං සඬ්ඛරිත්වා මුඛෙ ඛෙළං ඔපි.

ලිපි උපලෙපෙ. ලෙපති. ලිත්තං පරමෙන තෙජසා.

ඛිපි ගතියං. ඛිම්පති.

ඬිප ඛෙපෙ. ඛෙපති.

නිදපි නිදම්පනෙ. නිදම්පනං නාම සස්සරුක්ඛාදීසු විහිසිසං වා වරකසිසං වා අච්ඡින්නදිත්වා බුද්දකසාධං වා අභඤ්ජිත්වා යථායීතමෙව හත්ථෙත ගහෙන්වා ආකඬ්ඪිත්වා ඛිජමත්තස්සෙව වා පණ්ණමත්තස්සෙව වා ගහණං. පුරිසො විහිසිසං නිදම්පති, රුක්ඛපත්තං නිදම්පති. නිදම්පකො, නිදම්පිතං, නිදම්පිතුං, නිදම්පිත්වා.

තප දිත්තියං. දිත්ති විරොචනං. දිවා තපතිආදිච්චො.

තප උඛිබ්බෙගෙ. උඛිබ්බෙගො උත්‍රාසො භීරුතා. තපති, උත්තපති. ඔත්තජ්ජං, ඔත්තජ්ජියං ධනං.

තප ධූප සන්තාපෙ. තපති. තපොධනං, ආතාපො. ආතාපී. ආතපං. ධූපති, සන්ධූපනො, කම්මෙ තාපියති. ධූපියති. භාවෙ තාපනං, තාපො, පරිතාපො, සන්තාපො. ධූපනං.

පකාරන්තධාතුරූපානි.

එකාරන්තධාතු

පුප්ඵ චිකසනෙ. අකම්මකො වායං සකම්මකො ව. පුප්ඵති. පුප්ඵං, පුප්ඵනං, පුප්ඵිතො, පුප්ඵිතුං, පුප්ඵිත්වා. පුප්ඵන්ති පුප්ඵිතො දුමා. ථලජා දකජා පුප්ඵා, සබ්බෙ පුප්ඵන්ති තාවදෙ. මඤ්ජුසකො නාම රුක්ඛො යත්තකානි උදකෙ වා ථලෙ වා පුප්ඵානි, සබ්බානි පුප්ඵති.

තුඵ භිංසායං. තොඵති.

දඵ දඪී වජ්ඵ ගතියං. දඵති. දඪ්ඵති. වජ්ඵති.

දිඵ කථනසුද්ධන්දාභිංසාදානෙසු. දෙඵති. දෙඪො.

තඵ තිත්තියං. තිත්ති තප්පනං, තඵති.

දුඵ උපක්කිලෙසෙ. උපක්කිලිස්සනං උපක්කිලෙසො. දොඵති.

ගුඵ ගන්ථෙ. ගන්ථො ගන්ථිකරණං. ගොඵති.

එකාරන්තධාතුරූපානි.

බකාරන්තධාතු

භබ්බ භිංසායං. භබ්බති. භබ්බො.

පබ්බ වබ්බ මබ්බ කබ්බ බබ්බ ගබ්බ සබ්බ වබ්බ ගතියං. පබ්බති. වබ්බති. මබ්බති. කබ්බති. බබ්බති. ගබ්බති. සබ්බති. වබ්බති.

අබ්බ සබ්බ භිංසායඤ්ථ. ගත්ථාපෙක්ඛාය වකාරො. අබ්බති. සබ්බති.

කුබ් අවජාදනෙ. කුබ්බති.

ලුබ් කුබ් අද්දනෙ. ලුම්බති. කුම්බති. ලුම්බිනිවනං. උදකතුම්බො. අථොපි ද්වෙ ව කුම්බානි.

චුබ් වදනසංයොගෙ. පුත්තං මුද්ධති චුම්බති. මුබ්බෙ චුම්බති. එත්ථ සීයා “යදි වදනසංයොගෙ චුබ්බාතු වත්තති, කථං අම්බුධරබ්බන්දුචුම්බිතකුටොති එත්ථ අවදනෙ අවිඤ්ඤාණකෙ පබ්බතකුටෙ අම්බුධරබ්බන්දුනං චුම්බනං චුත්ත”න්ති? සච්චං, තං පන චුම්බනාකාරසදිසෙනාකාරෙන සම්භවං චෙතසි ධ්වපෙත්වා චුත්තං, යථා අදස්සනසම්භවෙපි දස්සනසදිසෙනාකාරෙන සම්භුතත්තා “රොදන්තෙ ආරකෙ දිස්වා, උබ්බිද්ධා විපුලා දුමා”ති අවක්ඛානාමපි රුක්ඛානං දස්සනං චුත්තං, එවම්ධාපි චුම්බනාකාරසදිසෙනාකාරෙන සම්භුතත්තා අවදනානමපි අම්බුධරබ්බන්දුනං චුම්බනං චුත්තං. සභාවතො පන අවිඤ්ඤාණකානං දස්සනචුම්බනාදීනි ච නත්ථී, සවිඤ්ඤාණකානංයෙව තානි භොන්තිති. අයං නයො කමු පදචික්ඛෙපෙතිආදීසුපි නෙතබ්බො.

උබ්බි තුබ්බි ටුබ්බි දුබ්බි බුබ්බි හිංසන්ථා. උබ්බති. තුබ්බති. ටුබ්බති. දුබ්බති. දුබ්බා. බුබ්බති. එත්ථ දුබ්බාති දබ්බතිණං, යං “තිරියා නාම තිණජාති”ති පාළියං ආගතං. එත්ථ ච දුබ්බාති ඉත්ථිලිඬගං, දබ්බන්ති නපුංසකලිඬගන්ති දට්ඨබ්බං.

මුබ්බි බන්ධනෙ. මුබ්බති.

කුබ්බි උග්ගමෙ. කුබ්බති.

පුබ්බ පබ්බ සබ්බ පුරණෙ. පුබ්බති. පබ්බති. සබ්බති. එත්ත සියා “නනු හො පුබ්බසබ්බසද්දා සබ්බනාමානි, කස්මා පනෙන ධාතුචිත්තායං ගහිතා”ති? වුවුවනෙ – සබ්බනාමෙසු ච තුමන්තාදිචරිතෙසු ච නිපාතෙසු උපසග්ගෙසු ච ධාතුචිත්තා නාම නත්ථි, ඉමානි පන සබ්බනාමානි න හොන්ති. කෙවලං සුතිසාමඤ්ඤෙන සබ්බනාමානි විය උපට්ඨහන්ති, තෙන තෙ තබ්බාවමුත්තන්තා ධාතුචිත්තායං පුබ්බාවරියෙහි ගහිතා “පුබ්බති සබ්බති”ති පයොගදස්සනතොති. යදි එවං කස්මා බුද්ධවචනෙ එතානි රූපානි න සන්ති? අනාගමනභාවෙන න සන්ති, න අවිජ්ජමානභාවෙන. කිඤ්චාපි බුද්ධවචනෙසු එතානි රූපානි න සන්ති, තථාපි පොරාණෙහි අනුමතා පුරාණභාසාති ගහෙතබ්බාති, යථා “නාට්ඨිති නාටො”ති එත්ථ “නාට්ඨි”ති රූපං බුද්ධවචනෙ අවිජ්ජමානමිපි ගහෙතබ්බං හොති, එවං ඉමානිපි. තස්මා වොහාරෙසු විඤ්ඤානං කොසල්ලත්ථාය සාසනෙ අවිජ්ජමානාපි සාසනානුරූපා ලොකිකජපයොගා ගහෙතබ්බාති “පුබ්බති සබ්බති”ති රූපානි ගහිතානි. එස නයො අඤ්ඤෙසුපි යානෙසු වෙදිතබ්බො.

වම්බ අදනෙ. වම්බති.

කබ්බ බබ්බ ගබ්බ දබ්බෙ. දබ්බො අභඬකාරො. කබ්බති. බබ්බති. ගබ්බති.

අබ්බි දබ්බි සද්දෙ. අබ්බති. අබ්බා, අබ්බු. දබ්බති.

ලබ්බි අවසංසනෙ. අවසංසනං අවලම්බනං. ලම්බති, විලම්බති, බ්‍යාලම්බති. නීවෙ වො’ලම්බනෙ සුරියො. ආලම්බති. ආලම්බනං, තදාලම්බනං, තදාලම්බණං, තදාලම්බං වා. ලාබු. අලාබු වා, අකාරො හි තබ්බාවෙ.

බකාරන්තධාතුරූපානි.

භකාරන්තධාතු

භා දිත්තියං. චන්දො භාති, පඤ්භා මං පටිභාති. රත්ති විභාති. භාණු, පටිභානං. විභාතා රත්ති.

භී භයෙ. භායති. භයං, භයානකො, භීමො, භීමසෙනො, භීරු, භීරුකො, භීරුකජාතිකො. කාරිතෙ “භායෙති, භායයති, භායාපෙති, භායාපයති”ති රූපානි.

සභු සම්භු හිංසායං. සහති. සම්භති.

සුම්භ භාසනෙ ච. වකාරො හිංසාපෙක්ඛකො. සුම්භති. සුම්භො. කුසුම්භො.

එත්ථ සුම්භොති ආවාටො. “සුම්භං නික්ඛනාභී”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං. කුසුම්භොති බුද්දකආවාටො, “පබ්බතකන්දරපදරසාධාපරිපූරා කුසුම්භෙ පරිපූරෙන්ති”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං.

අබ්භ වබ්භ මබ්භ ගතියං. අබ්භති. අබ්භො. වබ්භති. මබ්භති.

එත්ථ අබ්භොති මෙසො. සො හි අබ්භති අනෙකසතපටලො හුත්වා ගච්ඡති “අබ්භො”ති වුච්චති. “විජ්ජුමාලී සතක්කකු”ති වුත්තං. සතක්කකුති ව අනෙකසතපටලො. එත්ථ ව අබ්භසද්දො තිලිඬගිකො දට්ඨබ්බො. තථා හි අයං “අබ්භට්ඨිතොව ස යාති, ස ගච්ඡං න නිවත්තති”ති එත්ථ පුල්ලිඬගො. “අබ්භා, මහිකා, ධුමො, රජො, රාහු”ති එත්ථ ඉත්ථිලිඬගො. “අබ්භාති චන්දමණ්ඩලං ඡාදෙන්ති”ති එත්ථ නපුංසකලිඬගො.

ඉමානි පන මෙසස්ස නාමානි –

මෙසො වලාහකො ලඬ්ඨි, ජිමුතො අම්බුදො සනො;
ධාරාධරො අම්බුධරො, පජ්ජන්තො හිමගබ්භකො.

යහ මෙටුනෙ. මිටුනස්ස ජනද්වයස්ස ඉදං කම්මං මෙටුනං, තස්මිං මෙටුනෙ යහධාතු වත්තති. යහති. යාහස්සං.

එත්ථ ව “මෙටුන”න්ති එසා සබ්භිවාචා, ලජ්ජාසම්පන්නෙහි පුග්ගලෙහි වත්තබ්බභාසාභාවතො. තථා හි “මෙටුනො ධම්මො න පටිසෙවිතබ්බො”ති ව “න මෙ රාජා සබ්බා භොති, න රාජා භොති මෙටුනො”ති ව සොහනෙ වාචාවිසයෙ අයං භාසා ආගතා. “යහති”තිආදිකා පන භාසා “සිබරණි”තිආදිකා භාසා විය අසම්භිවාචා. න හි හිරොත්තජ්ජසම්පන්නො ලොකියජනොපි ඊදිසිං වාවං භාසති. එවං සන්තෙපි අධිමත්තුක්කංසගතහිරොත්තජ්ජොපි හගවා මහාකරුණාය සඤ්චොදිතහදයො ලොකානුකම්පාය පරිසමජ්ඣෙ අභාසි. අහො තථාගතස්ස මහාකරුණාති.

ඉමානි පන මෙටුනධම්මස්ස නාමානි –

සංවෙසනං නිද්ධුවනං, මෙටුනං සුරතං රතං;
බ්‍යථයො ගාමධම්මො ව, යාහස්සං මොහනං රති.

අසද්ධම්මො ව වසල-ධම්මො මිළ්භසුඛමපි ව;
ද්වයංද්වයසමාපත්ති, ද්වන්දො ගම්මො’දකන්තිකො.

සිහ විහ කත්ථනෙ. සිහති. විහති.

දෙහ අහි දහි සද්දෙ. දෙහති. අම්භති. අම්භො. දම්භති.

එත්ථ ව අම්භො වුච්චති උදකං. තඤ්ඤි නිජ්ජීවමිති සමානං ඔසකාලාදිසු විස්සන්දමානං අම්භති සද්දං කරොතිති අම්භොති වුච්චති.

ඉමානිස්ස නාමානි –

පානීයං උදකං තොයං, ජලං පාතො ව අම්බු ව;
දකං කං සලිලං වාරි, ආපො අම්භො පපම්පි ව.

නිරඤ්ච කෙපුකං පානි, අමතං එලමෙව ව,
ආපොනාමානි එතානි, ආගතානි තතො තතො.

එත්ථ ව “වාලග්ගෙසු ව කෙපුකෙ. පිච්ඤ්ච තෙසං භුසං භොති පානී”තිආදයො පයොගා දස්සෙතබ්බො.

ථහි බහි පටිබද්ධෙ ථම්භති, විත්ථම්භති. බම්භති, වික්ඛම්භති. ථම්භො. ථද්ධො, උපත්ථම්භො. උපත්ථම්භිති. වික්ඛම්භො. වික්ඛම්භිතකිලෙසො.

ජහ ජහි ගත්තවිනාමෙ. ජහති. ජමහති, විජමහති. විජමහනං, විජමහිනා. විජමහන්තො,
විජමහමානො, විජමහිතො.

සබ්භ කථනෙ. සබ්භති.

වබ්භ භොජනෙ. වබ්භති.

ගබ්භ ධාරණෙ. ගබ්භති. ගබ්භො.

එත්ථ ගබ්භොති මාතුකුච්ඡි වුවචති කුච්ඡගතපුත්තොපි. තථා හි “යමෙකරත්තිං පඨමං, ගබ්භෙ
වසති මාණවො”ති එත්ථ මාතුකුච්ඡි “ගබ්භො”ති වුවචති. “ගබ්භො මෙ දෙව පතිට්ඨිතො. ගබ්භො ච
පතිතො ඡමා”ති ච එත්ථ පන කුච්ඡගතපුත්තො. අපිච ගබ්භොති ආවාසවිසෙසො. “ගබ්භං
පටිට්ඨො”තිආදීසු හි ඔවරකො “ගබ්භො”ති වුවචති.

රහ රාහස්සෙ. ආපුබ්බො රහ හිංසාකරණවායමනෙසු. රාහස්සං රාහසභාවො. තංසමඬ්ඨිගිතො පන
පාළියං “චණ්ඩා රුද්ධා රහසා”ති එවං ආගතා.

තත්ථ රහසාති කරණුත්තරියා. රහති, ආරහති, සමාරහති, ආරම්භති. රහසො. ආරම්භො.
සමාරම්භො, ආරහන්තො. සමාරහන්තො. ආරද්ධං මෙ වීරියං. සාරම්භං. අනාරම්භං. සාරම්භො තෙ න
විජ්ජති. පකාරණාරම්භො. වීරියාරම්භො. ආරහිතුං. ආරහිත්වා. ආරබ්භ.

එත්ථ වීරියාරම්භොති වීරියසඬ්ඨාතො ආරම්භො. ආරම්භසද්දො කම්මෙ ආපත්තියං ක්‍රියාය
වීරියෙ හිංසාය විකොපනෙති අනෙකෙසු අත්ථෙසු ආගතො.

“යං කිඤ්ච දුක්ඛං සම්භොහි, සබ්බං ආරම්භපට්ඨයා;
ආරම්භානං නිරොධෙන, නත්ථි දුක්ඛස්ස සම්භවො”ති

එත්ථ හි කම්මං ආරම්භොති ආගතං. “ආරම්භති ච විජ්ජට්ඨාරි ච භොති”ති එත්ථ ආපත්ති.
“මහායඤ්ඤා මහාරම්භා, න තෙ භොත්ති මහජ්ඣල්ලා”ති එත්ථ යුජුස්සාපනාදික්‍රියා. “ආරම්භථ
නික්කමථ, යුඤ්ජථ බුද්ධසාසනෙ”ති එත්ථ වීරියං. “සමණං ගොතමං උද්දිස්ස පාණං ආරම්භන්ති”ති
එත්ථ හිංසා. “බ්ජගාමභූතගාමසමාරම්භා පටිවිරතො භොති”ති එත්ථ ඡේදනභඤ්ජනාදිකං
විකොපනං. ඉච්චෙවං —

කම්මෙ ආපත්තියඤ්චෙව, වීරියෙ හිංසාක්‍රියාසු ච;
විකොපනෙ ච ආරම්භ-සද්දො භොතීති නිද්දිසෙ;

ලභ ලාභෙ. ලභති, ලබ්භති. ලාභො, ලද්ධං, අලත්ථ, අලත්ථුං.

සුභ දිත්තියං. සොභති. සොභා, සොභනං, සොභිතො.

බුභ සඤ්චලනෙ. බොහති, සඬ්ඨබොහති. භත්ථිනාගෙ පදින්තම්භි, බුබ්භිත්ථ නගරං තදා. බොහා,
සඬ්ඨබොහො.

නභ කුභ හිංසායං. නභති. කුභති.

සම්භ විස්සාසෙ. සම්භති. සම්භත්ති, සම්භන්තො.

ලුහ විමොහනෙ. ලොහනි, පලොහනි. ථුල්ලකුමාරිපලොහනං. කාරිනෙ පන “ලොහෙති,
පලොහෙති, පලොහෙත්වා”ති රූපානි භවන්ති. දිවාදිගණං පන පත්වා ගිද්ධියත්ථෙ “ලුබ්භති”ති රූපං
භවති.

දභි ගන්ථනෙ. දම්භනි. දම්භනං.

රුභි නිවාරණෙ. රුම්භනි, සන්තිරුම්භනි. සන්තිරුම්භො, සන්තිරුම්භින්වා.

උහ උබ්භ උම්භ පූරණෙ. උහනි. උබ්භනි. උම්භනි. උහනා. උබ්භනා. උම්භනා. ඔහො. කෙටුහං.
උබ්භං. කුම්භො. කුම්භී. කාරිනෙ “ඔහෙති. උබ්භෙති. උම්භෙති”ති රූපානි භවන්ති.

තත්ථ කෙටුහන්ති ක්‍රියාකප්පවිකප්පො කච්ඡං උපකාරියසත්ථං. ඉදං පනෙත්ථ නිබ්බවනං
කිට්ඨෙති ගමෙති ක්‍රියාදිවිභාගං, තං වා අනවසෙසපරියාදානනො කෙටෙන්තො ගමෙන්තො ඔහෙති
පූරෙතිති කෙටුහං කිට්ඨභවාතුවසෙන. උබ්භනි උබ්භෙති පූරෙතිති උබ්භං, පූරණන්ති අත්ථො.
වරියාපිටකෙපි හි ඊදිසි සද්දගති දිස්සති, තං යථා? “මහාදානං පවත්තෙසි, අවිචුබ්භං සාගරූපම”න්ති.
තත්ථ ව අවිචුබ්භන්ති අතිවිය යාවකානං අප්ඤ්ඤාසයං පූරණං. අක්ඛම්භන්තිපි පායො. කුම්භොති කං
චුච්චති උදකං, තෙන උබ්භෙතබ්බොති කුම්භො, සො එව ඉත්ථිලිඬගවසෙන කුම්භී. එත්ථ ව “කුම්භී
ධොවති ඔනතො”ති පයොගො.

කුම්භසද්දො සට්ඨෙ හත්ථි-සිරොපිණ්ඩෙ දසම්බණෙ;
පවත්තතිති විඤ්ඤෙයො, විඤ්ඤානා නයදස්සිනා.

හකාරන්තධාතුරූපානි.

මකාරන්තධාතු

මා මානෙ සද්දෙ ව. මානි. මානා. එත්ථ මානාති ජනිකා වා චූළමානා වා මහාමානා වා.

මු බන්ධනෙ. මවති. කියාදිගණස්ස පනස්ස “මුනාති”ති රූපං.

මෙ පටිදානආදානෙසු. මෙති, මයති. මෙධා.

එත්ථ මෙධාති පඤ්ඤා. සා හි සුබ්‍රමම්පි අත්ථං ධම්මඤ්ච ඛිප්පමෙව මෙති ව ධාරෙති වානි
මෙධාති චුච්චති. එත්ථ පන මෙතීති ගණ්භානි. තථා හි අට්ඨසාලිනියං චුත්තං “අසනි විය සිලුච්චයෙ
කිලෙසෙ මෙධති හිංසතීති මෙධා, ඛිප්පං ගහණධාරණට්ඨෙන වා මෙධා”ති. සඬගමත්ථවාචකස්ස පන
මෙධධාතුස්ස වසෙන මෙධති සිලසමාධිආදිහි සද්ධම්මෙහි සිරියා ව සඬගච්ඡන්ති මෙධාති අත්ථො
ගහෙතබ්බො. එත්ථෙතං චුච්චති –

“ද්විධාතුයෙකධාතුයා, ද්විරත්ථවතියාපි ව;
මෙධාසද්දස්ස නිප්ඵත්තිං, ජඤ්ඤා සුගතසාසනෙ”ති.

ඔමා සාමත්ථියෙ. සාමත්ථියං සමත්ථභාවො. අලුත්තන්තොයං ධාතු, ඔමානි, ඔමන්ති.

අත්‍රායං පාළි “ඔමානි හන්තෙ භගවා ඉද්ධියා මනොමයෙන කායෙන බ්‍රහ්මලොකං
උපසඬකම්භ”න්ති. තත්ථ ඔමානීති පහොති සක්කොති.

තිමු අද්දභාවෙ. අද්දභාවො තින්තභාවො. තෙමති. තින්තො, තෙමියො. තෙමිතුකාමා තෙමිංසු.

එත්ථ තෙමියොති එවංනාමකො කාසිරඤ්ඤො පුත්තො බොධිසත්තො. සො හි රඤ්ඤො වෙව මහාජනස්ස ච හදයං තෙමෙත්තො අද්දභාවං පාපෙත්තො සීතලභාවං ජනෙත්තො ජාතොති “තෙමියො”ති වුච්චති.

නිතම් කිලමනෙ. නිතම්මති. හදයං දස්භතෙ නිතම්මාමි.

වමු ජමු ජපු කුමු උමු ජිමු අදනෙ. වමති. වමු. වමුති සෙනා. ජමති. ජමති. කුමති. උමති. ජෙමති.

කමු පදවික්ඛෙපෙ. පදවික්ඛෙපො පදසා ගමනං. ඉදං පන වොහාරසීසමත්තං වචනං, තස්මා “නාස්ස කායෙ අග්ගි වා විසං වා සත්ථං වා කමති”තිආදියු අපදවික්ඛෙපත්ථොපි ගහෙනබ්බො. කමති. වඬිකමති, අතික්කමති. අභික්කමති. පටික්කමති. පක්කමති. පරක්කමති. වික්කමති. නික්කමති. සඬිකමති. සඬිකමනං. සඬිකන්ති. කමනං. වඬිකමනං. අතික්කමො. අභික්කමො. පටික්කමො. පක්කමො. වික්කමො. නික්කමො. අතික්කන්තො පුරිසො. අභික්කන්තා රත්ති. නික්ඛමති. අභිනික්ඛමති. කාරිතෙ නික්ඛාමෙති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි. යස්මා පනායං ධාතු වුරාදිගණං පත්වා ඉච්ඡාකන්ති යත්ථෙසු වත්තති, තස්මා තෙපි අත්ථෙ උපසග්ගවිසෙසිතෙ කත්වා ඉධ අභික්කන්තසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වත්තබ්බමිපි අවත්වා උපරි වුරාදිගණෙයෙව කථෙස්සාම.

යමු උපරමෙ. උපරමො විරමනං. යමහි. යමො. “පරෙ ව න විජානන්ති, මයමෙත්ථ යමාමසෙ”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං. තත්ථ යමාමසෙති උපරමාම, නස්සාම, මරාමාති අත්ථො.

නම බහුත්තෙ සද්දෙ. බහුත්තො සද්දො නාම උග්ගතසද්දො. නමති.

අම දම හම්ම මිම ජම ගතිමිහි. අමති. දමති. හම්මති. මිමති. ජමති. ජමා.

ජමාති පථවි. ජමාසද්දො ඉත්ථිලිඬිගො දට්ඨබ්බො, “න ජමායං නිසිදිත්වා ආසනෙ නිසිත්තස්ස අභිලානස්ස ධම්මං දෙසෙස්සාමිති සික්ඛා කරණියා”ති ච “ජමායං පරිවත්තාමි වාරිවරොව සම්මෙ”ති ච පයොගදස්සනතො. සො ච බො සත්තහි අට්ඨහි වා චිත්තීහි ද්විසු ච වචනෙසු යොජෙතබ්බො. ජමන්ති ගච්ඡන්ති එත්ථාති ජමා.

ධම සද්දග්ගිසං යොගෙසු. ධමධාතු සද්දෙ ව මුඛවාතෙන සද්ධිං අග්ගිසංයොගෙ ච වත්තති. තත්ථ පයමත්ථෙ “සඬිබං ධමති. සඬිබධමකො. හෙරිං ධමති. හෙරිධමකො. ධමෙ ධමෙ නාතිධමෙ”ති පයොගො. දුතියත්ථෙ “අග්ගිං ධමති. සමුට්ඨාපෙති අත්තානං, අණුං අග්ගිංව සන්ධම”න්ති පයොගො.

භාම කොධෙ. භාමති.

නමු නමනෙ. නමති. නමො. නතං, නමනං. නති. නමං. නමමානො. නමත්තො. නමිතො. නාමං. නාමිතං. නමිතුං. නත්වා, නත්වාන. නමිත්වා, නමිත්වාන, නමිතුන. කාරිතෙ “නාමෙති, නාමයති. නාමෙත්වා. නාමයිත්වා”ති රූපානි භවන්ති. තත්ත්ව හි “නමති නමිත්වා”ති එවංපකාරානි පදානි නමනත්ථෙ වන්දනායඤ්ච දට්ඨබ්බානි, “නමො නත්වා”ති එවංපකාරානි පන වන්දනායමෙව. අත්‍රායමුපලක්ඛණමත්තා පයොගරචනා –

රුක්ඛො ඵලී ඵලභාරගරුතාය නමිත්වාන හිජ්ජති;
වුද්ධො ජරාජජ්ජරතාය නමති නමිත්වා ගච්ඡති;
සද්ධො බුද්ධං නමති නමිත්වා ගච්ඡති;
නමො බුද්ධස්ස සත්ථාරං නත්වාන අගමාසිති;

එත්ථ නමොති පදං නිපාතෙසුපි ලබ්භති. තෙන හි පච්චත්තොපයොගවචනානි අභින්නරූපානි දිස්සන්ති “දෙවරාජ නමො තාත්ථු. නමො කත්වා මහෙසින්තො”ති. උපසග්ගෙහිපි අයං යොජෙතබ්බා “පණමති, පණාමො, උණණමති, උණණති” ඉච්චාදිනා.

බමු සහනෙ. බමති. බන්ති. බමො, බමනං, එවං භාවෙ. කත්තරි පන “බන්තා. බමිතා. බමො හොති සිතස්සපි උණ්භස්සපි”ති පයොගා.

සම අදස්සනෙ. සමති, වූපසමති අග්ගි.

යම පරිවෙසනෙ. යමති. යමො. යමරාජා.

සම සද්දෙ. සමති.

සම ථම වෙලම්බෙ. සමති. ථමති.

වායම ඊභායං. වායමති. වායාමො.

ගමු ගතියං. ගච්ඡති. ගමකො. ගතො. ගති. ගමනං. කාරිතෙ “ගමෙති, ගමයති, ගච්ඡාපෙති”තිආදීනි භවන්ති.

රමු කීළායං. රමති. විරමති. පටිවිරමති. උපරමති. ආරති. විරති. පටිවිරති. උපරති. වෙරමණි. විරමණං. රති. රමණං. රතො. ආරතො විරතො පටිවිරතො. උපරතො, උපරමො. ආරාමො.

වමු උග්ගිරණෙ. වමති. වමථු. වම්මිකො.

ධිරත්ථු තං විසං වන්තං, යමහං ජීවිතකාරණා;
වන්තං පච්චාවම්මිස්සාමි, මතං මෙ ජීවිතා වරං.

තත්ථ වම්මිකොති වමතීති, වන්තකොති, වන්තුස්සයොති, වන්තසිනෙහසම්බන්ධොති වම්මිකො. සො හි අභිනාකුලඋන්දුරසරගොළිකාදයො නානප්පකාරෙ පාණකෙ වමතීති වම්මිකො. උපච්ඡාහි වන්තකොති වම්මිකො. උපච්ඡාහි වම්මිත්වා මුඛතුණ්ඩකෙන උක්ඛිත්තපංසුචුණ්ණෙන කට්ඨපමාණෙනපි පොරිසප්පමාණෙනපි උස්සිතොති වම්මිකො. උපච්ඡාහි වන්තබෙළසිනෙහෙන ආබද්ධතාය සත්තසත්තාහං දෙවෙ වස්සන්තෙපි න විජ්ජකිරයති, නිදාසෙපි තතො පංසුමුට්ඨිං ගහෙත්වා තස්මිං මුට්ඨිනා පිළියමානෙ සිනෙහොව නික්ඛමති, එවං වන්තසිනෙහසම්බන්ධොති වම්මිකො.

එත්ථ පන “භගවා, හිමවා”තිආදීනි පදානි න කෙවලං වන්තුපච්චයවසෙනෙව නිජ්ජාදෙනබ්බානි, අථ බො වමුධාතුවසෙනපි නිජ්ජාදෙනබ්බානි, තෙනාහ විසුද්ධිමග්ගකාරකො “යස්මා පන තිසු භවෙසු තණ්හාසඬ්ඛාතං ගමනමනෙත වන්තං, තස්මා “භවෙසු වන්තගමනො”ති වන්තබ්බෙ භවසද්දතො භකාරං, ගමනසද්දතො ගකාරං, වන්තසද්දතො වකාරඤ්ච දීඝං කත්වා ආදාය භගවාති වූච්චති, යථා ලොකෙ ‘මෙහනස්ස බස්ස මාලා’ති වන්තබ්බෙ මෙබලා”ති වදනා නිරුත්තිතයෙන සද්දසිද්ධි දස්සිතා.

එත්ථ, සියා “විසමමීදං නිදස්සනං, යෙන ‘මෙහනස්ස බස්ස මාලා’ති එත්ථ මෙකාරබකාරලාකාරානං කමතො ගහණං දිස්සති, “භවෙසු වන්තගමනො”ති එත්ථ පන භකාරවකාරගකාරානං කමතො ගහණං න දිස්සති”ති? සච්චං, ඉධ පන “අග්ගාහිතො, විජ්ජාවරණසම්පන්නො”තිආදිසු විය ගුණසද්දස්ස පරනිපාතවසෙන “භවෙසු ගමනවන්තො”ති වන්තබ්බෙපි එවමචත්වා සද්දසත්තං යෙභුයොන ගුණසද්දානං පුබ්බනිපාතභවස්ස ඉවර්තන්තා සද්දසත්ථවිදුනං කෙසඤ්ච විඤ්ඤානං මනං තොසෙතුං “භගවා”ති පදෙ අක්ඛරක්කමං

අනපෙක්ඛිත්වා අත්ථමත්තනිදස්සනවසෙන “ආහිතග්ගි, සම්පන්නවිජ්ජාවරණො”තිආදීනි විය පුබ්බනිපාතවසෙන “භවෙසු වත්තගමනො”ති වුත්තං. ඊදිසස්මිඤ්ඤි යානෙ “ආහිතග්ගි”ති වා “අග්ගාහිතො”ති වා “ඡින්නහත්ථො”ති වා “හත්ථවිජින්නො”ති වා පදෙසු යථා තථා ධීතෙසුපි අත්ථස්ස අයුත්ති නාම තත්ථි අඤ්ඤමඤ්ඤං සමානත්ථත්තා තෙසං සද්දානං.

වෙදජාතොතිආදීසු පන යානෙසු අත්ථොවාති දට්ඨබ්බං. එවං විසුද්ධිමග්ගෙ “භගවා”ති පදස්ස වමුඛාතුචසෙනපි නිජ්ජත්ති දස්සිතා, තට්ඨිකායම්පි ව දස්සිතා “භගෙ වමීති භගවා. භාගෙ වමීති භගවා”ති. නිබ්බන්තං පන එවං වෙදිතබ්බං – භගසඬ්ඛාතං සිරිං ඉස්සරියං යසඤ්ච වමී උග්ගිරි බෙළපිණ්ඩං විය අනපෙක්ඛො ඡඩ්ඛයිති භගවා. අථ වා භානි නාම නක්ඛත්තානි, තෙහි සමං ගච්ඡන්ති පවත්තන්තිති භගා, සිනෙරුයුගන්ධරඋත්තරකුරුභිමචන්තාදිභාජනලොකා, විසෙසසන්නිස්සයසොභාකප්පට්ඨියභාවතො. තෙපි භගවා වමී තත්තිවාසිසත්තාවාසසමතික්කමනතො තප්පට්ඨිධජන්දරාගප්පභානෙන පජහීති භගවා.

චක්කවත්තිසිරිං යස්මා, යසං ඉස්සරියං සුඛං;
පහාසි ලොකචිත්තඤ්ච, සුගතො භගවා තතො.

තථා ඛන්ධායතනධාතාදිහෙදෙ ධම්මකොට්ඨාසෙ සබ්බං පපඤ්ච සබ්බං යොගං සබ්බං ගන්ථං සබ්බං සංයොජනං සමුවිජින්නිත්වා අමතං ධාතුං සමධිගච්ඡන්තො වමී උග්ගිරි අනපෙක්ඛො ඡඩ්ඛයි න පච්චාවමීති භගවා. අථ වා සබ්බෙපි කුසලාකුසලෙ සාවජ්ජානවජ්ජෙ හීනප්පණිතෙ කණ්හසුක්කසප්පට්ඨාගෙ ධම්මෙ අරියමග්ගඤ්ඤාණමුඛෙන වමී උග්ගිරි අනපෙක්ඛො පරිච්චජී පජහීති භගවා.

ඛන්ධායතනධාතාදී, ධම්මහෙදා මහෙසිනා;
කණ්හසුක්කා යතො වන්තා, තතොපි බගවා මතො.

ජාතකට්ඨකථායං පන හිමවාති පදස්ස වමුඛාතුචසෙනපි නිජ්ජත්ති දස්සිතා. තථා හි සම්භවජාතකට්ඨකථායං “හිමවාති හිමපාතසමයෙ හිමයුත්තොති හිමවා. ගිම්භකාලෙ හිමං වමතිති හිමවා”ති වුත්තං. එවං ජාතකට්ඨකථායං “හිමවා”ති පදස්ස වමුඛාතුචසෙනපි නිජ්ජත්ති දස්සිතා, අයං නයො ඊදිසෙසු යානෙසුපි නෙතබ්බො. “ගුණවාගණවා”තිආදීසු පන න නෙතබ්බො. යදි නයෙයා, “ගුණවා ගණවා”ති පදානං “නිග්ගුණො පරිහීනගුණො”ති එවමාදිඅත්ථො භවෙයා, තස්මා අයං නයො සබ්බත්ථපි න නෙතබ්බො. එත්ථ සියා “යදි “භගවා”තිආදිපදානං වමුඛාතුචසෙන නිජ්ජත්ති භොති, කථං “භගවන්තො, භගවන්ත”න්තිආදීනි සිජ්ඣන්ති”ති? යථා “භගවා”ති පදං නිරුත්තිතයෙන සිජ්ඣන්ති, තථා තානිපි තෙනෙව සිජ්ඣන්ති. අචිත්තෙයො හි නිරුත්තිතයො කෙවලං අත්ථයුත්තිපට්ඨන්ධමත්තොව, අත්ථයුත්තියං සති නිජ්ජාදෙතුමසක්කුණෙයානිපි රූපානි අනෙතෙව සිජ්ඣන්ති. එත්ථ ව යං නිරුත්තිලක්ඛණං ආහරිත්වා දස්සෙතබ්බං සියා, තං උපරි රූපනිජ්ජාදනාධිකාරෙ උදාහරණෙහි සද්ධිං පකාසෙස්සාම.

ඉධ සාරමතෙ මුනිරාජමතෙ,
පරමං පටුතං සුපතො පිභයං;
විපුලත්ථධරං ධනිනිතිමිමං,
සතතං භජතං මතිසුද්ධකරං.

ඉති නවඬිගෙ සාට්ඨකථෙ පිටකත්තයෙ බ්‍යප්පථගතීසු විඤ්ඤුතං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දනීතිප්පකරණෙ

සරවග්ගපඤ්චකන්තිකො නාම ධාතුචිභාගො

පන්නරසමො පරිච්ඡෙදො.

16. භූවාදිගණිකපරිච්ඡේද

ඉතො පරං අවග්ගන්තා, මිස්සකා වෙව ධාතුයො;
චක්ඛාමි ධාතුභෙදාදි-කුසලස්ස මනානුගා.

යකාරන්තධාතු

යා ගතිපාපුණෙසු. යාති, යන්ති. යාතු, යන්තු. යෙය්‍ය, යෙය්‍යං, අනුපරියෙය්‍යං. යථාසම්භවං පදමාලා යොජෙතඛිබ්බා. යන්තො පුරිසො. යන්ති ඉත්ථි. යන්තං කුලං. යානං, උපයානං, උය්‍යානං ඉච්චාදිති. දිවාදිගණිකස්ස පනස්ස “යායති, යායන්ති” තිආදීති රූපානි භවන්ති.

තත්‍ර යානන්තිආදීසු යන්ති එතෙනාති යානං, රථසකධාදි. උපයන්ති එතෙන ඉස්සරස්ස වා පියමනාපස්ස වා සන්තිකං ගච්ඡන්තිති උපයානං, පණ්ණාකාරං. “උපයානාති මෙ දජ්ජුං, රාජපුත්ත තයි ගතෙ” ති එත්ථ හි පණ්ණාකාරානි “උපයානාති” ති වුවචන්ති. සම්පන්නදස්සනියපුප්ඵළාදිකාය උද්ධං ඔලොකෙන්තා යන්ති ගච්ඡන්ති එත්ථාති උය්‍යානං.

බ්‍යා උම්මිසනෙ. බ්‍යාති, බ්‍යන්ති. බ්‍යාසි, බ්‍යාථ. බ්‍යාමි, බ්‍යාම. යථාසම්භවං පදමාලා යොජෙතඛිබ්බා. තත්‍ර පනායං පාළි “යාව බ්‍යාති නිම්මිසති, තත්‍රාපි රසතිඛිබ්බයො” ති. තත්ථ යාව බ්‍යාතිති යාව උම්මිසති, පුරාණභාසා එසා, අයඤ්චි යස්මිං කාලෙ බොධිසත්තො චූළබොධිපරිබ්බාජකො අහොසි, තස්මිං කාලෙ මනුස්සානං වොහාරො.

යු මිස්සනෙ ගතියඤ්ච. යොති, යවති. ආයු, යොනි.

තත්ථ “ආයු” ති ආසද්දො උපසග්ගො. ආයවන්ති මිස්සිභවන්ති සත්තා එතෙනාති ආයු. අථ වා ආයවන්ති ආගච්ඡන්ති පවත්තන්ති තස්මිං සති අරූපධම්මානි ආයු. තථා හි අට්ඨසාලිනියං වුත්තං “ආයවනට්ඨෙත ආයු. තස්මිඤ්ච සති අරූපධම්මා ආයවන්ති ආගච්ඡන්ති පවත්තන්ති, තස්මා ආයුති වුවචති” ති. “ආයු, ජීවිතං, පාණො” ඉච්චෙතෙ පරියායා ලොකවොහාරවසෙන. අභිධම්මවසෙන පන “ධීති යපනා යාපනා ජීවිතින්ද්‍රියං” ඉච්චෙතෙපි තෙහෙව සද්ධිං පරියායා. යොනීති අණ්ඩජාදීනං අණ්ඩජාදීහි සද්ධිං යාය මිස්සිභාවො හොති, සා යොනි. ඉදං පනෙත්ථ නිබ්බවනං “යවන්ති එත්ථ සත්තා එකජාතිසමන්වයෙන අඤ්ඤාමඤ්ඤං මිස්සකා හොන්තිති යොනි” ඉති. එත්ථ ව යොනිසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො නියතෙ. යොනීති ඛන්ධකොට්ඨාසස්සපි කාරණස්සපි පස්සාවග්ගස්සපි නාම. “චතස්සො නාගයොනියො. චතස්සො සුපණ්ණයොනියො” ති එත්ථ හි ඛන්ධකොට්ඨාසො යොනි නාම. “යොනි හෙසා භූමිජ ඵලස්ස අධිගමායා” ති එත්ථ කාරණං. “න වාහං බ්‍රාහ්මණං බ්‍රුමි, යොනිජං මත්තිසම්භව” ති එත්ථ පස්සාවග්ගො. එත්ථෙතං වුවචති –

ඛන්ධානඤ්චාපි කොට්ඨාසෙ, මුත්තමග්ගෙ ව කාරණෙ;
ඉමෙසු තිසු අත්ථෙසු, යොනිසද්දො පවත්තති.

බ්‍යෙ සංවරණෙ. බ්‍යායති.

බ්‍යෙ පවත්තියං. බ්‍යෙති සහබ්‍යො.

එත්ථ සහබ්‍යොති සහ බ්‍යෙති සහ පවත්තතිති සහබ්‍යො, සහායො, එකභවුපගො වා. තථා හි “තාවතිංසානං දෙවානං සහබ්‍යතං උපපන්නො” තිආදීසු එකභවුපගො “සහබ්‍යො” ති වුවචති.

හය ගතියං. හයති. හයො. හයොති අස්සො. සො හි හයති සීසං ගච්ඡන්ති හයොති වුවචති. ඉමානි පනස්ස නාමානි –

අස්සො තුරඬිගො තුරගො, වාඪී වාහො භයොපි ව;
තඛ්භෙදා සින්ධවො වෙව, ගොජො අස්සතරොපි ව.

කාරණාකාරණඤ්ඤා තු, ආජානීයො හයුත්තමො;
සොටකො තු ඛළ්ඛිකස්සො, වළුවොති ව වුච්චති;
අස්සපොතො කිසොරොති, ඛළ්ඛිකොතිපි වුච්චති;

හරිය ගතිගෙලඤ්ඤෙසු. හරියති.

අය වය පය මය තය වය රය ගතියං. අයති. වයති. පයති. මයති. තයති. වයති. රයති. අයො, සමයො, වයො, පයො, රයො. මයතයවයධාතුනං නාමිකපදානි උපපරික්ඛිතබ්බානි.

තත්ථ අයොති කාලලොභං, අයති නානාකම්මාරකිච්චෙසු උපයොගං ගච්ඡතිති අයො. වයොති පඨමචයාදිආයුකොට්ඨාසො, වයති පරිභානිං ගච්ඡතිති වයො. පයොති ධීරස්සපි උදකස්සපි නාමං, පයති ජනෙන පාතබ්බතාවං ගච්ඡතිති පයො. රයොති වෙගො, යො “ජවො”තිපි වුච්චති, තස්මා රයනං ජවනං රයො. එත්ථ සමයසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො වුච්චතෙ අහ නිබ්බවනෙන. සමයසද්දො –

සමවායෙ ඛණෙ කාලෙ, සමයෙ හෙතුදිට්ඨිසු;
පටිලාභෙ පහානෙ ව, පටිච්චෙධෙ ව දිස්සති.

තථා හි “අප්පෙව නාම ස්වෙපි උපසංඝාතමෙය්‍යාම කාලඤ්ච සමයඤ්ච උපාදායා”ති එවමාදීසු සමවායො අත්ථො. “එකොව ඛො භික්ඛවෙ ඛණො ව සමයො ව බ්‍රහ්මචරියවාසායා”තිආදීසු ඛණො. “උණ්හසමයො පරිලාභසමයො”තිආදීසු කාලො. “මහාසමයො පවනස්මි”තිආදීසු සමුහො. “සමයොපි ඛො තෙ හද්දාලි අප්පට්ඨිද්ධො අහොසි”තිආදීසු හෙතු. “තෙන සමයෙන උග්ගාහමානො පරිබ්බාජකො සමණමුණ්ඩිකාපුත්තො සමයප්පවාදකෙ තින්ද්‍රකාවීරෙ එකසාලකෙ මල්ලිකාය ආරාමෙ පටිවසති”තිආදීසු දිට්ඨි.

“දිට්ඨෙ ධම්මෙ ව යො අත්ථො, යො චත්ථො සම්පරායිකො;
අත්ථාහිසමයා ධීරො, පණ්ඩිතොති පවුච්චති”ති

ආදීසු පටිලාභො. “සම්මා මානාහිසමයා අත්තමකාසි දුක්ඛස්සා”තිආදීසු පහානං. “දුක්ඛස්ස පිළනට්ඨො සඬ්ඛනට්ඨො සත්තාපට්ඨො අභිසමයට්ඨො”තිආදීසු පටිච්චෙධො. එත්ථ ව උපසග්ගානං ජොතකමත්තත්තා තස්ස තස්ස අත්ථස්ස වාවකො සමයසද්දො එවාති සමයසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරෙපි සඋපසග්ගො අභිසමයසද්දො වුත්තො.

තත්ථ සහකාරිකාරණතාය සන්තිජ්ඣං සමෙති සමචෙතිති සමයො, සමවායො. සමෙති සමාගච්ඡති මග්ගබ්‍රහ්මචරියං එත්ථ තදාධාරපුග්ගලොති සමයො, ඛණො. සමෙත්ති එත්ථ, එතෙන වා සඬ්ගච්ඡන්ති ධම්මා සහජාතධම්මෙහි උප්පාදාදිහි වාති සමයො, කාලො. ධම්මප්පවත්තිමත්තතාය අත්ථතො අභුතොපි හි කාලො ධම්මප්පවත්තියා අධිකරණං කරණං විය ව පරිකප්පනාමත්තසිද්ධෙන රූපෙන වොහරියතිති. සමං, සහ වා අවයවානං අයනං පවත්ති අවට්ඨානන්ති සමයො, සමුහො, යථා “සමුදායො”ති. අවයවසභාවට්ඨානමෙව හි සමුහො. පච්චයන්තරසමාගමෙ එති එලං එතස්මා උප්පජ්ජති පවත්ති වාති සමයො, හෙතු, යථා “සමුදයො”ති. සමෙති සංයොජනභාවතො සම්බන්ධා එති අත්තතො විසයෙ පවත්ති, දළ්භග්ගහණභාවතො වා සංයුත්තා අයන්ති පවත්තිති සත්තා යථාහිනිවෙසං එතෙනාති සමයො, දිට්ඨි. දිට්ඨිසංයොජනෙන හි සත්තා අතිවිය ඛජ්ඣන්ති. සමිති සඬ්ගති සමොධානන්ති සමයො, පටිලාභො. සමස්ස නිරොධස්ස යානං, සම්මා වා යානං අපගමො අප්පවත්තිති සමයො, පහානං. ඤාණෙන අභිමුඛං සම්මා එතබ්බො අධිගන්තබ්බොති සමයො, ධම්මානං අවිපරිතො සභාවො, අභිමුඛතාවෙන සම්මා එති ගච්ඡති බුද්ධන්ති සමයො. යථාභූතසභාවාචබ්බොධො. එවං තස්මිං තස්මිං අත්ථෙ සමයසද්දස්ස පවත්ති වෙදිතබ්බො.

නනු ව අත්පමත්තං පති සද්දා අභිනිවිසන්තිති න එකෙන සද්දෙන අනෙකෙ අත්පා අභිධියන්තිති? සච්චමෙන සද්දවිසෙසෙ අපෙක්ඛිතෙ. සද්දවිසෙසෙ හි අපෙක්ඛමානෙ එකෙන සද්දෙන අනෙකත්පාභිධානං න සම්භවති. න හි යො කාලත්ථො සමයසද්දො, සොයෙව සමුහාදිඅත්පං වදති. එත්ප පන තෙසං තෙසං අත්පානං සමය සද්දවචනියතා සාමඤ්ඤමුපාදාය අනෙකත්පතා සමයසද්දස්ස වුත්තා. එවං සබ්බත්ප අත්පුද්ධාරො අධිප්පායො වෙදිතබ්බො.

ඉතො යාතො අයතො ව, නිප්පත්තිං සමුදිරයෙ;
විඤ්ඤ සමයසද්දස්ස, සමවායාදිවාචිනො.

ඉතො යාතො අයතො ව, සමානත්ථෙහි ධාතුහි;
එවං සමානරූපානි, භවන්තිති ව ඊරයෙ.

නය රක්ඛණෙ ව. වකාරො ගතිපෙක්ඛකො. නයති. නයො. නයොති නයනං ගමනන්ති නයො, පාළිගති. නයන්ති වා රක්ඛන්ති අත්පං එතෙනාති නයො, තප්පත්තයාදි.

දය දානගතිහිංසාදානරක්ඛාසු. දයති. දයා.

දයාති මෙත්තාපි වුවචති කරුණාපි. “දයාපන්නො”ති එත්ප හි මෙත්තා “දයා”ති, මෙත්තචිත්තතං ආපන්නොති හි අත්පො. “අදයාපන්නො”ති එත්ප පන කරුණා “දයා”ති වුවචති. නික්කරුණතං ආපන්නොති හි අත්පො. එවං දයාසද්දස්ස මෙත්තාකරුණාසු පවත්ති වෙදිතබ්බො. තථා හි අභිධම්මට්ඨකායං වුත්තං “දයාසද්දො යත්ප යත්ප පවත්තති, තත්ප තත්ප අධිප්පායවසෙන යොජෙතබ්බො. දයාසද්දො හි අනුරක්ඛණත්පං අත්තොනීතං කත්වා පවත්තමානො මෙත්තාය ව කරුණාය ව පවත්තති”ති.

වචනත්පො පනෙත්ප එවං වෙදිතබ්බො – දයති දදාති සත්තානං අභයං එතායාති දයා. දයති ගච්ඡති විභාගං අකත්වා පාපකල්යාණජනෙසු සමං වත්තති, සිතෙන සමං ඵරන්තං රජොමලඤ්ච පවාහෙන්තං උදකම්චාතිපි දයා, මෙත්තා. දයති වා හිංසාති කාරුණිකං යාව යථාධිප්පෙන පරස්ස භිතතිප්පත්තිං න පාපුණාති, තාවාති දයා. දයති අනුග්ගණ්හාති පාපජනම්පි සප්පතො එතායාතිපි දයා. දයති අත්තතො සුබම්පි පභාය ඛෙදං ගණ්හාති සප්පතො එතායාති දයා. දයන්ති ගණ්හන්ති එතාය මහාබොධිසත්තා බුද්ධභාවාය අභිනිභාරකරණකාලෙ හත්පගතම්පි අරහත්තඵලං ඡඩ්ඛෙත්වා සංසාරසාගරතො සත්තෙ සමුද්ධරිතුකාමා අනස්සාසකරං අතිභයානකං මහන්තං සංසාරදුක්ඛං, පච්ඡිමභවෙ ව සහ අමතධාතුපට්ඨාගෙන අනෙකගුණසමලඬිකතං සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණඤ්ඤාත්පි දයා, කරුණා. කරුණාමූලකා හි සබ්බෙ බුද්ධගුණා.

අපරො නයො – දයන්ති අනුරක්ඛන්ති සත්තෙ එතාය, සයං වා අනුදයති, අනුදයමත්තමෙව වා එතන්ති දයා, මෙත්තා වෙව කරුණා ව. කිඤ්චි පයොගමෙත්ප කප්පාම “සෙය්‍යාපාහි ගහපති ගිප්ඤ්ඤා වා කඩ්ඤ්ඤා වා කුලලො වා මංසපෙසිං ආදාය දයෙය්‍යා. පුත්තෙසු මද්දී දයෙසි, සස්සුයා සසුරම්භි ව. දයිතබ්බො රථෙසහ”. තත්ප දයෙය්‍යාති උප්පතිත්වා ගච්ඡෙය්‍යා, ගත්තත්පවසෙනෙතං දට්ඨබ්බං. දයෙසීති මෙත්තචිත්තං කරෙය්‍යාසි. දයිතබ්බොති පියායිතබ්බො. උභයම්පෙන විචරණං රක්ඛණත්පං අත්තොගධං කත්වා අධිප්පායත්පවසෙන කතන්ති වෙදිතබ්බං.

ඌයී තත්තසන්තානෙ. ඌයති. ඌතො, ඌතවා.

සුයී විසරණෙ දුග්ගන්ධෙ ව. සුයති. සුතො, සුතවා. සුතිමච්ඡං කුසග්ගෙන, යො නරො උපනාය්හති.

කනුයී සද්දෙ. කනුයති. කනුතො, කනුතවා.

බමාය විබුනනෙ. බමායති. බමාතො, බමාතවා.

එයි පයි වුද්දියං. එයනි. ඒතො, එතවා.

තත්ථ තතචන්තුපච්චයා, යකාරලොපො, ධාත්වන්තස්ස සරස්ස ඉකාරාදෙසො ච දට්ඨබ්බො. එස නයො “පුතො පුතවා”තිආදීසුපි යථාසම්භවං දට්ඨබ්බො. පායනි. පායො. අපායො. එත්ථ ච නත්ථී පායො වුද්දි එත්ථානි අපායො. අථ චා පන අයතො සුඛතො අපෙතොති අපායොතිපි නිබ්බවනියං. අපායොති ච නිරයො තිරච්ඡානයොති පෙත්තිවිසයො අසුරකායොති චත්තාරො අපායා.

තාසු සන්තානපාලනෙසු. තායනි. තායනං. දිවාදිගණෙ පන තා පාලනෙති ධාතුං පස්සථ, තස්ස “තායනි තාණ”න්ති රූපානි. උභයෙසං ක්‍රියාපදං සමං. අකාරයකාරපච්චයමත්තෙනෙව නානත්තං, නාමිකපදානි පන විසදිසානි “තායනං, තාණ”න්ති.

වාසු පුජානිසාමනෙසු. පුජා පුජනා. නිසාමනං ඔලොකනං සවනඤ්ච වුව්චති. “ඉඬ්ඝ මද්දි නිසාමෙහි. නිසාමයථ සාධවො”ති ච ආදීසු හි ඔලොකනසවනානි නිසාමනසද්දෙන වුත්තානි. අපිච ඤාණෙන උපපරික්ඛණමිපි නිසාමනමෙවානි ගහෙතබ්බං. වායනි, අපවායනි. අනගාරෙ පබ්බජිතෙ, අපචෙ බ්‍රහ්මචාරියෙ. යෙ වුද්ධමපවායන්ති. අපචිතිං දස්සෙති. නිච්චං වුද්ධාපවායිනො.

යකාරන්තධාතුරූපානි.

රකාරන්තධාතු

රා ආදානෙ. රානි.

රි සන්තානෙ. රෙති. රෙණු. රෙණුති රජො.

රූ ගතියං රොසනෙ ච. රචනි, විරචනි.

රූ සද්දෙ. රොති, රචනි. රවො, උපරවො. රුතමනුඤ්ඤං රූවියා ච පිට්ඨී. රුතන්ති රචනං රුතං, සද්දො.

රෙ සද්දෙ. රායනි. රා. රත්ති. එත්ථ ච රානි සද්දො. රත්තීති නිසාසඬ්ඛාතො සත්තානං සද්දස්ස වූපසමකාලො. රා නියානි උච්ඡිජ්ජති එත්ථානි රත්ති.

බු විසත්තියං වාචායං. අපි හන්ත්වා හතො බුති.

බුචිති, බුත්ති. බුසි, බුථ. බුමි, බුම. බුතෙ, බුවන්තෙ. බුසෙ, බුවිහෙ. බුවෙ, බුමිහෙ.

බුතු, බුවිතු, බුවන්තු. බුහි, බුථ. බුමි, බුම. බුතං, බුවන්තං.

එත්ථ ච අම්බට්ඨසුත්තෙ “පුන හවං ගොතමො බුවිතු”ති පාළිදස්සනතො “බුවිතු”ති වුත්තං. එවං සබ්බත්ථාපි උපපරික්ඛිත්වා නයො ගහෙතබ්බො.

බුවෙයා, බුවෙ, බුවෙයායං. බුවෙයාසි, බුවෙයාථ. බුවෙයාමි, බුවෙයාම. බුවෙථ, බුවෙරං. බුවෙථො, බුවෙයාචිහො. බුවෙයාං. බුවෙයාමිහෙ.

පබුති. අනුබුති. පබුතු, අනුබුතු. පබුවෙයා, අනුබුවෙයා. එවං සබ්බත්ථ පඅනුඋපසග්ගෙහිපි යථාසම්භවං පදමාලා යොජෙතබ්බා.

ආහ, ආහු. බුවෙ, බුවිත්ථ, බුවිරෙ. බුවිත්ථො, බුවිචිහො. බුවිං, බුවිමිහෙ. පරොක්ඛාවසෙන වුත්තානි.

අබ්‍රවා, අබ්‍රවු. අබ්‍රවො, අබ්‍රවන්ථ. අබ්‍රවං, අබ්‍රවම්භා. අබ්‍රවන්ථ, අබ්‍රවන්ථුං. අබ්‍රවසෙ, අබ්‍රවිහං.
අබ්‍රවිං, අබ්‍රවිම්භසෙ. භියාත්තනිවසෙන චුත්තානි.

අබ්‍රවි, අබ්‍රවුං. අබ්‍රවො, අබ්‍රවන්ථ. අබ්‍රවිං, අබ්‍රවිම්භා. අබ්‍රවා, අබ්‍රවු. අබ්‍රවසෙ, අබ්‍රවිවිහං. අබ්‍රවං,
අබ්‍රවිම්භෙ. අජ්ජත්තනිවසෙන චුත්තානි.

බ්‍රවිස්සති, බ්‍රවිස්සන්ති. අබ්‍රවිස්සා, අබ්‍රවිස්සංසු. සෙසං සබ්බං නෙතබ්බං. කම්මපදං අප්පසිද්ධං.
සවෙ පන සියා, “බ්‍රයති”ති සියා “ලුයති, ලුයති”ති පදානි විය.

ජීර බ්‍රහ්මෙන. බ්‍රහ්මානං වඩ්ඪන්තං. ජීරති. ජීරං. ජීරමානො. ජීරණං. අප්පස්සුතායං පුරිසො,
බලිඛද්දොව ජීරති.

පුර පුරණෙ. පුරති. පුරතොව මහොදධි. සබ්බෙ පුරෙන්තු සඬ්ඛප්පා. පුරිතුං, පුරිත්වා, පුරං, පුරිතං.
පුණ්ණං, පරිපුණ්ණං. සම්පුණ්ණං, පුරණං. පුරණො කස්සපො. කාරිතෙ “පාරමියො පුරෙති, පුරයති,
පුරාපෙති, පුරාපයති. පුරෙන්වා, පුරයිත්වා, පුරාපෙන්වා, පුරාපයිත්වා, පරිපුරෙන්වා” ඉවාදීති
භවන්ති.

සොර ගතිපටිසාතෙ. ගතිපටිසාතං ගතිපටිහනනං. සොරති.

ධොර ගතිවාතුරියෙ. ගතිවාතුරියං ගතිජෙකභාවො. ධොරෙති.

සර ගතියං. සරති, විසරති, උස්සරති. උස්සාරණා. සරො. සංසාරො ඉවාදීති. තත්ථ සරොති
රහදො. සංසාරොති වට්ටං, යො “භවො”තිපි චුච්චති.

වර වරණෙ. වරති, විවරති, අනුවරති, සඤ්චරති.

වර ගතිභක්ඛනෙසු. වරති, විවරති, අනුවරති, සඤ්චරති, පටිවරති. වරියා. වරිතා. වාරො. විවාරො.
අනුවිවාරො. උපටිවාරො. වරණං. වාරකො. ඔවරකො. බ්‍රහ්මවරියං ඉවාදීති.

තත්ථ වරතීති ගච්ඡති, භක්ඛති වා. තථා හි වරන්ති පදස්ස ගච්ඡන්තො ඛාදන්තො වාති අත්ථං
වදන්ති ගරු. පටිවරතීති පටිච්ඡාදෙති. වාරකොති තංපචෙසිතානං සත්තානං සුඛං වරති භක්ඛතීති
වාරකො, රොධො. ඔවරකොති අධොවාරි. බ්‍රහ්මවරියන්ති දානම්පි වෙය්‍යාවච්චම්පි සික්ඛාපදම්පි
බ්‍රහ්මචිහාරොපි ධම්මදෙසනාපි මෙථුනචිරතීපි සදාරසන්තොසොපි උපොසඨොපි අරියමග්ගොපි
සකලං සාසනම්පි අජ්ඣාසයොපි චුච්චති.

කින්තෙ වතං කිං පන බ්‍රහ්මවරියං,
කිස්ස සුචිණ්ණස්ස අයං විපාකො;
ඉද්ධිජුතිබලවිරියුපපත්ති,
ඉදඤ්ච තෙ නාග මභාවිමානං.

අභඤ්ච භරියා ච මනුස්සලොකෙ,
සද්ධා උහො දානපතී අහුම්භා;
ඔපානභූතං මෙ සරං තදාසි,
සන්තප්පිතා සමණබ්‍රාහ්මණා ච.

තං මෙ වතං තං පන බ්‍රහ්මවරියං,
තස්ස සුචිණ්ණස්ස අයං විපාකො;
ඉද්ධිජුතිබලවිරියුපපත්ති,
ඉදඤ්ච මෙ ධීර මභාවිමාන”න්ති

ඉමස්මිඤ්ඤි පුණ්ණකජාතකෙ දානං “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තං.

“කෙන පාණි කාමදදො, කෙන පාණි මධුස්සවො;
කෙන තෙ බ්‍රහ්මවරියෙන, පුඤ්ඤං පාණිමිහි ඉජ්ඣති.

තෙන පාණි කාමදදො, තෙන පාණි මධුස්සවො;
තෙන මෙ බ්‍රහ්මවරියෙන, පුඤ්ඤං පාණිමිහි ඉජ්ඣති”ති

ඉමස්මිං අඬකුරපෙනවත්ථුමිහි වෙය්‍යාවච්චං “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තං. “ඉදං බො තං භික්ඛවෙ තිත්තිරියං නාම බ්‍රහ්මවරියං අහොසි”ති ඉමස්මිං තිත්තිරජාතකෙ සික්ඛාපදං “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තං. “තං බො පන පඤ්චසිඛ බ්‍රහ්මවරියං නෙව නිබ්බිදාය න වරාගාය...පෙ.... යාවදෙව බ්‍රහ්මලොකුපපත්තියා”ති ඉමස්මිං මහාගොවින්දසුත්තෙ බ්‍රහ්මවිහාරා “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තා. “එකස්මිං බ්‍රහ්මවරියස්මිං, සහස්සං මච්චුහායිනො”ති එත්ථ ධම්මදෙසනා “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තා. “පරෙ අබ්‍රහ්මචාරී භවිස්සන්ති, මයමෙත්ථ බ්‍රහ්මචාරිනො භවිස්සාමා”ති සල්ලෙඛසුත්තෙ මෙටුනවිරති “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තා.

මයඤ්ච භරියා නාතික්කමාම,
අමිහෙ ව භරියා නාතික්කමන්ති;
අඤ්ඤත්‍ර තාහ බ්‍රහ්මවරියං වරාම;
තස්මා හි අමිහං දහරා න මීයරෙ”ති

මහාධම්මපාලජාතකෙ සදාරසන්තොසො “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තො.

හීනෙන බ්‍රහ්මවරියෙන, ඛත්තියෙ උපපජ්ජති;
මජ්ඣිමෙන ව දෙවෙසු, උත්තමෙන විසුජ්ඣති”ති

එවං නිමිජාතකෙ අවිතික්කමවසෙන කතො උපොසථො “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තො. “ඉදං බො පන පඤ්චසිඛ බ්‍රහ්මවරියං එකන්තනිබ්බිදාය වරාගාය...පෙ.... අයමෙව අරියො අට්ඨඪගිකො මග්ගො”ති මහාගොවින්දසුත්තස්මිංයෙව අරියමග්ගො “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තො. “තයිදං බ්‍රහ්මවරියං ඉද්ධඤ්චෙව ඵිතඤ්ච විත්ථාරිකං බාහුජඤ්ඤං පුටුභුතං යාවදෙව මනුස්සෙහි සුජපකාසිත”න්ති පාසාදිකසුත්තෙ සික්ඛන්තයසඬගහං සකලං සාසනං “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තං.

“අපි අතරමානානං, එලාසාව සමිජ්ඣති;
විපක්කබ්‍රහ්මවරියොස්මි, එවං ජානාහි ගාමණී”ති

එත්ථ අජ්ඣාසයො “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තො. ඉච්චෙවං —

දානං වෙය්‍යාවටියඤ්ච, සික්ඛා බ්‍රහ්මවිහාරකා;
ධම්මක්ඛානං මෙටුනතා-විරති ව උපොසථො.

සදාරෙසු ව සන්තොසො, අරියමග්ගො ව සාසනං;
අජ්ඣාසයො විමෙ බ්‍රහ්ම-වරියසද්දෙන වුච්චරෙ.

හුර කොට්ඨ්ථෙ. හුරති.

සර සද්දොපතාපෙසු. සරති. සරො, සරණං.

එත්ථ ව සරොති සද්දොපි වුච්චති උසුපි. සරණන්ති සරති උපතාපෙති හිංසති සරණගතානං තෙනෙව සරණගමනෙන භයං සන්තාපං දුක්ඛං දුග්ගතිං පරිකිලෙසඤ්චාති සරණං,

බුද්ධාදිරතනත්තයං. අථ වා සද්ධා පසන්නා මනුස්සා “අම්භාකං සරණම්ඳ”න්ති සරන්ති චිත්තෙන්ති,
තං තත්ථ ව වාවං නිච්ඡරන්ති ගච්ඡන්ති වාතිපි සරණං.

සර චිත්තයං. සරති, සුසරති ඉච්චපි පයොගො. අප්පක්ඛරානඤ්ඤි ඛනුභාවො අඤ්ඤථාභාවො ව
හොති, යථා “ද්වෙ, දුචෙ, තණ්හා තසිණා, පම්භං, පබ්බම”න්ති. අනුස්සරති, පටිස්සරති. සරන්ති එතාය
සත්තා, සයං වා සරති, සරණමත්තමෙව වා එතන්ති සති. අනුස්සති, පටිස්සති. සරතිති සතො.
පුනප්පුනං සරතිති පටිස්සතො.

ද්වර සංවරණං. සංවරණං රක්ඛණං. ද්වරති. ද්වාරං. ද්විසද්දුපපදඅරධාතුවසෙනපි ඉදං රූපං
සිජ්ඣති. තත්ත්මානි නිබ්බවනානි – ද්වරන්ති සංවරන්ති රක්ඛන්ති එතෙනානි ද්වාරං, අථ වා ද්වෙ
කවාටා අරන්ති ගච්ඡන්ති පවත්තන්ති එත්ථාතිපි ද්වාරන්ති. ගෙහද්වාරම්පි කායද්වාරාදීනිපි උපායොපි
ද්වාරන්ති වුච්චති. පාළියං තු “ද්වාරං ද්වාරා”ති ව ඉත්ථිනපුංසකවසෙන ද්වාරසද්දො වුත්තො. තථා
හි “ද්වාරම්පි සුරක්ඛිතං හොති”ති ව “ද්වාරාපෙසා”ති ව තස්ස ද්විලිඬිගතා වුත්තා.

ගර සර සෙවනෙ. ගරති. සරති. සරං.

ධුර හුව්ඡනෙ. හුව්ඡන කොට්ඨ්ථං. ධුරති.

තර ජලවනසරණෙසු. තරති. තරණං. තිත්ථං. තිණ්ණො. උත්තිණ්ණො. ඔතිණ්ණො ඉච්චාදීනි.
තත්ථ තරණං වුච්චති නාවා, තරති උදකපිටියෙ ජලවති, තරන්ති උත්තරන්ති වා නදිං එතෙනානි
අත්ථෙත.

නාවා ජලවො තරං පොතො, තරණං උත්තරං තථා;
ජලයානන්ති එතානි, නාවානාමානි හොන්ති තු.

තර සම්භමෙ. සම්භමො අනවට්ඨානං. තරති. තරිතො. තුරඬිගො.

එත්ථ ව “සො මාසඛෙත්තං තරිතො අවාසරි”න්ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ තරිතොති තුරිතො
සම්භමන්තො. අවාසරින්ති උපගච්ඡිං උපවිසිං වා.

ජර රොගෙ. එත්ථ ජරරොගොයෙව “රොගො”ති අධිප්පෙතො පයොගවසෙන. ජරසද්දස්ස හි
ජරරොගෙ පවත්තනියමනත්ථං “රොගෙ”ති වුත්තං. තෙන අඤ්ඤො රොගො ඉධ රොගසද්දෙන න
වුච්චති. ජරති. ජරො. සජ්ජරො. පජ්ජරරොගො. ජරෙන පිළිතා මනුස්සා. යත්ථ තු අයං
වයොභානිවාචකො, තත්ථ පයොගෙ “ජීරති, ජරා”ති වස්ස රූපානි භවන්ති.

දර භයෙ. දරති. දරි. “බිලාසයා දරිසයා”ති නිදස්සනං. තත්ථ දරිති භාසිතබ්බට්ඨෙතා දරි.

දර ආදරානාදරෙසු. දරති, ආදරති, අනාදරති. ආදරො, අනාදරො.

එත්ථ ව දරතීති දරං කරොතීති ව අනාදරං කරොතීති ව අත්ථො. යථා හි ආරකාසද්දො
දුරාසන්නවාචකො, තථායම්පි දරධාතූ ආදරානාදරවාචකො දට්ඨබ්බො. දරසද්දො ව කායදරථෙ
චිත්තදරථෙ කිලෙසදරථෙ ව වත්තති. අයඤ්ඤි –

ආදිත්තං වත මං සන්නං, සතසිත්තංව පාවකං;
වාරිනා විය ඔසිඤ්චි, සබ්බං නිබ්බාපයෙ දර”න්ති

එත්ථ කායදරථෙ චිත්තදරථෙ ව වත්තති. “චිතද්දරො චිතසොකො චිතසල්ලො, සයං අභිඤ්ඤාය
අභාසි බුද්ධො”ති එත්ථ පන කිලෙසදරථෙ වත්තති. චිතද්දරොති හි අග්ගමග්ගෙන සබ්බකිලෙසානං
සමුච්ඡින්නත්තා විගතකිලෙසදරථොති අත්ථො.

නර නයනෙ. නරනි. නරො, නාරි.

එත්ථ නරොති පුරිසො. සො හි නරනි නෙතීති නරො. යථා පඨමපකතිභූතො සත්තො දතරාය පකතියා සෙට්ඨට්ඨෙත පුරි උච්චාට්ඨානෙ සෙති පවත්තනීති පුරිසොති වුවිච්චි, එවං නයනට්ඨෙත නරොති වුවිච්චි. පුත්තභාතුභූතොපි හි පුත්තලො මාතුපෙට්ඨහගිනීනං නෙතුට්ඨානෙ තිට්ඨති, පගෙව ඉතරො ඉතරාසං. නාරීති නරෙන යොගතො, නරස්සායන්ති වා නාරි. අපරම්පෙත්ථ නරසද්දස්ස නිබ්බවනං, නරියති සකෙන කම්මෙන නියාතීති නරො, සත්තො මනුස්සො වා. “කම්මෙන නියාතෙඨ ලොකො”ති හි වුත්තං. තත්ථ නරසද්දස්ස තාව පුරිසවචනෙ “නරා ව අථ නාරියො”ති නිදස්සනං. සත්තමනුස්සවචනෙ පන “බුද්ධො අයං එදිසකො නරුත්තමො. ආමොදිකා නරමරු”ති ව නිදස්සනං, තස්මා “නරොති පුරිසො, නරොති සත්තො, නරොති මනුස්සො”ති තත්ථ තත්ථ යථාසම්භවං අත්ථො සංචණ්ණෙනබ්බො.

හර හරණ. හරණං පවත්තනං. හරනි. සාවත්ථියං විහරති. විහාසි. විහංසු. විහරිස්සති. අප්පමත්තො විහිස්සති. වොහරති. සංවොහරති. සබ්බො හරති වා. රුපියසංවොහාරො, රුපියසබ්බොහාරො වා. පාටිහාරියං. පිතිපාමොජ්ජහාරො. විහාරො. වොහාරො. අභිහාරො. විත්තං අභිනිහරති. සාසනෙ විහරං, විහරන්තො, විහරමානො. විහාතබ්බං, විහරිතුං. විහරිත්වා. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

තත්ථ පාටිහාරියන්ති සමාහිතෙ විත්තෙ විගතපක්කිලෙසෙ කතකිච්චෙන පච්ඡා හරිතබ්බං පවත්තෙතබ්බන්ති පාටිහාරියං. පටීති හි අයං සද්දො “පච්ඡා”ති එතස්ස අත්ථං බොධෙති “තස්මිං පටිපට්ඨමිහි, අඤ්ඤා ආගඤ්ඡි බ්‍රාහ්මණො”ති ආදිසු විය. විහාරොති යානනිසජ්ජාදිනා විහරන්ති එත්ථාති විහාරො, හික්ඛුනං ආවාසො. විහරණං වා විහාරො, විහරණක්‍රියා. වොහාරොති ඛ්‍යවහාරොපි පණ්ණත්තිපි වචනම්පි චෙතනාපි. තත්ථ

යො හි කොචි මනුස්සෙසු, වොහාරං උපජීවති;
එවං වාසෙට්ඨ ජානාති, වාණිජො සො නබ්‍රාහ්මණො”ති.

අයං ඛ්‍යවහාරවොහාරො නාම. “සඬ්ඛා සමඤ්ඤා පඤ්ඤන්ති වොහාරො”ති අයං පණ්ණත්තිවොහාරො නාම. තථා තථා වොහරන්ති පරාමසන්තිති අයං වචනවොහාරො නාම. “අට්ඨ අරියවොහාරා, අට්ඨ අනරියවොහාරා”ති අයං චෙතනාවොහාරො නාම. ඉච්චෙවං –

ඛ්‍යවහාරෙ වචනෙ ව, පණ්ණත්තිචෙතනාසු ව;
වොහාරසද්දො චතුසු, ඉමෙස්වත්ථෙසු දිස්සති.

හර අපනයනෙ. අපනයනං නිහරණං. දොසං හරති. නිහරති. නිහාරො, පරිහරති. පරිහාරො. රජොහරණං. සබ්බදොසහරො ධම්මො. හගවතො ව සාසනස්ස ව පටිපක්ඛෙ තිත්ථියෙ හරතීති පාටිහාරියං. මත්තාවණ්ණහෙදෙනත්ථ “පාටිහෙරං පාටිහිරං පාටිහාරිය”න්ති තිණි පදරූපානි, හවන්ති.

හර ආදානෙ. අදින්නං හරති. හරිස්සති. භාහිති ඉච්චප. “බරාජිනං පර සුඤ්ච, බාරිකාජඤ්ච භාහිති”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං. ආහරති, අවහරති, සංහරති, අපහරති, උපහරති, පහරති, සම්පහරති, සමාහරති. මනොහරො පාසාදො. පරස්සහරණං. ආහාරො, අවහාරො, සංහාරො, උපහාරො, සම්පහාරො, සමාහාරො. හරියාති, ආහරියාති. ආහරියාන්ති. ආහටං, හරිතුං, ආහරිතුං, ආහරිත්වා, ආහරිත්වාන. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

ධර ධරණ. ධරණං විජ්ජමානතා. ධරති. ධරතෙ සත්ථුසාසනං.

ධර අවිද්ධංසනෙ. නිබ්බානං නිච්චං ධරති.

බර බයෙ. බරනි. බරණ. නක්බරන්ති න බියාන්ති අක්බරානි. නක්බරන්ති න නස්සන්ති නක්බන්තානිති පොරාණා.

ජාගරනිද්දක්බයෙ ජාගරනි. ජාගරො, ජාගරණං, ජාගරං. දීසා ජාගරතො රත්ති. ජාගරමානො. අයඤ්ච ධාතු තනාදිගණං පත්වා “ජාගරොති, පටිජාගරොති” ති රූපානි ජනෙති.

ඊර වචනෙ ගතිකම්පනෙසු ව. ඊරනි. ඊරිතං. ඵරිතං. සමීරණො. ජිනෙරිතො ධම්මො. කුප්පන්ති වාතස්සපි ඵරිතස්ස.

තත්ථ සමීරණොති වානො. සො හි සමීරති වායනි, සමීරෙති ව රුක්ඛසාබාපණ්ණාදිනි සුට්ඨු කම්පෙතිති “සමීරණො” ති වුච්චති.

හරෙ ලජ්ජායං. අලුත්තන්තොයමෙකාරන්තො ධාතු, ගිලෙ පිතික්බයෙති ධාතු විය. හරායනි. හරායනං. අට්ටියාමි හරායාමි.

එත්ථ හරායනීති ලජ්ජති, හිරිං කරොතිති අත්ථො.

පර පාලනපුරණෙසු. “පරනි, පරමො” තිමස්ස රූපානි, නර නයනෙති ධාතුස්ස “නරනි නරො” ති රූපානි විය.

තත්ථ පරනීති පාලෙති, පුරනි වා. සුද්ධකත්තුවසෙනිදං පදං චුත්තං. හෙතුකත්තුවසෙන හි “පාරෙති පාරයනී” තිආදිනි රූපානි භවන්ති. පරමොති පාලකො පුරකො වා. එත්ථ ව “පාරමී” ති පදං එතස්සත්ථස්ස සාධකං. තථා හි පාරමීති පරනි, පාරෙති වානි පරමො, දානාදිනං ගුණානං පාලකො පුරකො ව මහාබොධිසත්තො. පරමස්ස ඉදං, පරමස්ස වා භාවො, කම්මං වා පාරමී, දානාදික්රියා. ගරුහි පන “පුරෙතිති පරමො, දානාදිනං ගුණානං පුරකො පාලකො වා” ති චුත්තං, තං වීමංසිතබං.

වර වරණ. වරනි. වාරණො, වරුණො.

ගිර නිග්ගිරණො. නිග්ගිරණං පග්ගිරණං. ගිරනි, ගිරි.

එත්ථ ගිරිති පබ්බතා, යො ‘සෙලො’ තිආදිහි අනෙකෙහි නාමෙහි කථියති. සො හි සන්ධිසඬ්ඛාතෙහි පබ්බතෙහි චිත්තතා පබ්බමස්ස අත්ථිති පබ්බතො. හිමවමනාදිවසෙන ජලස්ස සාරභූතානං හෙසජ්ජාදිවත්ථුනඤ්ච ගිරණතො ගිරිති වුච්චති.

ඉමානි පනස්ස නාමානි –

පබ්බතො අවලො සෙලො, නගො ගිරි මහිධරො;
අද්දි සිලුවවයො වානි, ගිරිපණ්ණත්තියො ඉමා.

සුර ඉස්සරියදිත්තිසු. සුරනි. සුරො, අසුරො.

තත්ත සුරොති සුරනි ඊසනි දෙවිස්සරියං පාපුණානි විරොචනි වානි සුරො. සුන්දරා රා වාවා අස්සානි වා සුරො, දෙවො. දෙවාහිධානානි දිවාදිගණෙ පකාසෙස්සාම. අසුරොති දෙවො විය න සුරනි න ඊසනි න විරොචනි වානි අසුරො. සුරානං වා පටිපක්ඛො මිත්තපටිපක්ඛා අමිත්තා වියානි අසුරො, දානවො, යො “පුබ්බදෙවො” තිපි වුච්චති. තථා හි කුම්භජාතකෙ චුත්තං –

“යං වෙ පිචිත්වා පුබ්බදෙවා පමත්තා,
තිදිවා චුතා සස්සනියා සමායා;
තං තාදිසං මජ්ජම්මං නිරත්ථං,

ජානං මහාරාජ කථං පිවෙය්‍යා”ති.

සභාථාවග්ගසංවණ්ණනායං පන “න සුරං පිච්ඡිහ, න සුරං පිච්ඡිහා”ති ආහංසු, තතො පට්ඨාය අසුරා නාම ජාතා”ති වුත්තං.

ඉමානි තදභිධානානි –

අසුරො පුබ්බදෙවො ව, දානවො දෙවතාරි තු;
නාමානි අසුරානන්ති, ඉමානි නිද්දිසෙ විදු.

පාකො ඉති තු යං නාමං, එකස්ස අසුරස්ස තු;
පණ්ණත්තිතිපි එකච්චෙ, ගරවො පන අබුචුං.

කුර සද්දෙ අක්කොසෙ ව. කුරති. කුරරො, කුරරී. කුම්මො, කුම්මී.

බුර ඡෙදනෙ විලෙඛනෙ ව. බුරති. බුරො.

මුර සංවෙයනෙ. මුරති. මුරො, මොරො.

සුර අභිමත්ත සද්දෙසු. සුරති. සොරො.

සුර අග්ගගමනෙ. අග්ගගමනං නාම පධානගමනං, පඨමමෙව ගමනං වා. සුරති. සුරං, සුරී.
අවාසුරති. අවාසුරෙතං අමතස්ස ද්වාරං. අවාසුරණං ආදාය ගච්ඡති.

තත්ථ සුරන්ති රාජධානී. තථා හි “නගරං පුරං පුරී රාජධානී”ති එතෙ පට්ඨායා. “එසො ආළාරිකො පොසො, කුමාරි පුරමන්තරෙ”තිආදීසු පන ගෙහං “පුර”න්ති වුවචති. පධානතාය පුරතො පුරතො ගමනෙන ගන්තබ්බන්ති පුරං, රාජධානී වෙව ගෙහඤ්ච. අවාසුරණන්ති අවාසුරන්ති විවරන්ති ද්වාරං එතෙනානි අවාසුරණං, යං “කුඤ්චිකා”තිපි “තාළො”තිපි වුවචති. අවාසුරතීතිආදීසු අව ආඉච්චුහො උපසග්ගානි දට්ඨබ්බා.

එර එරණං. එරණං නාම ඛ්‍යාපනං ගමනං වා. සමං එරති සීතෙන. ආහාරත්ථං එරති. එරණං.

ගර උග්ගමෙ. ගරති. ගරු.

ගරුති මාතෘපිතාදයො ගාරවයුත්තපුග්ගලා. තෙ හි ගරන්ති උග්ගච්ඡන්ති උග්ගතා පාකථා භොගන්තිති ගරුති වුවචන්ති. අපිච පාසාණච්ඡත්තං විය භාරියට්ඨෙන ගරුති වුවචන්ති. ගරුසද්දො “ඉදමාසනං අනු භවං නිසිදතු, භවඤ්චි මෙ අඤ්ඤතරො ගරුන”න්ති එත්ථ මාතෘපිතූසු දිස්සති. “සනරාමරලොකගරු”න්ති එත්ථ සබ්බලොකාවරියෙ සබ්බඤ්ඤමිහි. අපිච ගරුසද්දො අඤ්ඤස්ථත්ථෙසුපි දිස්සති. සබ්බමෙතං එකතො කත්වා අනුදං වුවචති –

මාතෘපිතාවරියෙසු, දුජ්ජරෙ අලහුමිහි ව;
මහන්තෙ වුග්ගතෙ වෙච, නිජේකාදිකරෙසු ව;
තථා වණ්ණවිසෙසෙසු, ගරුසද්දො පවත්තති.

කෙච්චි පනාවරියා “ගරු ගරු”ති ව ද්විධා ගහෙත්වා භාරියවාචකත්තෙ ගරුසද්දො යීතො. ආවරියවාචකත්තෙ පන ගුරුසද්දොති වදන්ති, තං න ගහෙතබ්බං. පාළිවිසයෙ හි සබ්බෙසමිපි යථාචුත්තානං අත්ථානං වාචකත්තෙ ගරුසද්දොයෙව ඉච්ඡිතබ්බො, අකාරස්ස ආකාරභාවෙ “ගාරව”න්ති සවුද්ධිකස්ස තද්ධිතන්තපදස්ස දස්සනතො. සක්කටභාසාවිසයෙ පන ගුරුසද්දොයෙව ඉච්ඡිතබ්බො, උකාරස්ස වුද්ධිභාවෙ අඤ්ඤථා තද්ධිතන්තපදස්ස දස්සනතො.

මර පාණ්ඩාගෙ. මරනි. මත්තුං. මරිත්වා. හෙතුකත්තරි “පුරිසො පුරිසං මාරෙති, මාරයති. පුරිසො පුරිසෙන පුරිසං මාරාපෙති, මාරාපයති. පුරිසො පුරිසං මාරෙතුං මාරෙත්වා” ඉච්චාදීනි රූපානි. මච්චො. මරු. මරණං, මච්චු. මට්ටු. මාරො.

තත්ථ මත්තුන්ති මරිතුං. තථා හි අලිනසත්තුජාතකෙ “යො මත්තුමිච්ඡෙ පිතුනො පමොක්ඛා” ති පාළි දිස්සති. මච්චොති මරිතබ්බසභාවතාය “මච්චො” ති ලද්ධනාමො සත්තො. මරුති දීඝායුකොපි සමානො මරණසිලොති මරු, දෙවො. මරණන්ති චුති.

මරණං අත්තකො මච්චු, හින්දං කාලො ච මට්ටු ච;
නික්ඛෙපො චුති චෙතානි, නාමානි මරණස්ස වෙ.

මාරොති සත්තානං කුසලං මාරෙතීති මාරො, කාමදෙවො.

ඉමානිස්ස නාමානි —

මාරො නමුචි කණ්භො ච, වසවත්ති පජාපති;
පමත්තබන්ධු මද්දනො, පාපිමා දබ්බකොපි ච;
කන්දප්පො ච රතිපති, කාමො ච කුසුමායුධො.

අඤ්ඤෙ අඤ්ඤානිපි නාමානි වදන්ති, තානි සාසනානුලොමානි න භොන්තීති ඉධ න දස්සිතානි. අට්ඨකථාසු පන “මාරො, නමුචි, කණ්භො, පමත්තබන්ධු” ති චත්තාරොච නාමානි ආගතානි.

එත්ථ ච මාරොති දෙවපුත්තමාරෙන සද්ධිං පඤ්ච මාරා කිලෙසමාරො ඛන්ධමාරො අභිසම්ඛාරමාරො මච්චුමාරො දෙවපුත්තමාරොති.

ධර අචත්ථානෙ. ධරති.

භර පොසනෙ. භරති. භරිතො, භත්තා.

ථර සන්ථරණෙ. ථරති, සන්ථරති. සන්ථරණං.

දර විදාරණෙ. භූමීං දරති. කුදාලො.

දර දාහෙ. කායො දරති. දරො, දරථො.

තිර අධොගතියං. තිරති. තිරච්ඡානො, තිරච්ඡා වා.

අර ගතියං. අරති. අත්ථං, අත්ථො, උතු.

එත්ථ අත්ථං චුච්චති නිබ්බානං. තං තං සත්තකිච්චං අරති චත්තෙතීති උතු.

රකාරන්තධාතුරූපානි.

ලකාරන්තධාතු

ලා ආදානෙ. ලාති. ලානං, ගරුළො, සීභළො, රාහුළො, කුසලං, බාලො, මහල්ලකො, මහල්ලිකා.

තනු ගරුළොති ගරු ලාති ආදදාති ගණ්භාතීති ගරුළො, යො “සුපණ්ණො, දිජාධිපො, නාගාරි, කරොටි” ති ව වුවිච්චි. සීහළොති සීහං ලාති ආදදාති ගණ්භාතීති සීහළො, පුබ්බපුරිසො. තබ්බංසෙ ජාතා එතරහි සබ්බෙපි සීහළො නාම ජාතා.

රාහුළොතිආදීසු පන රාහු විය ලාති ගණ්භාතීති රාහුළො, කො සො? සික්ඛාකාමො ආයස්මා රාහුලහද්දො බුද්ධපුත්තො. තස්ස හි ජාතදිවසෙ සුද්ධොදනමහාරාජා “පුත්තස්ස මෙ තුට්ඨි නිවෙදෙට්ඨා” ති උය්‍යානෙ කීළත්තස්ස බොධිසත්තස්ස සාසනං පනිණි. බොධිසත්තො තං සුත්වා “රාහු ජාතො ඛන්ධනං ජාත” ත්ති ආහ. පුත්තස්ස හි ජායනං රාහුග්ගහො විය හොති. තණ්හාකිලිස්සනතාපාදනතො බාළ්භෙන ව සඬ්ඛිකාදිඛන්ධනෙන ඛන්ධං විය හොති මුව්චිතුං අප්පදානතොති “රාහු ජාතො ඛන්ධනං ජාත” ත්ති ආහ. රාජා “කිං මෙ පුත්තො අවවා” ති පුට්ඨිත්වා තං වචනං සුත්වා “ඉතො පටියාය මෙ නත්තා ‘රාහුළො’ ත්වෙව හොතු” ති ආහ, තතො පටියාය කුමාරො රාහුළො නාම ජාතො.

මහාපදානසුත්තට්ඨකායඤ්ඤි “රාහු ජාතො” ති එත්ථ “රාහුති රාහුග්ගහො” ති චුත්තං, තං පන “රාහුළො” ති වචනස්සත්ථං පාකට්ඨං කාතුං අධිප්පායත්ථවසෙන චුත්තං. න හි කෙවළො “රාහු” ති සද්දො “රාහුග්ගහො” ති අත්ථං වදති, අථ බො ජාතසද්දසම්ඛන්ධං ලභිත්වා වදති. තථා හි “රාහු ජාතො” ති බොධිසත්තෙන චුත්තවචනස්ස “රාහුග්ගහො ජාතො” ති අත්ථං භවති, තස්මා සුද්ධොදනමහාරාජා “මම නත්තා රාහු විය ලාතීති රාහුළොති වත්තබ්බො” ති චින්තෙත්වා “රාහුළොත්වෙව හොතු” ති ආහාති දට්ඨබ්බං.

කෙච්චි පන “රාහුළො ජාතො ඛන්ධනං ජාත” ත්ති පයන්ති, කත්ථවි පොත්ථකෙ ව ලිඛන්ති, තං න සුන්දරං, අත්ථස්ස අයුත්තීතො ටිකාය ව සද්ධිංවිරොචනො. න හි “රාහුළො” ති කුමාරස්ස නාමං පයමං උප්පන්නං, පච්ඡායෙව පන උප්පන්නං අයාකෙන දින්නත්තා, තස්මා තදා බොධිසත්තෙන “රාහුළො ජාතො” ති වත්තුං න යුජ්ජති. යථා හි අනභිසිත්තෙ අරාජිති පුග්ගලෙ “මහාරාජා” ති වොහාරො නප්පවත්තති. ටිකායඤ්ච “රාහුති රාහුග්ගහො” ති චුත්තං. අථාපි තෙසං සියා “රාහුළො ජාතො ඛන්ධනං ජාත” ත්ති පදස්ස විජ්ජමානත්තා එව ටිකායං “රාහුග්ගහො” ති භාවවසෙන ලාසද්දෙන සමානත්ථො ආදානත්ථො ගහසද්දො චුත්තොති එවම්පි නුපපජ්ජති, “රාහුලානං ජාතං ඛන්ධනං ජාත” ත්ති පායස්ස වත්තබ්බත්තා. රාහුළොති හි ඉදං පදං “සීහළො” ති පදං විය දබ්බවාචකං, න කදාචිපි භාවවාචකං, තස්මා “රාහුළො ජාතො ඛන්ධනං ජාත” ත්ති එතං එකච්චෙහි දුරොපිතං පායං අග්ගහෙත්වා “රාහු ජාතො ඛන්ධනං ජාත” ත්ති අයමෙව පායො ගහෙතබ්බො, සාරතො ව පච්චෙතබ්බො සුපරිසුද්ධෙසු අනෙකෙසු පොත්ථකෙසු දිට්ඨත්තා, පොරාණෙහි ව ගම්භීරසුබ්බමඤ්ඤාණෙහි ආචරියපචාරියෙහි පඨිතත්තා.

අයං පනෙත්ථ සාධිප්පායා අත්ථප්පකාසනා – රාහු ජාතොති බොධිසත්තො පුත්තස්ස ජාතසාසනං සුත්වා සංවෙගප්පත්තො “ඉදානි මම රාහු ජාතො” ති වදති, මුව්චිතුං අප්පදානවසෙන මම ගහණත්ථං රාහු උප්පන්නොති හි අත්ථො. ඛන්ධනං ජාතන්ති ඉමිනා “මම ඛන්ධනං ජාත” ත්ති වදති. තථා හි ටිකායං චුත්තං “රාහුති රාහුග්ගහො” ති. තත්ථ රාහුග්ගහොති ගණ්භාතීති ගහො, රාහු එව ගහො රාහුග්ගහො, මම ගාහකො රාහු ජාතොති අත්ථො. අථ වා ගහණං ගහො, රාහුතො ගහො රාහුග්ගහො, රාහුග්ගහණං මම ජාතන්ති අත්ථො. පුත්තො හි රාහුසද්දෙසො. පිතා වන්දසද්දෙසො පුත්තරාහුනා ගහිතත්තා.

එකච්චෙව පන “රාහුළොත්වෙව හොතු” ති ඉමං පදෙසං දිස්වා “රාහු ජාතො” ති චුත්තෙ ඉමිනා න සමෙති, “රාහුළො ජාතො” ති චුත්තෙයෙව පන සමෙතීති මඤ්ඤමානා එවං පායං පයන්ති ලිඛන්ති ව, තස්මා සො අනුපපරික්ඛිත්වා පඨිතො දුරොපිතො පායො න ගහෙතබ්බො, යථාචුත්තො පොරාණකො පොරාණාචරියෙහි අභිමතො පායොයෙව ආයස්මන්තෙහි ගහෙතබ්බො අත්ථස්ස යුත්තීතො, ටිකාය ව සද්ධිං අවිරොධනොති.

තත්ථ කුසලන්ති කුච්ඡිතානං පාපධම්මානං සානතො තනුකරණතො ඤාණං කුසං නාම, තෙන කුසෙන ලාභබ්බං පවත්තෙතබ්බන්ති කුසලං. බාලොති දිට්ඨධම්මිකසම්පරායිකසඬ්ඛාතෙ ද්වෙ අනත්ථෙ දෙවදත්තකොකාලිකාදයො විය ලාභි ආදදාතීති බාලො. ඉමානි පන තංනාමානි –

බාලො අවිද්වා අඤ්ඤො ව, අඤ්ඤාණි අවිචක්ඛණො;
අපණ්ඩිතො අකුසලො, දුම්මෙධො කුමති ජළො.

එළමුගො ව නිජ්ජඤ්ඤො, දුම්මෙධි අවිදු මගො;
අවිඤ්ඤු අන්ධබාලො ව, දුජ්ජඤ්ඤො ව අවිද්දසු.

මහල්ලකොති මහත්තං ලාභි ගණ්භාතීති මහල්ලකො, ජිණ්ණපුරියො. ඉමානිස්ස නාමානි –

ජිණ්ණො මහල්ලකො වුද්ධො, බුද්ධො වුඬ්ඪො ව කත්තරො;
ථෙරො වාති ඉමෙ සද්දා, ජිණ්ණපඤ්ඤත්තියො සියුං.

තථා හි –

“දුරෙ අපස්සං ථෙරොව, චක්ඛුං යාවිතුමාගතො”;
එවමාදීසු දට්ඨබ්බො, ථෙරසද්දො මහල්ලකෙ.

ඉමානි පන නාමානි ඉත්ථියා ඉත්ථිලිඬ්ඛගවසෙන වත්තබ්බානි –

ජිණ්ණා මහල්ලිකා වුද්ධි, බුද්ධි වුඬ්ඪි ව කත්තරා;
ථෙරී වාති ඉමෙ සද්දා, නාමං ජිණ්ණාය ඉත්ථියා;

දල ඵල වීසරණෙ. දලති. ඵලති. දලිතො රුක්ඛො. ඵලිතො භූමිභාගො.

අල භුසනෙ. අලති. අලඬ්ඛාරො, අලඬ්ඛකො, අලඬ්ඛකං. “සාලඬ්ඛානනායොගෙපි, සාලඬ්ඛානනාවජ්ජිතා”ති ඉමිස්සඤ්ඤි කචිතං කබ්බරවනායං අලඬ්ඛසද්දො භුසනවිසෙසං වදති. කෙචි පනෙත්ථ අල භුසනපරියාපනවාරනෙසුති ධාතුං පයන්ති, “අලති”ති ව රූපං ඉච්ඡන්ති. මයං පන අලධාතුස්ස පරියත්තිනිවාරණත්ථවාචකත්තං න ඉච්ඡාම පයොගාදස්සනතො. නිපාතභූතො පන අලංසද්දො පරියත්තිනිවාරණත්ථවාචකො දිස්සති “අලමෙතං සබ්බං. අලං මෙ තෙන රජ්ජෙනා”තිආදීසු.

මීල නිමෙලනෙ. මීලති, නිමීලති, උම්මීලති. නිමීලනං.

බිල පතිත්ථම්භෙ. බිලති.

නිල වණ්ණෙ. නිලවත්ථං.

සීල සමාධිමිහි. සීලති. සීලං, සීලනං.

එත්ථ සීලන්ති සීලනට්ඨෙන සීලං. චුත්තඤ්ඤෙන වීසුද්ධිමග්ගෙ “සීලන්ති කෙනට්ඨෙන සීලං? සීලනට්ඨෙන සීලං, කිමිදං සීලනං නාම? සමාධානං වා කායකම්මාදිතං සුසීලාවසෙන අවිජ්ජකිණ්ණතාති අත්ථො. උපධාරණං වා කුසලානං ධම්මානං පතිට්ඨානවසෙන ආධාරභාවොති අත්ථො. එතදෙව හි එත්ථ අත්ථද්වයං සද්දලක්ඛණවිදු අනුජානන්ති. අඤ්ඤෙ පන ‘සිරට්ඨො සීලට්ඨො, සීතලට්ඨො සීලට්ඨො’ති එවමාදිනා නයෙනෙත්ථ අත්ථං වණ්ණෙත්ති”ති. තත්ථ “අත්ථද්වයං සද්දලක්ඛණ විදු අනුජානන්ති”ති ඉදං “සීල සමාධිමිහි සීල උපධාරණෙ”ති ද්විගණිකස්ස සීලධාතුස්ස අත්ථෙ සන්ධාය චුත්තං. ඉමස්ස හි චුරාදිගණං පත්තස්ස උපධාරණෙ

“සිලෙති, සිලයති” ති රූපානි භවන්ති, උපධාරෙතීතිපි තෙසං අත්ථො. ඉධ පන භූවාදිගණිකත්තා සමාධානත්ථෙ “සිලති” ති රූපං භවති, සමාධියතීති තස්ස අත්ථො. පුනපි එත්ථ සොතුනං සුඛග්ගහණත්ථං නිබ්බවනානි වුච්චන්තෙ. සිලති සමාධියති කායකම්මාදීනං සුසිල්යවසෙන න විජ්ජකිරතීති සිලං. අථ වා සිලන්ති සමාදහන්ති චිත්තං එතෙනානි සිලං. ඉමානි භූවාදිගණිකවසෙන නිබ්බවනානි. චුරාදිගණිකවසෙන පන සිලෙති කුසලෙ ධම්මෙ උපධාරෙති පතිට්ඨාභාවෙන භූසො ධාරෙතීති සිලං. සිලෙන්ති වා එතෙන කුසලෙ ධම්මෙ උපධාරෙන්ති භූසො ධාරෙන්ති සාධවොති සිලන්ති නිබ්බවනානි.

කිල බන්ධෙ. කිලති. කිලං.

කුල ආවරණෙ. කුලති. කුලං. වහෙ රුක්ඛෙ පකුලපේ. කුලං බන්ධති. නදිකුලෙ වසාමහං. කුලති ආවරති උදකං ඛනි නික්ඛම්තුං න දෙතීති කුලං.

සුල රූපායං. සුලති. සුලං. කණ්ණසුලං න ජනෙති.

තුල නික්කරිසෙ. නික්කරිසං නාම කරිසමත්තෙනපි අමිනෙතබ්බතො ලහුභාවොයෙව. තුලති. තුලං භට්ඨංව මාලුතො.

සුල සඨසාතෙ. පුලති. පඤ්චපුලි.

මූල පතිට්ඨායං මූලති. මූලං. මූලසද්දො “මූලානි උද්ධරෙය්‍ය අන්තමසො උස්සිරනාළිමත්තානිපි” තිආදීසු මූලමූලෙ දිස්සති. “ලොභො අකුසලමූල” තිත්ආදීසු අසාධාරණහෙතුමිහි. “යාවමජ්ඣන්හිකෙ කාලෙ ඡායා ඵරති, නිවාතෙ පණ්ණානි පතන්ති, එත්තාවතා රුක්ඛමූල” තිත්ආදීසු සමීපෙ. අත්‍රිදං වුච්චති –

මූලමූලෙ මූලසද්දො, පදිස්සති තථෙව ව;
අසාධාරණහෙතුමිහි, සමීපමිහි ව වත්තති.

ඵල නිබ්බත්තියං. රුක්ඛො ඵලති. රුක්ඛඵලානි භුඤ්ජන්තා. මහජ්ඵලං මහානිසංසං. සොතාපත්තිඵලං. තත්ථ ඵලන්ති මහානිබ්බත්තිකං.

ඵල හෙදෙ. ඵලති. මුද්ධා තෙ ඵලතු සත්තධා. පාදා ඵලිංසු. තත්ථ ඵලතුති හජ්ජිතු.

ඵල අබ්‍යත්තසද්දෙ. අසනී ඵලති. ද්වෙමෙ භික්ඛවෙ අසනියා ඵලන්තියා න සත්තසන්ති. ඵලන්තියාති සද්දං කරොන්තියා.

චුල්ල භාවකරණෙ. භාවකරණං විලාසකරණං. චුල්ලති.

චුල්ල විකසනහෙදෙසු. චුල්ලති. චුල්ලං. චුල්ලිතො කිංසුකො. සුචුල්ලිතමරවින්දවනං.

අසිතිහත්ථමුඛබ්බෙධො, දීපඛිකරො මහාමුනි;
සොහනි දීපරුක්ඛොව, සාලරාජාව චුල්ලිතො.

බණ්ඩචුල්ලපටිසඬ්ඨරණං.

විල්ල සෙඨිල්ලෙ. සිඨිලභාවො සෙඨිල්ලං. විල්ලති.

වෙලු වෙලු කෙලු බෙලු පෙලු බෙලු සෙලු සල තිල ගතියං. වෙලති. වෙලති. කෙලති. බෙලති. පෙලති. බෙලති. සෙලති. සලති. තිලති. වෙලං, බෙලකො. එත්ථ වෙලන්ති වත්ථං. පෙලකොති සසො.

බල වලනෙ. බලති. බලො. බලොති දුප්පතො අසාධු අසප්පුරිසො පාපජනො.

බල සඤ්චිනනෙ. බලති. බලං. බලන්ති විහිට්ඨපනොකාසභුතං භූමිමණ්ඩලං. තඤ්චි බලන්ති සඤ්චිනන්ති රාසිං කරොන්ති එත්ථ ධඤ්ඤාතීති බලන්ති වුච්චති. “බලං සාලං පසුං බෙත්තං, ගන්නා වස්ස අභික්ඛණ්”න්ති පයොගො.

ගිල අප්ඤ්ඤාභරණෙ. ගිලති. ගිලමක්ඛං පුරිසො න බුජ්ඣති.

ගල අදනෙ. ගලති. ගලො. ගලන්ති අදන්ති අප්ඤ්ඤාභරන්ති එතෙනාති ගලො. ගලොති ගිවා වුච්චති.

සල සල්ල ආසුගතියං. ආසුගති සිසගමනං. සලති. සල්ලති. සල්ලං. එත්ථ ව “සල්ලං උසු සරො සල්ලො කණ්ඩො තෙජනො”ති පරියායා එතෙ.

බොල ගතිපට්ඨානෙ. බොලති.

ගිලෙ පීතික්ඛයෙ. ගිලායති. ගිලානො, ගෙලඤ්ඤං. ගිලානොති අකල්ලකො. විනයෙපි හි වුත්තං “නාහං අකල්ලකො”ති. අට්ඨකථායඤ්ච “නාහං අකල්ලකොති නාහං ගිලානො”ති වුත්තං.

මිලෙ ගත්තවිනාමෙ. මිලායති. මිලායනො, මිලායන්තො, මිලායමානො.

කෙලෙ මමායනෙ. මමායනං තණ්හාදිට්ඨිවසෙන “මම ඉද්”න්ති ගහණං. කෙලායති. ත්වං කං කෙලායති.

සල වලනෙ සංවරණෙ ව, වල වල්ල වලනෙ ව. සංවරණාපෙක්ඛායං චකාරො. සලති. කුසලං. වලති. වල්ලති. වල්ලුරො.

තත්ථ කුසලන්ති කුච්ඡිතෙ පාපධම්මෙ සලයති වලයති කම්පෙති විද්ධංසෙතීති කුසලං. කුච්ඡිතං අපායද්වාරං සලන්ති සංවරන්ති පිදහන්ති සාධවො එතෙනාති කුසලං. වල්ලන්ති සංවරන්ති රක්ඛන්ති ඉතො කාකසෙනාදයො සත්තෙ අබාදනත්ථායාති වල්ලුරො.

මල මල්ල ධාරණෙ. මලති. මලං. මල්ලති. මල්ලො.

හල හල්ල පරිභාසනහිංසාදානෙසු. හලති. හල්ලති.

කල සඬ්ඛ්‍යානෙ. කලති. කලා, කාලො.

එත්ථ කලාති සොළසභාගාදිභාගො. කාලොති “එත්තකො අත්තකන්තො”තිආදිනා කලිතබ්බො සඬ්ඛාතබ්බොති කාලො, පුබ්බණ්හාදිසමයො.

කල්ල අසද්දෙ. අසද්දො. නිස්සද්දො. කල්ලති.

ජල දිත්තියං. ජලති. ජලං, ජලන්තො, පජ්ජලන්තො, ජලමානො.

කො එති සිරියා ජලං. ජලංව යසසා අට්ඨා, දෙවදත්තොති මෙ සුතං. සද්ධම්මපජ්ජොනො ජලිතො.

හුල වලනෙ. හුලති. හලො. හලොති ථාලො, සො හි හොලෙති භූමිං භින්දන්තො මත්තිකඛණ්ඩං වාලෙතීති “හලො”ති වුච්චති උකාරස්ස අකාරං කත්වා.

වල කම්පන. වලනි. වලිතො, අවලො. මහන්තො භූමිවාලො. වලනං, වාලො.

ජල ධඤ්ඤෙ. ජලනි. ජලං.

වල චූල වෙලම්බෙ. ටලනි. චූලනි.

ථල යානෙ. ථලනි. ථලො. ථලොති නිරුද්ධකප්පදෙසො. පබ්බජ්ජානිබ්බානෙසුපි තංසදිසත්තා තබ්බොභාරො. යථා හි ලොකෙ උදකොසෙන අනොත්ථරණට්ඨානං “ථලො”ති වුච්චති, එවං කිලෙසොසෙන අනොත්ථරණියත්තා පබ්බජ්ජා නිබ්බානඤ්ච “ථලො”ති වුච්චති, “තිණ්ණො පාරභිගතො ථලෙ තිට්ඨති බ්‍රාහ්මණො”ති හි වුත්තං.

ඵල විලෙඛනෙ. ඵලනි භූමිං විලෙඛති හින්දනිති ඵාලො.

නල ගන්ථෙ. නලනි.

බල පාණනෙ. ඉහ පාණනං ජීවනං සසනඤ්ච. බලනි. බලං, බාලො.

එත්ථ බලන්ති ජීවිතං කප්පෙන්ති එතෙනාති බලං, කායබලභොගබලාදිකං බලං. අථ වා බලන්ති සම්මාජීවනං ජීවන්ති එතෙනාති බලං, සද්ධාදිකං බලං. ආගම්ට්ඨකථායං පන “අස්සද්ධියෙ න කම්පනීති සද්ධාබල”න්තිආදි වුත්තං, තං දළ්භට්ඨෙත බලන්ති වත්තබ්බානං සද්ධාදීනං අකම්පනභාවදස්සනත්ථං වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. අථ වා ධාතුනං අත්ථානිසයයොගතො අස්සද්ධියාදීනං අභිභවනෙන සද්ධාදිබලානං අභිභවනත්ථොපි ගහෙනබ්බො “අබලා නං බලියන්ති”ති එත්ථ විය. බාලොති බලනි අස්සසති වෙච පස්සසති වාති බාලො, අස්සසිතපස්සසිතමත්තෙන ජීවති, න සෙට්ඨෙත පඤ්ඤාජීවිතෙනාති වුත්තං හොති. තථා හි අට්ඨකථායං වුත්තං “බලන්තිති බාලා, අස්සසිතපස්සසිතමත්තෙන ජීවන්ති, න පඤ්ඤාජීවිතෙනාති අත්ථො”ති. පඤ්ඤාජීවිතොයෙච හි ජීවිතං සෙට්ඨං නාම. තෙනාහ භගවා “පඤ්ඤාජීවං ජීවිතමාහු සෙට්ඨ”න්ති.

පුල මහත්තෙ. පුලනි. විපුලං.

කුල සඨිබානෙ බන්ධුම්භි ව. කොලනි. කුලං, කොලො.

සල ගමනෙ. සලනි.

කිල පීතිය කිළුනෙසු. පිතස්ස භාවො පීතියං යථා දක්ඛියං. කිළුනං කිළායෙච. කිලනි.

ඉල කම්පනෙ. ඉලනි. ඵලං, ඵලා. එත්ථ ඵලං වුච්චති දොසො. කෙනට්ඨෙත? කම්පනට්ඨෙත. දොසොති වෙන්ථ අගුණො වෙදිතබ්බො, න පටිසො. “නෙලඬිගො සෙනපච්ඡාදො”ති ඉදමෙන්ථ නිදස්සනං.

අපිච ඵලං වුච්චති උදකං. තථා හි “ඵලම්බුජං කණ්ටකිං වාරිජං යථා”ති ඉමිස්සා පාළියා අත්ථං නිද්දිසන්තො ආයස්මා සාරිපුත්තො “ඵලං වුච්චති උදක”න්ති ආහ. ඵලාති ලාලා වුච්චති “ඵලමුගො”ති එත්ථ විය. අපිච ඵලාති බෙළො වුච්චති “සුත්ථා නෙලපතිං වාවං, වාළා පන්ථා අපක්කමු”න්ති එත්ථ විය. එත්ථ නෙලපතිං වාවන්ති බෙළබින්නදුනිපාතවිරහිතං වචනන්ති අත්ථො. ලාලාබෙළවාචකස්ස තු ඵලාසද්දස්ස අඤ්ඤං පවත්තිනිමිත්තං පරියෙසිතබ්බං. අනෙකප්පවත්තිනිමිත්තා හි සද්දා. කිං වා අඤ්ඤෙන පවත්තිනිමිත්තෙන, ඉල කම්පනෙති එවං වුත්තං කම්පනං එව ලාලාබෙළවාචකස්ස ඵලාසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං, තස්මා ඉලන්ති පීගුච්ඡිතබ්බභාවෙන කම්පෙන්ති හදයවලනං පාපුණන්ති ජනා එත්ථාති ඵලාති අත්ථො ගහෙනබ්බො. සමානපවත්තිනිමිත්තායෙච හි සද්දා ලොකසඬිකෙතවසෙන නානාපදත්ථවාචකාපි භවන්ති. තං යථා? හිනොති ගච්ඡතිති හෙතු, සප්පති ගච්ඡතිති සප්පො, ගච්ඡතිති ගොති. තථා

අසමානස්‍යවත්තිනිමිත්තයෙව සමානපදත්ථවාචකාපි භවන්ති. තං යථා? රඤ්චනීති රාජා, භූමීං පාලෙතීති භූමීපාලො, නරෙ ඉන්ද්‍රීයීති නරින්දොති. එස නයො සබ්බත්ථාපි විභාවෙනබ්බො.

ඉල ගතියං. ඉලති.

හීල භාවකරණෙ. හෙලති.

සීල උඤ්ජෙ. සීලති.

තිල සිනෙහනෙ. තිලති. තිලං, තෙලං, තිලො.

වීල වසනෙ. වීලති.

වල වීලාසනෙ. වලති.

පිල ගහණෙ. පිලති.

මීල සිනෙහනෙ. මීලති.

ඵල සඤ්චලෙ ඵරණෙ ච. ඵලති.

ලකාරත්තධාතුරූපාති.

චකාරත්තධාතු

වා ගතිගන්ධනෙසු. වාති. වානො.

වී පජනකන්ති අසනබාදන ගතීසු. පජනං වලනං. කන්ති අභිරූචි. අසනං භත්තපරිභොගො. බාදනං පූවාදිභක්ඛනං. ගති ගමනං. වෙති.

වෙ තත්තසන්තානෙ. වායති. තත්තවායො.

වෙ සොසනෙ. වායති.

ධිවු ඛිවු නිදස්සනෙ. ධෙවති. ඛෙවති.

ථිවු දිත්තියං. ථෙවති. මධුමධුකා ථෙවන්ති.

ජීව පාණධාරණෙ. ජීවති. ජීවිතං, ජීවො, ජීවිකා. අත්ථි නො ජීවිකා දෙව, සා ච යාදිසකිදිසා. ජීවිතං කප්පෙති.

පිව මිව තිව නිව ථූලියෙ. පිවති. පිවරො. මිවති. තිවති. නිවති.

එත්ථ ච පිවරොති කච්ඡපො, යො කොචි වා ථූලසරීරො. තථා හි “පිවරො කච්ඡපෙ ථූලෙ”ති පුබ්බාවරියෙහි වුත්තං.

අව පාලනෙ. අවති. බුද්ධො මම අවතං.

භව ගතියං. සවති.

කව වණ්ණෙ. කවති.

බිචු මදෙ. බිවති.

බොචු බොවනෙ. බොවති.

දෙචු දෙව දෙවනෙ. දෙවති ආදෙවති, පරිදෙවති, ආදෙවො, පරිදෙවො, ආදෙවනා, පරිදෙවනා, ආදෙවිතත්තං, පරිදෙවිතත්තං.

සෙචු කෙචු බෙචු ගෙචු ගිලෙචු මෙචු මීලෙචු සෙවනෙ. සෙවති. කෙවති. බෙවති. ගෙවති. ගිලෙවති. මෙවති මීලෙවති.

දෙචු ජ්ඤතගතිසං. ජ්ඤතගති පරිජ්ඤතගමනං. දෙවති.

ධාතු ගතිසුද්ධියං. ධාවති, විධාවති. ආධාවති, පරිධාවති. ධාවකො.

චිචු ආදානසංවරෙසු. චිවති.

චෙචි චෙතනාතුලො. චෙවති.

වකාරන්තධාතුරූපානි.

සකාරන්තධාතු

සා පාකෙ. සාති.

සි සෙවායං. සෙවති. සෙවනා, සෙවකො, සෙවිතො, සිවො, සිවං.

නිභියති පුරිසො නිභිතසෙචි,
න ව භායෙථ කදාචි තුලාසෙචි;
සෙට්ඨමුපගමං උදෙති බිජ්ජං,
තස්මා අත්තනො උත්තරිතරං භජෙථ;

සි ගතිබුද්ධිසු. සෙති, අතිසෙති. අතිසිතුං, අතිසිත්වා, සෙතු.

සි සයෙ. සයො සුපනං. සෙති. සයති. සෙනං. සයනං.

සු ගතියං. සවති. පසවති. පසුතො, සුතො.

එත්ථ සුතොති දුතො, “චිත්තිඤ්ඤි මං චිත්තෙති සුත දිස්වා”ති “දෙවසුතො ව මාතලී”ති ව ඉමානි තත්ථ පයොගානි.

සු සවනෙ. සවනං සන්දනං. සවති. ආසවො.

සු පසවෙ. පසවො ජනනං. සවති, පසවති. සුත්තං.

එත්ථ පන සුත්තන්ති අත්ථෙ සවති ජනෙතිති සුත්තං, තෙපිටකං බුද්ධවචනං, තදඤ්ඤම්පි වා හත්ථිසුත්තාදි සුත්තං.

සු පාණගබ්භවීමොවනෙසු. සුති. පසුති. පසුතො.

සු පෙරණෙ. සුති.

සෙ බයෙ. සියති. එකාරස්සියාදෙසො.

සෙ පාකෙ. සෙති.

සෙ ගතියං. සෙති. සෙතු.

හිංස හිංසායං. හිංසති. හිංසකො, හිංසනා, හිංසා.

ඉස්ස ඉස්සායං. ඉස්සති. පුරිසපරක්කමස්ස දෙවා න ඉස්සන්ති. ඉස්සා, ඉස්සායනා.

නමස්ස වන්දනානතියං. වන්දනානති නාම වන්දනාසඬ්ඛාතං නමනං, සකම්මකොයෙවායං ධාතු, න නමුධාතු විය සකම්මකො වෙව අකම්මකො ව. නමස්සති.

සුස සද්දෙ. සුසති, සොසති. පටිසොසො, නිග්ගොසො, වට්ඨොසො.

වුස පානෙ. වුසති.

පුස බුද්ධියං. පුසති. පොසො. සම්පිළෙ මම පොසනං. පොසනන්ති වඩ්ඪනං.

මුස ථෙය්‍යා. ථෙතනං ථෙය්‍යං වොරිකා. මුසති. දුද්දික්ඛො චක්ඛුමුසනො. මුසලො.

පුස පසවෙ. පුසති.

වාසි භුස අලඬිකාරෙ. වාසති. භුසති, විභුසති. භුසනං, විභුසනං.

උස රුජායං. උසති.

ඉස උච්ඡෙ. එසති. ඉසි.

එත්ථ පන සිලාදයො ගුණෙ එසන්තීති ඉසයො, බුද්ධාදයො අරියා තාපසපබ්බජ්ජාය ව පබ්බජිතා නරා. “ඉසි තාපසො ජට්ටො ජට් ජට්ඨාරො”ති එතෙ තාපසපරියායා.

කස විලෙබ්බෙන. කසති, කස්සති. කස්සකො, ආකාසො.

එත්ථ කස්සකොති කසිකාරකො. ආකාසොති නහං. තඤ්ඞි න කස්සතීති ආකාසො. කසිතුං විලෙබ්බිතුං න සක්කාති අත්ථො. ඉමානි තදභිධානානි –

ආකාසො අම්බරං අබ්භං, අන්තලික්ඛ’මසං නහං;
වෙහාසො ගගනං දෙවො, ඛ’මාදිවිච්ඡොපි ව.

තාරාපථො ව නක්ඛත්ත-පථො රවිපථොපි ව;
වෙහායසං වායුපථො, අපථො අනිලඤ්ජසං.

කස සිස ජස කුස වස මස දිස ජුස යුස හිංසත්ථා. කසති. සිසති. ජසති. කුසති. වසති. මසති.
මසකො. ඔමසති, ඔමසවාදො. දිසති. ජුසති. යුසති.

තත්ථ ඔමසතීති විජ්ඣති. ඔමසවාදොති පරෙසං සුවියා විය විජ්ඣනවාදො. මසකොති මකසො.

හස්ස හස්සනෙ. හස්සන්ති කථනං වුවචති “ආවාසො ගොවරො හස්සං. හස්සකාරක”න්තිආදීසු විය. හස්සති. හට්ඨං. හට්ඨන්ති භාසිතං, වචනන්ති අත්ථො. එත්ථ පන –

“සුභාසිතා අත්ථවතී, ගාථායො තෙ මහාමුනි;
නිජ්ඣත්තොම්හි සුභට්ඨෙත, ත්වඤ්ච මෙ සරණං භවා”ති

පාළි නිදස්සනං. තත්ථ නිජ්ඣත්තොති නිජ්ඣාපිතො ධම්මොපපඤ්ඤාය පඤ්ඤන්තිගතො අමිහි. සුභට්ඨෙතාති සුභාසිතෙන.

ජිසු නිසු විසු මිසු වස්ස සෙවනෙ. ජෙසති. නෙසති. වෙසති. මෙසති. දෙවො වස්සති.

මරිසු සහනෙ ව. වකාරො සෙවනාපෙක්ඛකො. මරිසති.

පුස පොසනෙ. පොසති. පොසො. කම්මචිත්තඋතුආභිආරෙහි පොසියතීති පොසො. “අඤ්ඤෙපි දෙවො පොසෙති”ති දස්සනතො පන චුරාදිගණෙපි ඉමං ධාතුං වක්ඛාම.

පිසු සිලිසු පුසු පලුසු උසු උපදාහෙ. පෙසති. සිලෙසති. සිලෙසො. පොසති. පලොසති. ඔසති. උසු.

සසු සංහරිසෙ. සංහරිසො සඬ්ඝට්ඨනං. සස්සති.

හසු ආලිඬිගෙ. ආලිඬිගො උපගුහනං. හස්සති.

හස හසනෙ. හසති. අස්සා හසන්ති, ආජානියා හසන්ති, පහසති, උහසති. කාරිතෙ “භාසෙති”ඉච්චාදි, උහසියමානො, භාසො, පහාසො, හසනං, පහසනං, හසිතං. භකාරලොපෙන මන්දහසනං “සිත”න්ති වුවචති “සිතං පාත්වාකාසී”තිආදීසු.

තත්ථ උහසතීති අවහසති. උදසියමානොති අවහසියමානො. තත්ත්වං පාළි “ඉධ භික්ඛුං අරඤ්ඤගතං වා රුක්ඛමුලගතං වා සුඤ්ඤාගාරගතං වා මාතුගාමො උපසඬ්ඝමීත්වා උහසති” ඉති ව “සො මාතුගාමෙත උහසියමානො” ඉති ව. භාසොති හසනං වා සොමනස්සං වා “භාසො මෙ උපපජ්ජට්ඨා”තිආදීසු විය.

තුස හස හිස රස සද්දෙ. තුසති, හසති, හිසති, රසති, රසිතං. අත්‍රායං පාළි “භෙරියො සබ්බා වජ්ජන්තු, විණා සබ්බා රසන්තු තා” ඉති.

රස අස්සාදනෙ. රසති. රසො.

රස අස්සාදසිනෙහෙසු. රසති. රසො.

රස භානියං. රසති. රසනං, රසො.

අත්‍රායං පාළි –

“නභෙව ඨිත නා’සිතං, න සයානං න පද්ධගුං;
යාව ඛ්‍යාති නිමිසති, තත්‍රාපි රසතිබ්බයො”ති.

තත්ථ රසතිබ්බයොති සො සො වයො රසති පරිභායති, න වඬ්ඨතීති අත්ථො.

ලස සිලෙසනකීළනෙසු. ලසනි. ලාසො. ලසි ව තෙ නිප්පලිතා. ලසි වුවවති මත්ථලුඬිගං.
නිප්පලිතානි නික්ඛන්තා.

නිස සමාධිමිනි. සමාධි සමාධානං චිත්තෙකග්ගතා. නෙසනි.

මිස මස සද්දෙ රොසෙ ව. මෙසනි. මසනි. මෙසො. මසකො.

පිසි පෙසු ගතියං. පිසනි. පෙසනි.

සසු හිංසායං. සසනි. සත්ථං. සත්ථං වුවවති අසි.

සංස ථුතියඤ්ච. චකාරො හිංසාපෙක්ඛාය. සංසනි, පසංසනි. පසංසා, පසංසනා. පසත්ථො භගවා.
පසංසමානො, පසංසිනො, පසංසකො, පසංසිතබ්බො, පසංසනියො, පාසංසො, පසංසිත්වා ඉච්චාදිනි.

දිස පෙක්ඛනෙ. එනිස්සා පන නානාරූපානි භවන්ති – “දිස්සති පදිස්සති” ඉච්චාදි අකම්මකං.
“පස්සති දක්ඛති” ඉච්චාදි සකම්මකං.

දිස්සතු, පස්සතු, දක්ඛතු. දිස්සෙය්‍ය, පස්සෙය්‍ය, දක්ඛෙය්‍ය. දිස්සෙ, පස්සෙ, දක්ඛෙ. දිස්ස, පස්ස,
දක්ඛ. අදිස්සා, අපස්සා. අද්දා සිදන්තරෙ නගෙ. අද්දක්ඛා, අද්දක්ඛුං, අදස්සුං. අදස්සි, අපස්සි, අදක්ඛි.

දස්සිස්සති, පස්සිස්සති, දක්ඛිස්සති. අදස්සිස්සා, අපස්සිස්සා, දක්ඛිස්සා. එවං
චත්තමානපඤ්චමියාදිවසෙන චිත්ථාරොතබ්බානි. කාරිතෙ “දස්සෙති දස්සයති” ති රූපානි. කම්මෙ
“පස්සියති” ඉච්චාදිනි.

දිසා. පස්සො. පස්සං. පස්සිතා. දස්සෙතා. දස්සනං. විපස්සනා, ඤාණදස්සනන්ති නාමිකපදානි.
තදත්ථෙ පන තුමත්ථෙ ව “දක්ඛිතායෙ” ති රූපං. “ආගතාමිහ ඉමං ධම්මසමයං, දක්ඛිතායෙ
අපරාජිතසඬ්ඨි” න්ති හි පාළි. ඉමස්මිං පන පාළිප්පදෙසෙ “දක්ඛිතායෙ” ති ඉදං තදත්ථෙ තුමත්ථෙ වා
චතුත්ථියා රූපං. තථා හි දක්ඛිතායෙති ඉමස්ස දස්සනත්ථායානි වා පස්සිතුන්ති වා අත්ථො
යොපෙතබ්බො. දිසානිආදීසු පන පුරත්ථිමාදිහෙදාපි දිසානි වුවවති. යථාහ –

“දිසා චතස්සො විදිසා චතස්සො,
උද්ධං අධො දස දිසතා ඉමායො;
කතමං දිසං තිට්ඨති නාගරාජා,
යමද්දසා සුපිනෙ ඡබ්බිසාණ” න්ති.

මාතෘපිතාදයොපි. යථාහ –

“මාතෘපිතා දිසා පුබ්බා, ආචරියා දක්ඛිණා දිසා;
පුත්තදාරා දිසා පච්ඡා, මිත්තාමච්චා ව උත්තරා;

දාසකම්මකරා හෙට්ඨා, උද්ධං සමණබ්‍රාහ්මණා;
එතා දිසා නමස්සෙය්‍ය, අලමත්තො කුලෙ ගිහී” ති;

පච්චයදායකාපි. යථාහ – “අගාරිනො අන්තදපානචත්ථදා, අච්ඡායිකා නම්පි දිසං වදන්ති” ති.

නිබ්බානම්පි. යථාහ –

“එතාදිසා පරමා සෙතකෙතු,
යං පත්වා නිද්දුක්ඛා සුබ්බො භවන්ති” ති;

එවං දිසාසද්දෙන වුවිවමානං අත්ථරූපං ඤාතවා ඉදානිස්ස නිබ්බවනමෙවං දට්ඨබ්බං. දිස්සති වන්දාවට්ටනාදිවසෙන “අයං පුරිමා අයං පච්ඡිමා” තිආදිනා නානප්පකාරතො පඤ්ඤායතිති දිසා, පුරත්ථිමදිසාදයො. තථා “ඉමෙ අම්භාකං ගරුට්ඨාන” තිආදිනා පස්සිතබ්බාති දිසා, මාතාපිතාදයො. දිස්සන්ති සකාය පුඤ්ඤක්‍රියාය ඉමෙ දායකාති පඤ්ඤායන්තිති දිසා, පච්චයදායකා. දිස්සති උප්පාදවයාභාවෙන නිව්වධම්මත්තා සබ්බකාලම්පි ච්ඡ්ඡතිති දිසා, නිබ්බානං. පස්සොති කාරණාකාරණං පස්සතිති පස්සො. එවං පස්සතිති පස්සං. අත්‍රායං පාළි –

“පස්සති පස්සො පස්සන්තං, අපස්සන්තම්පි පස්සති;
අපස්සන්තො අපස්සන්තං, පස්සන්තම්පි න පස්සති” ති.

පස්සතිති පස්සිතා. දස්සෙතිති දස්සිතා. දස්සනන්ති දස්සනක්‍රියා. අපිච දස්සනන්ති වක්ඛවිඤ්ඤාණං. තඤ්භි රූපාරම්මණං පස්සතිති දස්සනන්ති වුවිච්ඡි. තථා “දස්සනෙන පභාතබ්බා ධම්මා” ති වචනතො දස්සනං නාම සොතාපත්තිමග්ගො. කස්මා සොතාපත්තිමග්ගො දස්සනං? පඨමං නිබ්බානදස්සනතො. නනු ගොත්‍රභූ පඨමතරං පස්සතිති? නො න පස්සති, දිස්වා කත්තබ්බකිච්චං පන න කරොති සංයොජනානං අප්පභානතො, තස්මා “පස්සති” ති න වත්තබ්බො. යත්ථ කත්ථවි රාජානං දිස්වාපි පණ්ණාකාරං දත්වා කිච්චනිප්පත්තියා අදිට්ඨත්තා අප්පාපි රාජානං න පස්සාමිති වදන්තො ගාමවාසී නිදස්සනං.

විපස්සනාති අනිච්චාදිවසෙන ඛන්ධානං විපස්සනකං ඤාණං. ඤාණදස්සනන්ති දිබ්බවක්ඛුපි විපස්සනාපි මග්ගොපි ඵලම්පි පච්චවෙක්ඛණඤාණම්පි සබ්බඤ්ඤාඤාණම්පි වුවිච්ඡි. “අප්පමත්තො සමානො ඤාණදස්සනං ආරාධෙති” ති එත්ථ හි දිබ්බවක්ඛු ඤාණදස්සනං නාම. “ඤාණදස්සනාය චිත්තං අභිනිහරති අභිනින්නාමෙති” ති එත්ථ විපස්සනාඤාණං. “අභබ්බා තෙ ඤාණදස්සනාය අනුත්තරාය සම්බොධායා” ති එත්ථ මග්ගො, “අයමඤ්ඤො උත්තරිමනුස්සධම්මො අලමරියඤාණදස්සනවිසෙසො අධිගතො ඵාසුචිභාරො” ති එත්ථ ඵලඤාණං. “ඤාණඤ්ච පන මෙ දස්සනං උදපාදි, අකුප්පා මෙ වෙතොවිමුත්ති, අයමන්තිමා ජාති, නත්ථි දානි පුතබ්බවො” ති එත්ථ පච්චවෙක්ඛණඤාණං. “ඤාණඤ්ච පන මෙ දස්සනං උදපාදි සත්තාභකාලඤ්ඤාතො ආලාරො කාලාමො” ති එත්ථ සබ්බඤ්ඤාඤාණං. එත්ථෙතං භවති –

“දිබ්බවක්ඛුපි මග්ගොපි, ඵලඤ්චාපි විපස්සනා;
පච්චවෙක්ඛණඤාණම්පි, ඤාණං සබ්බඤ්ඤාතාපි ව;
ඤාණදස්සනසද්දෙන, ඉමෙ අත්ථා පවුච්චරෙ” ති.

දංස දංසනෙ. දංසති, විදංසති. දන්තො. කාරිතෙ ආලොකං විදංසෙති.

එස බුද්ධියං. එසති.

සංස කට්ඨනෙ. සංසති. යො මෙ සංසෙ මහානාගං.

කිලිස බාධනෙ. කිලිසති. කිලෙසො.

එත්ථ බාධනට්ඨෙන රාගාදයොපි “කිලෙසා” ති වුවිච්ඡති දුක්ඛම්පි. එතෙසු දුක්ඛවසෙන –

“ඉදඤ්ච පච්චයං ලද්ධා, පුබ්බෙ කිලෙසමත්තතො;
ආනන්දියං විචරිංසු, රමණියෙ ගිරිබ්බජෙ” ති

පයොගො වෙදිතබ්බො. දිවාදිගණං පන පත්තස්ස “කිලිස්සති” ති රූපං.

වස සිනෙහනෙ. වසති. වසා.

එත්ථ ව වසා නාම විලිනසිනෙහො. සා වණ්ණතො නාළිකෙරතෙලවණ්ණා. ආවාමෙ ආසිත්තතෙලවණ්ණාතිපි වත්තුං වට්ටති.

ඊස හිංසාගතිදස්සනෙසු. ඊසති. ඊසො.

භාසඛ්‍යත්තායං වාචායං. භාසති. භාසා, භාසිතං, භාතා. පරිභාසති. පරිභාසා, පරිභාසකො.

තත්‍ර භාසන්ති අත්ථං එතායාති භාසා, මාගධභාසාදි. භාසිතන්ති වචනං. වචනත්ථො හි භාසිතසද්දො නිව්චං නපුංසකලිඛිගො දට්ඨබ්බො. යථා “සුත්වා ලුද්දස්ස භාසිත”න්ති. වාච්චලිඛිගො පන භාසිතසද්දො තිලිඛිගො දට්ඨබ්බො. යථා “භාසිතො ධම්මො, භාසිතං චතුසච්චං, භාසිතා වාචා”ති. පුබ්බෙ භාසතිති භාතා, ජෙට්ඨභාතාති වුත්තං හොති. සො හි පුබ්බෙ ජාතත්තා එවං වත්තුංලහති. කිඤ්චාපි භාතුසද්දො “භාතිකසතං, සත්තභාතරො. භාතරං කෙන දොසෙන, දුජ්ජාසි දකරක්ඛිනො”තිආදීසු ජෙට්ඨකතිට්ඨභාතුසු වත්තති, තථාපි යෙභුයොන ජෙට්ඨකෙ නිරුට්ඨො, “භාතා”ති හි වුත්තෙ ජෙට්ඨභාතාති විඤ්ඤායති, තස්මා කත්ථවි යානෙ “කතිට්ඨභාතා”ති විසෙසෙත්වා වුත්තං.

නත්‍ර ව හො කත්ථවි “ජෙට්ඨභාතා”ති විසෙසෙත්වා වුත්තන්ති? සච්චං, තං පන භාතාසද්දස්ස කතිට්ඨෙපි වත්තනතො පාකට්ඨකරණත්ථං “ජෙට්ඨභාතා”ති වුත්තං. යථා හි හරිණෙසු වත්තමානස්ස මිගසද්දස්ස කදාචි අවසෙසචතුප්පදෙසුපි වත්තනතො “හරිණමිගො”ති විසෙසෙත්වා වාචං භාසන්ති, එවං සම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. යථා ව ගොහත්ථිමහිංසඅච්ඡසුකරසසබ්බොරාදීසු සාමඤ්ඤවසෙන මිගසද්දෙ වත්තමානෙපි “මිගචම්මං මිගමංස”න්ති ආගතට්ඨානෙ “හරිණස්සා”ති විසෙසනසද්දං විනාපි “හරිණමිගචම්මං හරිණමිගමංස”න්ති විසෙසත්ථාධිගමො හොති, එත්ථ න ගොහත්ථිආදීනං චම්මං වා මංසං වා විඤ්ඤායති. තථා “මිගමංසං බාදන්ති”ති වචනස්ස ගොහත්ථිආදීනං මංසං බාදන්තිති අත්ථො න සම්භවති, එවමෙව කත්ථවි විනාපි ජෙට්ඨකඉති විසෙසනසද්දං “භාතා”ති වුත්තෙයෙව “ජෙට්ඨකභාතා”ති අත්ථො විඤ්ඤායතිති. නත්‍ර ව හො “මිගචම්මං, මිගමංස”න්ති එත්ථ චම්මමංසසද්දෙහෙව විසෙසත්ථාධිගමො හොතිති? න හොති, මිගසද්දස්ස ඉව චම්මමංසසද්දානං සාමඤ්ඤවසෙන වත්තනතො, එවඤ්ඤව සති කෙන විසෙසත්ථාධිගමො හොතිති වෙ? ලොකසඬකෙතවසෙන, තථා හි මිගසද්දෙ ව චම්මසද්දාදීසු ව සාමඤ්ඤවසෙන වත්තමානෙසුපි ලොකසඬකෙතෙන පරිච්ඡින්නත්තා ගොහත්ථිආදීනං චම්මාදීනි න ඤායන්ති ලොකෙන, අථ බො හරිණචම්මාදීනියෙව ඤායන්ති. “සඬකෙතවචනං සච්චං, ලොකසම්මුති කාරණ”න්ති හි වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

ගිලෙසු අත්ථිච්ඡායං. පුනප්පුනං ඉච්ඡා අත්ථිච්ඡා. ගිලෙසති.

යෙසු පයතනෙ. යෙසති.

ජෙසු නෙසු එසු හෙසු ගතියං. ජෙසති. නෙසති. එසති. හෙසති. ධාත්චන්ත්ස්ස පන සඤ්ඤාගවසෙන “ජෙස්සති, නෙස්සති”තිආදීනිපි ගහෙතබ්බාති. ජෙස්සමානො. ජෙස්සං, ජෙස්සන්තො. එත්ථ ව –

“යථා ආරඤ්ඤකං නාගං, දන්තිං අන්වෙති හත්ථිනි;
ජෙස්සන්තං ගිරිදුග්ගෙසු, සමෙසු විසමෙසු වා”ති

පාළි නිදස්සනං.

දෙසු හෙසු අඛ්‍යත්තසද්දෙ. දෙසති. හෙසති.

කාස සද්දකුච්ඡායං. කාසති, උක්කාසති. කාසො. කාසං සාසං දරං බලාං, බිණ්ණමෙධො නිගච්ඡති.

කාසු හාසු දිත්තියං. දිත්තීති පාකටතා, විරාජනතා වා. කාසති, පකාසති. පකාසති තෙජො. දුරෙ සන්තො පකාසෙන්නි. භාසති. පභාසති මීදං බ්‍යම්භං. පකාසො. කාසු ඔභාසො.

තත්‍ර පකාසතීති පකාසො, පාකටො භොතීති අත්ථො. තුව්ඡභාවෙන පුඤ්ජභාවෙන වා කාසති පකාසති පාකටා භොතීති කාසු. “කාසු” ඉති ආවාටොපි වුච්චති රාසිපි.

“කිංත්‍ර සන්තරමානොව, කාසුං ඛනසි සාරථී;
පුට්ඨො මෙ සම්ම අක්ඛාහි, කිංකාසුයා කරිස්සසි”ති

එත්ථ හි ආවාටො කාසු නාම. “අභිගාරකාසුං අපරෙ ඵ්ඤානීති, නරා රුදන්තා පරිදඬුච්ඡගන්තා”ති එත්ථ රාසි. කාරිතෙ – පකාසෙතීති පකාසකො. ඔභාසෙතීති ඔභාසකො. කම්මෙ පකාසියතීති පකාසිතො. එවං භාසිතො. භාවෙ – කාසනා. සඬකාසනා. පකාසනා. තුමන්තාදිත්තෙ “පකාසිතුං, පකාසෙතුං, ඔභාසිතුං, ඔභාසෙතුං. පකාසිත්වා, පකාසෙත්වා, ඔභාසිත්වා, ඔභාසෙත්වා”ති රූපානි භවන්ති. තද්ධිතෙ භාසු එතස්ස අත්ථීති භාසුරො, පභස්සරො යො කොචි. භාසුරොති වා කෙසරසිභො. ඉමස්මිං අත්ථෙ භාසුසද්දො “රාජ දිත්තිය”න්ති එත්ථ රාජසද්දො විය විරාජනවාචකො සියා, තස්මා රූපසිරියා විරාජනසම්පන්නතාය භාසු විරාජනතා එතස්ස අත්ථීති භාසුරොති නිබ්බවනං ඤෙය්‍යං.

නාසු රාසු සද්දෙ. නාසති. රාසති. නාසා, නාසිකා.

තත්‍ර නාසාති හත්ථිසොණ්ඩාපි නාසාති වුච්චති “සවෙ මං නාගනාසුරු, ඔලොකෙය්‍ය පභාවතී”තිආදිසු විය. මනුස්සාදීනං නාසිකාපි නාසාති වුච්චති “යො තෙ හත්ථෙ ව පාදෙ ව, කණ්ණනාසඤ්ච ඡෙදයි”තිආදිසු විය. නාසන්ති අබ්‍යන්තසද්දං කරොන්ති එතායාති නාසා. නාසා එව නාසිකා. යත්ථ නිබ්බවනං න වදාම, තත්ථ තං සුවිඤ්ඤෙය්‍යන්තා අප්පසිද්ධන්තා වා න වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං, අවුත්තම්පි පයොගව්චක්ඛණෙහි උපපරික්ඛිත්වා යොජෙතබ්බං. අත්‍රිදං වුච්චති –

නාසා සොණ්ඩා කරො හත්ථො,
හත්ථීදබ්බෙ සමා මතා;
නාසා ව නාසිකා ව ද්වෙ,
නරාදිසු සමා මතා”ති.

නස කොට්ඨ්ථෙ. නසති.

හිසි හයෙ. හිංසති. හිංසනකො. තදාසි යං හිංසනකං. භෙස්මාකායො.

ආසිසි ඉච්ඡායං. ආපුබ්බො සිසි ඉච්ඡායං වත්තති. ආසිසති. ආසිසතෙව පුරිසො. ආසිසනා. ආසිසන්තං. ආසිසන්තො, ආසිසමානො, ආසමානො. “සුග්ගතිමාසමානා”ති පාළි එත්ථ නිදස්සනං.

ගසු අදනෙ. ගසති.

සුසි කන්තිකරණං. ඊකාරන්තොයං, තෙන ඉතො න නිග්ගහිතාගමො. සුසති.

පංසු හංසු අවසංසනෙ. පංසති. හංසති.

ධංසු ගතියං. ධංසති. රජො නුද්ධංසති උද්ධං.

පස චිත්ථාරෙ. පසති. පසු.

කුස අව්භානෙ රොදනෙ ව. කොසති, පක්කොසති. පක්කොසකො, පක්කොසිතො, පක්කොසනං.

කස්ස ගතියං. කස්සති, පරිකස්සති. පටිකස්සයා. පටිකස්සෙයාති
ආකඨ්ඨෙයා, මූලාපත්තියංයෙව පතිට්ඨාපෙයායාති අත්ථො.

අස දිත්ථාදානෙසු ව. වකාරො ගතිපෙක්ඛකො. අසති.

දිස ආදානසංවරණෙසු. දිස්සති පුරිසො.

දාසු දානෙ. දාසති.

රොස භයෙ. රොසති. රොසකො.

හෙසු වලනෙ. හෙසති.

පස ඛාධනඵස්සනෙසු. පසති. පාසො, නාගපාසො, හත්ථපාසො.

ලස කත්තියං. ලසති, අභිලසති, විලසති. ලාසො, විලාසො, විලසනං.

වස භක්ඛණෙ. වසති.

කස භිංසායං. කසති.

තිස තිත්තියං. තිත්ති තප්පනං පරිපුණ්ණතා සුභිතතා. තිසති. තිත්ති.

වස නිවාසෙ. වසති, වසියති, වච්ඡති. වත්ථු, වත්ථං, පරිවාසො, නිවාසො, ආවාසො, උපවාසො,
උපොසථො, විජ්ජවාසො, විරජ්ජවාසී, විරජ්ජවුත්ථො, වසිත්වා, වත්තුං, වසිතුං ඉච්චාදීති.

අත්ථ උපවාසොති අන්තෙන වජ්ජිතො වාසො උපවාසො. උපොසථොති උපවසන්ති එත්ථාති
උපොසථො, උපවසන්ති සීලෙන වා අනසන්නෙ වා උපෙතා හුත්වා වසන්තිති අත්ථො. අයං පනෙත්ථ
අත්ථුද්ධාරො – “ආයාමාවුසො කප්පිත උපොසථං ගමිස්සාමා”තිආදීසු පාතිමොක්ඛද්දෙසො
උපොසථො. “එවං අට්ඨංගසමන්තාගතො ඛො විසාඛෙ උපොසථො උපවුත්ථො”තිආදීසු සීලං.
“සුද්ධස්ස වෙ සදා එග්ග, සුද්ධස්සුපොසථො සදා”තිආදීසු උපවාසො. “උපොසථො නාම
නාගරාජා”තිආදීසු පඤ්ඤත්ති. “න භික්ඛවෙ තදහුපොසථෙ සභික්ඛකා ආවාසා”තිආදීසු
උපවසිතබ්බදිවසොති.

වස කත්තියං. වච්ඡති. ජිනවච්ඡයො.

සස සුසනෙ. සසති. සසො.

සස පාණනෙ. සසති. සතොව අස්සසති, සතොව පස්සසති. සසො, සසනං. අස්සාසො පස්සාසො
අස්සසන්තො පස්සසන්තො.

අස භුචි. අත්ථි. අස.

එත්ථ අත්ථිති ආධ්‍යාතපදං. න අත්ථි ධීරා බ්‍රාහ්මණි. අත්ථිතා, අත්ථිභාවො, “යං කිඤ්චි රතනං
අත්ථි”තිආදීසු විය නිපාතපදං. තස්මා අත්ථිති පදං ආධ්‍යාතනිපාතවසෙන දුට්ඨන්ති වෙදිතබ්බං. අසඉති
අවිභත්තිකං නාමිකපදං. එත්ථ ව “අසස්මිති හොති”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ අත්ථිති අස,
නිව්වස්සෙතං අධිවචනං. ඉමිතා සස්සතදිට්ඨි වුත්තා.

තත්‍රායං පදමාලා – “අත්ථි, සන්ති. අසි, අත්ථ. අස්මි, අස්ම, අමිහි, අමිහ” ඉච්චෙනානි පසිද්ධානි.
“අත්ථු, සන්තු. ආහි, අත්ථ. අස්මි, අස්ම අමිහි, අමිහ” ඉච්චෙනානි ව, “සියා, අස්ස, සියුං, අස්සු,
සියංසු. අස්ස, අස්සථ. සියං, අස්ස, අස්සාම” ඉච්චෙනානි ව පසිද්ධානි.

එත්ථ පන “තෙසඤ්ච ඛො භික්ඛවෙ සමග්ගානං සම්මොදමානානං...පෙ.... සියංසු ද්වෙ භික්ඛු
අභිධම්මෙ නානාවාදා”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ සියංසුති භවෙය්‍යුං. අභිධම්මෙති විසිටියෙ ධම්මෙ.

ඉදානි සියාසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො පහෙදො ව වුච්චතෙ. සියාති එකංසෙ ව විකප්පනෙ ව
“පථව්ඛාතු සියා අප්ඤ්ඤානිකා, සියා බාහිරා”ති එකංසෙ. “සියා අඤ්ඤාතරස්ස භික්ඛුනො
ආපත්තිවිතික්කමො”ති විකප්පනෙ.

සියාති එකමාරඛ්‍යාතපදං, එකමඛ්‍යාතපදං. ආඛ්‍යාතත්තෙ එකවචනත්තං, අඛ්‍යාතත්තෙ
යථාපාවචනං. “පුත්තා මත්ථි ධනා මත්ථි”ති එත්ථ අත්ථිති අඛ්‍යාතපදම්ච එකවචනත්තම්පි
බහුවචනත්තම්පි භවති. තස්සාඛ්‍යාතත්තෙ පයොගොවිදිතොව. අඛ්‍යාතත්තෙ පන “සුඛං න
සුඛසහගතං, සියා පීතිසහගත”න්ති “ඉමෙ ධම්මා සියා පරිත්තාරම්මණා”ති ව
එකවචනබහුවචනප්පයොගා වෙදිතබ්බා. එත්ථ ධාතුයා කිච්චං නත්ථි. පරොක්ඛ්‍යායං “ඉතිහ අස ඉතිහ
අසා”ති දස්සනතො අස ඉති පදං ගහෙතබ්බං. භියාත්තනිරූපානි අප්පසිද්ධානි. අප්පනනියා පන
“ආසි, ආසිංසු, ආසුං. ආසි, ආසිත්ථ. ආසිං, ආසිම්හා” ඉච්චෙනානි පසිද්ධානි. භවිස්සන්තියා
“භවිස්සති, භවිස්සන්ති” ඉච්චාදිති. කාලාතිපත්තියා “අභවිස්සා, අභවිස්සංසු” ඉච්චාදිති භවන්ති.

සාස අනුසිට්ඨියං. සාසති, අනුසාසති. කම්මන්තං වො සාසති, සාසනං, අනුසාසනං, අනුසාසනී,
අනුසිට්ඨි, සත්ථා, සත්ථං, අනුසාසකො, අනුසාසිකා.

තත්‍ර සාසනන්ති අධිසීලාදිසික්ඛත්තයසඬග්ගිතසාසනං, පරියත්තිපටිපත්තිපටිවෙධසඬබ්බානං වා
සාසනං. තඤ්ඤි සාසති එතෙන, එත්ථ වාති “සාසන”න්ති පවුච්චති. අපිච සාසනන්ති “රඤ්ඤො
සාසනං පෙසෙති”තිආදිසු විය පාපෙතබ්බවචනං. තථා සාසනන්ති ඔවාදො, යො “අනුසාසනී”ති ව,
“අනුසිට්ඨි”ති ව වුච්චති. සත්ථාති තිව්ධයානමුඛෙන සදෙවකං ලොකං සාසතීති සත්ථා,
දිට්ඨධම්මිකසම්පරායිකපරමත්ථෙහි යථාරහං සත්තෙ අනුසාසතීති අත්ථො. සත්ථන්ති සද්දෙ ව
අත්ථෙ ව සාසති ආචික්ඛති එතෙනානි සත්ථං. කිං? ඛ්‍යාකරණං.

ථීස ඉස්සරියෙ. ඉස්සරියං ඉස්සරභාවො. ථීසති. වඬ්ඨිසො, ජනපදෙසො, මනුෂෙසො.

තත්‍ර වඬ්ඨිසොති වාචාය ථීසො ඉස්සරොති වඬ්ඨිසො. කො සො? ආයස්මා වඬ්ඨිසො අරහා. ආහ
ව සයමෙව –

“වඬ්ඨෙ ජාතොති වඬ්ඨිසො, වචනෙ ඉස්සරොති ව;
‘වඬ්ඨිසො’ ඉති මෙ නාමං, අභවි ලොකසම්මත”න්ති;

ආස උපවෙසනෙ. උපවෙසනං නිසීදනං “ආසනෙ උපවිට්ඨො සඬසො”ති එත්ථ විය. ආසති.
අවිජ්ජති. ආසිනො. ආසනං. උපාසති. උපාසකො.

තත්ථ ආසනන්ති ආසති නිසීදති එත්ථාති ආසනං, යං කිඤ්චි නිසීදනයොග්ගං මඤ්චපියාදි.

කසි ගතිසොසනෙසු. ථීකාරන්තොයං ධාතු, තෙනිතො න නිග්ගහිතාගමො. කසති.

නිසි වුම්බනෙ. නිසති.

දිසි අප්පිනියං. ධම්මං දෙස්සති. දිසො. දිට්ඨො. දෙස්සි. දෙස්සො. දෙස්සියො.

තත්‍ර දිසොති ව දිට්‍ඨොති ව පච්චාමිත්තස්සාධිවනමෙනං. සො හි පරෙ දෙස්සති නප්පියායති,
පරෙහි වා දෙස්සියති පියො න කරියති “දිසො”ති ව “දිට්‍ඨො”ති ව වුච්චති. අප්ච වා දිසොති වොරො
වාපච්චාමිත්තො වා. දිට්‍ඨොති පච්චාමිත්තොයෙව. අත්‍රිමෙ පයොගා –

“දිසො දිසං යං තං කඨිරා, වෙරි වා පන වෙරිනං;
මිච්ඡාපණ්ණිතං චිත්තං, පාපියො නං තතො කරො”ති ව.

“දිසා හි මෙ ධම්මකථං සුණන්තු”ති ව, “දිසා හි මෙ තෙ මනුස්සෙ භජන්තු යෙ
ධම්මමෙවදාදපයන්ති සන්තො”ති ව,

“යස්සෙනෙ චතුරො ධම්මා, වානරින්ද යථා තව;
සච්චං ධම්මො ධිති වාගො, දිට්ඨං සො අතිවත්තති”ති ව.

දෙස්සීති දෙස්සනසිලො අප්පියායනසිලොති දෙස්සී. “ධම්මකාමො භවං භොති, ධම්මදෙස්සී
පරාභවො”ති ඉදමෙත්ථ පයොගනිදස්සනං. දෙස්සොති අප්පියො, තථා දෙස්සියොති. එත්ථ ව –

“න මෙ දෙස්සා උභො පුත්තා, මද්දිදෙවි න දෙස්සියා;
සබ්බඤ්ඤාතං පියං මය්හං, තස්මා පියෙ අදාසහ”න්ති ව,

“න මෙ සා බ්‍රාහ්මණී දෙස්සා, නපි මෙ බලං න විජ්ජති”ති ව,

“මාතා පිතා න මෙ දෙස්සා, නපි දෙස්සං මහායසං;
සබ්බඤ්ඤාතං පියං මය්හං, තස්මා වතමධිට්ඨති”න්ති ව

පයොගා. සබ්බත්ථ මෙති ව මය්හන්ති ව සාමිවචනං දට්ඨබ්බං.

ඉමානි පන පච්චාමිත්තස්ස නාමානි –

“පච්චමිත්තො රිපු දිට්ඨො, දිසො වෙරි ව සත්ථ’රි;
අමිත්තො ව සපත්තො ව, එවං පණ්ණත්තිකාරිසු”ති.

එසු ගතියං. එසති.

භස්ස භස්සනදිත්තිසු. භස්සනං වචනං. දිත්ති සොභා. භස්සති. භස්සං, පභස්සරං.

ධිස සද්දෙ. ධිසති.

දිස අතිසප්පනෙ. දිසති, උපදිසති, සන්දිසති, නිද්දිසති, පච්චාදිසති, පටිසන්දිසති, උද්දිසති.
දෙසො, උද්දෙසො ඉච්චාදිති.

පිසු අවයවෙ. පිසති.

ඉසි ගතියං. ඉසති.

චුස සම්ඵස්සෙ. චුසති. ඵස්සො, චුසනා, සම්චුසනා, සම්චුසිතත්තං. එවරුපො කායසම්ඵස්සො
අභොසි. ඵොට්ඨබ්බං, චුසිතං. දෙවො ව එකමෙකං චුසායති. චුට්ඨං, චුසිතුං, චුසිත්වා, චුසිත්වාන, චුසිය,
චුසියාන. චුස්ස චුස්ස බ්‍යාන්තිං කරොති.

තනු එස්සෝති ආරම්මණං ඵුසන්ති එතෙන, සයං වා ඵුසති, ඵුසනමත්තමෙව වා එතන්ති එස්සෝ, ආරම්මණං ඵුසනලක්ඛණො ධම්මො.

රුස රිස භිංසායං. රොසති. රිසති. පුරිසො.

එත්ථ ච “පුං වුව්චති නිරයො, තං රිසතීති පුරිසො”ති ආවරියා වදන්ති.

රිස ගතියං. රෙසති.

විස පචෙසනෙ. විසති, පවිසති. පචෙසො, පචෙසනං, නිචෙසනං, පවිසං. එත්ථ නිචෙසනං වුව්චති ගෙහං.

මස ආමසනෙ. මසති, ආමසති, පරාමසති. පරාමාසො, පරාමසනං.

එත්ථ පරාමාසොති පරතො ආමසතීති පරාමාසො, අනිච්චාදිධම්මෙ නිච්චාදිවසෙන ගණ්භාතීති අත්ථො. “පරාමාසො මිච්ඡාදිට්ඨි කුම්මග්ගො මිච්ඡාපථො”ති ආදීනි බහුනි චෙවචනපදානි අභිධම්මතො ගහෙතඛ්ඛාති.

ඉසු ඉච්ඡායං. ඉච්ඡති, සම්පට්ච්ඡති. සම්පට්ච්ඡනං, ඉච්ඡා, අභිච්ඡා, ඉච්ඡං, ඉච්ඡමානො.

චෙසු දානෙ. චෙච්ඡති, පචෙච්ඡති, පචෙච්ඡෙති. පචෙච්ඡං, පචෙච්ඡන්තො.

නිස බද්ධායං. බද්ධාති විනිබද්ධො, අභඬ්ඤාකාරස්සෙතං අධිච්චනං. නිසති.

ජුසි පිතිසෙවනෙසු. ජොසති.

ඉස පරියෙසනෙ. එසති. ඉසි, ඉට්ඨං, අනිට්ඨං, එසං, එසමානො.

සංකසෙ අච්ඡනෙ. අච්ඡනං නිසීදනං. සඬ්ඤායාති.

සකාරන්තධාතුරූපානි.

භකාරන්තධාතු

භා වාගෙ. ජහති, විජහති. විජහනං, ජහිතුං, ජහාතචෙ, ජහිත්වා, ජහාය.

මිභී ඊසංභසනෙ. මිභයතෙ, උමිභයතෙ විමිභයතෙ.

තත්ථ මිභයතෙති සිතං කරොති. උමිභයතෙති පහට්ඨාකාරං දස්සෙති. විමිභයතෙති විමිභයනං කරොති. තත්ත්වායං පාළි “න නං උමිභයතෙ දිස්වා. පෙක්ඛිතෙන මිභිතෙන ච. මිභිතපුබ්බංව භාසති. යදා උමිභයමානා මං, රාජපුත්තී උදික්ඛති. උමිභාපෙය්‍ය පභාවතී. පමිභාපෙය්‍ය පභාවතී”ති.

තත්ථ උමිභයමානාති පහට්ඨාකාරං දස්සෙත්වා භසමානා. උමිභාපෙය්‍යාති සිතවසෙන පහංසෙය්‍යා. පමිභාපෙය්‍යාති මහාභසිතවසෙන පරිභාසෙය්‍යා.

හු දානෙ. භවති. හුති.

හු පසප්පකරණං. පසප්පකරණං පකාරෙන සප්පනක්ඛියා. භවති. හුතො, හුතවා, හුතාවී, ආහුති.

හු සත්තයං. හොති, හොන්ති. හොසි, හොථ. හොමි, හොම. පහොති, පහොන්ති. පහුතං, පහුතා, කුතො පහුතා කලහා විවාදා. හොන්තො, හොන්තා, හොන්තං, පහොන්තො. පච්ඡාසමණෙන හොතබ්බං. හොතුං හොතුයෙ, පහොතුං, හුත්වාන. වත්තමානාවිහත්තිරූපාදීනි. එත්ථ පසිද්ධරූපානෙව ගහිතානි.

හොතු, හොන්තු. හොසි, හොථ. හොමි, හොම. පඤ්චමිච්ඡත්තිරූපානි. එත්ථාපි පසිද්ධරූපානෙව ගහිතානි.

හුවෙය්‍ය, හුවෙය්‍යං. හුවෙය්‍යාසි, හුවෙය්‍යාථ. හුවෙය්‍යාමි, හුවෙය්‍යාම. හුවෙථ, හුවෙරං. හුවෙථො, හුවෙය්‍යාවිහො. හුවෙය්‍යං, හුවෙය්‍යාමිහෙ. සත්තමියා රූපානි. එත්ථ පන “උපකො ආජීවකො ‘හුවෙය්‍ය පාවුසො’ති වත්වා සිසං ඔකම්පෙත්වා උම්මග්ගං ගහෙත්වා පක්කමි”ති පාළියං හුවෙය්‍යාති පදස්ස දස්සනතො නයවසෙන ‘හුවෙය්‍ය, හුවෙය්‍ය’න්තිආදීනි වුත්තානි. හුපෙය්‍යාතිපි පාඨො දිස්සති, යථා පච්චපෙක්ඛණා. තබ්බසෙන “හුපෙය්‍ය, හුපෙය්‍යං. හුපෙය්‍යාසි”තිආදීනා චකාරස්ස පකාරාදෙසභූතානි රූපානිපි ගහෙතබ්බානි.

අපරො නයො – හෙය්‍ය, හෙය්‍යං. හෙය්‍යාසි, හෙය්‍යාථ. හෙය්‍යාමි, හෙය්‍යාම. හෙථ, හෙරං. හෙථො, හෙය්‍යාවිහො. හෙය්‍යං, හෙය්‍යාමිහෙ. ඉමානි අට්ඨකථානයෙන ගහිතරූපානි. එත්ථ පන “න ච උප්පාදො හොති. සචෙ හෙය්‍ය, උප්පාදස්සාපි උප්පාදො පාපුණෙය්‍යා”ති ඉදමිපි නිදස්සනං දට්ඨබ්බං.

හුව, හුවු. හුවෙ, හුවිත්ථ. හුවං, හුවිමිහ. හුවිත්ථ, හොථ ඉච්චපි සඤ්ඤාගතකාරලොපෙන අහොසිති අත්ථො. තථාහි “කසිරා ජීවිකා හොථා”ති පදස්සත්ථං වණ්ණෙත්තෙහි “දුක්ඛා නො ජීවිකා අහොසි”ති අත්ථො වුත්තො. හුවරෙ. හුවිත්ථො, හුවිච්චො. හුවිං, හුවිමිහෙ. පරොක්ඛාය රූපානි.

අහුවා, අහුවු. අහුවො, අහුවිත්ථ. අහුවං, අහුවිමිහ. අහුවිත්ථ, අහුවිත්ථුං. අහුවසෙ, අහුවච්ඡං. අහුවිං, අහුවිමිහසෙ. හිය්‍යත්තනිරූපානි.

එත්ථ අහුවමිහසෙති මයං භවමිහසෙති අත්ථො. “අකරමිහස තෙ කිච්චං, යං බලං අහුවමිහසෙ”ති පාළියං පන “අහුව අමිහසෙ” ඉති වා පදච්ඡෙදො කාතබ්බො “අහු අමිහසෙ”ති වා. පච්ඡිමනයෙ චකාරාගමො “අහුවා”ති ව “අහු”ති ව ද්විත්තමිපි අහොසිති අත්ථො. අමිහන්ති අමිහාකං. සෙති නිපාතමත්තං. ඉදං වුත්තං හොති – අමිහාකං යං බලං අහොසි, මයං තෙන බලෙන තව කිච්චං අකරමිහානි.

අහොසි, අහුං, අහෙසුං. අහුවො, අහුවිත්ථ. අහොසිත්ථඉච්චපි. අහොසිං, අහුවාසිං ඉච්චපි, අහොසිමිහා, අහුමිහා. අහුවා, අහුවු, අහුවසෙ, අහුවච්ඡං. අහුවං, අහුං ඉච්චපි. අහුවිමිහෙ. අප්පතනියා රූපානි.

එත්ථ “අහං කෙවට්ටගාමස්මිං, අහුං කෙවට්ටදාරකො”ති දස්සනතො “අහු”න්ති වුත්තං, අහොසිත්ති අත්ථො. “අහං හදන්තෙ අහුවාසිං පුබ්බෙ සුමේධනාමස්ස ජිනස්ස සාවකො”ති දස්සනතො “අහුවාසි”න්ති ඉච්චෙවත්ථො. තථා හි අනෙකවණ්ණවිමානවත්ථුඅට්ඨකථායං ඉමිස්සා පාළියා අත්ථං වණ්ණෙත්තෙහි අහුවාසිත්ති අහොසිත්ති අත්ථො පකාසිතො.

“හෙස්සති, හෙහිස්සති, හෙහිති, හොහිති”ති ඉමානි වත්තාරි භවිස්සන්තියා මාතිකාපදානි වෙදිතබ්බානි.

ඉදානි තානි විහජිස්සාමි – හෙස්සාති, හෙස්සන්ති. හෙස්සසි, හෙස්සථ. හෙස්සාමි, හෙස්සාම. හෙස්සතෙ, හෙස්සන්තෙ. හෙස්සසෙ, හෙස්සවිහෙ. හෙස්සං, හෙස්සාමිහෙ. ඉමානි “අනාගතමිහි අද්ධානෙ, හෙස්සාම සම්මුඛා ඉම”න්ති දස්සනතො වුත්තානි.

හෙහිස්සති, හෙහිස්සන්ති. හෙහිස්සසි. සෙසං චිත්ථාරොතබ්බං.

හොහිස්සති, හොහිස්සන්ති. හොහිස්සසි. සෙසං චිත්ථාරොතබ්බං.

හෙහිති, හෙහින්ති. හෙහිසි. සෙසං චිත්ථාරොතබ්බං.

හොහිති, හොහින්ති. හොහිසි. සෙසං චිත්ථාරොතබ්බං. භවිස්සන්තියා රූපානි.

අහුවිස්සා, අහුවිස්සංසු. අහුවිස්සසෙ, අහුවිස්සථ. අහුවිස්සං, අහුවිස්සමහා. අහුවිස්සථ, අහුවිස්සසිසු. අහුවිස්සසෙ, අහුවිස්සවිහෙ. අහුවිස්සිං, අහුවිස්සාමහසෙ. කාලාතිපත්තිරූපානි.

විහෙ අවිභායනෙ බද්ධායං සද්දෙ ව. අවිභායනං පක්කොසනං. බද්ධානි අභඬ්ඤායො, සට්ඨානං වා සාරම්භකරණං වා. සද්දො රවො. විහෙති, විභායති, අවිහෙති, අවිභායති, අවිභාසි ඉච්චපි. කච්චායනො මාණවකොස්මි රාජ, අනුනානාමො ඉති මව්භයන්ති. ආසද්දො උපසග්ගොව, සො සඤ්ඤොගපරත්තා රස්සො ජාතො. අවිහිතො. අනවිහිතො තතො ආගා. අවිභා, අවිභායනා. වාරණව්භයනා රුක්ඛා. කාමවිහෙ විසයෙ. කුමාරො චන්දසව්භයො.

“සත්තතන්තිං සුමධුරං,
රාමණෙයාං අවාචයිං;
සො මං රඬ්ගම්භි අවිහෙති,
සරණං මෙ හොහි කොසියා”ති.

එත්ථ අවිහෙතිති සාරම්භවසෙන අත්තනො විසයං දස්සෙතුං සඬ්ඝට්ඨිති අත්ථො. “සමාගතෙ එකසතං සමග්ගෙ, අවිහෙත්ථ යක්ඛො අවිකම්පමානො”ති එත්ථාපි සාරම්භවසෙන සට්ඨානං අවිභායනං නාම.

“තත්ථ නච්චන්ති ගායන්ති, අවිභායන්ති වරාවරං;
අවිජරා විය දෙවෙසු, නාරියො සමලඬ්ඤා”ති

එත්ථ පන අවිභායන්ති වරාවරන්ති වරතො වරං නච්චඤ්ච ගීතඤ්ච කරොන්තියො සාරම්භං කරොන්තිති අත්ථො දට්ඨබ්බො.

පඤ්ඤ පුච්ඡායං. භික්ඛු ගරුං පඤ්ඤං පඤ්ඤති. පඤ්ඤො. අයං පන පාළි “පරිපුච්ඡති පරිපඤ්ඤති ඉදං භන්තෙ කථං ඉමස්ස කො අත්ථො”ති. පඤ්ඤසද්දො පුල්ලිඬ්ගවසෙන ගහෙතබ්බො. “පඤ්ඤො මං පටිභාති, තං සුඤ්ඤා”ති යෙභුයොන පුල්ලිඬ්ගප්පයොගදස්සනතො. කත්ථවි පන ඉත්ථිලිඬ්ගොපි භවති නපුංසකලිඬ්ගොපි. තථා හි “පඤ්ඤා මෙසා කුසලෙහි චිත්තිතා. කොණ්ඩඤ්ඤ පඤ්ඤානි වියාකරොහි”ති තද්දිපිකා පාළියො දිස්සන්ති, ලිඬ්ගවපල්ලාසො වා තත්ථ දට්ඨබ්බො.

පඤ්ඤ ඉච්ඡායං. පඤ්ඤති. පඤ්ඤො. එත්ථ ව පඤ්ඤොති ඤාතුං ඉච්ඡිතො අත්ථො. ඉදං පනෙත්ථ නිබ්බවනං පඤ්ඤියති ඤාතුං ඉච්ඡියති සොති පඤ්ඤොති. තථා හි චූත්තං “විස්සජ්ජිතම්භි පඤ්ඤො”ති ඉමිස්සා තෙත්තිපාළියා අත්ථං සංවණ්ණෙත්තෙන “පඤ්ඤොති ඤාතුං ඉච්ඡිතෙ අත්ථො”ති.

මිහ සෙවනෙ. මිහති, උම්මිහති. මෙසො, මෙහනං.

තත්ථ උම්මිහතිති පස්සාවං කරොති. මෙසොති මිහති සිඤ්චති ලොකං වස්සධාරාහිති මෙසො, පජ්ජන්තො. මෙහනන්ති ඉත්ථිතං ගුය්හට්ඨානං.

දහ භස්මිකරණෙ ධාරණෙ ව. ආගාරානි අග්ගි දහති. අයං පුරිසො ඉමං ඉත්ථිං අයයිකං දහති, මම අයයිකානි ධාරෙතිති අත්ථො. ඉමස්ස පුරිසස්ස අයං ඉත්ථි අයයිකා හොතිති අධිප්පායො. අනු පනායං

පාළු “සකායා බො අම්බට්ඨ රාජානං උක්කාකං පිකාමහං දහන්ති” ති. අග්ගිනා දඩ්ඪං ගෙහං, දය්හති, දය්හමානං. දස්ස ඩාදෙසෙ “ඛහති” ති රූපං. “ඛහන්තං බාලමන්චෙති, හස්මාජන්තොව පාවකො” ති ආදයො පයොගා එත්ථ නිදස්සනානි හවන්ති.

වහ පරිසක්කනෙ. වහති.

රහ වාගෙ. රහති. රහො, රහිතො.

රහි ගතියං. රහති. රහො, රහං.

දහි බහි වුද්ධියං. දහති. බහති.

බහි සද්ධෙ ව. වකාරො වුද්ධාපෙක්ඛො. බහති.

තුහි දුහි අද්දනෙ. තුහති. දුහති.

අරහ මහ පුජායං. අරහති. අරහං, අරහා. මහති.

මහනං, මහො. විහාරමහො. චෙතියමහො.

තත්‍ර නික්කිලෙසන්තා එකන්තදක්ඛිණෙය්‍යභාවෙන අත්තනො කතපුජාසක්කාරාදීනං මහජ්ඵලභාවකරණෙන අරහණියො පුජනියොති අරහා, ඛිණාසවො.

ඊහ චෙකායං. ඊහති. ඊහා. ඊහා වුච්චති චීරියං.

වහ මහ බුද්ධියං. වහති, මහති.

අහි පිලහි ගතියං. අහති. පිලහති, අහි.

එත්ථ ව අහිති නිජ්ජාදොපි සමානො අහති ගච්ඡති ගන්තුං සක්කොතිති අහි.

ගරහ කලහ කුච්ඡනෙ. ගරහති. ගරහා, කලහති, කලහො.

වරහ වලහ පධානියෙ පරිභාසනානිංසාදානෙසු ව. වරහති. වලහති. වරාහො.

එත්ථ ව වරාහොති සුකරොපි හත්ථීපි වුච්චති. තථා හි “එනෙය්‍යා ව වරාහා ව. මහාවරාහොව නිවාපුට්ඨො” ති ආදීසු සුකරො “වරාහො” ති නාමෙන වුච්චති. “මහාවරාහස්ස නදීසු ජග්ගතො, හිසං සසමානස්සා” ති ආදීසු පන හත්ථී “වරාහො” ති නාමෙන වුච්චති. මහාවරාහස්සාති හි මහාහත්ථීනොති අත්ථො.

වෙහු ජෙහු වාහු පයතනෙ. වෙහති, ජෙහති. වාහති. වාහනො.

වාහනො වුච්චති අස්සො. සො හි වාහන්ති සඬගාමාදීසු කිච්චෙ උජ්ජන්තෙ පයතන්ති චීරියං කරොන්ති, එතෙනාති වාහනොති වුච්චති.

දාහු නිද්දක්ඛයෙ. දාහති.

ඌහ චිතක්කෙ. ඌහති, ආයුහති, වියුහති, බයුහති අපොහති. ඌහනං, ආයුහනං, බයුහො, අපොහො.

තත්ථ උභනතීනි විතක්කෙනි, ආයුහනීනි වායමනි, වියුහනීනි පංසුං උද්ධරනි. එවං බ්‍යුහනීනි එත්ථාපි. අපොහනීනි ඡඩ්ඛෙනි, අථ වා විවෙචෙනි.

ගාහු විලොළනෙ. ගාහනි. ගාහො, චන්දග්ගාහො, සුරියග්ගාහො, නක්ඛන්තග්ගාහො.

ගහ ගහණෙ. ගහනි, පග්ගහනි. ආහුතිංපග්ගහිස්සාමි. පග්ගහො, පග්ගාහො.

පග්ගහොති පත්තො. පග්ගාහොති විරියං.

සහ පරිසහනෙ. පරිසහනං ඛන්ති. සහති. සහො, අසහො, අසය්හො.

රුහ වම්මනි පාතුභාවෙ. රුහති. රුක්ඛො.

මාතු මානෙ. මාහති.

ගුහු සංවරණෙ. ගුහති නිග්ගුහති. ගුහො, ගුය්හකො.

වහ පාපුණෙ. වහති. වාරිවහො.

දුහ පසුරණෙ. දුහති, දොහති. දුය්හමානා ගාවී.

දිහ උපවයෙ. දෙහති. දෙහො. දෙහොති සරිරං.

ලිහ අස්සාදනෙ. ලෙහති, පලෙහති. ලෙහනියං. අත්‍රායං පාළි “සුනඛා හිමස්ස පලිහිංසු පාදෙ”ති. අයං පනත්ථො – සුනඛා ඉමස්ස කුමාරස්ස පාදතලෙ අත්තනො ජිව්හාය පලිහිංසුති.

ඕහ වාගෙ. ඕහති. සබ්බමනත්ථං අපොහති. අපොහො.

බ්‍රහ්ම උග්ගමෙ. බ්‍රහති. බ්‍රහා.

දහ ථහ හිංසත්ථා. දහති. ථහති.

බුහ වඩ්ඪනෙ. උපරුපරි බුහනීනි බ්‍රහ්මා. කාරිතෙ “විවෙකමනුබුහෙතුං වට්ඨති”ති පයොගො.

බ්‍රහ්මාති තෙහි තෙහි ගුණවිසෙසෙහි බුහිතොති බ්‍රහ්මා. බ්‍රහ්මාති මහාබ්‍රහ්මාපි වුවචති තථාගතොපි බ්‍රාහ්මණොපි මාතෘපිතරොපි සෙට්ඨමපි. “සහස්සො බ්‍රහ්මා ද්විසහස්සො බ්‍රහ්මා”ති ආදීසු හි මහාබ්‍රහ්මා “බ්‍රහ්මා”ති වුවචති. “බ්‍රහ්මාති බො හික්ඛවෙ තථාගතස්සෙතං අධිවචන”න්ති එත්ථ තථාගතො.

“තමොනුදො බුද්ධො සමන්තවක්ඛු,
ලොකන්තගු සබ්බභවාතිවත්තො;
අනාසවො සබ්බදුක්ඛජ්ජහීනො,
සච්චවිභයො බ්‍රහ්මෙ උපාසිතො මෙ”ති

එත්ථ බ්‍රාහ්මණො. “බ්‍රහ්මාති මාතෘපිතරො, පුබ්බාවරියාති වුවචරො”ති එත්ථ මාතෘපිතරො. “බ්‍රහ්මවක්කං පවත්තෙති”ති එත්ථ සෙට්ඨං. එත්ථෙතං වුවචති –

“මහාබ්‍රහ්මති විජ්ජෙ ව, අපො මාතෘපිතුසු ව;
තථාගතෙ ව සෙට්ඨෙ ව, බ්‍රහ්මසද්දො පවත්තති”ති.

අපරො නයො – බ්‍රහ්මානි තිවිධා බ්‍රහ්මානො සම්මුතිබ්‍රහ්මානො උපපත්තිබ්‍රහ්මානො විසුද්ධිබ්‍රහ්මානොති.

“සම්පන්නං සාලිකෙදාරං, සුවා භුක්ඡන්ති කොසිය;
පටිවෙදෙමි තෙ බ්‍රහ්මෙ, න තෙ වාරොතුමුස්සහෙ,
පරිබ්බජ මහාබ්‍රහ්මෙ, පවත්තඤ්ඤෙපි පාණිනො” ති ව

එවමාදීසු හි බ්‍රහ්මසද්දෙන සම්මුතිබ්‍රහ්මානො වුත්තා.

“අපාරුතා තෙසං අමතස්ස ද්වාරා,
යෙ සොතවන්තො පමුඤ්චන්තු සද්ධං;
විහිංසසඤ්ඤී පගුණං න භාසිං,
ධම්මං පණිතං මනුජෙසු බ්‍රහ්මෙ,

අථ බො බ්‍රහ්මා සහම්පති” ති ව එවමාදීසු බ්‍රහ්මසද්දෙන උපපත්තිබ්‍රහ්මා. “බ්‍රහ්මවක්කං පවත්තෙති” ති ආදිවචනතො බ්‍රහ්මන්ති අරියධම්මො වුවිච්ඡි. තතො නිබ්බන්තා අවිසෙසෙන සබ්බෙපි අරියා විසුද්ධිබ්‍රහ්මානො නාම පරමත්ථබ්‍රහ්මාය. විසෙසතො පන “බ්‍රහ්මානි බො හික්ඛවෙ තථාගතස්සෙනං අධිවචන” න්ති වචනතො සම්මාසම්බුද්ධො උත්තමබ්‍රහ්මා නාම සදෙවකෙ ලොකෙ බ්‍රහ්මභූතෙහි ගුණෙහි උක්කංසපාරම්ප්පත්තිතො. එත්ථෙතං වුවිච්ඡි –

“සම්මුතිසුපපත්තිනං, විසුද්ධිනං වසෙන ව;
බ්‍රහ්මානො තිවිධා භොන්ති, උත්තමෙන චතුබ්බිධා” ති.

ධම්ම නිට්ඨුහනෙ. ධම්මෙති. “පටිවාමගතං සල්ලං, පස්ස ධම්මාමි ලොභිත” න්ති පාළි නිදස්සනං.

තත්ථ ධම්මාමිති නිට්ඨුභාමිති අත්ථො.

හකාරන්තධාතුරූපානි.

ලකාරන්තධාතු

බ්ල අක්කොසෙ. බෙලති. බ්ලාරො.

කිල විහාරෙ. කිලති. කිලා.

අල උග්ගමෙ. අලති. වාලො.

ලල විලාසෙ. ලලති. ලලිතො අස්සො.

කල මදෙ කක්කස්සෙ ව. කක්කස්සං කස්සසියං ඵරුසභාවො. කලති.

තුල තොලනෙ. තොලති.

භුල භොල ගතියං. භුලති. භොලති.

රොල අනාදරෙ. රොලති.

ලොල උම්මාදෙ. ලොයති.

හෙළ හොළ අනාදරෙ. හෙළති. හොළති.

වාළ ආලපෙ. වාළති.

දාළ ධාළ වීසරණෙ. දාළති. ධාළති.

හළ සිලාසායං. හළති.

හීළ අනාදරෙ. හීළති. හීළා, හීළිකො, හීළිතො.

කළ සෙවනෙ. කළති. කළනං.

හෙළ වෙයනෙ. හෙළති.

ඊළ ථුතියං. ඊළති.

ජුළ ගතියං. ජුළති, ජොළති.

පුළ මුළ සුඛනෙ. පුළති. මුළති.

ගුළ රක්ඛායං. ගුළති. ගුළො.

ජුළ ඛන්ධනෙ. ජුළති.

කුළ සසනෙ. කුළති.

බුළ බාලො ව. වකාරො සසනාපෙක්ඛකො. බුළති.

සුළ බුළ සංවරණෙ. සුළති. බුළති.

පුළ සඨසානෙ. පුළති. පුළිනං.

සළ අඛ්‍යන්තසද්දෙ. සළති. සාළිකො, සාළිකා.

“උසහොව මහී නදති,
මීගරාජාව කුජති;
සුසුමාරොව සළති,
කිං විපාකො භවිස්සති” ති නිදස්සනං;

ඉමානි ළකාරන්තධාතුරූපානි.

ඉති භූවාදිගණෙ අවග්ගන්තධාතුරූපානි සමත්තානි. එත්තාවතා සබ්බාපි භූවාදිගණෙ ධාතුයො පකාසිතා.

ඉදානි භූවාදිගණිකධාතුනංයෙව කාචි අසමානසුතිකා, කාචි අසමානන්තිකා. තාසු කාචි සමානත්ථවසෙන සමොධානෙන්වා පුබ්බාවරියෙහි චුත්තා, තායෙව ධාතුයො එකදෙසෙන රූපවිභාවනාදීහි සද්ධිං පකාසයිස්සාම. තං යථා?

හු හු සත්තායං හොති, භවති. පහොති, පභවති. හුවෙයා පාවුසො. සවෙ උප්පාදො හෙයා. අජෙසි යක්ඛො නරවිරසෙට්ඨං, තත්ථප්පනාදො කුමුලො ඛහුව. අම්බා'යං අහුවා පුරෙ. අහු රාජා විදෙහානං. පහුතං මෙ ධනං සක්ක. පහුතමරියො පකරොති පුඤ්ඤං. පහුතචිත්තො පුරිසො. පහුතජීවහො භගවා. පියප්පභුතා කලහා විවාදා. පච්ඡාසමණෙන හොතඛිං. භවිතඛිං. හොතුං, හෙතුයෙ, භවිතුං. හුත්වා, හුත්වාන. භවිත්වා, භවිත්වාන.

එත්ථ පන ‘අත්ථි හෙහිති සො මග්ගො, න සො සක්කා න හෙතුයෙ’ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ නහෙතුයෙති අභවිතුං. හුධාතුතො තුංපච්චයස්ස තවෙපච්චයස්ස වා තුයෙ ආදෙසො, උාකාරස්ස ව එකාරාදෙසො කතොති දට්ඨඛිං. අථ වා හෙතුභාවාය න න සක්කාතිපි අත්ථො. අයං පනත්ථො ඉධ නාධිප්පෙතො, පුරිමොයෙවත්ථො අධිප්පෙතො හොතිස්ස ධාතුතො පයොගභාවාය උදාහරිතපදස්සත්ථභාවතො. තත්ථ පහොතිති ඉදං වත්ථං විපුලභාවෙන විවරං කාතුං පහොති, නො තප්පහොති. පහොතිති වා පුරිසො අරයො ඡෙතුං සක්කොති. අථ වා පහොතිති හොති. පභවතිති සත්ථෙති. පහුතන්ති විපුලං, මහත්තන්ති අත්ථො. පහුතචිත්තොති විපුලචිත්තො මහද්ධතො. පහුතජීවහොති සුපුපුලසුද්දිසසුමුදුකජීවහො, පියප්පභුතාති පියතො නිබ්බත්තා.

ගමු සප්ප ගතියං. ගච්ඡති, ගමති, සම්මති, ආගච්ඡති, උග්ගච්ඡති, අතිගච්ඡති, පටිගච්ඡති, අවගච්ඡති, අධිගච්ඡති, අනුගච්ඡති, උපගච්ඡති, අපගච්ඡති, විගච්ඡති, නිගච්ඡති, නිග්ගච්ඡති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතඛිං. ‘සමුග්ගච්ඡති’තිආදිනා උපසග්ගද්වයවසෙනපි යථාසම්භවං යොජෙතඛිං. සප්පති, සංසප්පති, පරිසප්පති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතඛිං.

තත්ථ ගමතිති ගච්ඡති. කාරිතෙ ‘දෙවදත්තං ගමෙති ගමයති’ති රූපානි භවන්ති. ‘අපායං ගමෙතිති අපායගමනීය’න්ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං. චුරාදිගණං පත්තස්ස ආපුබ්බස්ස ඉමස්ස ‘ආගමෙති, ආගමයති, ආගමෙත්තො, ආගමයමානො’ති සුද්ධකත්තුරූපානි භවන්ති.

තත්ථ ආගමෙතිති මුහුත්තං අධිවාසෙතිති අත්ථො. සම්මතිති ගච්ඡති. ආගච්ඡතිති ආයානි. උග්ගච්ඡතිති උයානි උද්ධං ගච්ඡති. අතිගච්ඡතිති අතික්කම්ථවා ගච්ඡති. පටිගච්ඡතිති පුන ගච්ඡති. අවගච්ඡතිති ඡානානි. අධිගච්ඡතිති ලභනි ඡානානි වා. අනුගච්ඡතිති පච්ඡතො ගච්ඡති. උපගච්ඡතිති සම්පං ගච්ඡති. අපගච්ඡතිති අපෙති. විගච්ඡතිති විගමති. නිගච්ඡතිති ලභති. ‘යසං පොසො නිගච්ඡති’ති ඉදං නිදස්සනං. නිග්ගච්ඡතිති නික්කමති. සප්පතිති ගච්ඡති. සංසප්පතිති සංසරන්තො ගච්ඡති. පරිසප්පතිති සමන්තතො ගච්ඡති.

ඉදානි පන විඤ්ඤානං සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ පරමකොසල්ලජනනත්ථං සප්පයොගං පදමාලං කථයාම. සෙයාට්ඨං? සො ගච්ඡති, තෙ ගච්ඡන්ති, ගච්ඡරෙ. ත්වං ගච්ඡසි, තුම්හෙ ගච්ඡථ. අහං ගච්ඡාමි, මයං ගච්ඡාම. සො ගච්ඡතෙ, තෙ ගච්ඡන්තෙ. ත්වං ගච්ඡසෙ, තුම්හෙ ගච්ඡව්හෙ. අහං ගච්ඡෙ, මයං ගච්ඡාමිහෙ. වත්තමානාය රූපානි.

සො ගච්ඡතු, තෙ ගච්ඡන්තු. ත්වං ගච්ඡාහි, ගච්ඡ, ගච්ඡස්සු, තුම්හෙ ගච්ඡථ. අහං ගච්ඡාමි, මයං ගච්ඡාම. සො ගච්ඡතං, තෙ ගච්ඡන්තං. ත්වං ගච්ඡස්සු, තුම්හෙ ගච්ඡව්හො. අහං ගච්ඡෙ, මයං ගච්ඡාමසෙ. පඤ්චමියා රූපානි.

සො ගච්ඡෙයා, ගච්ඡෙ, තෙ ගච්ඡෙයා. ත්වං ගච්ඡෙයාසි, තුම්හෙ ගච්ඡෙයාථ. අහං ගච්ඡෙයාමි, මයං ගච්ඡෙයාම, ගච්ඡෙමු. සො ගච්ඡෙථ, තෙ ගච්ඡෙරං. ත්වං ගච්ඡෙථො, තුම්හෙ ගච්ඡෙයාව්හො. අහං ගච්ඡෙයාං, මයං ගච්ඡෙයාමිහෙ. සත්තමියා රූපානි.

සො ගච්ඡ, තෙ ගච්ඡු. ත්වං ගච්ඡෙ, තුම්හෙ ගච්ඡිත්ථ, ගඤ්ඡිත්ථ. අහං ගච්ඡං, මයං ගච්ඡිමහ, ගඤ්ඡිමහ. සො ගච්ඡත්ථ, ගඤ්ඡිත්ථ, තෙ ගච්ඡරෙ. ත්වං ගච්ඡත්ථො, තුම්හෙ ගච්ඡව්හො. අහං ගච්ඡිං, ගඤ්ඡිං, මයං ගච්ඡිමිහෙ. පරොක්ඛාය රූපානි.

සො අගච්ඡා, තෙ අගච්ඡු. ත්වං අගච්ඡෙ, තුම්හෙ අගච්ඡට්. අහං අගච්ඡං, මයං අගච්ඡමිහා. සො අගච්ඡට්, තෙ අගච්ඡත්ථුං. ත්වං අගච්ඡසෙ, තුම්හෙ අගච්ඡිවහං. අහං අගච්ඡං, මයං අගච්ඡම්හෙ. අජ්ජනනියා රූපානි.

සො ගච්ඡිස්සති, තෙ ගච්ඡිස්සන්ති. ත්වං ගච්ඡිස්සසි, තුම්හෙ ගච්ඡිස්සට්. අහං ගච්ඡිස්සාමි, මයං ගච්ඡිස්සාම. සො ගච්ඡිස්සතෙ, තෙ ගච්ඡිස්සන්තෙ. ත්වං ගච්ඡිස්සසෙ, තුම්හෙ ගච්ඡිස්සවිහෙ. අහං ගච්ඡිස්සං, මයං ගච්ඡිස්සාමිහෙ. භවිස්සන්තියා රූපානි.

සො අගච්ඡිස්සා, තෙ අගච්ඡිස්සංසු. ත්වං අගච්ඡිස්සෙ, තුම්හෙ අගච්ඡිස්සට්. අහං අගච්ඡිස්සං, මයං අගච්ඡිස්සාමිහා. සො අගච්ඡිස්සට්, තෙ අගච්ඡිස්සසිසු. ත්වං අගච්ඡිස්සසෙ, තුම්හෙ අගච්ඡිස්සවිහෙ. අහං අගච්ඡිස්සං, මයං අගච්ඡිස්සාමිහසෙ. කාලාතිපත්තියා රූපානි.

තත්ථ අජ්ජනනියා කාලාතිපත්තියා ච අකාරාගමං සබ්බෙසු පුරිසෙසු සබ්බෙසු වචනෙසු ලබ්භමානම්පි සාසනෙ අනියතං හුත්වා ලබ්භතිති දට්ඨබ්බං. තථා හි “අගච්ඡි, ගච්ඡි, අගච්ඡිස්සා, ගච්ඡිස්සා”තිආදිනා ද්වෙ ද්වෙ රූපානි දිස්සන්ති. ගමති, ගමන්ති. ගමතු, ගමන්තු. ගමෙයා. ගමෙයායුං. සෙසං සබ්බං විත්ථාරෙතබ්බං.

ඉදානි පරොක්ඛානියාත්තනජ්ජනනීසු විසෙසො වුව්වතෙ – සො පුරිසො මග්ගං ග, සා ඉත්ථි සර’මාග. තෙ මග්ගං ගු, තා සර’මාගු. එකාරස්ස අකාරාදෙසං ත්වං මග්ගං ග, ත්වං සර’මාග. තුම්හෙ මග්ගං ගුත්ථ, තුම්හෙ සර’මාගුත්ථ. අහං මග්ගං ගං, අහං සර’මාගං. අහං තං පුරිසං අන්වගං, මයං මග්ගං ගුම්හ, මයං සරං ආගුම්හ, මයං තං පුරිසං අන්වගුම්හ. අයං තාව පරොක්ඛාය විසෙසො.

“සො මග්ගං අගමා, තෙ මග්ගං අගමු” ඉච්චාදි නියාත්තනියා රූපං. “සො අගමි, තෙ අගමු, තෙ ගුං” ඉච්චාදි අජ්ජනනියා රූපං.

ඉදානි තෙසං පදරූපානි පාකට්ඨකරණත්ථං කිඤ්චි සුත්තං කථයාම – “සොපාගා සමිතිං වනං. අපේත්ථ පඤ්චමො ආගා. ආගුං දෙවා යසස්සිනො. මාහං කාකොව දුම්මෙධො, කාමානං වසමන්වගං. අගමා රාජගහං බුද්ධො. වඩ්ඤං අගමු පබ්බතං. බ්‍රාහ්මණා උපගච්ඡු ම”න්ති එවමාදිති භවන්ති.

ග ගු ග ගුත්ථ ගං ගුම්හ, අගු අගමු අගමු;
අගමා’ගමි ගච්ඡන්ති, ආදිහෙදං මනෙ කරෙ.

ඉදානි නාමිකපදානි වුව්වන්තෙ – ගතො, ගන්තා, ගච්ඡං, ගච්ඡන්ති, ගච්ඡන්තං කුලං, සහගතං, ගති, ගමනං, ගමො, ආගමො, අවගමො, ගන්තබ්බං, ගමනියං, ගම්මං, ගම්මමානං, ගම්මමානං, ගො, මාතුගාමො, හිඩ්ගු, ජගු, ඉන්දගු, මෙධගො ඉච්චාදිති, කාරිතෙ – ගච්ඡාපෙති, ගච්ඡාපයති, ගච්ඡෙති, ගච්ඡයති, ගම්මෙති. කම්මෙ – ගම්මති, ගම්මයති, අධිගම්මති, අධිගම්මයති. තුමන්තාදින්තෙ “ගන්තුං, ගමිතුං, ගන්ත්වා, ගන්ත්වාන, ගමිත්වා, ගමිත්වාන, ගමිය, ගමියාන, ගම්ම, ආගම්ම, ආගන්ත්වා, අධිගම්ම, අධිගන්ත්වා” ඉච්චාදිති. සජ්ජධාතුස්ස පන “සජ්ජො, සජ්ජිති, පිට්ඨසජ්ජි, සජ්ජි” ඉච්චාදිති රූපානි භවන්ති.

තත්ථ සහගතසද්දො තබ්බාවෙ වොකිණ්ණෙ නිස්සයෙ ආරම්මණෙ සංසට්ඨෙති ඉමෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. තත්ථ “යායං තණ්හා පොනොබ්බවිකා නන්දිරාගසහගතා”ති තබ්බාවෙ වෙදිතබ්බො, නන්දිරාගහුතාති අත්ථො. “යායං හික්ඛවෙ වීමංසා කොසජ්ජසහගතා කොසජ්ජසම්පයුත්තා”ති වොකිණ්ණෙ වෙදිතබ්බො, අත්තරන්තරා උප්පජ්ජමානෙන කොසජ්ජෙන වොකිණ්ණාති අයමෙත්ථ අත්ථො. “අට්ඨිකසඤ්ඤාසහගතං සතිසම්බොජ්ඣධ්මං භාවෙති”ති නිස්සයෙ වෙදිතබ්බො, අට්ඨිකසඤ්ඤා නිස්සය අට්ඨිකසඤ්ඤා භාවෙත්වා පටිලද්ධන්ති අත්ථො. “ලාභී හොති රූපසහගතානං වා සමාපත්තිනං අරූපසහගතානං වා”ති ආරම්මණෙ, රූපාරූපාරම්මණානන්ති අත්ථො. “ඉදං සුඛං ඉමාය පිතියා සහගතං සහජාතං සම්පයුත්ත”න්ති සංසට්ඨෙ, ඉම්මිසා පිතියා සංසට්ඨන්ති අත්ථො. එත්ථෙතං වුව්වති –

තබ්‍රාහිම වෙව වොකිණ්ණෙ, නිස්සයාරම්මණෙසු ව;
සංසට්ඨෙ ව සහගත-සද්දො දිස්සති පඤ්චසු;

ගතීති ගතිගති නිබ්බන්තිගති අප්ඤ්ඤාසයගති විභවගති නිප්පත්තිගති ඤාණගතීති බහුවිධා ගති නාම.

තත්ථ “තං ගතිං පෙච්ච ගච්ඡාමී”ති ව “යස්ස ගතිං න ජානන්ති, දෙවා ගන්ධබ්බමානුසා”ති ව අයං ගතිගතිනාම. “ඉමෙසං බො අහං භික්ඛූනං සීලවන්තානං නෙව ජානාමී ගතිංවා අගතිංවා”ති අයං නිබ්බන්තිගති නාම. “එවං බො තෙ අහං බ්‍රහ්මෙ ගතිඤ්ච ජානාමී ජුතිඤ්ච ජානාමී”ති අයං අප්ඤ්ඤාසයගති නාම. “විභවො ගති ධම්මානං, නිබ්බානං අරහතො ගති”ති අයං විභවගති නාම. “ද්වෙ ගතියො භවන්ති අනඤ්ඤා”ති අයං නිප්පත්තිගති නාම. “තං තත්ථ ගතිමා ධිහිමා”ති ව “සුන්දරං නිබ්බානං ගතො”ති ව අයං ඤාණගති නාම. එත්ථෙතං වුවිති –

ගතිගතාඤ්ච නිබ්බතාං, විභවප්ඤ්ඤාසයෙසු ව;
නිප්පත්තියඤ්ච ඤාණෙ ව, ගතිසද්දො පවත්තති.

ගච්ඡතිති ගො. මාතුයා සමභාවං මිස්සිභාවඤ්ච ගච්ඡති පාපුණාතීති මාතුගාමො. රොගං හිංසන්තං ගච්ඡතිති හිඩගු.

ඉමානි තස්ස නාමානි

හිඩගු හිඩගුජතුච්චෙව, තථා හිඩගුසිපාටිකා;
හිඩගුජාතීති කථිතා, විනයට්ඨකථාය හි.

ජගුති චුතිතො ජාතිං ගච්ඡතිති ජගු. ඉන්ද්‍රියෙන ගච්ඡතිති ඉන්ද්‍රගු. අථ වා ඉන්ද්‍රභූතෙන කම්මුනා ගච්ඡතිති ඉන්ද්‍රගු. “හින්ද්‍ර”තිපි පාළි. තත්ථ හින්ද්‍රන්ති මරණං. තං ගච්ඡතිති හින්ද්‍රගු. සබ්බමෙතං සන්තාධිවචනං, ලිඛිතො පුල්ලිඛිගං. මෙධගොති අත්තතො නිස්සයඤ්ච පරඤ්ච මෙධමාතො හිංසමාතො ගච්ඡති පවත්තතීති මෙධගො, කලහො. “තතො සම්මන්ති මෙධගා”ති එත්ථ හි කලහො මෙධගසද්දෙන භගවතා චුත්තො. ගම්ත්වානි එත්ථ –

“ඉසිච්භයං ගම්ත්වාන, විනිත්වා පඤ්චවග්ගියෙ;
තතො විනෙසි භගවා, ගන්ත්වා ගන්ත්වා තහිං තහි”න්ති

අයං පාළි නිදස්සනං. සප්පොති සප්පතීති සප්පො, සංසප්පන්තො ගච්ඡතිති අත්ථො. තෙනාහ ආයස්මා සාරිපුත්තො “යො කාමෙ පරිවජ්ජෙති, සප්පස්සෙව පදාසිරො”ති ඉමිස්සා පාළියා නිද්දෙසෙ “සප්පො වුවිති අහි. කෙතට්ඨෙන සප්පො? සංසප්පන්තො ගච්ඡතිති සප්පො. භූජන්තො ගච්ඡතිති භූජගො. උරෙන ගච්ඡතිති උරගො. පන්තසිරො ගච්ඡතිති පන්තගො. සරිරෙන සප්පතීති සරිසපො. බිලෙ සයතීති බිලාසයො. දායා තස්ස ආවුධොති දායාවුධො. විසං තස්සසොරන්ති සොරවිසො. ජිව්හා තස්ස දුට්ඨාති දුට්ඨිවහො. ද්විහි ජිව්හාහි රසං සායතීති ද්විරසඤ්ඤා”ති. සප්පිතිති උරගි. පියසප්පිති පියෙන සප්පති ගච්ඡතිති පියසප්පි, පඩ්ගලො. සප්පිති යො න පරිභුඤ්ජති, තස්ස බලායුච්චිඨන්තත්ථං සප්පති ගච්ඡති පවත්තතීති සප්පි, සතං.

සක්ක ටෙක ලඬ්ඝ ගතාත්තා. සක්කති, නිසක්කති, පරිසක්කති. නිසක්කො, පරිසක්කනං. ටෙකති. ටිකා. ලඬ්ඝති, උල්ලඬ්ඝති, ඔලලඬ්ඝති, ලඬ්ඝකො, උල්ලඬ්ඝිකා පිති.

කෙ රෙ ගෙ සද්දෙ. කායති. රායති. ගායති. ජාතකං. රා. ගීතං. කායිකං. රායිකං, ගායිකං. කායිත්වා. රායිත්වා. ගායිත්වා.

තත්ථ ජාතකන්ති ජාතං භූතං අතීතං අත්තනො වරිතං කායති කථෙති භගවා එතෙනාති ජාතකං. ජාතකපාළි හි ඉධ ජාතකන්ති චූත්තං. අඤ්ඤත්‍ර පන ජාතං එවං ජාතකන්ති ගහෙතබ්බා. තථා හි ජාතකසද්දො පරියත්තියම්පි චත්තති “ඉතිචූත්තකං ජාතකං අබ්භුතධම්ම”න්තිආදීසු, ජාතියම්පි චත්තති “ජාතකං සමොධානෙසී”න්තිආදීසු. රා චූච්චති සද්දො. ගීතන්ති ගායනං.

බෙ ජෙ සෙ බයෙ. බායති. ජායති. සායති. බයං ගච්ඡතිති අත්ථො.

එත්ථ පන සියා “නත්‍ර ව භො බායතීති පදස්ස බාදතීති වා පඤ්ඤායතීති වා අත්ථො භවති, තථා ජායතීති පදස්ස නිබ්බත්තතීති අත්ථො, සායතීති පදස්ස රසං අස්සාදෙතීති අත්ථො, එවං සන්තෙ භො කස්මා ඉධ එවං අත්ථො තුම්භෙහි කටීයති”ති? සච්චං, ධාතුනන්තු අනෙකත්ථත්තා එවං අත්ථො කථෙතුං ලබ්භති. තථා හි “අප්පස්සුතායං පුරිසො, බලිබද්දොව ජීරති”ති එත්ථ ජීරතීති අයං සද්දො ජරං පාපුණාතීති අත්ථං අචත්ථා වඨ්ඨතීති අත්ථමෙව වදති, එවං සම්පදම්ඳං දට්ඨබ්බං.

ගු සු කු උ සද්දෙ. ගච්ඡති. සච්ඡති. කච්ඡති. අච්ඡති.

බු රු කු සද්දෙ. බොති. රොති. කොති.

චු ජු පු ජ්ඣ ගා සෙ ගතියං. වච්ඡති. ජච්ඡති. පච්ඡති. ජ්ඣව්ඡති. ගාති. සෙති. වචනං, චුති. ජචනං, ජචො. පචනං, ජ්ඣව්ඡනං. ගානං. සෙතු. පොතො. ජ්ඣවො.

එත්ථ ගානන්ති ගමනං. පොතොති පච්ඡති ගච්ඡති උදකෙ එතෙනාති පොතො, නාවා. තථා ජ්ඣව්ඡති න සීද්ධතී ජ්ඣවො, නාවා එව. “භින්නජ්ඣවො සාගරස්සෙව මජ්ඣෙ”ති හි ජාතකපාළි දිස්සති. “නාවා, පොතො, ජ්ඣවො, ජ්ඣයානං, තරණ”න්ති නාවාහිධානාති.

ධෙ ථෙ සද්දසඨ්ඨානෙසු. ධායති. ථායති. භාවෙ – ධියති, ථියති. ඉත්ථී. ථී.

දෙ තෙ පාලනෙ. දායති. දයා. තාණං.

රා ලා ආදානෙ. රාති. ලාති.

අති අදි බන්ධනෙ. අන්තති. අන්දති. අන්තං. අන්දු.

ජුතසුභ රුව දිත්තියං. ජොතති. සොභති. රොචති, විරොචති.

අක අග කුටිලායං ගතියං. අකති. අගති.

නාථ නාධ යාවනොපතාපිස්සරියාසීසාසු. නාථති. නාධති.

සල හුල වල කම්පනෙ. සලති. හුලති. වලති. කුසලං.

එත්ථ ව කුච්ඡිතෙ පාපකෙ ධම්මෙ සලයතීති කුසලං, හෙතුකත්තුවසෙනිදං නිබ්බවනං දට්ඨබ්බං. තථා හි අට්ඨසාලිතියං “කුච්ඡිතෙ පාපකෙ ධම්මෙ සලයන්ති වලයන්ති කම්පෙන්ති විද්ධංසෙන්තිති කුසලා”ති හෙතුකත්තුවසෙන අත්ථො කටීතො. ඉදං සලධාතුවසෙන කුසලසද්දස්ස නිබ්බවනං. අඤ්ඤසම්පි ධාතුනං වසෙන කුසලසද්දස්ස නිබ්බවනං භවති. තථා හි අට්ඨසාලිතියං අඤ්ඤානිපි නිබ්බවනාති දස්සිතාති. කථං? “කුච්ඡිතෙන වා ආකාරෙන සයන්තීති කුසා, තෙ අකුසලධම්මසඨ්ඨානෙ කුසෙ ලුනන්ති ඡින්දන්තීති කුසලා. කුච්ඡිතානං වා සානතො තනුකරණතො ඤාණං කුසං නාම, තෙන කුසෙන ලාභබ්බාති කුසලා, ගහෙතබ්බා පචත්තෙතබ්බාති අත්ථො. යථා වා කුසා උභයභාගගතං භත්ථජ්ජදෙසං ලුනන්ති, එවම්මෙපි උජ්ජන්තානුජ්ජන්තභාවෙන උභයභාගගතං කිලෙසපක්ඛං ලුනන්ති, තස්මා කුසා විය ලුනන්තීතිපි කුසලා”ති. එවං අඤ්ඤානිපි නිබ්බවනාති

දස්සිතානි. තත්‍ර “ධම්මා” ඉති පදාපෙක්ඛං කත්වා තදනුරූපලිඛිතවචනවසෙන “කුසලා”ති නිද්දෙසො කතො, ඉධ පන සාමඤ්ඤනිද්දෙසවසෙන “කුසල”න්ති නපුංසකෙකවචනනිද්දෙසො අම්භෙහි කතො. පුඤ්ඤවාචකො හි කුසලසද්දො ආරොග්‍යවාචකො ච එකන්තෙන නපුංසකලිඛිගො, ඉතරත්ථවාචකො පන තිලිඛිගිකො, යථා කුසලො එස්සො, කුසලා වෙදනා. කුසලං චිත්තන්ති. කුසලසද්දො ඉමස්මිං භූවාදිගණෙ ලාධාතුසලධාතුචසෙන නිජ්ජත්තිං ගතොති වෙදිතබ්බො. ඉති භූවාදිගණෙ සමොධානගතධාතුයො සමත්තා.

ඉච්චෙවං —

චිත්ථාරතො ච සඛිබ්බො, භූවාදීනං ගණො මයා;
යො චිහත්තො සඋද්දෙසො, සනිද්දෙසො යථාරහං.

උපසග්ගතිපාතෙහි, නානාඅත්ථයුතෙහි ච;
යොජෙත්වාන පදානෙත්ථ, දස්සිතානි විසුං විසුං.

පාළිනිදස්සනාදිහි, දස්සිතානි සහෙව තු;
ත්‍යාද්‍යන්තානි ච රූපානි, ස්‍යාන්‍යන්තානි ච සබ්බසො.

පදානං සදිස්ත්තඤ්ච, තථා විසදිස්ත්තනං;
වොදනාපරිභාරෙහි, සහිතො චත්ථනිච්ඡයො.

අත්ථුද්ධාරො’භිධානඤ්ච, ලිඛිගත්තයවිමිස්සනං;
අභිධෙය්‍යකලිඛිගෙසු, සවිසෙසපදානි ච.

නානාපදබහුජ්ජද-සමොධානඤ්ච දස්සිතං;
රුළුභිසද්දාදයො වෙච, සුවිහත්තා අනාකුලා.

සබ්බනාමං සබ්බනාම-සදිසානි පදානි ච;
නානාපදෙහි යොජෙතුං, දස්සිතානි යථාරහං.

තුමන්තානි ච රූපානි, ත්වාද්‍යන්තානි ච විඤ්ඤානං;
පිටකෙ පාටචත්ථාය, සබ්බමෙතං පකාසිතං.

යෙ සද්දනීතිමිහි ඉමං විභාගං,
ජානන්ති සම්මා මුනිසාසනෙ තෙ;
අත්ථෙපු සබ්බෙසුපි විතකඬ්ඛා,
අච්ඡම්භිතො සිහසමා භවන්ති.

විභුතභුතග්ගසයම්භුවක්කෙ,
සුභුතභූරිං වදතා නරානං;
යො සද්දනීතිමිහි භූවාදිකණ්ඩො,
චුත්තො මයා තං භජත්ථකාමො.

ඉති නවඬිගෙ සාට්ඨකපෙ පිටකත්තයෙ බ්‍යජ්ජගතීසු විඤ්ඤානං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දනීතිජ්ජකරණෙ

පන්තරසහි පරිච්ඡෙදෙහි මණ්ඩිතො භූවාදිගණො නාම

17. රුධාදිපක්ක

රුධාදිගණික

ඉතො පරං පවක්ඛාමි, රුධාදිකගණාදයො;
සාසනස්සොපකාරාය, ගණෙ තු ඡබ්බිධෙ කථං.

රුධි ආවරණෙ. රුධිධාතු ආවරණෙ වත්තති. එත්ථ ආවරණං නාම පිදහනං වා පරිරුන්ධනං වා පලිබ්බද්ධනං වා හරිතුං වා අප්පදානං, සබ්බමෙතං වට්ඨති. රුන්ධති, රුන්ධිති, රුන්ධීති, රුන්ධෙති, අවරුන්ධෙති. කම්මති – මග්ගො පුරිසෙන රුන්ධියති. රොධො, ඔරොධො, විරොධො, පටිවිරොධො, විරුද්ධො, පටිවිරුද්ධො, පරිරුද්ධො. රුන්ධිතුං, පරිරුන්ධිතුං. රුන්ධිත්වා. පරිරුන්ධිත්වා.

තත්තු රොධොති වාරකො. සො හි රුන්ධති පවෙසිත්තානං කුරුරකම්මන්ත්තානං සත්ත්තානං ගමනං ආවරතිති රොධොති වුව්වති. ඔරොධොති රාජුබ්බරි, සා පන යථාකාමවාරං වරිතුං අප්පදානෙන ඔරුන්ධියති අවරුන්ධියති ඔරොධො. විරොධොති අනනුකූලතා. පටිවිරොධොති පුනස්පුනං අනනුකූලතා. විරුද්ධොති විරොධං ආපන්නො. පටිවිරුද්ධොති පටිසත්තුභාවෙන විරොධං ආපන්නො. පරිරුද්ධොති ගහණත්ථාය සම්පරිවාරිතො. වුත්තස්සිති “යථා අරිහි පරිරුද්ධො, විජ්ජන්තෙ ගමනෙ පටෙ”ති. අවරුද්ධොති පබ්බාජිතො.

මුව මොවනෙ. මිගං ඛන්ධනා මුඤ්චති. මුඤ්චනං, මොවනං. දුක්ඛජ්ජමොවනං, මොවො.

මොවොති චෙත්ථ අට්ඨිකකදලිරුක්ඛො. මුඤ්චිතුං. මුඤ්චිත්වා. කාරිතෙ “මොවෙති, මොවෙතුං, මොවෙත්වා”තිආදීති.

රිව විරෙවනෙ. රිඤ්චති. රිඤ්චනං, විරෙවනං, විරෙකො, විරෙවකො. රිඤ්චිතුං. රිඤ්චිත්වා.

සිව පග්ගරණෙ. උදකෙන භූමිං සිඤ්චති. පුත්තං රජ්ජෙ අභිසිඤ්චි. අභිසෙකො. මුද්ධාභිසිත්තො ඛන්තියො. සිඤ්ච හික්ඛු ඉමං නාවං, සිත්තා තෙ ලහුමෙස්සති. සිත්තට්ඨානං. සිඤ්චිතුං. සිඤ්චිත්වා.

යුජ යොගෙ. යුඤ්ජති, අනුයුඤ්ජති. කම්මති “යුඤ්ජියති”ති රූපානි. කෙචි “යුඤ්ජතෙ”ති ඉච්ඡන්ති. යුඤ්ජනං, සංයොගො, අනුයොගො, භාවනානුයුත්තො, සඤ්ඤොගො, සඤ්ඤාජනං, අත්ථයොජනා. දීඝං සන්තස්ස යොජනං. යුඤ්ජිතුං, අනුයුඤ්ජිතුං. අනුයුඤ්ජිත්වා. යොජෙති. තත්ථ සංයොජනන්ති ඛන්ධනං කාමරාගාදි. යොජනන්ති –

විදන්ථි ද්වාදසඨගුලොයා, තද්වයං රතනං මනං;
සත්තරතනිකා යට්ඨි, උසභං වීසයට්ඨිකං;
ගාවුතං උසභාසිති, යොජනං චතුරාවුතං.

භුජ පාලනබ්‍යවහරණෙසු. පාලනං රක්ඛණං. බ්‍යවහරණං අජ්ඣෙධාහරණං. භුඤ්ජති, පරිභුඤ්ජති, සංභුඤ්ජති. දාසපරිභොගෙන පරිභුඤ්ජි. කාරිතෙ “භොජෙති භොජයති”තිආදීනි රූපානි. භොජනං, සම්භොගො, මහිභුජො, ගාමභොජකො, උපභොගො, පරිභොගො. භුත්තො ඔදනො භවතා. සවෙ භුත්තො භවෙය්‍යාහං. ඔදනං භුත්තො භුත්තවා භුත්තාවි. තුමන්තාදිත්තෙ “භුඤ්ජිතුං, පරිභුඤ්ජිතුං, භොජෙතුං, භොජයිතුං, භුඤ්ජිත්වා, භුඤ්ජිත්වාන, භුඤ්ජිය, භුඤ්ජියාන, භොජෙත්වා, භොජෙත්වාන, භොජයිත්වා, භොජයිත්වාන” ඉච්චාදීනි පරිසද්දාදීනි විසෙසිතබ්බානි.

තනු භුඤ්ජනීති හත්තං භුඤ්ජති, භොජනීයං භුඤ්ජති. තථා හි “බාදනීයං වා භොජනීයං වා බාදති වා භුඤ්ජති වා”තිආදි වුත්තං. අපිව කදාවි බාදනීයෙපි “භුඤ්ජති”ති වොහාරො දිස්සති. “එලානි බුද්දකප්පානි, භුඤ්ජ රාජ වරාවර”න්ති හි වුත්තං. පරිභුඤ්ජනීති විවරං පරිභුඤ්ජති, පිණ්ඩපාතං පරිභුඤ්ජති, ගිලානපච්චයභෙසප්පපරික්ඛාරං පරිභුඤ්ජති, පටිසෙවනීති වුත්තං හොති. තෙනෙව ව පටිසෙවනීති පරිභුඤ්ජනීති අත්ථො සංවණ්ණියති. අපිව “කාමෙ භුඤ්ජති”ති ව “පඤ්චකාමගුණෙ පරිභුඤ්ජති”ති ව දස්සනතො පන භුඤ්ජනපරිභුඤ්ජනසද්දා පටිසෙවනත්ථෙන කත්ථවි සමානත්ථාපි හොන්තිති අවගන්තබ්බා. සංභුඤ්ජනීති සම්භොගං කරොති, එකතො වාසං කරොතිති අත්ථො. එත්ථ සීයා “නනු ව හො අනු භුජධාතු පාලනබාවහරණෙසු වුත්තො, සො කථං එත්තකෙසුපි අත්ථෙසු වත්තති”ති? වත්තතෙව, අනෙකත්ථා හි ධාතවො, තෙ උපසග්ගසභායෙ ලභිත්වාපි අනෙකත්ථතරාව හොන්ති. ඉතො පට්ඨාය තුමන්තාදීනි රූපානි න වක්ඛාම. යත්ථ පන විසෙසො දිස්සති, තත්ථ වක්ඛාම.

කති ඡෙදනෙ. කන්තති, විකන්තති. සල්ලකත්තො.

හිදි විදාරණෙ. හින්දති. අනාගතත්ථෙ වත්තබ්බෙ “භෙජ්ජිස්සති, හින්දිස්සති”ති ද්විධා භවන්ති රූපානි. පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ හින්දතිති හික්ඛු. තෙනාහ –

“න තෙන හික්ඛු සො හොති, යාවතා හික්ඛතෙ පරෙ;
විසං ධම්මං සමාදාය, හික්ඛු හොති න තාවතා.

යොධ පුඤ්ඤඤච පාපඤ්ච, බාහිත්වා භ්‍රම්මවරියං;
සඬ්ඛාය ලොකෙ චරති, සවෙ ‘හික්ඛු’ති වුවිච්ඡි”ති.

ඉදඤ්ච ඛිණ්ණසවං සන්ධාය වුත්තං, සෙක්ඛපුට්ඨජනසමණාපි යථාසම්භවං “හික්ඛු”ති වත්තබ්බතං පාපුණන්තියෙව. සඬ්ඝං හින්දතිති සඬ්ඝභෙදකො. දෙවදත්තෙන සඬ්ඝො හින්තො,, හින්දියතිති හින්තොති හි නිබ්බවනං. න තෙ කට්ඨානි හින්තානි. හින්දතිති භෙත්තා.

ජිදි ද්වෙධාකරණෙ. ජින්දතිති ඡෙදකො, එවං ඡෙත්තා. කෙසෙ ඡෙත්තුං වට්ටති. ජින්දියතිති ජින්තො. ජින්තොපි රුක්ඛො පුනදෙව රුහති. ඉදං පන හිදිජිදිද්වයං දිවාදිගණං පත්වා “හිජ්ජති ජිජ්ජති”ති සුද්ධකත්තුවාවකං රූපද්වයං ජනෙති, තස්මා “හිජ්ජතිති හින්තො”තිආදිනා සුද්ධකත්තුවසෙනපි නිබ්බවනං කාතබ්බං.

තදි හිංසානාදරෙසු. තන්දති. තන්දි, තද්දු. තද්දති කච්ඡු.

උදි පසවකිලෙදනෙසු. පසවනං සන්දනං. කිලෙදනං තින්දනා. උන්දති. උන්දුරො, සමුද්දො.

විද ලාභෙ. වින්දති. ගොවින්දො, විත්ති. එත්ථ විත්තීති අනුභවනං, වෙදනා වා.

විද තුට්ඨියං. වින්දති, නිබ්බන්දති. නිබ්බන්දනං. විරජ්ජති. නිබ්බන්දො කාමරතියා. විත්ති, විත්තං, වෙදො. ලහති අත්ථවෙදං ධම්මවෙදං.

එත්ථ විත්තීති සොමනස්සං. “විත්ති හි මං වින්දති සුත දිස්වා”ති හි වුත්තං. විත්තන්ති විත්තිජනනත්තා විත්තසඬ්ඛාතං ධනං. වෙදොති ගන්ථොපි ඤාණමපි සොමනස්සමපි වුවිච්ඡි. “තිණ්ණං වෙදානං පාරගු”තිආදීසු හි ගන්ථො “වෙදො”ති වුවිච්ඡි. “බ්‍රාහ්මණං වෙදගුමභිජඤ්ඤා අභිඤ්චනං කාමභවෙ අසත්ත”න්තිආදීසු ඤාණං. “යෙ වෙදජාතා විවරන්ති ලොකෙ”තිආදීසු සොමනස්සං.

වෙදගන්ථෙව ච ඤාණෙව, සොමනස්සෙව ව වත්තති;
වෙදසද්දො ඉමං නානා-ධාතුතො සමුදිරයෙ.

ලිප ලිම්පනෙ. ලිම්පති, ලිම්පකො. අවලෙපො. අවලෙපොති අහඬකාරො.

ලුප අවිඡේදනෙ. ලුම්පති. විලුම්පකො, විලුත්තො විලොපො.

විලුම්පතෙව පුරිසො, යාවස්ස උපකප්පති;
යදා වඤ්ඤෙ විලුම්පන්ති, සො විලුත්තො විලුම්පතීති.

පිස වුණ්ණනෙ. පිංසති. පිසකො. පිසුණා වාවා. ආගමට්ඨකථායං පන “අත්තනො පියභාවං පරස්ස ව සුඤ්ඤභාවං යාය වාවාය භාසති, සා පිසුණා වාවා”ති වුත්තං, තං නිරුත්තිලක්ඛණෙන වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

හිසි විහිංසායං. හිංසති, විහිංසති. හිංසකො.

අහිංසකොති මෙ නාමං, හිංසකස්ස පුරෙ සතො;
අප්පාහං සච්චනාමොම්හි, න නං හිංසාමි කිඤ්චනං.

හිංසිතබ්බං කිංසතීති සීභො. ආදිඅන්තක්ඛරවිපල්ලාසවසෙන සද්දසිද්ධි, යථා “කන්තනට්ඨෙන තක්ක”න්ති. විහෙසකො, විහෙසනං.

සුම්භ පභාරෙ. යො නො ගාවොව සුම්භති. පරිසුම්භති. සුම්භොති. අත්‍රිමෙ පාළිතො පයොගා –

“සංසුම්භමානා අත්තානං, කාලමාගමයාමසෙ”ති ව,

“කෙසග්ගහණමුක්ඛෙපා, භූමා ව පරිසුම්භනා;
දත්ථා ව නො පක්කමති, බහුදුක්ඛං අනප්පක”න්ති ව,

“භූමිං සුම්භාමි වෙගසා”ති ව.

අඤ්ඤත්ථ පන අඤ්ඤාපි වුත්තා. තා ඉධ අනුපපත්තිතො න වුත්තා. කෙවෙත්ථ මඤ්ඤෙය්‍යුං, යථා භූවාදිගණෙ “සකි සඬකායං බජී ගතීවෙකල්ලෙ”තිආදීනං ධාතුනං පටිලද්ධවග්ගන්තභාවස්ස නිග්ගහිතාගමස්ස වසෙන “සඬකති බඤ්ජති”ති රූපානි භවන්ති, තථා ඉමස්මිං රුධාදිගණෙ “මුව මොවනෙ කති ඡේදනෙ”තිආදීනං ධාතුනං පටිලද්ධවග්ගන්තභාවස්ස නිග්ගහිතාගමස්ස වසෙන “මුඤ්චති කන්තති”තිආදීනි රූපානි භවන්ති. එවං සන්තෙ කො ඉමෙසං තෙසඤ්ච විසෙසොති? එත්ථ වුව්වතෙ – යෙ භූවාදිගණස්මිං අනෙකස්සරා අසංයොගන්තා ඉකාරන්තවසෙන නිද්දිට්ඨා, තෙ ආබ්‍යාතත්තඤ්ච නාමිකත්තඤ්ච පත්ථා සුද්ධකත්තුභෙතුකත්තුච්ඡයෙසු එකන්තතො නිග්ගහිතාගමෙන නිප්ඵන්තරූපා භවන්ති, න කත්ථවිපි තෙසං විනා නිග්ගහිතාගමෙන රූපප්ඵවන්ති දිස්සති. තං යථා? සඬකති, සඬකා, බඤ්ජති, බඤ්ජො ඉච්චාදි. අයං අනෙකස්සරානං ඉකාරන්තවසෙන නිද්දිට්ඨානං භූවාදිගණිකානං විසෙසො.

යෙ ව රුධාදිගණස්මිං අනෙකස්සරා අසංයොගන්තවා අකාරන්තවසෙන වා උකාරන්තවසෙන වා නිද්දිට්ඨා, තෙ ආබ්‍යාතත්තං පත්ථා සුද්ධකත්තුච්ඡයෙයෙව එකන්තතො නිග්ගහිතාගමෙන නිප්ඵන්තරූපා භවන්ති, න භෙතුකත්තුච්ඡයෙ. නාමිකත්තං පන සහනිග්ගහිතාගමෙන විනා ව නිග්ගහිතාගමෙන නිප්ඵන්තරූපා භවන්ති. යත්ථ විනා නිග්ගහිතාගමෙන නිප්ඵන්තරූපා, තත්ථ සසංයොගරූපායෙව භවන්ති. තං යථා? මුඤ්චති, මුඤ්චාපෙති, මොවෙති, මොවාපෙති. ඡිත්ථාපෙති. ඡේදෙති, ඡේදාපෙති. ඡිත්ථනං, ඡේදෙ. මුඤ්චනං, මොවනං. කන්තති, කන්තනං, සල්ලකත්තො. පිට්ඨිමංසානි අත්තනො, සාමං උක්කච්ච බාදසි ඉච්චාදීනි. තත්ථ උක්කච්චාති උක්කන්තිත්ථා, ඡිත්ථිත්ථාති අත්ථො.

නනු ව හෝ එවං සන්නේ ආර්‍යානනාමිකභාවං පත්වා සුද්ධකත්තුහෙතුකත්තු විසයෙසු එකත්තතො පටිලද්ධනිග්ගහිතාගමෙහි සකි ඛජී ආදීහියෙව රුධාදිගණකෙහි භවිතබ්බං, න පන මුච්ඡිදිආදීහිති? තත්ත, මුච්ඡිදිආදීහියෙව රුධාදිගණකෙහි භවිතබ්බං රුච්ඡාතුයා සමානගතිකත්තා, තථා හි යථා “රුන්ධිස්ස, රුන්ධයති, රුන්ධාපෙති, රුන්ධනං, රොධො, විරොධො” තිආදීසු නිග්ගහිතාගමානිග්ගහිතාගමවසෙන ද්විජ්ජකාරානි රුපානි දිස්සන්ති, තථා මුච්ඡිදිආදීනම්පිති.

නනු කච්චායනෙ නිග්ගහිතාගමස්ස නිව්ච්චිධානත්ථං “රුධාදිතො නිග්ගහිතපුබ්බඤ්චා” ති ලක්ඛණං චුත්තන්ති? සච්චං, තං පන ක්‍රියාපදත්තං සන්ධාය චුත්තං. යදි ච නාමිකපදත්තම්පි සන්ධාය චුත්තං භවෙය්‍ය, “විරොධො” තිආදීනං දස්සනතො වාසද්දං පක්ඛිපිත්වා චත්තබ්බං සියා, න ච වාසද්දං පක්ඛිපිත්වා චුත්තං, තෙන ඤායති ක්‍රියාපදත්තංයෙව සන්ධාය චුත්තන්ති.

නනු ව හෝ එවං සන්නේ සකිඛජීආදීනං නිව්ච්චං සනිග්ගහිතාගමක්‍රියාපදත්තංයෙව සන්ධාය “රුධාදිතො නිග්ගහිතපුබ්බඤ්චා” ති ඉදං චුත්තන්ති සක්කා මන්තුන්ති? න සක්කා, සකිඛජීආදීනං රුච්ඡාතුයා අසමානගතිකත්තා නාමිකත්තෙ ද්විජ්ජකාරස්ස අසම්භවතො. තථා හි යෙසං යා නාමිකත්තෙ නිග්ගහිතාගමානිග්ගහිතාගමවසෙන ද්විජ්ජකාරවන්තතා, සා එව තෙසං රුධාදිගණභාවස්ස ලක්ඛණං. තඤ්ච සකිඛජීආදීනං නත්ථි. “සඬ්ඛා ඛඤ්ජො” තිආදීනා හි නාමත්තෙ එකොයෙව පකාරො දිස්සති සනිග්ගහිතාගමො, “කමු පදච්ඡිකෙපෙ” ඉච්චාදීනං පන “කමො, කමනං, චඬ්ඛකමො, චඬ්ඛකමන” තිආදීනා නාමිකත්තෙ ද්විජ්ජකාරවන්තතාසම්භවෙපි නිග්ගහිතාගමස්ස අඛිභාසවිසයෙ පචත්තත්තා සා ද්විජ්ජකාරවන්තතා රුධාදිගණභාවස්ස ලක්ඛණං න හොති, තස්මා අඛිභාසවිසයෙ පචත්තං නිග්ගහිතාගමං චජ්ජෙත්වා යා ද්විජ්ජකාරවන්තතා, සායෙව රුධාදිගණකභාවස්ස ලක්ඛණන්ති සන්තිට්ඨානං කාතබ්බං. අයං නයො අතීච සුබ්බමො සම්මා මනසි කාතබ්බො.

රුධාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;
සුත්තෙස්සඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්භවිහො අත්ථයුත්තිතොති.

දුධාදිගණොයං.

දිවාදිගණික

දිවු කිළාචිජිහිසාර්‍යවහාරජුතිථුතිකත්තිගතිස්ත්තිසු. එත්ථ ච කිළාති ලළනා, විහාරො වා. ලළනාති ච ලළිතානුභවනවසෙන රමණං. විහාරො ඉරියාපට්ඨවත්තනාදිනා චත්තනං. චිජිහිසාති විජයිච්ඡා. ඛාර්‍යවහාරොති වොහාරො. ජුතීති සොහා. ථුතීති ථොමනා. කත්තීති කමනියතා. ගතීති ගමනං. සත්තීති සාමත්ථියං. ඉමෙසු අත්ථෙසු දිවුධාතු චත්තති. දිබ්බති. දෙවො. දෙවි. දෙවතා.

එත්ථ දෙවොති තිවිධා දෙවා සම්මුතිදෙවා උපපත්තිදෙවා විසුද්ධිදෙවාති. තෙසු මහාසම්මතකාලතො පට්ඨාය ලොකෙන “දෙවා” ති සම්මතත්තා රාජරාජකුමාරාදයො සම්මුතිදෙවා නාම. දෙවලොකෙ උපපන්නා උපපත්තිදෙවා නාම. බිණ්ණසවා විසුද්ධිදෙවා නාම. චුත්තම්පි වෙතං “සම්මුතිදෙවා නාම රාජානො දෙවියො කුමාරා. උපපත්තිදෙවා නාම භූමිමදෙවෙ උපාදාය තදුත්තරිදෙවා. විසුද්ධිදෙවා නාම බුද්ධපච්චෙකබුද්ධබිණ්ණසවා” ති.

ඉදං පනෙත්ථ නිබ්බවනං – දිබ්බන්ති කාමගුණඤ්ඤාචත්තිස්සරියාදීහි කිළන්ති, තෙසු වා විහරන්තිති දෙවා. දිබ්බන්ති යථාහිලාසිතං විසයං අජ්ජපිඤ්ඤානෙන ගච්ඡන්තිති දෙවා. දිබ්බන්ති යට්ඨිජිතනිජ්චාදනෙ සක්කොන්තිති දෙවා. අථ වා තංතංඛාසනනිත්ථරණත්ථිකෙහි සරණං පරායණන්ති දෙවනියා අහිත්ථවනියාති දෙවා. සොහාවිසෙසයොගෙන කමනියාති වා දෙවා.

එත්ථ ච ථුතිකත්ති අත්ථා කම්මසාධනවසෙන දට්ඨබ්බා, කිළාදයො ඡ අත්ථා කත්තුසාධනවසෙන. කෙච්චි පන “දිවු කිළාචිජිහිසාර්‍යවහාරජුතිථුතිගතිසු” ති පඨන්ති. කෙච්චි “ගති” ති පදං විහාය “ජුතිථුතිසු” ති පඨන්ති. කෙච්චි “ථුති” ති පදං විහාය “ජුතිගතිසු” ති පඨන්ති, කෙච්චි පන

දිවුඩාතුං “සත්තිථුතික”න්තිඅත්ථෙපි ඉච්ඡන්ති. තෙනාහ අභිධම්මස්ස අනුට්ඨාකාරො “දෙවසද්දො යථා කිළාචිඨිසාවොහාරජුතිගතිඅත්ථො, එවං සත්තිඅභිත්ථවකමනත්ථොපි හොති ධාතුසද්දානං අනෙකත්ථභාවතො”තිආදි.

ඉදං පන යථාචුත්තෙසු සම්මුතිදෙවාදීසු පච්චෙකං නිබ්බවනං – දිබ්බන්ති කිළන්ති අත්තනො විසයෙ ඉස්සරියං කරොන්තිති දෙවා, රාජානො. දිබ්බන්ති කිළන්ති පඤ්චභි කාමගුණෙහි, පටිපක්ඛෙ වා විජෙතුං ඉච්ඡන්ති, වොහරන්ති ව ලොකස්ස යුත්තායුත්තං, ජොතන්ති පරමාය සරිරජුතියා, ථොමියන්ති තබ්භාවත්ථිකෙහි, කාමියන්ති දට්ඨං සොතුඤ්ච සොභාවිසෙසයොගෙන, ගච්ඡන්ති ව යථිච්ඡිතට්ඨානං අප්පටිහතගමනෙන, සක්කොන්ති ව ආනුභාවසම්පත්තියා තංතංකිච්චං නිජ්ඣාදෙතුන්ති දෙවා, වාතුමහාරාජිකාදයො. කිළන්ති පරමාය ඤානකිළාය, විජෙතුං ඉච්ඡන්ති පටිපක්ඛං, පරමසුබ්බමඤ්ඤාණවිසෙසවිසයං අත්ථඤ්ච වොහරන්ති, ජොතන්ති සබ්බකිලෙසදොසකල්පසාභාවා පරමවිසුද්ධාය ඤාණජුතියා, ථොමියන්ති ව විඤ්ඤාතසභාවෙහි පරමනිම්මලගුණවිසෙසයොගතො, කාමියන්ති ව අනුත්තරපුඤ්ඤක්ඛේත්තතාය දට්ඨං සොතුං පුජිතුඤ්ච, ගච්ඡන්ති ව අමතමහානිබ්බානං අපච්චාගමනීයාය ගතියා, සක්කොන්ති ව චිත්තාවාරං ඤත්වා තෙ තෙ සත්තෙ හිතෙ නියොජෙතුං අමතමහානිබ්බානසුබ්බෙ ව පතිට්ඨාපෙතුන්ති දෙවා, විසුද්ධිදෙවා.

දෙවසද්ද “විද්ධෙ විගතවලාහකෙ දෙවෙ”තිආදීසු අජටාකාසෙ ආගතො. “දෙවො ව ථොකං ථොකං ඵ්ඨසායති”තිආදීසු මෙසෙ. “අයඤ්භි දෙව කුමාරො”තිආදීසු ඛත්තියෙ. “අහං දෙව සකලජම්බුදිපෙ අඤ්ඤස්ස රඤ්ඤො සන්තිකෙ කිඤ්චි භයං න පස්සාමි”තිආදීසු ඉස්සරජුග්ගලෙ. “පඤ්චභි කාමගුණෙහි සමජ්ජිතො සමඨිගිභූතො පරිවාරෙති දෙවො මඤ්ඤෙ”තිආදීසු උපපත්තිදෙවෙ. “දෙවාතිදෙවං නරදම්මසාරථි”න්තිආදීසු විසුද්ධිදෙවෙ ආගතො.

දෙවීති රාජහරියාපි දෙවධිතාපි “දෙවී”ති වුච්චති. දෙවස්ස හරියාති හි දෙවී, සාපි අත්ථතො “දිබ්බන්ති දෙවී”ති වත්තබ්බා, යථා “භික්ඛන්ති භික්ඛුන්ති”ති. තථා හි වුත්තං විමානවත්ථුඅට්ඨකථායං “දිබ්බති අත්තනො පුඤ්ඤද්ධියා කිළන්ති දෙවී”ති.

දෙවතාති දෙවපුත්තොපි බ්‍රහ්මාපි දෙවධිතාපි. “අථ ඛො අඤ්ඤතරා දෙවතා අභික්කන්තාය රුත්තියා අභික්කන්තවණ්ණා”තිආදීසු හි දෙවපුත්තො “දෙවතා”ති වුත්තො “දෙවොයෙව දෙවතා”ති කත්වා, තථා “තා දෙවතා සත්තසතා උළාරා, බ්‍රහ්මා විමානා අභිනික්ඛමිත්වා”තිආදීසු බ්‍රහ්මානො.

“අභික්කන්තෙන වණ්ණෙන, යා ත්වං තිට්ඨසී දෙවතෙ;
ඔභාසෙන්ති දිසා සබ්බා, ඔසධි විය තාරකා”ති-

ආදීසු දෙවධිතා.

ඉමානි උපපත්තිදෙවානං නාමානි –

දෙවො සුරො ව විබුධො, නිජ්ජරො අමරො මරු;
සුධාසී තිදසො සග්ග-වාසී අනිම්සොපි ව;
දිවොකො’මතපායී ව, සග්ගට්ඨො දෙවතානි ව.

බි බයෙ. බියති. බයො. බියනං. රාගක්ඛයො.

බි නිවාසෙ කොධභිංසාසු ව. බියති. න ගච්ඡසී යමක්ඛයං. නාගදානෙන බියන්ති.

තත්ථ බියතීති නිවසති. යමක්ඛයන්ති යමනිවෙසනං. බියන්තීති කුප්ඤ්ඤාති භිංසන්ති වා.

සා ගන්ධොපාදානෙ. සායතීති සානං. සානෙන ගන්ධං සායිතුං සායිත්වා.

රුව රොවනෙ. රොවනං රුවි. හත්තං මෙ රුවිවති. හත්තමිපිතස්ස න රුවිවති. පබ්බජ්ජා මම රුවිවති. රුවිවිතුං, රුවිවිත්වා. කෙවි පන ඉමස්මිං දිවාදිගණෙ “රුව දිත්තිමිති”ති පදන්ති. තං න යුත්තං කත්ථවිපි දිත්තිසංඛ්ඛාතසොහනත්ථවාචකස්ස රුවධාතුනො “රුවිවති”ති රූපාභාවනො. තස්මා එවං සල්ලක්ඛෙනබ්බං, දිත්තිරුවීනං වාවකො රුවධාතු භූවාදිගණිකො. තස්ස හි “රොවති, විරොවති. එකත්තමුපරොවිත”න්ති රූපානියෙව භවන්ති, න “රුවිවති”ති රූපං. රුවියායෙව වාවකො පන දිවාදිගණිකොපි හොති වුරාදිගණිකොපි. තස්ස හි දිවාදිගණිකකාලෙ “ගමනං මය්හං රුවිවති”ති රූපං. වුරාදිගණිකකාලෙ “කිං නු ජාතිං න රොවෙසී”ති රූපං. ආපුබ්බො වෙ ආවික්ඛනෙ වත්තති, “ආරොවෙති, ආරොවයති”ති රූපානි දිස්සන්ති.

මුව මොක්ඛෙ. දුක්ඛනො මුවිවති. සද්ධාය අධිමුවිවති. මුත්ති, විමුත්ති, අධිමුත්ති, මුවිවමානො.

උව සමවායෙ. උච්චති. ඔකො, උෟකා, උක්කා.

ඔකොති උදකමිපි ආවාසොපි. “ඔකපුණ්ණෙහි විවරෙහි”ති ව, “වාරිජොව ථලෙ බිත්තො, ඔකමොකතමුබ්බතො”ති වෙන්ථ පයොගො. උෟකාති සීසෙ නිබ්බන්තකිම්චිසෙසො.

උක්කාති දිපිකාදයො වුවිවන්ති. “උක්කාසු ධාරියමානාසු”ති හි ආගතට්ඨානෙ දිපිකා “උක්කා”ති වුවිවති. “උක්කං ඛන්ධෙය්‍ය, උක්කං ඛන්ධිත්වා, උක්කාමුඛං ආලිම්පෙය්‍යා”ති ආගතට්ඨානෙ අභිගාරකපල්ලං. “කම්මාරානං යථා උක්කා, අන්තො ක්කායති නො ඛති”ති ආගතට්ඨානෙ කම්මාරුද්ධනං. “එවං විපාකො උක්කාපානො භවිස්සති”ති ආගතට්ඨානෙ වාතවෙගො “උක්කා”ති වුවිවති. “සණ්ඛාසෙන ජාතරූපං ගහෙත්වා උක්කාමුඛෙ පක්ඛිපෙය්‍යා”ති ආගතට්ඨානෙ සුවණ්ණකාරානං මුසා “උක්කා”ති වෙදිතබ්බා. ඉච්චෙවං –

දිපිකාවාතවෙගෙසු, කම්මාරානාඤ්ච උද්ධනෙ;
මුසායමිපි ව අභිගාර-කපල්ලෙ වාති පඤ්චසු;
විසයෙසු පනෙතෙසු, උක්කාසද්දො පවත්තති;

ජෙ ජෙදනෙ. ජියති, ජියන්ති. අවච්ඡිතං, අවච්ඡාතං. ජෙත්වාන මොළිං වරගන්ධවාසිතං.

සජ සඬගෙ. සඬගො ලගනං. සජ්ජති. සජ්ජනං, සජ්ජිතො, සත්තො.

යුජ සමාධිමිති. සමාධානං සමාධි, කායකම්මාදීනං සම්මාපයොගවසෙන අවිජ්ජකිණ්ණතාති අත්ථො. යුජ්ජති. යොගො, යොගී.

එත්ථ යොගොති විරියං. තඤ්ඤි –

“වායමෙථෙව පුරිසො, න නිබ්බන්දෙය්‍ය පණ්ඩිතො;
පස්සාමි වො’හ’මත්තානං, යථා ඉච්ඡිං තථා අහු”න්ති

වචනතො අවස්සං කාතුං යුජ්ජති උපපජ්ජති යොගොති වුවිවති.

රත්ජ රාගෙ. රජ්ජති. විරජ්ජති. රජ්ජමානො, රජ්ජං, රජ්ජන්තො, රාගො, විරාගො, රජ්ජනං, විරජ්ජනං, රජ්ජියං. උපසග්ගවසෙන අඤ්ඤො අත්ථො භවති. සම්භා රට්ඨා නිරජ්ජති, අත්තනො රට්ඨා නිග්ගච්ඡති අත්ථො.

තත්ථ විරාගොති විරජ්ජන්ති එත්ථ සංකිලෙසධම්මාති විරාගො, නිබ්බානං මග්ගො ව.

විජී හයවලනෙසු. විජ්ජති, සංවිජ්ජති. සංවෙගො, සංවෙජනීයං. උබ්බිජ්ජති. උබ්බෙගො,
උබ්බිග්ගහදයො.

ලුප් විතාසෙ. ලුප්ජතීති ලොකො. ලොපො, ලුත්ති, ලුප්ජනං, ලුත්තො.

යා ගතිනිවත්තියං. යායති. යායී, යීති, යානං, යීතො, තත්‍රට්ඨො, තිට්ඨං, කප්පට්ඨායී,
ආසහට්ඨානට්ඨායී.

“සුඛං සයාමි යායාමි, සුඛං කප්පෙමි ජීවිතං;
අහත්ථපාසො මාරස්ස, අහො සත්ථානුකම්පකො”ති

පාළි නිදස්සනං. ලාපං ගොවරට්ඨායිනන්ති ව. තත්ථ යායාමීති තිට්ඨාමි.

ඩිග්ගියං. ඩියති. ඩෙමානො. ඩිනො වා. “උච්චෙ සකුණ ඩෙමාන, පත්තයාන විහඩ්ගම. වජ්ජෙසී
බො ත්වං වාමුරු”න්ති නිදස්සනං.

එත්ථ ඩියතීති ඩෙමානොති නිබ්බවනං ගහෙතබ්බං.

තා පාලනෙ. තායති. අසස්ස තාතා. සො නූන කපණො තාතො, චිරං රුජ්ජති අස්සමෙ. තාණං,
පරිත්තං, ගොත්තං. ත්වං බොසී උපාසක කතකල්‍යාණො කතභිරුත්තාණො.

තත්‍ර පරිත්තන්ති මහාතෙජවත්තතාය සමන්තතො සත්තානං භයං උපද්දවං උපසග්ගඤ්ච තායති
රක්ඛතීති පරිත්තං, ගං තායතීති ගොත්තං.

නත ගත්තවිනාමෙ. ගත්තවිනාමො ගත්තවික්ඛෙපො. නච්චති. නච්චං. නිගණ්ඨො නාටපුත්තො.

දා සොධනෙ. දායති. දානං. අනුයොගදාපනත්ථං. අනුයොගං දත්වා. දානං දත්වා.

දා සුපනෙ. දායති. නිද්දායති. නිද්දායනං, නිද්දායමානො, නිද්දායන්තො.

දාදානෙ. පුරිසො දානං දායති. ආපුබ්බො ගහණෙ. අදින්නං ආදියති. සීලං සමාදියති. කම්මෙ –
පුරිසෙන දානං දියති, අදින්නං ආදියති. කාරිතෙ – ආදපෙති, සමාදපෙති, ආදපයති, සමාදපයති, යෙ
ධම්මමෙවාදපයන්ති සන්තො.

දා අවබණ්ඩනෙ. දියති, දියන්ති. පරිත්තං.

එත්ථ ව පරිත්තන්ති සමන්තතො බණ්ඩිතත්තා පරිත්තං. අප්පමත්තකඤ්ඤි ගොමයපිණ්ඩං
පරිත්තන්ති චුච්චති. තස්මා පරිත්තන්ති අප්පකස්ස නාමං කාමාවචරස්ස ව ධම්මස්ස අප්පෙසක්ඛත්තා.

දා සුද්ධියං. දායති. වොදායති. වොදානං. අකම්මකොයං ධාතු. තථා හි “වොදායති සුජ්ඣති
එතෙනාති වොදානං, සමථවිපස්සනා”ති තෙත්තිසංවණ්ණනායං චුත්තං.

දී බයෙ. දියතෙ. දිනො, ආදීනවො.

තත්‍ර දිනොති පරික්ඛිණඤ්ඤාතිධනාදිභාවෙන දුක්ඛිතො. ආදීනවොතිආදීනං දුක්ඛං වාති අධිගච්ජති
එතෙනාතිආදීනවො, දොසො.

දු පරිතාපෙ. දුයතෙ. දුනො, දුතො.

හිදි හිප්පනෙ. හිප්පනධම්මං හිප්පති. හිප්පතීති හින්තො. හිප්පනං හෙදො.

ඡිදි ඡිප්පනෙ. සුත්තං ඡිප්පති. ඡිප්පතීති ඡින්තො. ඵලං ඡිද්දං. ඡිප්පනං ඡෙදො.

බිදි දීනියෙ. දීනභාවො දීනියං, යථා දක්ඛියං. බිප්පති, බින්තො, අබින්තමති, බෙදො, බෙදභිගතො ලොකහිතාය නාමො.

එත්ථ බෙදභිගතොති කායිකදුක්ඛසංඛාරානං පරිස්සමං පත්තො, දුක්ඛමනුභවීති අත්ථො.

පද ගතියං. පප්පති. මග්ගං පටිපප්පති. පටිපත්තිං පටිපප්පති. අද්ධානමග්ගප්පටිපත්තො හොති, ඵලසමාපත්තිං සමාපප්පති. ආපත්තිං ආපප්පති. අකම්මකම්පි භවති, තෙසං අධම්මො ආපප්පති, පප්පො, ඛාග්ගපප්පො, සම්පදායො.

එත්ථ ච පප්පොති මග්ගො. ඛාග්ගපප්පෙ සද්දුලපපෙ ජාතොති ඛාග්ගපප්පො, ඵලං නාමකො කුලපුත්තො. සම්පදියති ඤාපියති ධම්මො එතෙනාති සම්පදායො, අක්ඛාතා.

විද සත්තායං. සත්තා විප්පමානාකාරො. විප්පති, සංවිප්පති. ජාතවෙදො, විප්පා, අවිප්පා, විදිතො.

තත්ථ ජාතවෙදොති අග්ගි. සො හි ජාතොව වෙදයති ධුමජාලුට්ඨානෙන පඤ්ඤායති, තස්මා ජාතවෙදොති වුව්වති. විප්පාති ධම්මානං සභාවං විදිතං කරොතීති විප්පා, ඤාණං. අවිප්පාති ඛන්ධානං රාසට්ඨං, ආයතනානං ආයතනට්ඨං, ධාතුනං සුඤ්ඤට්ඨං, සච්චානං තථට්ඨං, ඉන්ද්‍රියානං අධිපතියට්ඨං. අවිදිතං කරොතීති අවිප්පා. දුක්ඛාදීනං පිළිනාදිවසෙන චුත්තං චතුබ්බිධං අත්ථං අවිදිතං කරොතීති අවිප්පා, මොහො.

මද උම්මාදෙ. උම්මාදො නාම මුය්හ නං වා සතිවිප්පවාසො වා චිත්තවික්ඛෙපො වා. මප්පති, පමප්පති. මත්තො, සුරාමදමත්තො. මත්තො අභං මහාරාජ. පුත්තමංසානි බාදයිං. මත්තහත්ථී, පමත්තො, උම්මත්තො.

අප්පමාදො අමතං පදං, පමාදො මච්චුතො පදං;
අප්පමත්තා න මියායන්ති, යෙ පමත්තා යථා මතා.

මිද සිනෙහනෙ. මෙප්පති. මෙත්තා, මෙත්ති, මිත්තං, මිත්තො.

අන්තරධා අදස්සනෙ. අන්තරපුබ්බො ධාධාතු විප්පමානස්ස චත්ථුතො අදස්සනෙ චත්තති. අන්තරධායති. අන්තරධානං, අන්තරධායන්තො. සා දෙවතා අන්තරහිතා. අන්තරාපිධායති.

බුධ අවගමනෙ. අවගමනං ජානනං. බුප්ඤ්ඤාති, බුද්ධො, බුද්ධි, බුද්ධං, බොධො, බොධි. බුප්ඤ්ඤා සච්චානි. සකලං බුද්ධො, බුද්ධවා, විබොධෙති, බොධෙතා, බුද්ධො, විබුද්ධො ඉච්චාදීති.

තත්‍ර බුද්ධොති බුප්ඤ්ඤා සච්චානීති බුද්ධො, බොධෙතා පජායාති බුද්ධො. අථ වා පාරමිතාපරිභාවිතාය පඤ්ඤාය සබ්බම්පි ඤෙය්‍යං අබුප්ඤ්ඤාති බුද්ධො. කෙච්චි පන කම්මෙනපි බුද්ධසද්දස්ස සිද්ධං ඉච්ඡන්තා ඵලං නිබ්බවනං කරොන්ති “සම්මාසම්බුද්ධො චත සො භගවාති අධිගතගුණවිසෙසෙහි බිණ්ණසවෙහි බුප්ඤ්ඤාතිබ්බොති බුද්ධො”ති. චිත්ථාරො පන නිද්දෙසෙ චුත්තනයෙන ගහෙතබ්බො. බුද්ධීති බුප්ඤ්ඤාතිති බුද්ධි. ඵලං බුද්ධං බොධො බොධි ච. අථ වා බුප්ඤ්ඤානං බුද්ධි. ඵලං බොධො බොධි ච, සබ්බමෙතං පඤ්ඤායාධිවචනං.

ඉදානි බොධිසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වදාම. බොධීති හි රුක්ඛොපි මග්ගොපි සබ්බඤ්ඤාඤාණම්පි නිබ්බානම්පි ඵලං පණ්ණත්තිකො පුග්ගලොපි වුව්වති, තථා හි “බොධිරුක්ඛමුලෙ පඨමාහිසම්බුද්ධො”ති ච, “අන්තරා ච බොධිං අන්තරා ච ගය”න්ති ච

ආගතටියානෙ රුක්බො බොධිති වුවවති. “චතුසු මග්ගෙසු ඤාණ” න්ති ආගතටියානෙ මග්ගො. “පජ්ජොති බොධිං වරහුරි සුමෙධසො” න්ති ආගතටියානෙ සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං. “පත්වාන බොධිං අමතං අසඬ්ඛන” න්ති ආගතටියානෙ නිබ්බානං. “බොධි භත්තෙ රාජකුමාරො භගවතො පාදෙ සිරසා චන්දනී” න්ති “අරියසාවකො බොධිති වුවවති” න්ති ච ආගතටියානෙ එවංපණ්ණත්තිකො පුග්ගලො.

අත්තිදං වුවවති –

රුක්බො මග්ගෙ ච නිබ්බානෙ, ඤාණෙ සබ්බඤ්ඤානාය ච;
තථා පණ්ණත්තියඤ්ඤෙව, බොධිසද්දො පවත්නති.

බුද්ධත්ති බුද්ධිතා, බොධෙත්ති බොධෙතා.

එත්ථ ච කොචි පයොගො තුමන්තාදිති ච රූපානි වුවවන්තෙ – “ගුය්හමත්ථමසම්බුද්ධං, සම්බොධයති යො නරො. පරං සම්බුද්ධමරහති. බුද්ධිකුං, බුද්ධං, බුද්ධිත්වා, බුද්ධිත්වාන, බුද්ධිතුන, බුද්ධිය, බුද්ධියාන, බුද්ධා, බුද්ධාන” ඉති භවන්ති.

තත්‍ර අසම්බුද්ධන්ති පරෙහි අඤ්ඤාතං, “අසම්බොධ” න්තිපි පායො, පරෙසං බොධෙතුං අයුත්තන්ති අත්ථො. සම්බුද්ධන්ති සංබුද්ධිකුං. බුද්ධාති බුද්ධිත්වා, එවං බුද්ධානාති එත්ථාපි.

කෙචි පන “නාමරූපපරිච්ඡේදෙ ‘බොධිමග්ගෙන බුධිවා’ ති ච, ‘බුධිවා බොධිතලෙ යමාහ සුගතො’ ති ච ධකාරවකාරසඤ්ඤාගවතො පදස්ස දස්සනතො ත්වාපච්චයන්තභාවතො ච ධකාරවකාරසංයොගවසෙන ‘බුධිවා’ ති පදසිද්ධි ඉච්ඡිතබ්බා” ති වදන්ති, තං තාදිසස්ස පදරූපස්ස බුද්ධවචනෙ අදස්සනතො ච, බුද්ධවචනස්ස අනනුකූලතාය ච, පරිසුද්ධෙ ච පොරාණපොත්ථකෙ චකාරසංයොගවගතස්ස “බොධිමග්ගෙන බුද්ධා” තිච, “බුද්ධා බොධිතලෙ” ති ච පදස්ස දස්සනතො න ගහෙතබ්බං. තථා හි න තාදිසො පායො බුද්ධවචනස්ස අනුකූලො භොතිති. න හි බුද්ධවචනෙ වස්සසතම්පි වස්සසතස්සම්පි පරියෙසන්තා තාදිසං චකාරධකාරසඤ්ඤාගපදං පස්සිස්සන්ති. එවං “බුධිවා” ති පදරූපස්ස බුද්ධවචනස්ස අනනුකූලතා දට්ඨබ්බා. තඤ්ච සක්කටගන්ථෙ කතපරිචයභාවෙන වඤ්චිතෙහි විදුහි ඉච්ඡිතං, න සද්ධම්මනීතිවිදුහි. එත්ථ ඉමානි නිදස්සනපදානි වෙදිතබ්බානි –

කො මං විද්ධා නිලියති. ලද්ධා මච්චො යදිච්ඡති. ලද්ධාන පුබ්බාපරියං විසෙසං, අදස්සනං මච්චුරාජස්ස ගච්ඡෙ.

උම්මාදන්තිමහං දිට්ඨා, ආමුක්කමණ්ණුණ්ඩලං;
න සුපාමි දිවාරත්තිං, සහස්සංව පරාජිතො” ති;

තත්ථ විද්ධාති විජ්ඣත්වා. ලද්ධාති ලභිත්වා. ලද්ධානාති ලභිත්වාන. දිට්ඨාති දිස්වා. ඉති “විද්ධා ලද්ධා ලද්ධාන දිට්ඨා” ති පදානි ත්වාපච්චයෙන සද්ධිං ගතානිපි සඤ්ඤාගවසෙන චකාරපටිබද්ධානි න භොන්ති, තස්මා “බුද්ධා බුද්ධාන” ඉච්චෙතානිපි “ලද්ධා ලද්ධාන” ඉච්චාදිති විය පරිහීනවකාරසඤ්ඤාගානි එව ගහෙතබ්බානි. යෙ “බුධිවා” ති රූපං ඉච්ඡන්ති පටන්ති ච, මඤ්ඤෙ තෙ ත්වාපච්චයො වඤ්චෙති, තෙන තෙ වඤ්චනං පාපුණන්ති, තස්මා තාදිසං රූපං අග්ගහෙත්වා යො සද්දනීතියං සද්දච්චිච්ඡයො වුත්තො, සොයෙව ආයස්මන්තෙහි සාරතො පච්චෙතබ්බො.

බුධි බොධතෙ. සකම්මකාකම්මකොයං ධාතු. තථා හි බොධනසද්දුච්චාරණෙන ජානනං විකසනං නිද්දක්ඛයො ච ගහිතො, තස්මා “බුධ ඤාණෙ, බුධ විකසනෙ, බුධ නිද්දක්ඛයෙ” ති වුත්තං භොති. බුද්ධිකි භගවා, ධම්මෙ බුද්ධිකි, පබුද්ධිකි, පදුමං බුද්ධිකි. පුරිසො බුද්ධො, පබුද්ධො, බොධති, පබොධති ඉච්චාදිති.

සංඛා සන්ධිමිථි. සංපුඛ්ඛො ධාමාතු සන්ධිමිථි චත්තති. නෙවස්ස මද්දි භාකුටි, න සන්ධියති න රොදති. න සන්ධියතීති ඉදං අඤ්ඤෙහි පකරණෙහි අසාධාරණං දිවාදිරූපං.

ධනු යාවනෙ. මාතා හි තච ඉරන්ධති, විධරස්ස හදයං ධනියාති. ඉදම්පි අසාධාරණං දිවාදිරූපං.

ධි අනාදරෙ. ධියනෙ. ධිනො.

යුධ සම්පහාරෙ. යුජ්ඣති. යොධො, යුද්ධං, චරණායුධො, යකාරස්ස චකාරභාවෙ “ආවුධ”න්ති රූපං. තත්ච චරණායුධොති කුක්කුටො.

කුධ කොපෙ. කුජ්ඣති. කොධො, කුජ්ඣනා, කුජ්ඣිතත්තං. කුද්ධො අත්ථං න ජානාති, කුද්ධො ධම්මං න පස්සති.

සුධ සොචෙය්‍යො. සොචෙය්‍යං සුචිභාවො. සුජ්ඣති. සුද්ධි, විසුද්ධි, සුජ්ඣනං, සුද්ධො, විසුද්ධො, පරිසුද්ධො. කාරිතෙ “සොධෙති, සොධකො” ඉච්චාදීති.

සිධු සංරාධනෙ. සිජ්ඣති. සිද්ධි.

රධ භිංසායං. රජ්ඣති, විරජ්ඣති, අපරජ්ඣති. අපරාධො.

රාධ සාධ සංසිද්ධියං. රාධයති, සාධයති. ආරාධනං, සාධනං. සපරහිතං සාධෙතීති සාධු, සප්පුරිසො. අච්චත්තං සාධෙතඛ්ඛන්ති සාධු, ලද්ධකං සුන්දරං දානසීලාදි.

විධ විජ්ඣනෙ. විජ්ඣති. පටිවිජ්ඣති. ඛණ විද්ධ, විධු, විජ්ඣනකො, විද්ධො, පටිවිද්ධො, විජ්ඣනං, වෙධො, පටිවෙධො, විජ්ඣිත්වා, විද්ධා, විද්ධාන. කො මං විද්ධා නිලියති.

ඉධ වුද්ධියං. ඉජ්ඣති, සමිජ්ඣති. ඉද්ධි, ඉජ්ඣනං, සමිජ්ඣනං, ඉද්ධො. තත්ථ ඉද්ධිති ඉජ්ඣනං ඉද්ධි. ඉජ්ඣන්ති වා සත්තා ඵතාය ඉද්ධා වුද්ධා උක්කංසගතා භොන්තිති ඉද්ධි.

ගිඬු අභිකඬ්ඛායං. ගිජ්ඣති, ගිජ්ඣො. ගද්ධො. ගද්ධබ්බපුඛ්ඛො. කාමගිද්ධො න ජානාසී. ගෙධො.

රුධි ආවරණෙ. රුජ්ඣති, විරුජ්ඣති, පටිවිරුජ්ඣති. විරොධකො, විරුද්ධො. රොධො, විරොධො, පටිවිරොධො, අනුවිරොධො.

අනුවිධා අනුකරණෙ. අනුවිපුඛ්ඛො ධාමාතු අනුක්‍රියායං චත්තති. පුරිසො අඤ්ඤස්ස පුරිසස්ස ක්‍රියං අනුවිධියති තත්‍රායං පාළි –

දුසිතො ගිරිදත්තෙන, හයො සාමස්ස පණ්ඩවො;
පොරාණං පකතිං හිත්වා, තස්සෙවානුවිධියති”ති.

ඉදම්පි අසාධාරණං දිවාදිරූපං.

අනුරුධ කාමෙ. කාමො ඉච්ඡා. අනුපුඛ්ඛො රුධ්මාතු ඉච්ඡායං චත්තති. අනුරුද්ධො, අනුරොධො. අනුස්මාති කිං විරොධො.

තත්ථ අනුරුද්ධොති අනුරුජ්ඣති පණිතං පණිතං චත්ථුං කාමෙතීති අනුරුද්ධො. අනුරොධොති අනුකුලතා. අයං පාළි “සො උප්පන්නං ලාභං අනුරුජ්ඣති, අලාභෙ පටිවිරුජ්ඣති”ති.

බ්‍යාධ කාළනෙ. බ්‍යාජ්ඣති. බ්‍යාධො. බ්‍යාධොති ලුද්ධො. තං තං මිගං බ්‍යාජ්ඣති තාලෙති හිංසනිති බ්‍යාධො.

ඉධ පරිවෙයනෙ. ඉජ්ඣති. ගොධා.

මන ඤාණෙ. මඤ්ඤති, අවමඤ්ඤති, අතිමඤ්ඤති. සෙය්‍යාදිවසෙන මඤ්ඤතිති මානො. “මඤ්ඤනා, මඤ්ඤිතත්තං, මානො, අභඬ්ඤායො, උන්තති, කෙතු, පග්ගහො, අවලෙපො”ති පරියායා.

ජන ජනනෙ. සකම්මකොයං ධාතු. “ජඤ්ඤති”තිමස්ස රූපං, කරොතිති අත්ථො. කාරිතෙ – ජනෙසි චුස්සති මමං. ජනයති, සුඛං ජනෙති, ජනයතිති ජනකො, පිතා, යො කොචි වා නිබ්බත්තෙතා. පුටු කිලෙසෙ ජනෙතිති පුටුජ්ජනො. තත්ථ “ජනෙති ජනයති”ති රූපානි වුරාදිගණං පත්වා සුද්ධකත්තුරූපානි භවන්ති. කරොතිති හි තෙසං අත්ථො. හෙතුකත්තුචසෙනපි තදත්ථො වත්තබ්බො “නිබ්බත්තෙති”ති.

ජනී පාතුභාවෙ. ඊකාරන්තොයං අකම්මකො ධාතු, විපුබ්බො වෙ, සකම්මකො. පුත්තො ජායති, ජාතො. පුටු කිලෙසා ජායන්ති ඵත්ථාති පුටුජ්ජනො. ජනනං ජාති, “සඤ්ජාති, නිබ්බන්ති, අභිනිබ්බන්ති, ඛන්ධානං පාතුභාවො”ති පරියායා. ඉත්ථී පුත්තං විජායති, ඉත්ථී පුත්තං විජාතා. සො පුරිසො විජාතමාතුයාපි අමනාපො. උපවිජඤ්ඤා ඉත්ථී. කාරිතෙ “ජාපෙති, ජාපයති. අත්ථජාපිකා පඤ්ඤා”ති රූපානි.

හන භිංසායං. ඉධ භිංසාවචනෙන සට්ඨනං ගහෙතබ්බං. සද්දො සොතම්හි හඤ්ඤති. පටිහඤ්ඤති. බුද්ධස්ස භගවතො වොභාරො ලොකිලෙ සොතෙ පටිහඤ්ඤති. ඉමානි කත්තුපදානි. භූවාදිගණං පන පත්වා “ලොභෙන වෙ හඤ්ඤති ජාතරූපං, න ජාතරූපෙන හනන්ති ලොභ”න්ති පාළියං “හඤ්ඤති”ති පදං කම්මපදං, ජාතරූපං ලොභෙන කම්මාරොහි හඤ්ඤතිති අත්ථො. “හනන්ති”ති පදං කත්තුපදං, ලොභං ජාතරූපෙන කම්මාරා හනන්තිති හි අත්ථො. ඵත්ථ හනනං පහරණන්ති ගහෙතබ්බං.

රූප රූප්පනෙ. රූප්පනං කුප්පනං සට්ඨනං පිළනං. රූප්පති. රූපං, රූප්පනං. ඉමස්ස පන “රූප රූපක්‍රියාය”න්ති වුරාදිගණෙ ධීතස්ස “රූපෙති රූපයති”ති රූපානි භවන්ති.

තත්ථ රූපන්ති කෙනට්ඨෙත රූපං? රූප්පනට්ඨෙත රූපං. වුත්තඤ්ඤෙතං භගවතා “කිඤ්ච භික්ඛවෙ රූපං? රූප්පතීති ඛො භික්ඛවෙ තස්මා ‘රූප’න්ති වුච්චති. කෙන රූප්පති? සිතෙනපි රූප්පති, උණ්හෙනපි රූප්පති, ජීව්ච්ඡායපි රූප්පති, පිපාසායපි රූප්පති, ඩංසමකසවාතාතපසරිසපසම්ඵස්සෙනපි රූප්පති, රූප්පතීති ඛො භික්ඛවෙ තස්මා ‘රූප’න්ති වුච්චති”ති.

තත්ථ රූප්පතීති කුප්පති සට්ඨියති පිළියති, භිජ්ජතිති අත්ථො. භිජ්ජතීති විකාරං ආපජ්ජති, විකාරාපත්ති ව සිතාදිසන්තිපාතෙ විසදිසරූප්ප්පවත්තියෙව. ඵත්ථ ව කුප්පතීති ඵතෙන කත්තුඅත්ථෙ රූපපදසිද්ධිං දස්සෙති, සට්ඨියති පිළියතිති ඵතෙහි කම්මත්ථෙ. කොපාදික්‍රියායෙව හි රූප්පනක්‍රියාති, සො පන කත්තුභූතො කම්මභූතො ව අත්ථො භිජ්ජමානො නාම භොතිති ඉමස්ස අත්ථස්ස දස්සනත්ථං “භිජ්ජතීති අත්ථො”ති වුත්තං.

අථ වා රූප්පතීති රූපන්ති කම්මකත්තුත්ථෙ රූපපදසිද්ධිං වුත්තා. විකාරො හි රූප්පනන්ති වුච්චති, තෙනෙව භිජ්ජතීති අත්ථොති කම්මකත්තුත්ථෙත භිජ්ජතීති සද්දෙන අත්ථං දස්සෙති. තත්ථ යදා කම්මත්ථෙ “රූප්පති”ති පදං, තදා “සිතෙනා”තිආදි කත්තුඅත්ථෙ කරණවචනං. යදා පන “රූප්පති”ති පදං කත්තුඅත්ථෙ කම්මකත්තුඅත්ථෙ වා, තදා හෙතුම්හි කරණවචනං දට්ඨබ්බං.

රූපසද්දො ඛන්ධ භව නිමිත්ත පච්චය සරීර වණ්ණසණ්ඨානාදිසු අත්ථෙසු වත්තති. අයඤ්ඤි “යං කිඤ්චි රූපං අතීතානාගතපච්චුප්පන්ත”න්ති ඵත්ථ රූපක්ඛන්ධෙ වත්තති. “රූපුප්පත්තියා මග්ගං

භාවෙනි” නි එත්ථ රූපහවෙ. “අජ්ඣත්තං අරූපසඤ්ඤී ඛණ්දධාරූපානි පස්සති” නි එත්ථ කසිණනිමිත්තෙ. “සරූපා භික්ඛවෙ උප්පජ්ජන්ති පාපකා අකුසලා ධම්මා, නො අරූපා” නි එත්ථ පච්චයෙ. “ආකාශො පරිවාරිතො රූපන්ත්වෙව සඬ්ඛං ගච්ඡති” නි එත්ථ සරීරෙ. “චක්ඛුඤ්ච පටිච්ච රූපෙ ව උප්පජ්ජති චක්ඛුච්ඤ්ඤාණ” නි එත්ථ චණ්ණෙ. “රූපප්පමාණො රූපප්පසන්නො” නි එත්ථ සණ්ඨානෙ. ඉච්චෙවං —

ධන්ධෙ හවෙ නිමිත්තෙ ව, සරීරෙ පච්චයෙපි ව;
චණ්ණෙ සණ්ඨානආදිමිහි, රූපසද්දො පවත්නති.

කුප කොපෙ. කුප්පති. කුප්පන්ති වාතස්සපි එරිතස්ස. කොපො, පකොපො. වච්චකොපං රක්ඛෙය්‍ය.

තප සන්තාපෙ. තප්පති, සන්තප්පති. සන්තාපො.

තප පිණනෙ. තප්පති. තප්පනං.

දප භාසෙ. දප්පති.

දීප දිත්තියං. දීප්පති. දීපො.

ලුප අදස්සනෙ. ලුප්පනං, ලොපො, ලුත්ති.

බීප පෙරණෙ. බීප්පති. බීප්පං.

ලුභ ගිද්ධියං. ලුභති. අත්තනොයෙව ජණ්ණකං ඔලුභිහ තිට්ඨති. ලුභිහනං, ලොභො, ලුභිත්වා, ලුභිත්වාන, ලුභිය, ලුභියාන, ඔලුභිත්වා, ඔලුභිත්වාන, ඔලුභිය, ඔලුභියාන, ලුභිතුං, ඔලුභිතුං.

තත්ථ ලොභොති ලුභිහන්ති තෙන සත්තා, සයං වා ලුභිහති, ලුභිහනමත්තමෙව වා තත්ති ලොභො. එත්ථ පන “ලොභො ලුභිහනා ලුභිහිත්තං රාගො තණ්හා තසිණා මුච්ඡා එජා වනං වනටො” ඉච්චාදීනි ලොභස්ස බහුනාමානි වෙදිතබ්බානි.

බුභ සඤ්චලනෙ. බුභති, සංබුභති. බුභිත්ථනගරං. සඬ්ඛොභො. කාරිතෙ — බොහෙති, බොහයති.

සමු උපසමෙ. චිත්තං සම්මති, උපසම්මති, වූපසම්මති, සමණො, සන්ති, සන්නො.

එත්ථ සමණොති සම්මති සන්නචිත්තො භවතීති සමණො. කාරිතවසෙන පන කිලෙසෙ සමෙති උපසමෙතීති සමණොති නිබ්බවනං දට්ඨබ්බං. තථා හි “යං සමෙතීති ඉදං අරියං. සමයතීතිධ සන්නාන” නි ද්වෙ කාරිතරූපානි.

සමු බෙදෙ නිරොධෙ ව. බෙදො. කිලමනං. නිරොධො අභාවගමනං. අද්ධානමග්ගප්පට්ඨපන්නස්ස කායො සම්මති. අග්ගි සම්මති. සන්නො.

සන්තසද්දො “දීඝං සන්තස්ස යොජන” නිආදීසු කිලන්තභාවෙ ආගතො. “අයඤ්ච චිත්තකො අයඤ්ච විචාරො සන්තා භොන්ති සමිතා” නිආදීසු නිරුද්ධභාවෙ. “අධිගතො බො ම්‍යායං ධම්මො ගම්භිරො දුද්දසො දුරනුබොධො සන්නො පණිතො” නිආදීසු සන්තඤ්ඤාණගොචරත්‍යයං. “උපසන්නස්ස සදා සතිමතො” නිආදීසු කිලෙසවූපසමෙ. “සන්නො හවෙ සබ්භි පවෙදයන්ති” නිආදීසු සාධුසු. “පඤ්චමෙ භික්ඛවෙ මහාවොරා සන්නො සංවිජ්ජමානා” නිආදීසු අත්ථිභාවෙ. එත්ථෙතං වුච්චති —

“කිලන්තත්තෙ නිරුද්ධත්තෙ, සන්තධිගොවරත්තෙන;
කිලෙසුපසමෙ වෙව, අත්ථිභාවෙ ව සාධුසු;
ඉමෙසු ඡසු යානෙසු, සන්තසද්දො පනාගතො”ති.

දමු දමනෙ. දමමති. දන්තො, දමො, දමනං. කාරිතෙ “චිත්තං දමෙති, දමයති”ති රූපානි.

තත්ථ දමොති ඉන්ද්‍රියසංවරාදීනං එතං නාමං. “සච්චෙන දන්තො දමසා උපෙතො. වෙදන්තගු
වුසිතබ්බමචරියො”ති එත්ථ හි ඉන්ද්‍රියසංවරො “දමො”ති වුත්තො. “යදි සච්චා දමා වාගා, ඛන්තා
හියොධා විජ්ජති”ති එත්ථ පඤ්ඤා “දමො”ති වුත්තා. “දානෙන දමෙන සංයමෙන
සච්චවජ්ජෙනා”ති එත්ථ උපොසථකම්මං “දමො”ති වුත්තං. “දමුපසමෙනා”ති එත්ථ ඛන්ති
“දමො”ති වුත්තා. ඉච්චෙවං –

“ඉන්ද්‍රියසංවරො පඤ්ඤා, ඛන්ති වාපි උපොසථො;
ඉමෙ අත්ථා පචුච්චන්ති, දමසද්දෙන සාසනෙ”ති.

යා ගතිපාසුණෙසු. යායති, යායන්ති. පරියායො. යායමානො මහාරාජා, අද්දා සීදන්තරෙ නගෙ.
යායන්තො. යායන්තමනුයායති. යානානුයායි. යායිතුං, යායිත්වා ඉච්චාදීනි.

එත්ථ පරියායසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො වුච්චතෙ, පරියායසද්දො වාරදෙසනාකාරණෙසු
සමන්තතො ගන්තබ්බට්ඨානෙ ව සදිසෙ ව වත්තති. “කස්ස නු ඛො ආනන්ද අජ්ජ පරියායො
හික්ඛුනියො ඔවදිතු”න්තිආදීසු හි වාරෙ වත්තති. “මධුපිණ්ඩිකපරියායොතිනං ධාරෙහි”තිආදීසු
දෙසනායං. “ඉමිනාපි ඛො තෙ රාජඤ්ඤ පරියායෙන එවං භොතු”තිආදීසු කාරණෙ.
“පරියායපථො”තිආදීසු සමන්තතො ගන්තබ්බට්ඨානෙ. “කොපසද්දො ඛොහපරියායො”තිආදීසු
සදිසෙ වත්තති. ඉච්චෙවං –

පරියායරවො වාර-දෙසනාකාරණෙසු ව;
සමන්තතොව ගන්තබ්බ-ට්ඨානෙ ව සදිසෙ සියා.

රි වසනෙ. රියති.

විලී විලීනභාවෙ. සජ්ජි විලීයති. කාරිතෙ විලාපයති.

වා ගතිගන්ධනෙසු. වායති. වායො, වානො.

සිවු තන්තසන්තානෙ. සිබ්බති, සංසිබ්බති. සිබ්බං, සිබ්බන්තො. කාරිතෙ – සිබ්බෙති, සිබ්බයති,
සිබ්බාපෙති, සිබ්බාපයති.

සිවු ගතිසොසනෙසු. සිබ්බති.

ධිවු ඛිවු නිදස්සනෙ. ධිබ්බති. බිබ්බති.

සා තනුකරණෙ. සියති, සියන්ති.

සා අන්තකම්මති. සියති අනවසෙසතො මානං සියති සමුච්ඡින්නිති අග්ගමග්ගො මානසන්ති හි
වුත්තං.

සා අස්සාදනෙ. රසං සායති. සායිතං, සායනං.

සි පාණිජ්ජසවෙ. සුයති, පසුයති. පසුතා ගාථි.

කුසු හරණදිත්තිසු. කුසයති.

සිලිස ආලිඨගනෙ. සිලිස්සති. සිලෙසො.

කිලිස උපතාපෙ. කිලිස්සති, සංකිලිස්සති. කිලෙසො, සංකිලෙසො. ඉකාරලොපෙ කිලිස්සති කිලෙසො ඉච්චාදිති. අපිච මලිනතාපි කිලිසසද්දෙන වුවචති, කිලිට්ඨවත්ථං පරිදහති. “චිත්තෙන සංකිලිට්ඨෙන, සංකිලිස්සන්ති මාණවා” තිආදිසු ධාතුනං අනෙකත්ථතාය.

මස අප්පිභාවෙ ඛමායඤ්ච. මස්සති.

ලිස අප්පිභාවෙ. ලිස්සති. ලෙසො. “ලිස ලෙසනෙ” තිපි පඨන්ති ආචරියා.

තස පිපාසායං. තස්සති, පරිතස්සති. පරිතස්සනා, තසිණා, තසිතො.

දුස දොසනෙ. දුස්සති. දොසො, දොසනං, දොසිතො.

දුස අප්පිනියං. දුස්සති, පදුස්සති. දොසො, පදොසො, දුට්ඨො, පදුට්ඨො, දුසකො, දුසිතො, දුසනා.

අසු ඛෙපෙ. ඛෙපො ඛිපනං. අස්සති. නිරස්සතිආදියති ච ධම්මං. ඉස්සාසො.

එත්ථ ච නිරස්සති ජඩ්ඛෙති සත්ථාරං තථා ධම්මක්ඛානාදිති. ඉස්සාසොති උසුං අස්සති ඛිපතිති ඉස්සාසො, ධනුග්ගහො.

යසු පයතනෙ. යස්සති. නියසකම්මං.

එත්ථ ච යෙන විනයකම්මෙන “නිස්සාය තෙ වත්ථබ්බ” න්ති නියස්සියති හජාපියතිති නියසො බාලං, තං නියසකම්මං නාම. “කරොහි මෙ යක්ඛ නියසකම්ම” න්ති එත්ථ පන නිග්ගහකම්මං නියසකම්මං නාම.

හස්ස හස්සනෙ. හස්සති. හස්සං, හස්සකාරකො.

වස සද්දෙ. සකුණො වස්සති. අධමො මිගජාතානං, සිඨිගාලො තාත වස්සති. මණ්ඩුකො වස්සති.

නස අදස්සනෙ. නස්සනධම්මං නස්සති. පනස්සති. විනස්සති. නස්ස වසලි, වර පිරෙ විනස්ස. නට්ඨො, විනට්ඨො. කාරිතෙ – නාසෙති, නාසයති.

සුස සොසනෙ. පණ්ණං සුස්සති. කාරිතෙ – වාතො පණ්ණං සොසෙති, සොසයති. කම්මෙ – වාතෙන පණ්ණං සොසියති. භාවෙ ක්‍රියාපදමප්පසිද්ධං. සොසො, සුක්ඛං කට්ඨං. සුස්සං, සුස්සන්තො. සුස්සමානො දහදො.

තුස තුට්ඨියං. තුස්සති, සන්තුස්සති. සන්තුට්ඨි, සන්තොසො, තොසනං, තුට්ඨබ්බං, තුස්සිතබ්බං, තුසිතා. කාරිතෙ “තොසෙති” ඉච්චාදිති.

භා පරිභානියං. භායති, පරිභායති. භායන්ති තත්ථ වළුවා. භාවෙ “භයං වා ඡම්භිතත්තං වා ලොමහංසො වා, සො පභිසිස්සති” ති ච “රාගො පභියති” ති ච රූපං. කම්මෙ ක්‍රියාපදමප්පසිද්ධං. “රාගො පභියති” ති ඉදං පන “භා වාගෙ” ති වුත්තස්ස භූවාදිගණිකධාතුස්ස රූපං “රාගං පජහති” ති කත්තුපදස්ස දස්සනතො.

නහ ඛන්ධනෙ. නය්හති. උපනය්හති. සන්නය්හති. සන්නාහො. සන්නද්ධො.

මුහ වෙවිත්තෙ. මුය්හනි, සම්මුය්හනි, පමුය්හනි. මොහො, පමොහො. මුළ්හො. මොමුහො පුරිසො. මොමුහං විත්තං. කාරිතෙ – මොහෙති. පමොහකො. එත්ථ ච මොමුහොති අවිසදතාය මොමුහො, මහාමුළ්හොති අත්ථො.

සහ සුහ සත්තියං. සය්හනි. සුය්හනි.

න්හා සොවෙය්සො. න්හායනි, අප්පක්ඛරානං ඛුහාවෙ නහායනි. නහායිත්වා, න්හායිත්වා. නහානං, න්හානං. සීසං න්හානො. එත්ථ ච සීසං න්හානොති සීසං ධොවිත්වා න්හානොති අත්ථො ගහෙතඛිබ්බො පොරාණෙහි අනුමතත්තා.

සිනිහ පීතියං. සිනිය්හනි. සිනෙහකො, සිනෙහිතො, සිනිද්ධො. පුත්තෙ සිනෙහො අජායථ. ඉකාරලොපෙන ස්නෙහො. තථා හි “නිස්සෙනහමහිකඛ්බාමී”ති පාළි දිස්සති.

විරිළ ලජ්ජායං වොදනෙ ව. විරිළිතො. ලජ්ජාවසෙන අත්ථො පසිද්ධො, න වොදනාවසෙන. තථා හි “විරිළිකොති ලජ්ජිතො”ති අත්ථසංවණ්ණකා ගරු වදන්ති “ලජ්ජනාකාරජපත්තො”ති ව.

දිවාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්හවිහො අත්ථයුත්තිතොති.

දිවාදිගණොයං.

ස්වාදිගණික

සු සවනෙ. “සුණොති, සුණාති. සුණිංසු. පටිස්සුණි, පටිස්සුණිංසු. අස්සොසි, අස්සොසුං. පච්චස්සොසි, පච්චස්සොසුං” ඉච්චාදීනි, “සුණිස්සති, සොස්සති” ඉච්චාදීනි ච භවන්ති. අබ්භාසවිසයෙ “සුස්සසති, සුස්සසා” ඉච්චාදීනි. අනබ්භාසවිසයෙ – සාවකො, සොතො, සුණං, සුණන්තො, සුණමානො, සුයාමානො, සවනං, සුතං. අසුයිත්ථාති වා සුතං. සුතවා, සොතං, සොණො, සුණතුං, සොතුං. සුණිත්වා, සුණිය, සුණියාන, සුත්වා, සුත්වාන. කාරිතෙ – සාවෙති, සාවයති. කම්මෙ – සද්දො සුයාති, සුයති ව. භාවෙ පදරුපමස්පසිද්ධං.

තත්ථ සාවකොති අත්තෙවාසිකො, සො දුට්ඨො ආගතජ්ඵලො අනාගතජ්ඵලො ව, තත්ථ ආගතජ්ඵලො සවනන්තෙ අරියාය ජාතියා ජාතොති “සාවකො”ති වුච්චති, ඉතරො ගරුතං ඔවාදං සුණාතිති “සාවකො”ති. සාවකො, අත්තෙවාසිකො, සිස්සොති පරියායා.

එත්ථ සුතසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වදාම සද්ධිං සොතසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරෙන. සුතසද්දො සඋපසග්ගො අනුපසග්ගො ච අනුපපදෙන, සුතසද්දො ව –

ගමනෙ විස්සුතෙ තිත්තෙ, නියොගො’පවිතෙපි ව;
සද්දෙ ච සොතද්චාරානු-සාරඤ්ඤාතෙසු දිස්සති.

තථා හි “සෙනාය පසුතො”තිආදීසු ගච්ඡන්තොති අත්ථො. “සුතධම්මස්ස පස්සතො”තිආදීසු විස්සුතධම්මස්සාති අත්ථො. “අවස්සුතා අවස්සුතස්ස පුරිසපුග්ගලස්සා”තිආදීසු තිත්තස්සාති අත්ථො. “යෙ කුමනප්පසුතා ධීරා”තිආදීසු අනුයුත්තාති අත්ථො. “තුම්හෙහි පුඤ්ඤං පසුතං අනප්පක”න්තිආදීසු උපවිතන්ති අත්ථො. “දිට්ඨං සුතං මුතං විඤ්ඤාත”න්තිආදීසු සද්දොති අත්ථො. “ඛුස්සුතො හොති සුතධරො සුතසන්නිවයො”තිආදීසු සොතද්චාරානුසාරවිඤ්ඤාතධම්මධරොති අත්ථො.

සොතසද්දොපි අනෙකත්ථජ්ජහෙදො. තථා හෙස –

මංසවිඤ්ඤාණඤ්ඤාණෙසු, තණ්හාදීසු ව දිස්සති;
ධාරායං අරියමග්ගෙ, චිත්තසන්තතියම්පි ව.

“සොතායතනං, සොතධාතු, සොතින්ද්‍රිය”න්තිආදීසු සොතසද්දො මංසසොතෙ දිස්සති,
“සොතෙන සද්දං සුත්වා”න්තිආදීසු සොතවිඤ්ඤාණෙ. “දිබ්බාය සොතධාතුයා”න්තිආදීසු
ඤ්ඤාණසොතෙ. “යානි සොතානි ලොකස්මිත්ති, යානි එතානි සොතානි මයා කිත්තිතානි පකිත්තිතානි
ආචික්ඛිතානි දෙසිතානි පඤ්ඤපිතානි පට්ඨපිතානි විවරිතානි විහත්තානි උත්තානීකතානි පකාසිතානි.
සෙය්‍යාථිදං? තණ්හාසොතො දිට්ඨිසොතො කිලෙසසොතො දුච්චරිතසොතො
අවිජ්ජාසොතො”න්තිආදීසු පඤ්චසු ධම්මෙසු. “අද්දසා බො හගවා මහන්තං දාරුක්ඛන්ධං ගඬගාය
නදියා සොතෙන වුය්හමාන”න්තිආදීසු උදකධාරායං. “අරියස්සෙතං ආවුසො අට්ඨඬ්ඨිකස්ස
මග්ගස්ස අධිවචනං, යදිදං සොතො”න්තිආදීසු අරියමග්ගෙ. “පුරිසස්ස ව විඤ්ඤාණසොතං පජානාති
උභයතො අබ්බොච්ඡින්නං ඉධලොකෙ පතිට්ඨිතඤ්ච පරලොකෙ පතිට්ඨිතඤ්චා”න්තිආදීසු
චිත්තසන්තතියන්ති.

සොණොති සුනබො. සො හි සාමිකස්ස වචනං සුණාතීති සොණොති වුවිචති.

ඉමානි තදභිධානානි –

සුනබො සාරමෙය්‍යො ව, සුණො සුනො ව කුක්කුරො;
සොණො ස්වානො සුවානො ව, සාඨරො මිගදංසනො.

සා සුනිධාති’මෙ සද්දා, පුමානෙසු පවත්තරෙ;
සුනඬි කුක්කුරි සි’ති, ඉමෙ ඉත්ථීසු චත්තරෙ.

සුනබා සාරමෙය්‍යාති, ආදි බහුවචො පන;
පවත්තති පුමිත්ථීසු, අඤ්ඤත්‍රාපි අයං නයො;

කුක්කුරොති අයං තත්ථ, බාලකාලෙ රචෙන වෙ;
මහල්ලකෙපි සුනබෙ, රුල්භියා සම්පවත්තති.

තථා හි අට්ඨකථාවරියා කුක්කුරජාතකෙ “යෙ කුක්කුරා රාජකුලමිහි වඩ්ඪා, කොලෙය්‍යකා
වණ්ණබලපපන්නා”න්තිඉමස්මිංපදෙසෙ එවමත්ථං වණ්ණයිංසු “යෙ කුක්කුරාති යෙ සුනබා. යථා හි
තරුණොපි පස්සාවො පුත්‍රිමුත්තන්ති තදහුජාතොපි සිඬ්ඨිගාලො “ජරසිඬ්ඨිගාලො”ති, කොමලාපි
ගලාථීලතා ‘පුත්‍රිලතා’ති, සුවණ්ණවණ්ණොපි කායො ‘පුත්‍රිකායො’ති වුවිචති, එවමෙව වස්සසතිකොපි
සුනබො ‘කුක්කුරො’ති වුවිචති, තස්මා මහල්ලකා කායුපපන්නාපි තෙ ‘කුක්කුරා’ත්ථෙව වුත්තා”ති.

කි හිංසායං. කිණොති, කිණාති, කිණන්ති.

සක සාමත්ථීයෙ. සමත්ථභාවො සාමත්ථීයං, යථා දක්ඛියං. සක්කුණාති, සක්කුණන්ති. අසක්ඛි.
සක්ඛිස්සති. සක්කො. සක්කි.

එත්ථ සක්කොති දෙවරාජා. සො හි පරහිතං සකහිතඤ්ච කාතුං සක්කුණාතීති සක්කො. අපිච
සක්‍යකුලජාතො යො කොච්ඡි. තථා හි “අථ බො මහානාමො සක්කො”න්තිආදි වුත්තං.
“හගචත්තඤ්ච පිඬ්ඨියො මං සක්ක සමුද්ධරාහිති ආලපි. සක්‍යා වත හො කුමාරා පරමසක්‍යා වත හො
කුමාරා”ති වචනමුපාදාය සබ්බෙපි සක්‍යකුලෙ ජාතා “සක්‍යා”ති ව “සාකියා”ති ව “සක්කා”ති ව
වුවිචන්ති. එත්ථ ස්වාදිත්තෙපි අනෙකස්සරධාතුතො එකොච උණාපච්චයො හොති, න ණු
ණාපච්චයාති දට්ඨබ්බං.

බි බයෙ. බිණොති. බිණාති. බිණා ජාති. බිණො. අයොගා භූරිසඬ්ඨියො.

ගෙ සද්දෙ. ගිණොති, ගිණාති.

වී වයෙ. ණකාරස්ස නකාරත්තං. පාකාරං වීනොති. වීතං කුසලං. වෙනො පුග්ගලො.

රු උපතාපෙ. රුණොති, රුණාති.

රාධ සාධ සංසිද්ධියං. රාධුණාති. සාධුණාති. රාධනං. ආරාධනං. සාධනං.

පි පිතියං. පිණොති, පිණාති. පිති, පියො.

අප පාපුණෙ සම්භු ව. පාපුණොති, පාපුණාති. පත්තො. සබ්බඤ්ඤානං සත්ථා පත්තො. සම්පත්තො යමසාධනං. සම්භුණාති, න කිඤ්චි අත්ථං අභිසම්භුණාති. සම්භුණන්තො, අභිසම්භුණමානො.

තත්ථ පත්තොති පසද්දො උපසග්ගො “පජ්ජොති”ති එත්ථ පසද්දො විය. තථා හි “පත්තො”ති එත්ථ පාපුණිති අත්ථෙ පපුබ්බස්ස අපධාතුස්ස පකාරෙ ලුත්තෙ තපව්වයස්ස ද්විභාවො භවති. තත්ථ න අභිසම්භුණාතිති න සම්පාපුණාති, න සාධෙතිති වුත්තං හොති.

බ්ප බෙපෙ. බ්පුණාති. බ්ජ්පං. බ්ජ්පන්ති මච්ඡපඤ්ජරො.

ආප බ්‍යාපනෙ. ආපුණාති. ආපො.

මී පක්ඛෙපනෙ. මීනොති. මීත්තො.

එත්ථ ව සබ්බගුය්හෙසු නිමියති පක්ඛිපියතිති මීත්තො. “මීත්තො භවෙ සත්තපදෙන හොති”ති වචනං පන වොහාරවසෙන වුත්තං, න අත්ථවසෙන. වුච්චෙය්‍ය වෙ, යො කොචි අවිස්සාසිකො අත්තනො පටිච්චරුද්ධොපි ව මීත්තො නාම භවෙය්‍ය, න වෙචං දට්ඨබ්බං. එවඤ්ච පන දට්ඨබ්බං “සත්තපදච්චිභාරමත්තෙනපි සහ ගච්ඡන්තො සහ ගච්ඡන්තස්ස පියවාචානිච්ඡාරණෙන අඤ්ඤමඤ්ඤං ආලාපසල්ලාපකරණමත්තෙන මීත්තො නාම හොතිති වත්තබ්බං. කිංකාරණා? දළ්භවිස්සාසො මීත්තො නාම න භවෙය්‍යාති මීත්තස්ස ගුණපසංසාවසෙන එවං වුත්ත”න්ති.

වු සංවරණෙ. වුණොති, වුණාති, සංවුණොති, සංවුණාති. පණ්ඩිතො සීලසංවුතො.

සු අභිසවෙ. අභිසවො නාම පීළනං මන්ථනං සන්ධානං සිත්භානං වා. සුණොති, සුණාති.

සි බන්ධනෙ. සිනොති.

සි නිසානෙ. සිණොති, සිණාති. නිසිතසත්ථං.

න හි නුනායං සා බුජ්ජා, ලහති ජීව්භාය ඡෙදනං;
සුනිසිතෙන සත්ථෙත, එවං දුබ්භාසිතං හණං;

එත්ථ භණන්ති භණන්ති.

වුස පාගබ්බියෙ. පාගබ්බියං නාම කායවාචාමනෙහි පගබ්බභාවො. වුසුණාති.

අසු බ්‍යාපනෙ. අසුණාති. අස්සු.

හි ගතිබුද්ධිසු උපතාපෙ ව. හීනොති.

එක්ථ පන අසමානත්තත්තෙපි සමානත්ථානං සමොධානං වුවිවති.

තික තිග සස දික්ඛ කිවි වීරි ජීරි දාස දු හිංසායං. තිකුණාති. තිගුණාති. සසුණාති. දික්ඛුණාති. කිවුණාති. වීරුණාති. ජීරුණාති. දාසුණාති. දුණොති, දුණාතීති රූපාති හිංසාවාවකාති භවන්ති.

සුවාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතුවො මෙ යථාබලං;
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණවිහො අත්ථයුත්තිනො.

ස්වාදිගණොයං.

කියාදිගණික

කී දබ්බවිනිමයෙ. දබ්බවිනිමයො කයවික්කයවසෙන භණ්ඩස්ස පරිවත්තනං. කිණාති, කිණන්ති. වික්කිණාති, වික්කිණන්ති. කෙතුං, කිණිතුං. වික්කෙතුං, වික්කිණිතුං. කිණිත්වා, වික්කිණිත්වා. කීතං භණ්ඩං. කයො, වික්කයො. වික්කිණෙයා භනෙයා වා.

බි ගතියං. බිණාති. අතිබිණො සරො. බං, බාති. නකාරස්ස ණකාරත්තං.

තත්ථ බිණාතීති ගච්ඡති. අතිබිණොති අතිගතො. අත්‍රායං පාළි “සෙන්ති වාපාතිබිණාව, පුරාණාති අනුත්ථුන”න්ති. තත්ථ වාපාතිබිණා’ති වාපතො අතිබිණා අතිගතා. අට්ඨකථායං පන “වාපාතිබිණාති වාපතො අතිබිණා වාපා විනිමුත්තාති අත්ථො”ති පදත්ථවිවරණං කතං, තම්පි ගතත්ථඤ්ඤෙව සන්ධාය අධිප්පායත්ථවසෙන කතන්ති දට්ඨබ්බං. තත්‍ර බන්ති සග්ගො. සො හි කතපුඤ්ඤෙහි ගන්තබ්බත්තා “බ”න්ති වුවිවති. බාතීති සග්ගා.

වි වයෙ. පුඤ්ඤං විනාති. පාකාරං විනාති. පාරමියො විවිනාති, විවිනාති ව. පුප්ථං ඔවිනාති, ඔවිනාති වා. පවිනාති. පවිනිත්වා. විතං කුසලං. වයො සඤ්චයො. විතො පාකාරො. විනාතීති වෙනො, ඉට්ඨකවඩ්ඪකී. යො සත්තො පුඤ්ඤසඤ්චයො. “සඤ්චයො රාසි සමුහො පිණ්ඩො ගණො සඬ්ඝො කදම්බො වග්ගො කරො සථා”ඉව්චෙවමාදයො පරියායා.

ජි ජයෙ. ජිනාති, විජිනාති, ජිනියති. ජෙනා, ජිනො. ජිනො මාරො. මාරං ජිනො. ජිතවා, ජිතාවි, ජිතබ්බො, ජෙයොසා, ජයනං, ජිතං, විජිතං, ජයො, පරාජයනං, පරාජයො. යස්ස ජිතං නාවජියති. ජිතමස්ස නොයාති කොචි ලොකෙ. ජයො හි බුද්ධස්ස සිරිමනො අයං, මාරස්ස ව පාපිමනො පරාජයො.

තත්ථ ජෙනාති ජිනාතීති ජෙනා, යො කොචි පුග්ගලො. අජිනීති ජිනො, සබ්බඤ්ඤා ධම්මරාජා. කිං සො අජිනී? පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ මාරාදිඅරයො ව. ඉති පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ මාරාදයො ව අරයො අජිනීති ජිනො. වුත්තම්පි වෙතං -

“මාදිසා වෙ ජිනා භොන්ති, යෙ පත්තා ආසවක්ඛයං;
ජිනා මෙ පාපකා ධම්මා, තස්මාහං උපක ජිනො”ති,

“තථාගතො හික්ඛවෙ අභිභූ අනභිභූතො”ති ව.

ජිනසද්දො හි කෙවලො සබ්බඤ්ඤාමිති පවත්තති, සොපපදො පන පච්චෙකබුද්ධාදිසු තම්හි ව යථාරහං පවත්තති. “පච්චෙකජිනො, ඔධිජිනො, අනොධිජිනො, විපාකජිනො, අවිපාකජිනො”ති ඉමානෙත්ථ නිදස්සනපදාති.

ජි ජාතියං. ජිනාති, න ජිනාති න ජාපයෙ, ජිනො රථස්සං මණිකුණ්ඩලෙ ව, පුත්තෙ ව දාරෙ ව තථෙව ජිනො. ජිනො ධනඤ්ච දාසෙ ව.

ඤා අවබෝධනෙ. ජානාති, ඤායති, නායති. අනිමිත්තා න නායරෙ. ජඤ්ඤා සො යදි භාපයෙ. මා මං ජඤ්ඤාති ඉච්ඡති. “ඉමෙ අමිභාක” න්ති ඤාතබ්බට්ඨයෙන ඤාති, ඤාතකො. ඤාතිමිත්තා සුභජ්ජා ව. ඤාතකො නො නිසින්නොති. ඤාතබ්බං ඤෙය්‍යං, සඬබ්බාරච්ඡාරලක්ඛණනිබ්බානපඤ්ඤත්තිධම්මා. ඊදිසෙසු යානෙසු ඤෙය්‍යසද්දො එකන්තෙන නපුංසකො, වාච්චලිඬ්ඨගත්තෙ සබ්බලිඬ්ඨිකො, යථා? ඤෙය්‍යො එස්සො. ඤෙය්‍යො වෙදනා. ඤෙය්‍යං චිත්තං. ඤෙය්‍යො පුරිසො, ඤෙය්‍යො ඉත්ථී, ඤෙය්‍යං ධනන්ති ව.

පු අභිත්ථවෙ. පුනාති. අභිත්ථුනාති. පුති, අභිත්ථුති. ථවනා, අභිත්ථවනා, පුතො, අභිත්ථුතො.

පු නිත්ථුනනෙ. පුනාති.

උට්ඨෙහි රෙවතෙ සුපාපධම්මෙ,
අපාරුතද්වාරෙ අදානසීලෙ;
නෙස්සාම තං යත්ථ පුනත්ති දුග්ගතා,
සමජ්ජිතා නෙරයිකා දුක්ඛෙන;
පුරාණානි අනුත්ථුන”න්ති ව පයොගො.

දු භිංසායං. දුනාති. මිත්තද්දු. දුමො.

එත්ථ මිත්තද්දුති මිත්තං දුනාති භිංසති දුබ්භතීති මිත්තද්දු. අනු “වෙදා න තාණාය භවන්ති තස්ස, මිත්තද්දුනො භූතහුනො නරස්සා” ති පාළි නිදස්සනං. දුමොති දුනියති ගෙහසම්භාරාදිඅත්ථාය භිංසියති ඡිත්ඨියති, පණ්ණපුප්ඵාදිඅත්ථීකෙහි වා පණ්ණපුප්ඵාදිභරණෙන පිළියතිති දුමො.

ධු කම්පනෙ. ධුනාති. ධුමො, ධොනා, ධොනො, ධුතො. ධුනන්නො වාකචීරානි, ගච්ඡාමි අම්බරෙ තදා.

තත්ථ ධුමොති ධුනාති කම්පතීති ධුමො. ධුමසද්දො කොධෙ තණ්හාය චිතක්කෙ පඤ්චසු කාමගුණෙසු ධම්මදෙසනායං පකතිධුමෙති ඉමෙසු අත්ථෙසු චත්තති. “කොධො ධුමො භස්මානි මොසවජ්ජ”න්ති එත්ථ හි කොධෙ චත්තති. “ඉච්ඡා ධුමායිතො සදා”ති එත්ථ තණ්හායං. “තෙන බො පන සමයෙන අඤ්ඤතරො භික්ඛු භගවතො අවිදුරෙ ධුමායන්නො නිසින්නො හොති”ති එත්ථ චිතක්කෙ.

“පඬිකො ව කාමා පලිපො ව කාමා,
භයඤ්ච මෙතං තිමුලං පවුත්තං;
රජො ව ධුමො ව මයා පකාසිතො,
භිත්වා තුවං පබ්බජ භුග්ගදත්තා”ති

එත්ථ පඤ්චසු කාමගුණෙසු. “ධුමං කත්තා හොති”ති එත්ථ ධම්මදෙසනායං. “ධජො රථස්ස පඤ්ඤානො, ධුමො පඤ්ඤානමග්ගිතො”ති එත්ථ පකතිධුමෙ. ඉච්චෙවං –

කොධතණ්හාචිතක්කෙසු, පඤ්චකාමගුණෙසු ව;
දෙසනායඤ්ච පකති-ධුමෙ ධුමො පවත්තති.

ධොනාති පඤ්ඤා. චුත්තඤ්ඤෙනං නිද්දෙසෙ “ධොනා වුච්චති පඤ්ඤා, යා පඤ්ඤා පජානනා සම්මාදිට්ඨි, කිංකාරණා ධොනාති වුච්චති පඤ්ඤා? යං තාය පඤ්ඤාය කායදුච්චරිතං ධුතඤ්ච ධොතඤ්ච සන්ධොතඤ්ච නිද්ධොතඤ්ච, වච්චුච්චරිතං මනොදුච්චරිතං ධුතඤ්ච ධොතඤ්ච සන්ධොතඤ්ච නිද්ධොතඤ්ච. තංකාරණා ධොනා වුච්චති පඤ්ඤා. අථ වා සම්මාදිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨි. ධුතා ව ධොතා ව සන්ධොතා ව නිද්ධොතා ව, තංකාරණා ධොනා වුච්චති පඤ්ඤා”ති. “ධොතස්ස හි නත්ථී කුභිඤ්චි ලොකෙ, පකජ්ජිතා දිට්ඨි භවාභවෙසු”ති අයමෙත්ථ පාළි නිදස්සනං. අනු ධොනා අස්ස

අත්වීම් බොහෝ, තස්ස බොහෝ සාධක නිබන්ධන. ධාතුනමනෙකත්ථතාය ධුධාතු කම්පනත්ථෙපි බොවනත්ථෙපි වත්තති.

මුන ඤාණං. මුනාති. මොනං, මුනි. ඉමස්මිං යානෙ ධාතුයා ආබ්‍යාතත්තෙ එකත්තෙන අත්තලොපො භවති. සොභිතත්ථෙරගාථායං පන අනාගතවචනෙ උකාරස්ස වුද්ධිවසෙන “අභං මොනෙන මොනිස්ස” න්ති රූපන්තරඤ්ච දිස්සති. තත්ථ මොනිස්සන්ති ජානිස්සං. නාමත්තෙ අත්තලොපො න භොති. තත්ථ මොනන්ති කිඤ්චාපි “න මොනෙන මුනි භොති” ති එත්ථ තුණ්භිභාවො “මොන” න්ති වුච්චති, තථාපි ඉධ “ඤාණං” ති වචනතො න සො අධිප්පෙනො, ඤාණමෙවාධිප්පෙනං, තස්මා මොනෙයාපටිපදාසඬ්ඛානං මග්ගඤාණමොනමිපි ගහෙතබ්බං. මුනීති මුනාති ජානාති භිනාහිතං පරිච්ඡින්නදතීති මුනි. අථ වා ඛන්ධාදිලොකෙ තුලං ආරොපෙත්වා මිනන්තො විය “ඉමෙ අප්ඤ්ඤාතිකා ඛන්ධා, ඉමෙ බාහිරා” තිආදිනා නයෙන ඉමෙ උභො අත්ථෙ මුනාතිති මුනි. තෙනාහ භගවා –

“න මොනෙන මුනි භොති, මුළුභරූපො අවිද්දසු;
යො ච තුලංව පග්ගස්ස, වරමාදාය පණ්ඩිතො.

පාපාති පරිවජ්ජෙති, ස මුනි තෙන සො මුනි;
යො මුනාති උභො ලොකෙ, මුනි තෙන පවුච්චති” ති.

අපරාපෙත්ථ භවති අත්ථවිභාවනා. මුනීති මොනං වුච්චති ඤාණං, කායමොනෙයාදිසු වා අඤ්ඤතරං, තෙන සමන්තාගතත්තා පුග්ගලො “මුනි” ති වුච්චති. සො පනෙස අගාරියමුනි අනගාරියමුනි සෙක්ඛමුනි අසෙක්ඛමුනි පච්චෙකමුනි මුනිමුනීති අනෙකවිධො. තත්ථ අගාරියමුනීති ගිහිපි ආගතඵලො විඤ්ඤාතසාසනො. අනගාරියමුනීති තථාරූපොව පබ්බජිතො. සෙක්ඛමුනීති සත්ත සෙක්ඛා. අසෙක්ඛමුනීති බිණ්ණසවො. පච්චෙකමුනීති පච්චෙකබුද්ධො. මුනිමුනීති සම්මාසම්බුද්ධො. තථා හි ආයස්මාපි සාරිපුත්තො ආහ “මුනීති වුච්චති තථාගතො අරහං සම්මාසම්බුද්ධො” ති.

පු පවනෙ. පවනං සොධනං. පුනාති. පුඤ්ඤං, පුත්තො, දන්තපොණං.

එත්ථ ව පුඤ්ඤන්ති අත්තනො කාරකං පුනාති සොධෙතීති පුඤ්ඤං. අථ වා යත්ථ සයං උප්පන්නං තංසන්තානං පුනාති විසොධෙතීති පුඤ්ඤං. කිත්තං? සුවරිතං කුසලකම්මං. සකම්මිකත්තා ධාතුස්ස කාරිතවසෙන අත්ථවිචරණං ලබ්භති. පුත්තොති අත්තනො කුලං පුනාති සොධෙතීති පුත්තො. එවඤ්ච සති භීතජව්වානං වණ්ඩාලාදීනං පුත්තො නාම න භවෙය්‍යාති න වත්තබ්බං. සද්දානමත්ථකථනස්ස නානප්පකාරෙන පවත්තිතො, තස්මා අත්තනො පිතු හදයං පුරෙතීති පුත්තොති එවමාදිනාපි නිබ්බන්ධනං ගහෙතබ්බමෙව. නානාධාතුවසෙනපි හි පදානි සිද්ධිං සමුපගච්ඡන්ති.

පුත්තො ව නාම අත්තපො ඛෙත්තපො අත්තෙවාසිකො දින්නකොති වතුබ්බිධො. තත්ථ අත්තානං පටිච්ච ජානො අත්තපො නාම. සයනපියෙ පල්ලඬ්ඛකෙ උරෙති එවමාදිසු නිබ්බන්තො ඛෙත්තපො නාම. සන්තිකෙ සිප්පුග්ගණ්ණනකො අත්තෙවාසිකො නාම. පොසාපනත්ථාය දින්නො දින්නකො නාම දන්තපොණන්ති දන්තෙ පුනන්ති විසොධෙතීති එතෙනාති දන්තපොණං, දන්තකට්ඨං.

පි තප්පනකන්තිසු. පිණාතීති පිති. එත්ථ ව පිතීති පිණනං පිති, තප්පනං කන්තිති ව වුත්තං භොති. ඉදං භාවවසෙන නිබ්බන්ධනං. ඉදං පන හෙතුකත්තුවසෙන පිණයතීති පිති, තප්පෙතීති අත්ථො.

සා පනෙසා බුද්දකාපිති බණ්ණාපිති ඔක්කන්තිකාපිති උබ්බෙගාපිති ඵරණාපිතිති පඤ්චවිධා භොති. තත්ථ බුද්දකාපිති සරිරෙ ලොමහංසනමත්තමෙව කාතුං සක්කොති. බණ්ණාපිති බණෙ බණෙ විප්පුප්පාදසද්ධිසා භොති. ඔක්කන්තිකාපිති සමුද්දතිරං වීචි විය කායං ඔක්කමිත්වා ඔක්කමිත්වා හිප්පති. උබ්බෙගාපිති බලවති භොති කායං උද්ධග්ගං කත්වා ආකාසෙ ලඬ්ඛාපනප්පමාණා භොති. ඵරණාපිතියා පන උප්පන්නාය සකලසරිරං ධමිත්වා පුරිතවත්ථි විය මහතා උදකොසෙන පක්ඛන්දපබ්බතකුච්ඡි විය ව අනුපරිපුටං භොති, එවං පඤ්චවිධා පිති, සා සම්පියායනලක්ඛණත්තා

“පිණාති” නි පිතීති සුද්ධකත්තුවසෙනපි වත්තුං යුජ්ජති. එත්ථ “පියායති, පිතා, පියො, පෙමො” තිආදිති පීඩාතුයා එව රූපාති. තත්ථ “පුත්තං පියායතීති පිතා” ති වදන්ති. පියායිතබ්බොති පියො. පෙමනං පෙමො.

මා පරිමාණං. මිනාති. මානං, පරිමාණං, මත්තං, මත්තා, මනො, විමානං, මිනිතබ්බං, මෙතබ්බං, ඡායා මෙතබ්බා. ඊදිසෙසු යානෙසු අතීයපච්චයො න ලබ්භති.

එත්ථ මනොති එකාය නාළියා එකාය ව තුලාය මිනමානො විය ආරම්මණං මිනාති පරිච්ඡින්නදතීති මනො. විසෙසනො මිනියතෙ පරිච්ඡින්නදියතෙති විමානං, දෙවානං පුඤ්ඤබලෙන නිබ්බත්තබ්බාමිහං දෙවතිකෙතං. යං විමානං උපසොහිතං, පභාසතිමිදං බ්බාමිහන්ති ව ආදිනා ටොමියති.

මි හිංසායං. මිනාති. මිනො, කුමීනං.

එත්ථ මිනොති මච්ඡො. මච්ඡස්ස හි “මිනො මච්ඡො අමබුජො වාරිජො වාරිවරො” ති අනෙකානි නාමානි. විසෙසනාමානි පන “අමරො බලිසො වන්දකුලො කන්දළුලි ඉන්දළුලි ඉන්දවලො කුලිසො වාමි කුඛිකුතලො කණ්ඩිකො සකුලො මඩ්ගුරො සිඬ්ඨි සතවඩ්ධිකො රොහිතො පාඨිනො කාණො සවඩ්ධිකො පාචුසො” ඉච්චෙවමාදිති, “තිමි තිමිඬ්ඨලො” ඉච්චෙවමාදිති ව භවන්ති. කුමීනන්ති කුච්ඡිතෙනාකාරෙන මච්ඡෙ මිනන්ති හිංසන්ති එතෙනාති කුමීනං, මච්ඡබන්ධනපඤ්ජරො. සො පන පාළියං කුමීනසද්දෙන වුච්චති. තථා හි –

“වාරිජස්සෙව මෙ සතො, බන්ධස්ස කුමීනාමුඛෙ;
අක්කොසති පහරති, පියෙ පුත්තෙ අපස්සතො” ති

පාළි දිස්සති.

මු බන්ධනෙ. මුනාති. මුනි.

එත්ථ මුනීති අත්තනො විත්තං මුනාති මච්චි බන්ධනී රාගදොසාදිවසං ගන්තුං න දෙතීති මුනි.

රි ගතිදෙසනෙසු. රිකාති. රෙණු. නකාරස්ස ණත්තං.

ලි සිලෙසෙ. ලිනාති, නිලිනාති. ලීනං, සල්ලීනං, පටිසල්ලානං.

වී තත්තසන්තානෙ. වත්ථං විනාති. ඉමිනා සුත්තෙන විවරං විනාහි. කම්මෙ – ඉදං බො ආචුසො විවරං මං උද්දිස්ස වියාති. වීතං. සුචිතං. අප්පකං හොති වෙතබ්බං. කාරිතෙ “වායාපෙති, තත්තවායෙහි විවරං වායාපෙස්සාමා” ති විවරං වායාපෙසුං” ඉච්චෙවමාදිති භවන්ති.

වී හිංසායං. විනාති. වෙණු. වෙණුති වංසො.

ලු ඡෙදනෙ. ලුනාති. ලොණං, කුසලං, බාලො, ලුතො.

එත්ථ ව ලොණන්ති ලුනාති විතරසභාවං විනාසෙති සරසභාවං කරොතීති ලොණං, ලවණං. කුසො විය හත්ථප්පදෙසං අකුසලධම්මෙ ලුනාතීති කුසලං, අනවජ්ජඉට්ඨවිපාකලක්ඛණො ධම්මො. දිට්ඨධම්මිකසම්පරායිකෙ ද්වෙ අත්ථෙ ලුනාතීති බාලො, අවිද්වා. ලුතොති මක්කටකො වුච්චති. තස්ස හි සුත්තං “ලුතසුත්ත” න්ති වදන්ති. යුසං පාතුං පට්ඨගමක්ඛිකාදිනං ජීවිතං ලුනාතීති ලුතො.

සි බන්ධනෙ. සිනාති. සිමා, සිසං.

එත්ථ සීමාති සිතියනෙ සමග්ගෙන සඨසෙන කම්මවාචාය බන්ධියතෙති සීමා. සා දුවිධා බද්ධසීමා අබද්ධසීමාති. තාසු අබද්ධසීමා මරියාදකරණවසෙන “සීමා”ති වෙදිතබ්බා. සිතාති බන්ධති කෙසෙ මොළිකරණවසෙන එත්ථාති සිසං. අඤ්ඤානිපි යොජෙනබ්බානි.

සා පාකෙ. සිතාති.

සු නිංසායං. සුණාති. පරසු. පරං සුණන්ති නිංසන්ති එතෙනාති පරසු.

අස භොජනෙ. වුත්තානං එලමස්නාති. අසනං.

එත්ථ අසනන්ති ආභාරො. සො හි අසියති භුඤ්ජියතිති “අසන”න්ති වුච්චති. “අස්නාථ බාදථ පිචථා”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං.

කිලිස විබාධනෙ. කිලිස්නාති. කිලෙසො.

එත්ථ ච කිලෙසොති රාගාදයොපි දුක්ඛම්පි වුච්චති.

උද්ධස උඤ්ජෙ. උඤ්ජො පරියෙසනං. උද්ධස්නාති.

ඉස අභික්ඛණ්ණෙ. ඉස්නාති.

විස විජ්ජයොගෙ. විස්නාති. විසං.

පුස සිනෙහසවනපුරණෙසු. පුස්නාති.

පුස පොසනෙ. පුස්නාති.

මුස ථෙය්‍යො. මුස්නාති. මුසලො.

කියාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්හවිහො අත්ථයුත්තිතො.

සාසනා ලොකතො වෙනෙ,
දස්සිතා තෙසු ලොකතො;
සාසනස්සොපකාරාය,
වුත්තා තදනුරූපකා.

කියාදිගණොයං.

ගහාදිගණික

ඉදානි ගහාදිගණො වුච්චතෙ. එත්ථෙකෙ එවං මඤ්ඤන්ති.

ගහාදිනං ගණො නාම, පච්චෙකං නුපලබ්භති;
අථමෙකො ගහධාතු, ගහාදිනං ගණො සියා.

යතො ජ්ජණ්භා පරා භෙය්‍යං, ධාතුතො ජිනසාසනෙ;
තෙපි අඤ්ඤෙ න විජ්ජන්ති, අඤ්ඤත්‍ර ගහධාතුයා.

ඉති වින්තාය එකවිවෙ, ගහධාතුං කියාදිනං;
පක්ඛිපිංසු ගණෙ එවං, න වදිංසු ගභාදිකං.

න තෙසං ගහණං ධිරො, ගණ්භෙයා සුවිචක්ඛණො;
යතො කච්චායනෙ චුත්තො, ගභාදිනං ගණො විසුං.

“ගභාදිතො ජපණ්භා” ඉති, ලක්ඛණං වදනා හි සො;
කච්චායනෙන ගරුතා, දස්සිතො නනු සාසනෙ.

සවෙ විසුං ගභාදිනං, ගණො නාම න ලබ්භති;
ගභාදිදිපකෙ සුත්තෙ, හිත්වාන ඛාහිරං ඉදං.

“ගහතො ජපණ්භා” ඉච්චෙව, වත්තබ්බං අථ වා පන;
“කියාදිතො නාජපණ්භා”ති, කාතබ්බං එකලක්ඛණං.

යස්මා තථා න චුත්තඤ්ච, න කතඤ්චෙකලක්ඛණං;
තස්මා අයං විසුංයෙව, ගණො ඉච්චෙව ඤායති.

“සරා සරෙ ලොප”මිති-ආදිති ලක්ඛණානිව;
ගම්භිරං ලක්ඛණං එතං, දුජ්ජානං තක්කගාහිනා.

උසාදයොපි සන්ධාය, ආදිග්ගහො කතො තහිං;
තථා හි “උණ්භාපෙති”ති, ආදිරුපානි දිස්සරෙ.

ඉදානි පාකටං කත්වා, ආදිසද්දඵලං අහං;
සජ්ජයොගං ගභාදිනං, ගණං වක්ඛාමි මෙ සුණ.

ගහ උපාදානෙ. උපාදානං ගහණං, න කිලෙසුපාදානං. උපසද්දො හෙත්ථ න කිඤ්චි අත්ථවිසෙසං වදති. අථ වා කායෙන චිත්තෙන වා උපගන්ත්වා ආදානං ගහණං උපාදානන්ති සමීපත්ථො උපසද්දො. කත්ථවි හි උපසද්දො ආදානසද්දසහිතො දළ්භග්ගහණෙ වත්තති “කාමුපාදාන”න්තිආදීසු. ඉධ පන දළ්භග්ගහණං වා හොතු සිථිලග්ගහණං වා, යං කිඤ්චි ගහණං උපාදානමෙව, තස්මා ගහධාතු ගහණෙ වත්තන්ති අත්ථො ගහෙනබ්බො. සෙජ්ජති, ගණ්භාති වා. පරිග්ගණ්භාති, පටිග්ගණ්භාති, අධිගණ්භාති, පග්ගණ්භාති, නිග්ගණ්භාති. පධානගණ්භනකො. ගණ්භිතුං, උග්ගණ්භිතුං. ගණ්භිත්වා, උග්ගණ්භිත්වා. අඤ්ඤථාපි රුපානි භවන්ති. අහං ජාලිං ගහෙස්සාමි. ගහෙතුං. ගහෙත්වා. උග්ගාහකො, සඬගාහකො, අජ්ඣොගාල්ලො. කාරිතෙ “ගණ්භාපෙති, ගණ්භාපයති, අඤ්ඤතරං සතිපට්ඨානං උග්ගණ්භාපෙත්ති, සද්ධිං අමච්චිසහස්සෙන ගණ්භාපෙත්වා. උපජ්ඣං ගාහාපෙතබ්බො. උපජ්ඣං ගාහාපෙත්වා. ගාහෙති, ගාහයති, ගාහාපෙස්සති. ගාහාපයන්ති සබ්භාවං. ගාහකො, ගාහෙත්වා” ඉච්චාදීනි. කම්මනි – ගය්හති, සඬගය්හති, ගණ්භියති වා. තථා හි “ගණ්භියන්ති උග්ගණ්භියන්ති”ති නිද්දෙසපාළි දිස්සති. “ගෙහං, ගාහො, පරිග්ගහො, සඬගාහකො, සඬගහො” ඉච්චාදීනි යොජෙතබ්බානි.

තත්‍ර අකාරානන්තරත්‍යන්තපදානං “සෙජ්ජති, සෙජ්ජන්ති. සෙජ්ජසී”ති ව “ගණ්භති, ගණ්භන්ති. ගණ්භසී”ති ව ආදිනා නයෙන සබ්බාසු විහන්තිසු සබ්බථා පදමාලා යොජෙතබ්බා. ආකාරෙකාරානන්තරත්‍යන්තපදානං “ගණ්භාති ගණ්භාපෙති”තිආදිනා යථාසම්භවං පදමාලා යොජෙතබ්බා වජ්ජෙතබ්බට්ඨානං වජ්ජෙත්වා.

ඉමානි පන පසිද්ධානි කානිචි අජ්ජතනිරුපානි “අග්ගහි මත්තිකාපත්තං. අග්ගහුං, අග්ගහිංසු, අග්ගහෙසු”න්ති. භවිස්සන්තිආදීසු ගහෙස්සති, ගහෙස්සන්ති. සෙසං පරිපුණ්ණං කාතබ්බං. අග්ගහිස්සා, අග්ගහිස්සංසු. සෙසං පරිපුණ්ණං කාතබ්බං.

උස දාහෙ. දාහො උණ්හං. උසති දහතිති උණ්හං. උණ්හසද්දො “උණ්හං හත්තං
භුඤ්ජති” තිආදීසු දබ්බමපෙක්ඛති, “සීතං උණ්හං පටිහනති” තිආදීසු පන ගුණං උණ්හභාවස්ස
ඉච්ඡිතත්තා. උණ්හභාවො හි සීතභාවො ච ගුණො.

තස විපාසායං. තණ්හා. කෙනට්ඨෙත තණ්හා? තස්සති පරිතස්සතිති අත්ථෙන.

පුසි පීතිසෙවනෙසු. පුණ්හො සමයො. කාලෙ වා යදි වා පුණ්හෙ, යදා වායති මාලුතො.

තත්ථ පුණ්හොති ජොසෙති ලොකස්ස පීතිංසොමනස්සඤ්ච උප්පාදෙතිති පුණ්හො.

පුත දිත්තියං. පුණ්හා රත්ති. ජොතති සයං නිප්පභාපි සමානා චන්දනාරකප්පභාසෙනපි දිබ්බති
විරොචති සප්පභා හොතිති පුණ්හා.

සා තනුකරණෙ. සණ්භවාවා. සියති තනුකරියති, න ඵරුසභාවෙන කක්කසා කරියතිති සණ්භා.

සො අන්තකම්මති. සණ්හං, ඤාණං. සියති සයං සුඛමභාවෙන අනිසුඛමම්පි අත්ථං අන්තං
කරොති නිප්ඵත්තිං පාපෙතිති සණ්හං.

තිප් නිසානෙ. නිසානං තික්ඛතා. තිණ්හො පරසු. තිතික්ඛතිති තිණ්හො.

සි සෙවායං. අත්තනො භිතමාසිසන්තෙහි සෙවියතෙති සිප්පං, යං කිඤ්චි ජීවිතහෙතු සික්ඛිතබ්බං
සිප්පායතනං. අපිච සිප්පන්ති අට්ඨාරස මහාසිප්පානි – සුති සුරමති බ්‍යාකරණං ඡන්දොච්චිති නිරුත්ති
ජොතිසත්ථං සික්ඛා මොක්ඛඤාණං ක්‍රියාවිධි ධනුබ්බෙදො හත්ථිසික්ඛා කාමතත්තං අස්සලක්ඛණං
පුරාණං ඉතිභාසො නීති තක්කො වෙජ්ජකඤ්චාති.

කු කුච්ඡායං. කුච්ඡා ගරභා. කණ්හා ධම්මා. කණ්හො පුරිසො.

තත්ථ කණ්හාති අපභස්සරභාවකරණත්තා පණ්ඩිතෙහි කුච්ඡිතබ්බා ගරභිතබ්බාති කණ්හා,
අකුසලධම්මා. කාලවණ්ණත්තා සුවණ්ණවණ්ණාදිකං උපනිධාය කුච්ඡිතබ්බො නින්දිතබ්බොති
කණ්හො, කාලවණ්ණො. චුත්තම්පි වෙනං –

“කණ්හො වතායං පුරිසො, කණ්හං භුඤ්ජති හොජනං;
කණ්හෙ භූමිප්පදෙසස්මිං, න මය්හං මනසො පියො” ති ව,

“න කණ්හො තවසා හොති,
අන්තොසාරො හි බ්‍රාහ්මණො;
යස්මිං පාපානි කම්මානි,
ස වෙ කණ්හො සුපම්පති” ති ව.

ඉච්චෙවං –

ගභාදිකෙ ධාතුගණෙ, සන්ධාය තසිආදයො;
ආදිග්ගහො කතො ජ්ජණ්හා, ගභාදීසු යථාරහං.

ගහතො ධාතුතො හි ජ්ජො,ආධ්‍යාතත්තෙවදිස්සති;
ආධ්‍යාතත්තෙ ච නාමත්තෙ, ණ්හාසද්දො උසතො තථා.

උසගහෙහි අඤ්ඤස්මා, නාමත්තෙව දුච්චෙ මතා;
ඵචං විසෙසතො ඤෙය්‍යො, ගභාදිගණනිච්ඡයො.

එත්ථ පන කිඤ්චාපි සාසනෙ “තණ්හායති”ති ක්‍රියාපදමපි දිස්සති, තථාපි තස්ස “පබ්බතායති, මෙන්තායති”ති ආදීති විය නාමස්මා විභිතස්ස ආයපච්චයස්ස වසෙන සිද්ධත්තා ක්‍රියාපදත්තෙපි ණ්හාපච්චයො මුඛ්‍යතො ලබ්හතීති න සක්කා වත්තුං. “තණ්හායති”ති හි ඉදං ණ්හාපච්චයවතා තසධාතුතො නිප්ඵන්තනණ්හාසද්දස්මා පරස්ස ආයපච්චයස්ස වසෙන නිප්ඵන්තං. තථා කිඤ්චාපි රුපියසංචොභාරසික්ඛාපදවණ්ණනායං “වාසිඵලං තාපෙත්වා උදකං වා බීරං වා උණ්හාපෙති”ති ඉමස්මිං පදෙසෙ “උණ්හාපෙති”ති හෙතුකත්තුචාවකං ක්‍රියාපදං දිස්සති, තථාපි තස්ස ණ්හාපච්චයවතා උසධාතුතො නිප්ඵන්තඋණ්හාසද්දතො විභිතස්ස කාරිතසඤ්ඤස්ස ණාපෙපච්චයස්ස වසෙන නිප්ඵන්තත්තා ක්‍රියාපදත්තෙපි ණ්හාපච්චයො මුඛ්‍යතො ලබ්හතීති න සක්කා වත්තුං. “උණ්හාපෙති”ති ඉදං චුත්තප්පකාරඋණ්හාසද්දතො ණාපෙපච්චයවසෙන නිප්ඵන්තං, එතස්මිං දිට්ඨෙය “උණ්හාපයති”ති පදමපි දිට්ඨමෙව හොති.

කිඤ්ච හියොයා විනයට්ඨකථායං “උණ්හාපෙති”ති කාරිතපදස්ස දිට්ඨත්තායෙව “උණ්හති”ති කත්තුපදමපි නයතො දිට්ඨමෙව හොති කත්තුකාරිතපදානං එකධාතුමිහි උපලබ්භමානත්තා, යථා? ගණ්හති, ගණ්හාපෙති, ගච්ඡති, ගච්ඡාපෙතිති, තස්මා “උස දාහෙ”ති ධාතුස්ස “උණ්හති”ති රූපං උපලබ්භතීති මන්ත්වා “උණ්හතීති උණ්හ”න්ති නිබ්බවනං කාතබ්බං. ඉති ප්පපච්චයො ගහතො ව අඤ්ඤතො ව එකධා ලබ්හති, ණ්හාපච්චයො පන ගහතො උසතො ව ද්විධා අඤ්ඤතො එකධා ලබ්හතීති දට්ඨබ්බං. කිඤ්චාපෙත්ථ එවං නියමො චුත්තො, තථාපි සාට්ඨකපෙ තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ අඤ්ඤානිපි එකකස්ස ධාතුස්ස නාමිකපදානි ද්වෙ ද්වෙ ක්‍රියාපදානි විචිතිතබ්බානි. යෙන පන බුද්ධවචනානුරූපෙන නයෙන ගහාදිගණෙ ආදිසද්දෙන තසධාතාදයො අම්භෙහි ගහිතා, ඉමස්මා නයා අඤ්ඤො නයො පසත්ථතරො නත්ථි, අයමෙව පසත්ථතරො, තස්මා අයං නීති සාසනට්ඨිතියා ආයස්මත්තෙහි සාධුකං ධාරෙතබ්බා වාචෙතබ්බා ව.

ගහාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්හවිහො අත්ථයුත්තිතො.

ගහාදිගණොයං.

තනාදිගණික

තනු විත්ථාරෙ. තනොති. ආයතනං, තනු. කම්මති “තනියාති, තනියාන්ති. විතනියාති”ති රූපානි. අත්‍රායං පාළි “යථා හි ආසහං වම්මං, පථඛ්‍යා විතනියාති”ති. ගරු පන “පතායතෙ, පතඤ්ඤති”ති රූපානි වදන්ති. තනිතුං, තනිත්වාන. තුමන්තාදිරූපානි.

තත්ථ ආයතනන්ති ආයතනෙ ධම්මෙ තනොති විත්ථාරෙති ආයතනං. තනුති සරිරං. තඤ්චි කලලතො පට්ඨාය කම්මාදිහි යථාසම්භවං තනියාති විත්ථාරියති මහත්තං පාපියතීති “තනු”ති චුච්චති. “තනු වපු සරිරං පුං කායො දෙහො”ති ආදයො සරිරවාචකා සද්දා. සරිරං ඛන්ධපඤ්චකං. යඤ්චි මහාජනො සරිරන්ති වදති, තං පරමත්ථතො ඛන්ධපඤ්චකමත්තමෙව, න තනො අත්තා වා අත්තනියං වා උපලබ්භති. “කාමරාගඛ්‍යාපාදානං තනුත්තකරං සකදාගාමිමග්ගවිත්ත”න්ති ආදිසු පන තනුසද්දො අප්පත්ථවාචකො, අප්පත්ථවාචකස්ස ව තස්ස ක්‍රියාපදං න පස්සාම, තස්මා නිපාතපදෙන තෙන භවිතබ්බං. තනුසද්දො නිපාතපදන්ති චුත්තට්ඨානමපි න පස්සාම, නිච්ඡයෙන පන අනිප්ඵන්තපාටිපදිකොති ගහෙතබ්බො.

තනොති, තනොන්ති. තනොසි, තනොථ. තනොමි, තනොම. තනුතෙ, තනුන්තෙ. තනුසෙ, තනුසෙ, තනුවිහෙ. තනෙ, තනුමිහෙ. සෙසං යථාසම්භවං විත්ථාරෙතබ්බං.

තනොතු, තනොන්තු. තනෙය්‍ය, තනෙ, තනෙය්‍යුං. විතන, විතනු. අතනා, අතනු. අම්මාය පතනු කෙසා. අතනි, අතනිංසු. තනිස්සති, තනිස්සන්ති. අතනිස්සා, අතනිස්සංසු. කම්මති “තනියාති, තනියාන්ති. තනියාසී”ති ආදිනා විත්ථාරෙතබ්බං.

සක සත්තියං. සත්ති සමත්ථභාවො. සක්කොති සක්කො. විඤ්ඤාපෙත්තුං අසක්ඛි. සක්ඛිස්සසි. සක්ඛති. ත්වම්පි අම්ම පබ්බජිතුං සක්ඛිස්සසි. සක්කතෙ ජරාය පටිකම්මං කාතුන්ති පාළි.

තත්ථ සක්කොති දෙවරාජා. සො හි අත්ථානං සහස්සම්පි මුහුත්තෙන චිත්තනසමත්ථතාය සපරහිතං කාතුං සක්කොතිති “සක්කො”ති වුවවති. අඤ්ඤානු පන ධාතුනං අවිසයෙ තද්ධිතවසෙන සක්කච්චං දානං අදාසිති සක්කොති එවම්පි අත්ථං ගහෙත්වා සක්කසද්දො නිරුත්තිනයෙන සාධෙතබ්බො. චුත්තඤ්ඤි හගවතා “සක්කො මහාලි දෙවානම්න්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො සක්කච්චං දානං අදාසි, තස්මා ‘සක්කො’ති වුවවති”ති. සක්කොන්තො. සක්කොන්ති. සක්කොන්තං කුලං.

බුණු බිණු හිංසායං. බුණොති. බිණොති.

ඉණු ගතියං. ඉණොති. ඉණං ඉණායිකො.

තිණු අදනෙ. තිණොති. තිණං. එත්ථ තිණන්ති යවසං. තඤ්ඤි තිණියතෙ තිණහක්ඛෙහි ගොණාදිහි අදියතෙ බාදියතෙති තිණං.

සිණු දිත්තියං. සිණොති.

හනු අපනයනෙ. අපනයනං අනාලාපකරණං නිබ්බවනතාකරණං. හනොති. හනුතෙ.

පනු දානෙ පනොති. පනුතෙ.

මනු බොධනෙ. මනොති. මනුතෙ. මනො. මනං. මානසං. මනුස්සො. මානවො. මාණවො.

එත්ථ මනොති මනුතෙ බුජ්ඣතිති මනො, එවං මනං. ඉමෙසං පන ද්විත්තං මනසද්දානං “යස්මිං මනො නිවිසති. සත්තං තස්ස මනං භොති”ති ආදියු පුත්තපුංසකලිඛිගතා දට්ඨබ්බා. මානසන්ති රාගොපි විත්තම්පි අරහත්තම්පි. “අත්තලික්ඛවරො පාසො, ය්වායං වරති මානසො”ති එත්ථ හි රාගො මානසං. “විත්තං මනො මානස”න්ති එත්ථ විත්තං. “අප්පත්තමානසො සෙක්ඛො, කාලං කයිරා ජනෙ සුතො”ති එත්ථ අරහත්තං. එත්ථෙතං වුවවති –

රාගො විත්තං අරහත්තඤ්ච, “මානස”න්ති සමීරිතං;
සත්ථුතො සාසනෙ පාප-සාසනෙ’බ්බසාසනෙ.

තත්ථ සම්පසුත්තමනසි භවොති රාගො මානසො. මනො එව මානසන්ති කත්වා විත්තං මානසං. අනවසෙසතො මානං සියති සමුවජිත්ඤ්ඤිති අග්ගමග්ගො මානසං. තන්තිබ්බත්තත්තා පන අරහත්තස්ස මානසතා දට්ඨබ්බා. මනුති සත්තො. “යෙන චක්ඛුපසාදෙන, රූපානි මනු පස්සති”ති එත්ථ හි “මනු”ති සත්තො චුත්තො. අථ වා මනුති පට්ඨකප්පිකකාලෙ මනුස්සානං මාතෘපිභූට්ඨානෙ යීතො මනුනාමකො පුරිසො, යො සාසනෙ “මහාසම්මතරාජා”ති චුත්තො. සො හි සකලලොකස්ස හිතං කාතුං මනුතෙ ජානාතිති “මනු”ති වුවවති. යථාබලං අත්තනො හිතං මනුතෙ ජානාතිති මනුස්සො, මනස්ස වා උස්සන්තත්තා මනුස්සො. අථ වා චුත්තප්පකාරස්ස මනුතො අපච්චං මනුස්සො. එවං මානවො මාණවො ච, තකාරස්ස හි ණකාරෙ කතෙ “මාණවො”ති රූපං සිජ්ඣති. කෙච්චි පනාහු “දන්තජනකාරසහිතො මානවසද්දො සබ්බසත්තසාධාරණවචනො, මුද්ධජණකාරසහිතො පන මාණවසද්දො කුච්ඡිතමුල්භාපච්චවචනො”ති, තං විමංසිත්වා යුත්තඤ්චෙ, ගහෙතබ්බං, න පනෙත්ථ චත්තබ්බං “මාණවසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරවචනෙ ඉදං වචනං විරුජ්ඣති”ති අත්තරසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරෙ අත්තරඅත්තරිකාසද්දානම්පි ආහරණස්ස දස්සනතො.

තත්ථ පනායං විමංසනා – වුළකම්මවිභවිගසුත්තස්මිඤ්ඤි “සුභො මාණවොනොදෙයාපුත්තො”ති ඉමස්මිං පදෙසෙ අට්ඨකථාවරියෙහි “සුභොති සො කිර දස්සනියො අහොසි පාසාදිකො, තෙනස්ස

අභිගසුභතාය ‘සුභෝ’ත්වෙව නාමං අකංසු. ‘මාණවො’ති පන තං තරුණකාලෙ වොහරිංසු, සො මහල්ලකකාලෙපි තෙනෙව වොහාරෙන වොහරියති” ති එවං මුද්ධපණ්ණාසකාරස්ස මාණවසද්දස්ස අත්ථො පකාසිතො, තට්ඨිකායමිපි ගරුති “යං අපච්චං කුච්ඡිතං මුද්ධං වා, තත්ථ ලොකෙ මාණවවොහාරො, යෙභුයොන ච සත්තා දහරකාලෙ මුද්ධධාතුකා භොන්තීති චුත්තං ‘තරුණකාලෙ වොහරිංසු’ ති, එවං මුද්ධපණ්ණාසකාරස්ස මාණවසද්දස්ස අත්ථො පකාසිතො. ඉදානි මාණවසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො භවති, මාණවොති සත්තොපි වොරොපි තරුණොපි චුච්චති. “වොදිතා දෙවදුතෙහි, යෙ පමජ්ජන්ති මාණවා” තිආදීසු හි සත්තො “මාණවො” ති චුත්තො. “මාණවෙහි සහ ගච්ජන්ති කතකම්මෙහිපි අකතකම්මෙහිපි” තිආදීසු වොරො. “අම්බට්ඨො මාණවො” තිආදීසු තරුණො “මාණවො” ති චුත්තො.

අප්ප පාපුණෙ. අප්පොති. ආපො.

එත්ථ ආපොති අප්පොති තං තං යානං විස්සරතිති ආපො.

මා පරිමාණෙ. මිනොති. උපමා, උපමානං, විමානං. අඤ්ඤානිපි යොජෙතඛිබ්බානි.

එත්ථ ච යා අච්චන්තං න මිනොති න විච්ඡන්දති, සා මානස්ස සමිපෙ වත්තතිති උපමා යථා “ගොණො විය ගවපො” ති. උපමානන්ති උපමා එව. තථා හි “විනොපමානමජ්ජමාණමනාථනාථ” ති. එත්ථ විනොපමානන්ති ඉමස්ස විනොපමං, නිරුපමන්ති අත්ථො. අථ වා උපමානන්ති උපමෙතඛිබ්බාකාරො “සිභො විය භගවා” ති. එත්ථ හි සිභො උපමා, භගවා උපමෙයො තෙජොපරක්කමාදිති උපමෙතඛිබ්බන්තා, තෙජොපරක්කමාදයො උපමෙතඛිබ්බාකාරො. එත්ථ පන සාතිසයත්තා කිඤ්චාපි සිභස්ස තෙජාදිති භගවතො තෙජාදිඋපමෙතඛිබ්බාකාරො නත්ථි, තථාපි හීනුපමාවසෙන “සිභො විය භගවා” ති චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. විමානන්ති උතුසමුට්ඨානන්තෙපි කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානන්තා කම්මෙන විසෙසනො මිනියති පරිච්ඡන්දියතිති විමානං.

කර කරණෙ. “කරොති, කයිරති, කුබ්බති, කුබ්බති, පකරොති, උපකරොති, අපකරොති, පටිකරොති, නිරාකරොති, පටිසඬ්ඛරොති, අභිසඬ්ඛරොති” ඉච්චෙවමාදිති කත්තරි භවන්ති. කම්මෙ පාළිතයවසෙන ඉකාරාගමට්ඨානෙ යකාරස්ස ද්වෙභාවො. තස්මිංයෙවධානෙ රයකාරානං විපරියායෙ සති න ද්වෙභාවො. තථා ඊකාරාගමට්ඨානෙ “කරියාති, කයිරති, කරියති, කයාති, පකරියති, පකරියාති, පටිසඬ්ඛරියාති, අභිසඬ්ඛරියාති” ඉච්චෙවමාදිති කම්මනි භවන්ති.

එත්ථ ච කයිරතීති පදං ද්විසු යානෙසු දිස්සති කත්තරි කම්මෙ ව. තෙස කත්තුවසෙන “පුරිසො කම්මං කයිරති” ති යොජෙතඛිබ්බං, කම්මවසෙන පන අයං පාළි “කුටි මෙ කයිරති අදෙසිතවත්ථුකා” ති. තත්ථ ච කත්තුවසෙන චුත්තං කත්තුවපදං ශිරපච්චයෙන සිද්ධං. කම්මවසෙන පන චුත්තං කම්මපදං ඉකාරාගමස්ස ආදිඅන්තභූතානං රයකාරානං විපරියායෙනාති දට්ඨබ්බං. “කාරෙති, කාරයති, කාරාපෙති, කාරාපයති” ති වත්තාරි කාරිතරුපානි, යානි “භෙතුකත්තරුපානි” ති චුච්චන්ති තද්දීපකත්තා.

ඉදානි පන පදමාලා වත්තඛිබ්බා, තත්ත පඨමං “කුබ්බති” ති පදස්සෙව පදමාලං යොජෙස්සාම සඛිබ්බාසු විභත්තීසු එකාකාරෙන යොජෙතඛිබ්බන්තා. “කරොති” ති ඕකාරානන්තරත්තපදස්ස පන “කාරෙති” ති එකාරානන්තරත්තපදස්ස ව පදමාලං යථාසම්භවං පච්ඡා යොජෙස්සාම එකාකාරෙන අයොජෙතඛිබ්බන්තා.

තත්ත කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසි, කුබ්බථ. කුබ්බාමි, කුබ්බාම. කුබ්බතෙ, කුබ්බන්තෙ. කුබ්බසෙ, කුබ්බවිහෙ. කුබ්බෙ, කුබ්බම්හෙ. වත්තමානාවසෙන චුත්තරුපානි.

පඤ්චමියාදිනං වසෙන පන කුබ්බතු, කුබ්බන්තු. කුබ්බෙයා, කුබ්බෙයායුං. සෙසං “භවති, භවන්ති” ති චුත්තතයානුසාරෙන සඛිබ්බන්තං විත්ථාරෙතඛිබ්බං.

“කරියති” තිආදිනිපි අ කාරානන්තරත්තපදානි එවමෙව යොජෙතබ්බානි. එත්ථ ච “කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසී” තිආදිනා චුත්තා අයං පදමාලා පාළිනායදස්සනතො එදිසී චුත්තා. සද්දසත්ථවිදු පන සාසනිකා සද්දසත්ථෙයෙව ආදරං කත්වා “කුබ්බති, කුබ්බසී” ති එවංපකාරානි රූපානි පාළියං නත්ථීති මඤ්ඤන්තා න ඉච්ඡන්ති. තෙහි සද්දසත්ථෙව විය පාළියමිපි “අසන්තො නානුකුබ්බන්ති” තිආදිසු ඕකාරපච්චයස්සාදෙසභූතො උකාරො සරෙයෙව පරෙ වකාරං පජ්ජොතිති මඤ්ඤමානා “කුබ්බන්ති, කුබ්බන්තෙ” තිආදිනියෙව රූපානි ඉච්ඡන්ති, පරසරස්සාභාවතො “කුබ්බති, කුබ්බසී” තිආදිනි පාළියං නත්ථීති න ඉච්ඡන්ති. මයං පන පාළිනායදස්සනතො තානි රූපානි ඉච්ඡාම. අත්‍ර සොතාරානං කඬ්ඛාවිනොදනත්ථං කිඤ්චි පාළිනායං වදාම – “සීලවන්තො න කුබ්බන්ති, බාලො සීලානි කුබ්බති” ති ව, “කස්මා භවං චිජනමරඤ්ඤනිස්සිතො, තපො ඉධ කුබ්බති” ති ව, “ඵරුසාහි වාචාහි පසුබ්බමානො” ති ව. ඊදිසෙසු පන යානෙසු අකාරාගමො කාතබ්බො. අවිත්තෙයොහි පාළිනායො, යෙභුයොන සද්දසත්ථනායවිදුරො ව. තථා හි යථා “අග්ගිනිං සම්පජ්ජලිතං පච්ඡන්ති” ති පාළිගතිදස්සනතො “අග්ගිනි, අග්ගිනි, අග්ගිනියො. අග්ගිනිං, අග්ගිනී, අග්ගිනියො. අග්ගිනිනා” ති පදමාලා කාතබ්බා හොති, එවමෙව “බාලො සීලානි කුබ්බති” ති පාළිගතිදස්සනතො “කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසී” ති පදමාලාපි යොජෙතබ්බාව.

යථා ච “බහුමිපෙනං අසබ්භි ජාතවෙදා” ති පාළිගතිදස්සනතො “සන්තො සබ්භිහි සද්ධං සතං ධම්මො න ජරං උපෙතීති පවෙදයන්ති” ති අට්ඨකථාගතිදස්සනතො ච “සබ්භි, සබ්භි, සබ්භයො. සබ්භිං, සබ්භී, සබ්භයො. සබ්භිනා” ති පදමාලා යොජෙතබ්බා හොති, එවමෙව “බාලො සීලානි කුබ්බති” ති පාළිගතිදස්සනතො “කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසී” ති පදමාලාපි යොජෙතබ්බාව. තථා “කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසී” තිආදි සබ්බං සබ්බත්ථ යොජෙතබ්බං.

ඉදානි යථාපටිඤ්ඤාතා පදමාලා අනුප්පන්නා. කරොති, කරොන්ති. කරොසී, කරොථ. කරොමි, කුමිමි, කරොම, කුමිම. කරුතෙ, කුබ්බන්තෙ. කරුසෙ, කරුච්භෙ. කරෙ, කරුමිභෙ. වත්තමානාවසෙන චුත්තරූපානි.

කරොතු, කරුතු, කරොන්තු. කරොහි, කරොථ. කරොමි, කුමිමි, කරොම, කුමිම. කරුතං, කුබ්බන්තං. කරස්සු, කරුස්සු, කරුච්භො. කරෙ, කුබ්බාමසෙ. පඤ්චමීවසෙන චුත්තරූපානි.

එත්ථ පන කොච්චි වදෙයා –

“න නො විවාහො නාගෙහි, කතපුබ්බො කුදාවනං;
තං විවාහං අසංයුත්තං, කථං අමිභෙ කරොමසෙ” ති

පාළිදස්සනතො “කරොමසෙ” ති පදං කස්මා ඉධ න චුත්තං, නනු කරධාතුතො පරං ඕකාරං පටිච්ච ආමසෙවචනස්සාවයභූතො ආකාරො ලොපං පජ්ජොතිති? තන්න, “කරොමසෙ” ති එත්ථ “ආමසෙ” ති වචනස්ස අභාවතො මවචනස්ස සබ්භාවතො. එත්ථ හි සෙකාරො ආගමො, තස්මා “කරොමා” ති වත්තමානාවචනවසෙන අත්ථො ගහෙතබ්බො, න පන පඤ්චමීවචනවසෙන. එවංභූතො ච සෙකාරො කත්ථවි නාමිකපදතො පරො හොති “යෙ කෙච්චි චුද්ධං සරණං ගතාසෙ. යං බලං අහුවමිභසෙ” තිආදිසු. කත්ථවි පනාධ්‍යාතිකපදතො සාදෙසනිරාදෙසවසෙන –

“අකරමිභස තෙ කිච්චං; ඔක්කන්තාමසි භුතානි;
සුතං නෙතං අභිඤ්ඤාසො, තස්මා එවං වදෙමසෙ” ති

ආදීසු.

කරෙයා, කරෙයාපුං. කරෙයාසී, කරෙයාථ. කරෙයාමි, කරෙයාම. කුබ්බෙථ, කුබ්බෙරං. කුබ්බෙථො, කුබ්බෙයාවිභො. කරෙයාං, කරෙ, කරෙයාමිභෙ. සත්තමීවසෙන චුත්තරූපානි.

කර, කරු. කරෙ, කරිත්ථ. කරං, කරිම්භ. කරිත්ථ, කරිරෙ. කරිත්ථො, කරිවිභො. කරිං, කරිම්භෙ. පරොක්ඛාවසෙන චුත්තරුපානි.

එත්ථ කරාති පුරිසො කම්මං කරිති පයමපුරිසයොජනාය යොජෙනබ්බං. “ආගුං කර මහාරාජ, අකරං කම්මදුක්කට්”න්ති එත්ථාපි “මහාරාජ භවං ආගුං කරි”ති පයමපුරිසයොජනාය යොජෙනබ්බං. එවඤ්ඤි සති අයං පයොගො “මඤ්ඤෙ භවං පත්ථයති, රඤ්ඤො භරියං පතිබ්බත”න්තිආදයො විය පයමපුරිසප්පයොගො භවති.

ජාතකට්ඨකථායං පන මජ්ඣිමපුරිසප්පයොගො චුත්තො “ආගුං කරාති මහාරාජ ත්වං මහාපරාධං මහාපාපං කරි. දුක්කටන්ති යං කතං දුක්කටං හොති,තං ලාමකං කම්මං අකර”න්ති, තස්මා ජාතකට්ඨකථාවසෙනාපි කදාවි කරගුති ව කරිති ව අකරන්ති ව මජ්ඣිමපුරිසප්පයොගො භවතිති දට්ඨබ්බං. යෙභුයාවසෙන පන “පුරිසො කම්මං කර, පුරිසො කම්මං කරි, අභං කම්මං අකර”න්ති පයමුත්තමපුරිසප්පයොගො දට්ඨබ්බො. එත්ථ ව කරගුති යථාචුත්තචිහත්තිවසෙන, කරිති අප්පනනිවසෙන, අකරන්ති භියාත්තනිවසෙන චුත්තං. තත්ථ “කරිත්ථො”ති පදං “අඤ්ඤං භත්තාරං පරියෙස, මා කිසිත්ථො මයා විනා”ති එත්ථ “කිසිත්ථො”ති පදෙන සමං පරොක්ඛායත්තනොපදමජ්ඣිමපුරිසෙකවචනවසෙන, එදිසො පන නයො අඤ්ඤත්වාපි යථාසම්භවං යොජෙනබ්බො.

අකා, අකරා, අකර ඉති රස්සපාඨොපි. අකරු. එත්ථ “සබ්බාරිච්ඡයං අකා”ති පදං නිදස්සනං. අකරාති පුරිසො කම්මං අකාසිති අතීතක්‍රියාවාචකො පයමපුරිසප්පයොගො දට්ඨබ්බො. තථා හි “රජ්ජස්ස කිර සො භිතො, අකරා ආලයෙ බහු”ති පාළි දිස්සති. “මා මෙන අකරා කම්මං, මා මෙ උදකමාහරි”ති එත්ථ පන සන්තෙපි අතීතවාචකපට්ඨමපුරිසප්පයොගභාවෙ මාසද්දයොගතො භියාත්තනප්පනනිවහත්තියො පඤ්චමීවිහත්තිඅත්ථෙ අනුත්තකාලිකා හුත්වා “ත්වං මා කරොසි, මා ආහරසි”ති මජ්ඣිමපුරිසප්පයොගාරභා භවන්ති.

කිඤ්ච භියො “ජරාධම්මං මා ජීරිති අලබ්භනෙය්‍යං යාන”න්තිආදීසුපි සන්තෙපි අතීතවාචකපයමපුරිසප්පයොගභාවෙ මාසද්දයොගතො අප්පනනිවහත්තිපඤ්චමීවිහත්තිඅත්ථෙ අනුත්තකාලිකා හුත්වා “මා ජීරතු”තිආදිනා පයමපුරිසප්පයොගාරභා භවන්ති. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “ජරාධම්මං මා ජීරිති යං මය්භං ජරාසභාවං, තං මා ජීරතු. එස නයො සෙසෙසුපි”ති. යං පනම්භෙහි “අකර ඉති රස්සපාඨොපි”ති චුත්තං, තස්ස “අතිකර’මකරා’වරිය, මය්භම්පෙන න රුවචති”ති ඉමාය පාළියා වසෙන අත්ථිතා වෙදිතබ්බො. තස්සායමත්ථො “ආවරිය භවං අතික්කන්තකරණං අකරා”ති පයමපුරිසවසෙන ගහෙතබ්බො. අපිච “භව”න්ති වත්තබ්බෙ අත්ථෙ “ත්ව”න්ති වචනං වත්තබ්බමෙවාති අධිප්පායවසෙන “ආවරිය ත්වං අතික්කන්තකරණං කරොසි”ති යොජනාපි කාතබ්බො.

අකරො, අකත්ථ, අකරොථ. අකරං, අකං, අකරම්භ, අකම්භ. එත්ථ “සංවඩ්ඨයිත්වා පුළිනං, අකං පුළිනවෙතිය”න්ති පාළි නිදස්සනං. අකත්ථ, අකත්ථුං. අකුරුසෙ, අකරව්භං. අකරිං, අකරං, අකරම්භසෙ. භියාත්තනිවසෙන චුත්තරුපානි.

එත්ථ ව පඤ්චවිධො සෙකාරො ආහරිත්වා දස්සෙතබ්බො. තථා හි පඤ්චවිධො සෙකාරො පදාවයච අපදාවයචඅනෙකන්තපදාවයච සොසද්දත්ථ ආදෙසවසෙන. තත්ථ පදාවයවො සෙකාරො “ත්වං කම්මං කුරුසෙ, ත්වං අත්ථකුසලො අභවසෙ”තිආදීසු දට්ඨබ්බො. අපදාවයවො පන “තස්මා එවං වදෙමසෙ. මූලා අකුසලා සමුහතාසෙ”තිආදීසු දට්ඨබ්බො. අනෙකන්තපදාවයවො “අරොගා ව භවාමසෙ. මණිං තාත ගණ්භාමසෙ”තිආදීසු දට්ඨබ්බො. එත්ථ හි සෙකාරො යදි පඤ්චමීවිහත්තියං ආමසෙවචනස්සාවයවො, තදා පඤ්චමීවිහත්තියුත්තානං පත්ථනාසීසනත්ථානං “භවාමසෙ, ගණ්භාමසෙ”ති පදානං අවයවො හොති. යදි පන ආගමො, පඤ්චමීවිහත්තියුත්තානං පත්ථනාසීසනත්ථානං “භවාම, ගණ්භාමා”ති පදානං අවයවො න හොති, එවං “භවාමසෙ”තිආදීසු සෙකාරස්ස අනෙකන්තපදාවයවත්තං වෙදිතබ්බං. සොසද්දත්ථො “එසෙසෙ එකෙ එකට්ඨො”ති එත්ථ දට්ඨබ්බො. එසෙසෙති ඉමස්ස හි “එසොසො එකො එකට්ඨො”ති අත්ථො. ආදෙසො

“අකරමිහස තෙ කිව්ව” න්ති එත්ථ, “ඔක්කන්තාමසි භූතානී” නි වෙන්ථ දට්ඨබ්බො එකාරස්ස අකාරිකාරාදෙසකරණවසෙන. තත්ථ “අකරමිහස තෙ කිව්ව” න්ති ඉමස්ස “අකරමිහසෙ තෙ කිව්ව” න්ති අත්ථො. “අකරමිහසෙ” නි වෙන්ථ සවෙ සෙකාරො ආගමො, තදා “කරමිහා” නි පදං භියාත්තනීපරස්සපදෙ උත්තමපුරිසබ්බවචනන්තං. සවෙ පන මිහසෙවචනස්සාවයවො, තදා “අකරමිහසෙ” නි පදං භියාත්තනීඅත්තනොපදෙ උත්තමපුරිසබ්බවචනන්තං. එවං පඤ්චවිධො සෙකාරො භවතීති අවගන්තබ්බං.

අකරි, කරි, අකාසි, අකරුං, අකරිංසු, අකංසු, අකංසුං. අකරො, අකරිත්ථ, අකාසිත්ථ.

එත්ථ ව අකරොති ත්ථං අකරොති යොජෙතබ්බං. “අකරො” ඉති හි පදං “වරඤ්චෙ මෙ අදො සක්කා” නි එත්ථ මජ්ඣිමපුරිසෙකවචනත්ථං “අදො” නි පදමිව දට්ඨබ්බං පාළියං අවිජ්ජමානත්තෙපි නයවසෙන ගහෙතබ්බන්තා. ගරු පන “අකරො” නි චුත්තට්ඨානෙ “අකාසි” නි මජ්ඣිමපුරිසවචනං ඉච්ඡන්ති. තාදිසඤ්චි පදං යෙභුයොන පට්ඨපුරිසවචනමෙව හොති. තථා හි “අදාසි මෙ, අකාසි මෙ” නි පට්ඨපුරිසපාළියො බහු සන්දිස්සන්ති. “මාකාසි මුඛසා පාපං, මා බො සුකරමුඛො අහු” නිආදීසු පන මාසද්දයොගතො “ත්ථං පාපං මා අකාසි, මා සුකරමුඛො අහොසි” නි පදයොජනා කාතබ්බා හොතීති දට්ඨබ්බං.

අකරිං, කරිං, අකාසිං, අකරිමිහ, කරිමිහ, අකාසිමිහ. අකරා, අකරු. අකරුසෙ, අකරිච්චං. අකරං, අකරිමිහෙ. අජ්ජතනීවසෙන චුත්තරුපාති.

කරිස්සති, කරිස්සන්ති. කරිස්සසි, කරිස්සථ. කරිස්සාමි, කරිස්සාම. කරිස්සතෙ, කරිස්සන්තෙ. කරිස්සසෙ, කරිස්සචිහෙ. කරිස්සං, කස්සං ඉච්චපි. තථා හි පාළි දිස්සති “කස්සං පුරිසකාරිය” න්ති. කරිස්සමිහෙ. තථා කාහති, කාහන්ති. කාහසි, කාහථ. කාහාමි, කාහාම. කාහිති, කාහින්ති. කාහිසි ඉච්චෙවමාදිනා යථාසම්භවං යොජෙතබ්බං. භවිස්සන්තීවසෙන චුත්තරුපාති.

අකරිස්සා, අකරිස්ස, අකරිස්සංසුති සෙසං සබ්බං යොජෙතබ්බං. කාලාතිපත්තීවසෙන චුත්තරුපාති.

කයිරති, කයිරන්ති. කයිරසි, කයිරාථ. කයිරාමි, කයිරාම. කයිරතෙ. සෙසං යොජෙතබ්බං. චත්තමානාවසෙන චුත්තරුපාති.

කයිරතු, කයිරන්තු. සෙසං යොජෙතබ්බං. පඤ්චමීවසෙන චුත්තරුපාති.

කයිරා, කුයිරා. කයිරුං. අත්‍රායං පාළි “කුමිභිමිහිප’ඤ්ජලිං කුයිරා, වාතඤ්චාපි පදක්ඛිණ” න්ති. තත්ථ කුමිභිමිහිපි අඤ්ජලින්ති ඡෙදො. කයිරාසි, කයිරාථ. කයිරාමි, කයිරාම. කයිරෙථ, කයිරෙරං. කයිරෙරො, කයිරාචිහො. කයිරං, කයිරාමිහෙ. සත්තමීවසෙන චුත්තරුපාති.

තත්ථ කයිරාති ඉදං “පුඤ්ඤඤ්චෙ පුරිසො කයිරා” නි දස්සනතො පට්ඨපුරිසවසෙන යොජෙතබ්බං, “අධම්මං සාරථී කයිරා” නි එත්ථාපි “සාරථී භවං අධම්මං කරෙය්‍යා” නි පට්ඨපුරිසවසෙන යොජෙතබ්බං, න මජ්ඣිමපුරිසවසෙන. අථ වා “කයිරාසි” නි චත්තබ්බෙ සිකාරලොපං කත්වා “කයිරා” නි මජ්ඣිමපුරිසවචනං චුත්තන්ති ගහෙතබ්බං.

එත්ථ පන සියා – යථා “පුත්තං ලභෙථ වරද” න්ති පාළියං “ලභෙථා” නි ඉමස්ස පදස්ස “සබ්භිරෙව සමාසෙථ, සබ්භි කුබ්බෙථ සන්ථව” න්තිආදීසු “සමාසෙථා” නිආදීනං විය පට්ඨපුරිසවසෙන අත්ථං අග්ගහෙත්වා පුරිසවිපල්ලාසං කත්වා “ලභෙය්‍යා” න්ති උත්තමපුරිසවසෙනත්ථො අට්ඨකථාවරියෙහි ගහිතො, තථා කුමිහෙහිපි “අධම්මං සාරථී කයිරා” නි එත්ථ “කයිරා” නි පදස්ස පුරිසවිපල්ලාසං කත්වා “කරෙය්‍යාසි” නි මජ්ඣිමපුරිසවසෙනත්ථො චත්තබ්බො, අට්ඨකථාවරියෙහිපි “කරෙය්‍යාසි” නි තදත්ථො චුත්තොති? සච්චං, එවං සන්තෙපි අට්ඨකථාවරියෙහි වොහාරත්ථෙසු පරමකොසල්ලසමන්තාගතන්තා “ත්ථ” න්ති චත්තබ්බෙ අත්ථෙ

භවංසද්දො පවත්නති, “භව” න්ති වත්තබ්බෙ අත්ථෙ ත්වංසද්දො පවත්නතීති වින්තෙත්වා අධිජ්ජායත්ථවසෙන “කරොයාසී” ති අත්ථො චුත්තො, න පුරිසවිපල්ලාසවසෙන. තථා හි “පුත්තං ලභෙථ වරද්” න්ති ඉමස්ස අට්ඨකථායං “ලභෙථා” ති උල්ලිඛිතිත්වා “ලභෙයා” න්ති පුරිසවිපල්ලාසවසෙන විවරණං කතං. “අධම්මං සාරථී කයිරා” ති ඉමස්ස පන අට්ඨකථායං “කයිරා” ති උල්ලිඛිතිත්වා “කරොයාසී” ති විවරණං කතං, තස්මා “අධම්මං සාරථී කයිරා” ති එත්ථ පුරිසවිපල්ලාසො න වින්තෙත්තබ්බො. අථ වා යථා “පුත්තං ලභෙථ වරද්” න්ති එත්ථ ව “කායෙ රජො න ලිම්පෙථා” ති ආදීසු එථවචනං ගතිතං, එවං එථවචනං අග්ගහෙත්වා “ලභෙ අථා” ති පදවිජ්ජෙදො කරණියො. එවඤ්ඤි සති පුරිසවිපල්ලාසෙන කිච්චං නත්ථි. තත්ථ ලභෙති සත්තමියා උත්තමපුරිසවචනං “වජ්ඣක්ඛාපි පමොවයෙ” ති පදම්ච. අථාති අධිකාරන්තරෙ නිපාතො පදපුරුණෙ වා. එත්ථ ව අධිකාරන්තරවසෙන අපරම්පි වරං පුත්තං ලභෙයාන්ති අත්ථො. යස්මා පනෙත්ථ ද්විත්තමත්ථානං උජ්ජත්ති දිස්සති, යස්මා චෙතෙසු ද්විසු දුජ්ජානො භගවතො අධිජ්ජායො, තස්මා ද්වෙපි අත්ථා ගහෙත්තබ්බො.

එත්ථ පන කිඤ්ඤාපි ලිඛිගවිපල්ලාසො විහත්තිවිපල්ලාසො චචනවිපල්ලාසො කාලවිපල්ලාසො පුරිසවිපල්ලාසො අක්ඛරවිපල්ලාසොති ඡබ්බිධො විපල්ලාසො ආභරිත්වා දස්සෙත්තබ්බො, තථාපි සො උපරි ආවිභවිස්සතීති න දස්සිතො. තත්ත කයිරාථාති පදං සත්තමියා පරස්සපදවසෙන අත්තනොපදවසෙන ව ද්විධා භිජ්ජති, තථා මජ්ඣිමපුරිසබ්බච්චනවසෙන පඨමපුරිසෙකච්චනවසෙන ව. තථා හි “යථා පුඤ්ඤාති කයිරාථ, දදන්තා අපරාපර” න්ති එත්ථ “කයිරාථා” ති ඉදං සත්තමියා පරස්සපදවසෙන මජ්ඣිමපුරිසබ්බච්චනවසෙන ව චුත්තං. යථානුරූපං පුඤ්ඤාති කරොයාථයෙවාති හි අත්ථො. “කයිරාථ ධිරො පුඤ්ඤාති” ති එත්ථ පන “කයිරාථා” ති ඉදං සත්තමියා අත්තනොපදවසෙන පඨමපුරිසෙකච්චනවසෙන ව චුත්තං. කරොයාති හි අත්ථො. ඉධ පරොක්ඛාදිවසෙන ශිරපච්චයසහිතාති රූපාති යෙභුයොන සාසනෙ අජ්ජපදිධාතීති න දස්සිතාති.

අත්තනො ඵලං කරොතිති කාරණං. කරොතිති කත්තා, එවං කාරකො කාරකං වා. එත්ථ හි කාරකසද්දො යත්ථ කත්තුකාරකමිමකාරකාදිවාචකො, තත්ථ පුල්ලිඛිගොපි හොති, යෙභුයොන නපුංසකලිඛිගොපි. යත්ථ පන රජතකාරකමිමකාරලොභකාරාදිවාචකො, තත්ථ පුල්ලිඛිගො එව. කාරාපෙතීති කාරාපකො. කරං, කුබ්බං, කුබ්බං, කරොන්තො, කුබ්බන්තො, කුබ්බානො, කුරුමානො, පක්ඛංබමානො. කාරිකා, කාරාපිකා. කරොන්තී, කුබ්බන්තී. කාරකං කුලං. කාරාපකං, කරොන්තං, කුබ්බන්තං, කුරුමානං. සඬ්ඛාරො, පරික්ඛාරො, පරික්ඛනො, පුරික්ඛනො, කරණං, ක්‍රියා. අක්ඛරචිත්තකා පන “ක්‍රියා” ඉච්චපි පදම්චිජන්ති. එත්ථ ක්‍රියාසද්දො කිඤ්ඤාපි “අඵලා හොති අක්ඛබ්බතො” ති ආදීසු කකාරරකාරසංයොගචන්තාති පදාති දිස්සන්ති, තථාපි ක්ලෙසසද්දො විය පාළියං න දිස්සති, අදිස්සමානොපි සො අට්ඨකථාවරියාදිහි ගරුහි ගතිත්තා ගහෙත්තබ්බො. තථා හි “ක්‍රියාක්‍රියාපත්තිවිභාගදෙසකො” ති ආදිකා සද්දරවනා දිස්සති.

කාතුං, කත්තුං. කාතවෙ, කාරෙතුං. කත්වා, කත්වාන, කාතුන, කරිත්වා, කරිත්වාන, කච්ච, අධිකච්ච, කරිය, කරියාන, පුරික්ඛිත්වා, කාරෙත්වා. අඤ්ඤාතිපි තුමන්තාදීති යොජෙත්තබ්බාති.

තත්ත කච්චාති කත්වා. අධිකච්චාති අධිකං කත්වා. අක්ඛරචිත්තකා පන සද්දසත්ථනයං නිස්සාය “අධිකච්ච” ඉති රූපං ඉච්ජන්ති, මයං පනෙතාදිසං රූපං පාළියා අනුකුලං න හොතීති න ඉච්ජාම. තථා හි ථෙරිකාගාථායං ගොතමියා පරිනිබ්බානවචනෙ “පදක්ඛිණං කච්ච නිපච්ච පාදෙ” ති පාළි දිස්සති. තත්ථ හි පදක්ඛිණං කත්වාති අත්ථො. කච්චාති පදස්ස දස්සනෙන අධිකච්චාති පදම්පි දිට්ඨමෙව හොති, එස නයො අඤ්ඤාත්‍රාපි යථාරහං චෙදිත්තබ්බො.

ඉදාති කරොතිස්ස ධාතුස්ස අජ්ජමත්තකං අත්ථාතිසයයොගං කථයාම – තණ්හඬිකරො. කාරණා. ඵරුසාහි වාචාහි පක්ඛබ්බමානො. සන්තෙ න කුරුතෙ පියන්ති.

තත්ත තණ්හඬිකරොති චෙනෙයානං තණ්හං ලොභං කරොති හිංසතීති තණ්හඬිකරො. අථ වා රූපකායධම්මකායසම්පත්තියා අත්තති සකලලොකස්ස තණ්හං සිනෙහං කරොති ජනෙතීති තණ්හඬිකරො. කාරණාති හිංසනා. පක්ඛබ්බමානොති හිංසමානො. සන්තෙ න කුරුතෙ පියන්ති

සප්පුරිසෙ අත්තනො පියෙ ඉටියෙ කන්තෙ මනාපෙ න කරොතිති අත්ථො. අථ වා පියං පියායමානො තුස්සමානො මොදමානො සත්තෙ න කරුතෙ න සෙවතිති අත්ථො. යථා “රාජානං සෙවති”ති එතස්මිං අත්ථෙ රාජානං පියං කරුතෙති සද්දසත්ථවිදු මන්තෙන්නි, දුල්ලභායං නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බා.

එත්ථ ව පරික්ඛාරසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො නියතෙ, “පරික්ඛාරොති සත්තහි නගරපරික්ඛාරෙහි සුපරික්ඛිත්තං හොති”තිආදීසු පරිවාරො වුවිවති. “රථො සෙනපරික්ඛාරො, කුමාරකංඛො චක්ඛවිරියො”තිආදීසු අලඬකාරො. “යෙ විමෙ පබ්බජිතෙන ජීවිතපරික්ඛාරා සමුදානෙතබ්බා”තිආදීසු සම්භාරො. එත්ථෙතඤ්ඤි වුවිවති –

සාසනඤ්ඤාහි විඤ්ඤාහි, පරික්ඛාරොති සාසනෙ;
පරිවාරො අලඬකාරො, සම්භාරො ච පවුච්චති.

ජාගර නිද්දක්ඛයෙ. ජාගරොති. ජාගරං. දීඝා ජාගරතො රත්ති.

තනාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්භවිහො අත්ථයුත්තිතොති.

තනාදිගණොයං.

රුධාදිජක්කං විවිධත්ථසාරං,
මනිඬකරං විඤ්ඤාජනාධිරාමං;
උළාරජන්දෙහි සුසෙවනීයං,
සුවණ්ණභංසෙහි සුචිංව යානං.

ඉති නවඬගෙ සාට්ඨකථෙ පිටකත්තයෙ බ්‍යජ්ජගතිසු විඤ්ඤානං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දනීතිජ්ජකරණෙ රුධාදිජක්කං

නාම

සත්තරසමො පරිච්ඡෙදො.

18. වුරාදිගණපරිදීපන

ඉතො පරං පවක්ඛාමි, පවුරත්ථහිතක්කරං;
වුරාදිකගණනාමං, නාමතො අට්ඨමං ගණං.

වුර ථෙය්‍ය. ථෙන්නං ථෙය්‍යං, වොරිකාති වුත්තං හොති. තස්මිං ථෙය්‍ය වුරධිකු වත්තති. වොරෙති, වොරයති, වොරො, වොරී, වොරිකා, වොරෙතු, වොරයිතුං, වොරෙත්වා, වොරයිත්වා. කත්තුත්ථෙසු ණණයනා වුරාදිගණලක්ඛණං. කාරිතෙ – වොරාපෙති, වොරාපයති, වොරාපෙතුං, වොරාපයිතුං, වොරාපෙත්වා, වොරාපයිත්වා. කම්මෙධනං වොරෙහි වොරියති, වොරිතං ධනං. එස නයො සබ්බත්ථ.

කකාරත්තධාතු

ලොක දස්සනෙ. ලොකෙති, ලොකයති, ඔලොකෙති, ඔලොකයති, උල්ලොකෙති,
උල්ලොකයති, අපලොකෙති, අපලොකයති, ආලොකෙති, ආලොකයති, විලොකෙති, විලොකයති.
ලොකො, ආලොකො, ලොකනං, ඔලොකනං, උල්ලොකනං, ආලොකනං, විලොකනං, අපලොකනං,

අවලෝකනං. ඔලොකෙතුං, ඔලොකයිතුං, ඔලොකෙත්වා, ඔලොකයිත්වා. කාරිතෙ පන
“ඔලොකාපෙති, ඔලොකාපයති, ඔලොකාපෙතුං, ඔලොකාපයිතුං, ඔලොකාපෙත්වා,
ඔලොකාපයිත්වා” ඉච්චෙවමාදීනි යොජෙතබ්බානි. එස නයො සබ්බත්ථාපි.

තත්ථ ලොකොති තයො ලොකා සඨ්ඛාරලොකො සත්තලොකො ඔකාසලොකොති. තත්ථ
“එකො ලොකො සබ්බෙ සත්තා ආභාරට්ඨිතිකා”ති ආගතට්ඨානෙ සඨ්ඛාරලොකො වෙදිතබ්බො.
“සස්සතො ලොකො”ති වා ‘අසස්සතො ලොකො’ති වා”ති ආගතට්ඨානෙ සත්තලොකො.

“යාවතා චන්දිමසුරියා පරිභරන්ති,
දිසා හන්ති විරොචමානා;
තාව සහස්සධා ලොකො,
එත්ථ තෙ චත්තතෙ වසො”ති

ආගතට්ඨානෙ ඔකාසලොකො.

අථ වා ලොකොති තිවිධො ලොකො කිලෙසලොකො භවලොකො ඉන්ද්‍රියලොකොති. තත්ථ
රාගාදිකිලෙසබ්බලත්තාය කාමාවචරසත්තා කිලෙසලොකො. ක්කානාභිඤ්ඤාපරිබුද්ධියා
රූපාවචරසත්තා භවලොකො. ආනෙඤ්ජසමාධිබ්බලත්තාය විසදිත්තියත්තා අරූපාවචරසත්තා
ඉන්ද්‍රියලොකො. අථ වා කිලිස්සනං කිලෙසො, විපාකදුක්ඛන්ති අත්ථො. තස්මා දුක්ඛබ්බලත්තාය
අපායෙසු සත්තා කිලෙසලොකො. තදඤ්ඤෙ සත්තා සම්පත්තිභවභාවතො භවලොකො. තත්ථ යෙ
විමුක්තිපරිපාවකෙහි ඉන්ද්‍රියෙහි සමන්තාගතා සත්තා, සො ඉන්ද්‍රියලොකොති වෙදිතබ්බං.

ජාතකට්ඨකථායං පන –

“සඨ්ඛාරලොකො සත්තලොකො ඔකාසලොකො ඛන්ධලොකො ආයතනලොකො
ධාතුලොකොති අනෙකවිධො ලොකො. එත්ථ ‘එකො ලොකො සබ්බෙ සත්තා
ආභාරට්ඨිතිකා...පෙ.... අට්ඨාරස ලොකා අට්ඨාරස ධාතුයො’ති එත්ථ සඨ්ඛාරලොකො
චුත්තො. ඛන්ධලොකාදයො තදන්තොගධායෙව. ‘අයං ලොකො පරො ලොකො
බ්‍රහ්මලොකො සදෙවකො’තිආදීසු පන සත්තලොකො චුත්තො. ‘යාවතා චන්දිමසුරියා
පරිභරන්ති, දිසා හන්ති විරොචමානා. තාව සහස්සධා ලොකො, එත්ථ තෙචත්තතෙ වසො’ති
එත්ථ ඔකාසලොකො චුත්තො”ති චුත්තං.

අත්ථතො පන ඉන්ද්‍රියබද්ධානං ඛන්ධානං සමූහො සත්තානො ව සත්තලොකො, රූපාදීසු
සත්තවිසත්තත්තාය සත්තො, ලොකියති එත්ථ කුසලාකුසලං තබ්බිපාකො වාති. අනිත්තියබද්ධානං
රූපානං සමූහො සත්තානො ව ඔකාසලොකො, ලොකියන්ති එත්ථ තසා ථාවරා ව, තෙසඤ්ච
ඔකාසභූතොති, තදාධාරණත්තාය හෙස “භාජනලොකො”තිපි වුවිති. දුට්ඨොපි වෙස රූපාදිධම්මෙ
උපාදාය පඤ්ඤත්තත්තා උපාදාපඤ්ඤත්තිභූතො අපරමත්ථසභාවො සප්පච්චයෙ පන රූපාරූපධම්මෙ
උපාදාය පඤ්ඤත්තත්තා තදුභයස්සාපි උපාදානානං වසෙන පරියායතො පච්චයායත්තචුත්තිතා
උපවර්තබ්බා, තදුභයෙ ඛන්ධා සඨ්ඛාරලොකො, පච්චයෙහි සඨ්ඛරියන්ති, ලුප්පන්ති පලුප්පන්ති වාති
එත්ථ පච්චයායත්තචුත්තිතාය මග්ගඵලධම්මානම්පි සතිපි ලුප්පනපලුප්පනත්තෙ
තෙභුම්කධම්මානංයෙව “ලොකො”ති අධිජ්ජෙතත්තා නත්ථි ලොකතාපජ්ජනං. තථා හි තෙ
“ලොකුත්තරා”ති චුත්තා.

ආලොකොති රස්මි, ආලොකෙත්ති එතෙන භූසො පස්සන්ති ජනා චක්ඛුවිඤ්ඤාණං වාති
ආලොකො. ඔලොකනන්ති හෙට්ඨා පෙක්ඛනං. විලොකනන්ති උද්ධං පෙක්ඛනං. ආලොකනන්ති
පුරතො පෙක්ඛනං. විලොකනන්ති ද්විසු පස්සෙසු පෙක්ඛනං, විවිධා වා පෙක්ඛනං. අපලොකනන්ති
“සඨ්ඨං අපලොකෙත්වා”තිආදීසු විය ජානාපනං. අවලොකනන්ති “නාගාවලොකිතං
අවලොකෙත්වා”තිආදීසු විය පුරිමකායං පරිවත්තෙත්වා පෙක්ඛනං. “ආලොකිතෙ විලොකිතෙ

සම්පජානකාරී හොඳී”ති එත්ථාපි භාවවසෙන ආලෝකනං ආලෝකිතං විලෝකනං විලෝකිතන්ති අත්ථො ගහෙතබ්බො.

ථක පටිසානෙ. ථකෙති, ථකයති ද්වාරං පුරිසො.

තක්ක විතක්කෙ. තක්කෙති, විතක්කෙති, විතක්කයති. තක්කො, විතක්කො, විතක්කිතා.

තත්ථ තක්කනං තක්කො, ඌභනන්ති චුත්තං හොති, එවං විතක්කො. අථ වා විතක්කෙන්ති එතෙන, සයං වා විතක්කෙති, විතක්කනමත්තමෙව වා එතන්ති විතක්කො. “තක්කො, විතක්කො, අප්පනා, ඛ්‍යාප්පනා, චෙතසො අභිනිරොපනා”ති අභිධම්මෙ පරියායසද්දා චුත්තා. විතක්කෙතිති විතක්කිතා, පුග්ගලො. “අවිතක්කිතා මච්චුප්පබ්බජන්ති”ති පාළි.

අකි ලක්ඛණෙ. ලක්ඛණං සඤ්ඤාණං, සඤ්ජානනකාරණන්ති චුත්තං හොති. අත්‍රිදං සල්ලක්ඛිතබ්බං. යෙ ඉමස්මිං චුරාදිගණෙ අනෙකස්සරා අසංයොගන්තා ඉකාරානුබන්ධවසෙන නිද්දිට්ඨා ධාතවො, තෙ එවංචුත්තෙහි ඉමෙහි තීථි ලක්ඛණෙහි සමන්තාගතා ආඛ්‍යාතත්තං නාමිකත්තඤ්ච පාපුණන්තා එකත්තතො නිග්ගහිතාගමෙන නිප්ඵන්තරූපායෙව භවන්ති, න කත්ථවිපි විගතනිග්ගහිතාගමරූපානි භවන්ති. අඬකෙති, අඬකයති. අඬකනං, අඬකො. සමාසෙ පන “සසඬකො, වක්කඬකිතවරණො”තිආදීනි රූපානි භවන්ති.

සක්ක වක්ක භාසනෙ. සක්කෙති, සක්කයති. වක්කෙති, වක්කයති.

නක්ක වක්ක නාසනෙ. නක්කෙති, නක්කයති. වක්කෙති, වක්කයති.

වක්ක චුක්ක ඛ්‍යාපනෙ. වක්කෙති, වක්කයති. චුක්කෙති, චුක්කයති. වක්කං. වක්කන්ති කෙනටියෙන වක්කං? වක්කෙති ඛ්‍යාපති භිංසතීති අත්ථෙත වක්කං. වක්කසද්දො –

සම්පත්තියං ලක්ඛණෙ ව, රථඬිගෙ ඉරියාපථෙ;
දානෙ රත්තධම්මබුර-වක්කාදිසු පදිස්සති;

“වත්තාරිමානි භික්ඛවෙ වක්කානි යෙහි සමන්තාගතානං දෙවමනුස්සාන”න්තිආදිසු භි අයං සම්පත්තියං දිස්සති. “පාදනලෙසු වක්කානි ජාතානි”ති එත්ථ ලක්ඛණෙ. “වක්කංව වහතො පද”න්ති එත්ථ රථඬිගෙ. “චතුර්වක්කං නවද්වාර”න්ති එත්ථ ඉරියාපථෙ. “දද භුඤ්ජ ව මා වප්පමාදො, වක්කං වත්තස්සු පාණින”න්ති එත්ථ දානෙ. “දිබ්බං වක්කරතනං පාතුරහොසි”ති එත්ථ රත්තවක්කෙ. “මයා පවත්තිතං වක්ක”න්ති එත්ථ ධම්මවක්කෙ. “ඉච්ඡාභතස්ස පොසස්ස, වක්කං භමති මත්ථකෙ”ති එත්ථ බුරවක්කෙ. “බුරපරියන්තෙන වෙපි වක්කෙනා”ති එත්ථ පහරණවක්කෙ. “අසනිවිවක්ක”න්ති එත්ථ අසනිමණ්ඩලෙති.

තකි බන්ධනෙ. තකිකෙති, තකිකයති.

අක්ක ථවනෙ. ථවනං ථුති. අක්කෙති, අක්කයති. අක්කො. අක්කොති සුරියො. සො භි මහාජුතිතාය අක්කියති අභිත්ථවියති තප්පසන්තෙහි ජනෙහිති අක්කො. තථා භි තස්ස “නත්ථි සුරියසමා ආභා. උදෙනයං වක්ඛුමා එකරාජා”තිආදිනා අභික්ඛුති දිස්සති.

භික්ක භිංසායං. භික්කෙති, භික්කයති.

නික්ක පරිමාණෙ. නික්කෙති, නික්කයති.

බුක්ක භස්සනෙ. එත්ථ සුනබ්බස්සනං භස්සනන්ති ගහෙතබ්බං, න වාචාසඬ්ඛානං භස්සනං. බුක්කෙති, බුක්කයති. එත්ථ ව “බුක්කයති සා වොරෙ” ඉති ලොකියප්පයොගො වෙදිතබ්බො.

භූවාදිගණ පන ‘‘බුක්කති සා’’ති රූපං භවති. අඤ්ඤා තු ‘‘බුක්ක පරිභාසනෙ’’ ඉති පඨති, එවං පඨන්තෙපි සුනඛභස්සනමෙවාධිප්පෙනං.

දක ලක අස්සාදනෙ. දකෙති, දකයති. ලකෙති, ලකයති.

තක්ක ලොක භාසායං. තක්කෙති, තක්කයති. ලොකෙති, ලොකයති.

චික සික ආමසනෙ. චිකෙති, චිකයති. සිකෙති, සිකයති.

කකාරන්තධාතුරූපානි.

බකාරන්තධාතු

ලක්ඛ දස්සනඬකෙසු. දස්සනං පස්සනං. අඬකො ලඤ්ජනං. ලක්ඛෙති, ලක්ඛයති. සල්ලක්ඛෙති, සල්ලක්ඛයති. ලක්ඛං විජ්ඣති උසුනා, ලක්ඛං කරොති.

ගඬගාය වාලුකා ඛියෙ, උදකං ඛියෙ මහණ්ණවෙ;
මහියා මත්තිකා ඛියෙ, ලක්ඛෙ න මම බුද්ධියා.

කප්පලක්ඛණං. ගොලක්ඛණං. ඉත්ථිලක්ඛණං. ධම්මානං ලක්ඛණං. සල්ලක්ඛනා. උපලක්ඛනා. පච්චුපලක්ඛනා. ලක්ඛධාතුයා යුපච්චයන්තාය සමාදිපුබ්බානං රූපානං නකාරො දන්තජො.

භක්ඛ අදනෙ. භක්ඛෙති, භක්ඛයති. භක්ඛො නො ලද්ධො. භක්ඛයන්ති මිගාධමා. භූවාදිගණ පන ‘‘භක්ඛති’’ති රූපං.

නක්ඛ සම්බන්ධෙ. නක්ඛෙති, නක්ඛයති.

මක්ඛ මක්ඛනෙ. මක්ඛෙති, මක්ඛයති. මක්ඛො, මක්ඛි. තත්ථ මක්ඛොති පරෙහි කතගුණං මක්ඛෙති පිසතිති මක්ඛො, ගුණධංසනා. ‘‘මක්ඛං අසභමානො’’ති එත්ථ පන අත්තති පරෙහි කතං අවමඤ්ඤනං මක්ඛොති වුවවති.

යක්ඛ පූජායං. යක්ඛෙති, යක්ඛයති. යක්ඛො. යක්ඛොති මහානුභාවො සත්තො. තථා හි ‘‘පුච්ඡාමි තං මහායක්ඛ, සබ්බභූතානම්ප්පරා’’ති එත්ථ සක්කො දෙවරාජා ‘‘යක්ඛො’’ති චුත්තො. අථ වා යක්ඛොති යක්ඛයොනියං නිබ්බත්තසත්තො. සබ්බෙපි වා සත්තා ‘‘යක්ඛා’’ති වුවුවන්ති. ‘‘පරමයක්ඛවිසුද්ධිං පඤ්ඤාපෙන්නි’’ති එත්ථ හි යක්ඛසද්දො සත්තෙ වත්තති. තථා හි යක්ඛොපි සත්තොපි දෙවොපි සක්කොපි ඛිණාසවොපි යක්ඛොයෙව නාම, මහානුභාවතාය යක්ඛියති සරණගතෙහි ජනෙහි නානාපච්චයෙහි නානාබලීහි ව පූජියතිති යක්ඛො.

සත්තෙ දෙවෙ ව සක්කෙ ව, ඛිණාසවෙ ව රක්ඛසෙ;
පඤ්චස්වෙතෙසු අත්ථෙසු, යක්ඛසද්දො පවත්තති.

ලක්ඛ ආලොචනෙ. ලක්ඛෙති, ලක්ඛයති. ලක්ඛං විජ්ඣති උසුනා.

මොක්ඛ ආසනෙ. මොක්ඛෙති, මොක්ඛයති.

රුක්ඛ චාරුස්සෙ. චාරුස්සං චරුසභාවො. රුක්ඛෙති, රුක්ඛයති. සමාසෙ ‘‘රුක්ඛකෙසො, අතිරුක්ඛවචනො’’ති රූපානි. එත්ථ ව ‘‘සමණො අයං පාපො අතිරුක්ඛවාචො’’ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ අතිරුක්ඛවාචොති අතිචරුසච්චනොති අත්ථො.

බකාරන්තධාතුරූපානි.

ගකාරන්තධාතු

ලිඛිත චිත්තිකරණේ. චිත්තිකරණං විචිත්‍රභාවකරණං. ලිඛිගෙති, ලිඛිගයති, ලිඛිගං. එත්ථ ලිඛිගං නාම දීඝරස්සකිසදුලපරිමණ්ඩලාදිහෙදං සණ්ඨානන්ති ගහණේ අතිව යුජ්ජති. තඤ්ඤි නානාප්පකාරෙහි විචිත්‍රං හොති, ලිඛිගියති විචිත්තං කරියති අවිජ්ජාතණ්භාකම්මෙහි උතුනා වා චුණ්ණාදීහි වා සරිරමිති ලිඛිගං, අජ්ඣන්තසන්නානතිණරුක්ඛාදිකුණ්ඩලකරණ්ඩකාදීසු පවත්තසණ්ඨානවසෙනෙනං දට්ඨබ්බං. ලිඛිගසද්දො සද්දෙ සද්දප්පවත්තිනිමිත්තේ ඉත්ථිඛ්‍යාඤ්ජනේ පුරිසඛ්‍යාඤ්ජනේ සඤ්ඤාණේ ආකාරෙ වානි ඉමෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “රුක්ඛොති වචනං ලිඛිග”න්ති එත්ථ සද්දෙ දිස්සති. “සතලිඛිගස්ස අත්ථස්සා”ති එත්ථ සද්දප්පවත්තිනිමිත්තේ. “තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරස්ස භික්ඛුනො ඉත්ථිලිඛිගං පාතුභවති”ති එත්ථ ඉත්ථිඛ්‍යාඤ්ජනේ. “පුරිසලිඛිගතිමිත්තකුත්තාකප්පාන”න්ති එත්ථ පුරිසඛ්‍යාඤ්ජනේ. “තෙන ලිඛිගෙන ජානාම, ධූවං චුද්ධො භවිස්සති”ති එත්ථ සඤ්ඤාණේ. “තෙහි ලිඛිගෙහි තෙහි නිමිත්තෙහි තෙහි ආකාරෙහි ආගන්තුකභාවො ජාතිතබ්බො “ආගන්තුකා ඉමෙ”ති එත්ථ ආකාරෙ දිස්සති.

සද්දෙ ව තත්තිමිත්තේ ව, කාටකොට්ඨකාය ව;
ලක්ඛණේ චෙව ආකාරෙ, ලිඛිගසද්දො පවත්තති.

මග අන්වෙසනේ. මගෙති, මගයති. මිගො, මගො, මගො, මගයමානො.

එත්ථ ව “යථා බිළාරො මුසිකං මගයමානො”ති පාළි නිදස්සනං. “මිගො”ති ව “මගො”ති ව චතුප්පදො පවුච්චති. එත්ථ මිගොති මගයති ඉතො විතො ගොවරං අන්වෙසති පරියෙසනීති මිගො. එවං මගො. එත්ථ විසෙසනො හරිණ මිගො මිගො නාම. සාමඤ්ඤතො පන අවසෙසාපි චතුප්පදා “මිගො” ඉච්චෙව වුච්චන්ති. තථා හි සුසිමජාතකෙ “කාළා මිගා සෙතදන්තා තච ඉමෙ, පරොසභස්සං හෙමජාලාහිසඤ්ජන්තා”ති එතස්මිං පාළිප්පදෙසෙ හත්ථිනොපි මිගසද්දෙන චුත්තා “කාළමිගා”ති. අථ වා මගියති ජීවිතකප්පනත්ථාය මංසාදිහි අත්ථිකෙහි ලුද්දෙහි අන්වෙසියති පරියෙසියනීති මිගො, අරඤ්ඤජාතා සසපසදහරිණෙණෙයාදයො චතුප්පදා, එවං මගො. “අත්ථං න ලහතෙ මගො”ති එත්ථ පන මගො වියාති මගො, බාලොති අත්ථො.

මග්ග ගවෙසනේ. මග්ගෙති, මග්ගයති. මග්ගො, මග්ගනං.

එත්ථ ව මග්ගොති පටිපදාය ව පකතිමග්ගස්ස ව උපායස්ස ව අධිවචනං. “මහාවිහාරවාසීනං, වාචනාමග්ගනිස්සිත”න්තිආදීසු පන කථාපබන්ධොපි “මග්ගො”ති වුච්චති. තත්‍ර පටිපදා එකන්තතො ජාතිජරාඛ්‍යාධිදුක්ඛාදීහි පිළිතෙහි සත්තෙහි දුක්ඛක්ඛයං නිබ්බානං පාපුණත්ථාය මග්ගිතබ්බො ගවෙසිතබ්බොති මග්ගො. පකතිමග්ගො පන මග්ගමුල්ලෙහි මග්ගිතබ්බොති මග්ගො. පකතිමග්ගමුල්ලෙහි ව පටිපදාසඬ්ඛාතාරියමග්ගමුල්ලො එව බහවො සන්ති. පකතිමග්ගො හි කදාච එව අද්ධිකානං මුය්හති, “එස මග්ගො”ති නායකා න දුල්ලභා. අරියමග්ගො පන සබ්බදායෙව සබ්බලොකස්ස මුය්හති, නායකා පරමදුල්ලභා. තස්මා සො එව අවිජ්ජාසම්මුල්ලෙහි මග්ගිතබ්බොති මග්ගො. අඤ්ඤෙසං පන ද්විත්තං ධාතුනං වසෙනපි අත්ථං වදන්ති ගරු “කිලෙසෙ මාරොන්තො ගච්ඡති මග්ගො”ති. තං තං කිච්චං භිතං වා නිජ්ජාදෙතුකාමෙහි මග්ගියති ගවෙසියනීති මග්ගො, උපායො. මග්ගසද්දො හි “අභිධම්මකථාමග්ගං, දෙවානං සම්පවත්තස්ස”ති එත්ථ උපායෙපි වත්තති. තථා හි අභිධම්මට්ඨකායං “මග්ගොති උපායො, ඛන්ධායතනාදීනං කුසලාදීනඤ්ච ධම්මානං අවබොධස්ස සච්චප්පට්ඨෙධස්සෙව වා උපායභාවතො අභිධම්මකථාමග්ගො”ති චුත්තො, පබන්ධො වා “මග්ගො”ති වුච්චති. සො හි දීඝන්තා මග්ගො වියාති මග්ගො, තස්මා අභිධම්මකථාපබන්ධො අභිධම්මකථාමග්ගොති චුත්තො. ඉදානි පකතිපටිපදාමග්ගානං නාමානි කථයාම. තෙසු පකතිමග්ගස්ස

—
“මග්ගො පන්ථො පථො පජ්ජො, අඤ්ඤාසං වටුමා’යනං;

අද්ධාන'මද්ධා පදවී, වත්තනි වෙව සන්තනී'ති

ඉමානි නාමානි. පටිපදාමග්ගස්ස පන -

“මග්ගො පන්ථො පථො පජ්ජො, අඤ්ජසං වට්ඨමා'යනං;
නාව උත්තර සෙතු ව, කුල්ලො ව භිසි සඬකමො”ති

අනෙකානි නාමානි. එත්ථ පන කෙවි “නාවාතිආදීනි පකතිමග්ගස්ස නාමානී”ති වදන්ති, තං න ගහෙනබ්බං, පකතිමග්ගස්ස කිස්මිඤ්චිපි පාළිප්පදෙසෙ “නාවා”තිආදීනි පදෙහි වුත්තට්ඨානාභාවතො, අභිධානසත්ථෙසු ව “නාවා” ඉච්චාදිකානං තදභිධානානං අනාගතත්තා.

අයං පනෙත්ථ වචනත්ථො - නාවාවියානි නාවා, උත්තරන්ති එතෙනානි උත්තරං, නාවායෙව උත්තරන්ති. අයඤ්ඤි නාවාපරියායො “තරං, තරණං, පොතො, ප්ලවො”ති. ඉමෙපි තංපරියායායෙව. උත්තරං වියානි උත්තරං. සෙතු වියානි සෙතු. කුල්ලො වියානි කුල්ලො. භිසි වියානි භිසි. සඬකමො විය, සඬකමන්ති වා එතෙනානි සඬකමො, සබ්බමෙතං අරියමග්ගස්සෙව නාමං, න පකතිමග්ගස්ස. තථා හි “ධම්මනාවං සමාරුද්ධං, සන්තාරෙස්සං සදෙවක”න්ති ව, “ධම්මසෙතුං දළ්භං කත්වා, නිබ්බුතො සො නරාසභො”ති ව, “කුල්ලො”ති බො භික්ඛවෙ අරියමග්ගස්සෙතං අධිවචන”න්ති ව එවමාදිනා තත්ථ තත්ථ භගවතා අරියමග්ගො “නාවා”තිආදීනි අනෙකෙහි නාමෙහි වුත්තො. අට්ඨකථාවරියෙහිපි සුත්තනිපාතවයකථායං “බද්ධා භිසි සුසඬකා භගවා”ති එතස්මිං පදෙසෙ එවං අත්ථසංවණ්ණනා කතා “භිසිති පත්ථරිත්වා පුට්ඨං කත්වා බද්ධා ‘කුල්ලා’ති වුච්චති ලොකෙ, අරියස්ස විනයෙ පන අරියමග්ගො”ති.

‘මග්ගො පජ්ජො පථො පන්ථො, අඤ්ජසං වට්ඨමා'යනං;
නාවා උත්තර සෙතු ව, කුල්ලො ව භිසි සඬකමො;
අද්ධානං පභවො'චවෙව, තත්ථ තත්ථ පකාසිතො”ති.

එවං ආවරියෙහි කතාය අත්ථසංවණ්ණනාය දස්සනතො ව “නාවාතිආදීනිපි පකතිමග්ගස්ස නාමානී”ති වචනං න ගහෙනබ්බං, යථාචුත්තමෙව වචනං ගහෙනබ්බං.

කොච්චි පනෙත්ථ එවං වදෙයා “ධම්මසෙතුං දළ්භං කත්වා”ති එත්ථ ‘ධම්මසෙතුන්ති මග්ගසෙතු’න්ති වචනතො ධම්මසද්දො මග්ගෙ වත්තනි, න සෙතුසද්දො”ති. තන්ත, ධම්මසද්දො විය සෙතුසද්දොපි මග්ගෙ වත්තනිති සෙතු වියානි සෙතු, ධම්මො එව සෙතු ධම්මසෙතුති අත්ථවසෙන, එස නයො අඤ්ඤත්වාපි. අපරමිපි වදෙයා “නනු බ්‍රහ්මජාලසුත්තත්තට්ඨකථායං ‘දක්ඛිණුත්තරෙන බොධිමණ්ඩං පටිසිත්වා අස්සත්ථදුමරාජානං පදක්ඛිණං කත්වා පුබ්බුත්තරභාගෙ ධීතො’ති ඉමස්මිං යානෙ දක්ඛිණුත්තරසද්දෙන දක්ඛිණො මග්ගො වුත්තො”ති. න, අනෙකෙසු පාළිප්පදෙසෙසු අට්ඨකථාපදෙසෙසු ව අභිධානසත්ථෙසු ව මග්ගවාචකස්ස උත්තරසද්දස්ස අනාගතත්තා, තස්මා තත්ථ එවමත්ථො දට්ඨබ්බො “දක්ඛිණදිසතො ගන්තබ්බො උත්තරදිසාභාගො දක්ඛිණුත්තරොති වුච්චති, එවංභූතෙන දක්ඛිණුත්තරෙන බොධිමණ්ඩපටිසන්තං සන්ධාය දක්ඛිණුත්තරෙන බොධිමණ්ඩං පටිසිත්වාති වුත්ත”න්ති. අථ වා දක්ඛිණුත්තරෙනාති දක්ඛිණපටිඡිමුත්තරෙන, එත්ථ ආදිඅවසානග්ගහණෙන මජ්ඣස්සපි ගහණං දට්ඨබ්බං. එවං ගහණංයෙව හි යං ජාතකනිදානෙ වුත්තං “බොධිසත්තො තිණං ගහන්වා බොධිමණ්ඩං ආරුද්ධ දක්ඛිණදිසාභාගෙ උත්තරාභිමුඛො අට්ඨාසි, තස්මිං බණෙ දක්ඛිණවක්කවාළං ඔසිදිත්වා භෙට්ඨා අවිච්ඡම්පත්තං විය අහොසි, උත්තරවක්කවාළං උල්ලඬිසිත්වා උපරි භවග්ගප්පත්තං විය අහොසි, බොධිසත්තො ඉදං සම්බොධිපාපුණට්ඨානං න භවති මඤ්ඤෙති පදක්ඛිණං කරොන්තො පටිඡිමදිසාභාගං ගන්ත්වා පුරත්ථාභිමුඛො අට්ඨාසි”තිආදි, තෙන සමෙති. අථාපි වදෙයා “යදි උත්තරසද්දො දිසාවාවකො, එවඤ්ච සති “දක්ඛිණුත්තරෙනා”ති එනයොගං අවත්වා “දක්ඛිණුත්තරායා”ති ආයයොගො වත්තබ්බො”ති. තන්ත, දිසාවාවකස්සපි සද්දස්ස “උත්තරෙන නදි සිතා, ගම්භිරා දුරතික්කමා”ති එනයොගවසෙන වචනතො. අපිච දිසාභාගං සන්ධාය “දක්ඛිණුත්තරෙනා”ති වචනං වුත්තං. දිසාභාගො හි දිසා එවාති නිට්ඨමෙත්ථාවගන්තබ්බං.

ගකාරන්තධාතුරූපානි.

සකාරන්තධාතු

ලිසි භාසනෙ. ලඬසෙනි, ලඬසයනි. එතානි බුද්ධවචනෙ අප්පසිද්ධානිපි
ලොකිකප්පයොගදස්සනවසෙන ආගතානි. සාසනස්මිඤ්ඤි භූවාදිගණවුරාදිගණපරියාපන්නස්ස
ගත්තත්ථවාචකඋල්ලඬසනත්ථපරිදිපකස්ස ධාතුස්ස රූපං අනිච පසිද්ධං.

ලඬස ලඬසනෙ. ලඬසෙනි, ලඬසයනි.

“අතිකර’මකරා’වරිය, මය්භම්පෙනං න රුව්වති;
චතුත්ථෙ ලඬසයිත්වාන, පඤ්චමියම්පි ආවුතො”ති

ඉමස්මිං සත්තිලඬසනජාතකෙ වුරාදිගණපරියාපන්නස්ස ගත්තත්ථවාචකස්ස
උල්ලඬසනත්ථපරිදිපකස්ස ලඬසධාතුස්ස “ලඬසයිත්වා, ලඬසයිත්වානා”ති රූපෙ දිට්ඨෙය්වෙ
“ලඬසෙනි, ලඬසයනි”ති රූපානි දිට්ඨානි එව භොත්ති. භාසත්ථවාචකස්ස පන තථාරූපානි රූපානි න
දිට්ඨානි, එවං සත්තෙපි පුබ්බාවරියෙහි දිසදස්සිති අභිමතත්තා භාසත්ථවාචකාපි ලඬසධාතු අත්ථිති
ගහෙනබ්බා, එවං සබ්බෙසුපි භූවාදිගණාදිසු සාසනෙ අප්පසිද්ධානම්පි රූපානං සාසනානුකූලානං
ගහණං වෙදිතබ්බං, අනනුකූලානඤ්ච අප්පසිද්ධානං ඡඩ්ඞනං.

අස පාපකරණෙ. අසෙනි, අසයනි. අසං, අසො, අනසො.

තත්ථ අසන්ති දුක්ඛං. “අසන්තං පටිසෙවිස්සං. වනෙ වාළුම්භාකිණ්ණෙ. ඛග්ගදිපිනිසෙවිතෙ”ති
ඉදං නිදස්සනං. අසොති කිලෙසො. තෙන අසෙන අරහා අනසො. තත්ථ අසයන්ති පාපං කරොන්ති
සත්තා එතෙනාති අසං, කිත්තං? දුක්ඛං, එවං අසො. නනු ව සප්පුරිසා දුක්ඛහෙතුපි කිලෙසහෙතුපි ව
අත්තනො සුඛත්ථාය පාපං න කරොන්ති. තථා හි –

“න පණ්ඩිතා අත්තසුඛස්ස හෙතු,
පාපානි කම්මානි සමාවරන්ති;
දුක්ඛෙන ථුට්ඨා ඛලිතාපි සන්තා,
ඡන්දා ව දොසා න ඡහන්ති ධම්ම”න්ති

වුත්තං. එවං සත්තෙ කස්මා “අස පාපකරණෙ”ති ධාතු ව “අසයන්ති පාපං කරොන්ති සත්තා
එතෙනාති අස”න්තිආදිවචනඤ්ච වුත්තන්ති? සච්චං, යෙභුයොන පන සත්තා දුක්ඛාදිහෙතු
පාපකම්මං කරොන්ති, එතෙසු සප්පුරිසා එව න කරොන්ති, ඉතරෙ කරොන්ති. එවං පාපකරණස්ස හි
දුක්ඛං කිලෙසො ව හෙතු. තථා හි –

සුඛිපි හෙකෙ න කරොන්ති පාපං,
අවණ්ණසංසග්ගහයා පුනෙකෙ;
පහු සමානො විපුලත්ථවිත්ති,
කිංකාරණා මෙ න කරොසි දුක්ඛ”න්ති

වුත්තං. අයඤ්ඤි ගාථා දුක්ඛහෙතුපි සත්තා පාපං කරොන්තිති එතමත්ථං දීපෙති. “කුද්ධො හි පිතරං
හන්ති, කුද්ධො හන්ති සමාතර”න්ති අයං පන කිලෙසහෙතුපි පාපං කරොන්තිති එතමත්ථං දීපෙති,
තස්මා අම්හෙහි “අස පාපකරණෙ”තිආදිවචනං වුත්තං.

සකාරන්තධාතුරූපානි.

චකාරන්තධාතු

ලොව දස්සනෙ. ලොවෙති, ලොවයති. ලොවනං. රූපාරම්මණං ලොවයති පස්සතීති ලොවනං, වක්ඛු.

කිව් මද්දනෙ. කිඤ්චෙති, කිඤ්චයති. කිඤ්චනං, අකිඤ්චනො.

තත්ථ කිඤ්චනන්ති පලිබොධො. කිඤ්චෙති සත්තෙ මද්දතීති කිඤ්චනං. කිඤ්චනසද්දො මද්දනත්ථෙ වත්තති. මනුස්සා හි විහිං මද්දන්තා ගොණං “කිඤ්චෙහි කාපිල, කිඤ්චෙහි කාපිලා”ති වදන්ති.

පච්චි විත්ථාරෙ. පඤ්චෙති, පඤ්චයති. පපඤ්චෙති, පපඤ්චයති. පපඤ්චා.

එත්ථ පපඤ්චාති තණ්හාමානදිට්ඨියො. එතා හි අත්තනිස්සිත්තානං සත්තානං සංසාරං පපඤ්චෙත්ති විත්ථීන්තං කරොන්තීති පපඤ්චාති වුච්චන්ති. අථ වා පපඤ්චෙත්ති යත්ථ සයං උප්පන්නා තංසත්තානං විත්ථාරෙත්ති චිරං යිපෙන්නීති පපඤ්චා. ලොකියා පන “අම්භාකං තුම්භෙහි සද්ධිං කට්ඨෙත්තානං පපඤ්චො හොති”ති ආදීනි වදන්තා කාලස්ස චිරභාවං පපඤ්චොති වදන්ති, සාසනෙ පන ද්වයම්පි ලබ්භති.

සිච්ච කුඨ්ඨනෙ. සිච්චෙති, සිච්චයති.

වඤ්චු පලම්භනෙ. පලම්භනං උපලාපනං. වඤ්චෙති, වඤ්චයති. වඤ්චකො, වඤ්චනං. භූවාදිගණෙ පන වඤ්චධාතු ගත්තත්ථෙ වත්තති. “සන්ති පාදා අවඤ්චනා”ති හි පාළි

වච්ච අප්ඤ්ඤනෙ. වච්චෙති, වච්චයති.

වු වචනෙ. වාචෙති, වාචයති. අඤ්ඤො “වු සහනෙ” ඉති බුතෙ. වාචෙති, වාචයති, සහතීති අත්ථො.

අඤ්චු විසෙසනෙ. අඤ්චෙති, අඤ්චයති.

ලොව භාසායං. ලොවෙති, ලොවයති. ලොවනං, ලොවයති සමච්චිසමං ආචික්ඛන්තං විය භවතීති ලොවනං, වක්ඛු.

රච පනියතනෙ. රචෙති, රචයති. රචනා, චිරචිතං, කෙසරචනා, ගාථාරචනා.

සුච පෙසුඤ්ඤෙ. පිසුණභාවො පෙසුඤ්ඤං. සුචෙති, සුචයති. සුචකො.

පච්ච සංයමනෙ. පච්චෙති, පච්චයති.

රිච වියොජනසම්පජ්ජනෙසු. රෙචෙති, රෙචයති. සෙට්ඨිපුත්තං විරෙචෙය්‍යා. විරෙචෙති, විරෙචයති. විරෙචකො, විරෙචනං.

වච භාසනෙ. වචෙති, වචයති. භූවාදිගණෙපි අයං වත්තති. තදා තස්සා “වත්ති, වචති, අවොච, අවොචු”න්ති ආදීනි රූපානි භවන්ති. කාරිතෙ පන “අන්තෙවාසිකං ධම්මං වාචෙති, වාචයති”ති රූපානි. වත්තුං, වත්තචෙ, වත්ථා, වුත්තං, වුච්චති.

අච්ච පුජායං. අච්චෙති, අච්චයති. ඉභ්මාසුරසුරච්චිතො.

සුච ගන්ධනෙ. සුචෙති, සුචයති. සුචකො, සුත්තං.

එත්ථ ව අත්තත්ථපරත්ථාදිහෙදෙ අත්ථෙ සුවෙතීති සුත්තං. තෙපිටකං බුද්ධවචනං.

කව දිත්තියං. කව්චෙති, කව්චයති. කව්චො.

එත්ථ කව්චොති රූපසම්පත්තියා කව්චෙති දිබ්බති විරොචතීති කව්චො, එවංනාමකො ආදිපුරිසො, තබ්බංසෙ ජාතා පුරිසා “කව්චානා”තිපි “කව්චායනා”තිපි “කාතියානා”තිපි වුව්චන්ති, ඉත්ථියො පන “කව්චානී”තිපි “කව්චායනී”තිපි “කාතියානී”තිපි වුව්චන්ති.

වකාරන්තධාතුරූපානි.

ජකාරන්තධාතු

මිලෙජ අබ්‍යන්තායං වාචායං. මිලෙච්ඡෙති, මිලෙච්ඡයති. මිලක්ඛු.

එත්ථ මිලක්ඛුති මිලෙච්ඡෙති අබ්‍යන්තවාචං භාසතීති මිලක්ඛු.

කුච්ඡ අවක්ඛෙපෙ. අවක්ඛෙපො අධොබ්භනං. කුච්ඡෙති, කුච්ඡයති.

විච්ඡ භාසායං. විච්ඡෙති, විච්ඡයති.

ජකාරන්තධාතුරූපානි.

ජකාරන්තධාතු

වජ්ජ වජ්ජනෙ. වජ්ජෙති, වජ්ජයති. පරිවජ්ජනකො. වජ්ජිතො සිලවන්තෙහි, කථං භික්ඛු කරිස්සසීති.

තුජ්ජ බලපාලනෙසු. තුජ්ජෙති, තුජ්ජයති.

තුජ් පිජි භිංසාබලදානනිකෙතනෙසු. නිකෙතනං නිවාසො. තුඤ්ජෙති, තුඤ්ජයති. පිඤ්ජෙති. පිඤ්ජයති.

බජි කිච්ඡජීවනෙ. බඤ්ජෙති, බඤ්ජයති. බඤ්ජො.

බජි රක්ඛණෙ. තාදිසානියෙව රූපානි. භූවාදිගණෙ “බජි ගතිවෙකල්ලෙති ඉමිස්සා “බඤ්ජති”ති රූපං.

පුජ පුජායං. පුජෙති, පුජයති. පුජා. එසාව පුජනා සෙය්‍යො. පුජකො, පුජිතො, පුජනීයො, පුජනෙය්‍යො, පුජෙතබ්බො, පුජ්ජො.

ගජ මද්දනසද්දෙසු. ගජෙති, ගජයති. ගජො.

තිජ නිසානෙ. තෙජෙති, තෙජයති.

වජ මග්ගනසඬ්ඛාරෙසු. වජෙති, වජයති.

තජ්ජ සන්තජ්ජනෙ. තජ්ජෙති, තජ්ජයති. සන්තජ්ජෙති, සන්තජ්ජයති. සන්තජ්ජිතො.

අජ්ජ පටිසජ්ජනෙ. අජ්ජෙති, අජ්ජයති.

සප්ප සප්පනෙ. සප්පෙති, සප්පයති දානං. ගමනසප්පො හුත්වා.

හප වීස්සාසෙ. හපෙති, හපයති. භූවාදිගණෙ පන “හපති”ති රූපං, හත්ති, සම්හත්ති.

තුප් පිප් ලුප් හප් භාසායං. තුඤ්ඤෙති, තුඤ්ඤයති. පිඤ්ඤෙති, පිඤ්ඤයති. ලුඤ්ඤෙති, ලුඤ්ඤයති. හඤ්ඤෙති, හඤ්ඤයති. කට්ඨෙති අත්ථො.

රූප භිංසායං. රොපෙති, රොපයති. රොගො.

භාප පුට්ඨමිමති. පුට්ඨමිමං පුට්ඨකරණං, විසුං ක්‍රියාති අත්ථො. භාපෙති, භාපයති. විභාපෙති, විභාපයති. විහත්ති.

සභාප සිතිසෙවනෙසු. සභාපෙති, සභාපයති.

ලප පකාසනෙ. ලපෙති, ලපයති. ලාජා.

යුප සංයමනෙ. සංපුබ්බො ඛන්ධනෙ. යොපෙති, යොපයති. සංයොපෙති, සංයොපයති. සංයොජනං.

මජ්ජ සොවෙය්‍යාලඤ්ඤාකරෙසු. මජ්ජෙති, මජ්ජයති. සම්මජ්ජෙති, සම්මජ්ජයති. සම්මජ්ජා.

භාප භාජනදානෙසු. භාපෙති, භාපයති. කථං වෙස්සන්තරො පුත්තො, ගජං භාපෙති සඤ්චය.

ජකාරන්තධාතුරූපාති.

ඤ්ඤාන්තා අප්පසිද්ධා. සද්දසත්ථෙ පන “ඤ්ඤා නියොජනෙ”ති පඨන්ති, රූපං පන බුද්ධච්චනානුකූලං න භවති, තස්මා න දස්සිතං අම්භෙහි.

ටකාරන්තධාතු

සට්ඨ සට්ඨනෙ. සට්ඨනං වායාමකරණං. සට්ඨෙති, සට්ඨයති. එත්ථ තු “සට්ඨෙසි, සට්ඨෙසි, කිංකාරණා සට්ඨෙසි, අහං තං ජානාමි”ති නිදස්සනං.

සට්ඨ සඨසානෙ. පුබ්බෙ විය ක්‍රියාපදාති, නාමිකත්තෙ “සට්ඨො, සට්ඨා”ති රූපාති. එත්ථ ගට්ඨොති පාතියසට්ඨො. සට්ඨාති සමුහො “මච්ඡසට්ඨා”තිආදීසු විය.

සට්ඨ චලනෙ. සට්ඨෙති, සට්ඨයති.

නට්ඨ අවසන්දනෙ. අවසන්දනං ගත්තවික්ඛෙපො. නට්ඨෙති, නට්ඨයති.

වුට්ඨ ජුට්ඨ කුට්ඨ ඡෙදනෙ. වුට්ඨෙති, වුට්ඨයති. ජුට්ඨෙති, ජුට්ඨයති. කුට්ඨෙති, කුට්ඨයති.

පුට්ඨ චට්ඨ අප්පභාවෙ. පුට්ඨෙති, පුට්ඨයති. චුට්ඨෙති, චුට්ඨයති, අප්පං භවතීති අත්ථො.

මුට්ඨ සඤ්චුණ්ණනෙ. මොට්ඨෙති, මොට්ඨයති.

අට්ඨ සුට්ඨ අනාදරෙ. අට්ඨෙති, අට්ඨයති. සුට්ඨෙති, සුට්ඨයති.

බට්ඨ සංවරණෙ බට්ඨෙති, බට්ඨයති.

සට්ට හිංසාබලදානනිකෙනෙසු. සට්ටෙති, සට්ටයති.

තුච්චට නිපජ්ජායං. තුච්ච්ටෙති, තුච්ච්ටයති. ඡබ්බග්ගියා භික්ඛු එකමඤ්ඤෙ තුච්ච්ටෙන්ති.

ඡට්ට ඡට්ටනෙ. ඡට්ටෙති, ඡට්ටයති. අත්‍රායං පාළි – සචෙ සො ඡට්ටෙති, ඉච්චෙනං කුසලං. නොචෙ ඡට්ටෙති, පඤ්චහඨගෙහි සමන්තාගතො භික්ඛු රුපියඡට්ටකො සම්මන්ත්තිතබ්බො.

පුට්ට හිංසායං. පොටෙති, පොටයති.

කීට්ට ඛන්ධෙ. ඛන්ධො ඛන්ධනං. කීටෙති, කීටයති. කීටො.

චුට් ඡෙදනෙ. චුණ්ටෙති, චුණ්ටයති.

ලුට් ටෙයො. ලුණ්ටෙති, ලුණ්ටයති.

කුට් අප්පසාදෙ. කුටෙති, කුටයති. කුටං රජනං. කුටා ගාවී. කුටතාපසො.

චුට් පුට්ට චුට් චීභෙදෙ. චුටෙති, චුටයති. පොටෙති, පොටයති. ඓාටෙති, ඓාටයති. අඨගුලියො ඓාටෙසුං.

සට් සඨසාටෙ භන්ත්‍යන්ථෙ ච. සට්ටෙති, සට්ටයති.

පට් පුට්ට ලුට් සට් සට් භාසායං. පාටෙති, පාටයති. පොටෙති, පොටයති. ලොටෙති, ලොටයති. සාටෙති, සාටයති. සණ්ටෙති, සණ්ටයති.

පට් චට් ගන්ථෙ. පට්ටෙති, පට්ටයති. චට්ටෙති, චට්ටයති.

බෙට් භක්ඛණ්ණෙ. බෙට්ටෙති, බෙට්ටයති.

බොට් බෙපෙ. බොට්ටෙති, බොට්ටයති.

කුට් දාහෙ. කුට්ටෙති, කුට්ටයති.

යුට් සංසග්ගෙ. යොට්ටෙති, යොට්ටයති.

චට් චීභජනෙ. චට්ටෙති, චට්ටයති.

ටකාරන්තධාතුරූපාති.

යකාරන්තධාතු

සය් සඨබාරගතීසු. සය්ටෙති, සය්ටයති.

සුය් ආලසියෙ. සොය්ටෙති, සොය්ටයති.

සුය් සොසනෙ. සුණ්ටෙති, සුණ්ටයති.

සය් සිලාසායං. සය්ටෙති, සය්ටයති.

සය අසම්මාභාසනෙ. සයෙති. සයයති, සයො.

එත්ථ සයොති කෙරාට්ඨකො. සයයතීති සයො, න සම්මා භාසතීති අත්ථො.

සය කෙනවෙ. රූපං තාදිසමෙව.

“සුදස්සං වජ්ජමඤ්ඤෙසං, අත්තනො පන දුද්දසං...පෙ....
අත්තනො පන ඡාදෙති, කලිංච කිතවාසයො”ති.

එත්ථ සාකුණිකො “කිතවා”ති වුත්තො. තස්ස ඉදං කෙනවං, තස්මිං කෙනවෙ අයං ධාතු
චත්තතීති අත්ථො.

කඨි සොකෙ. කණ්ඨෙති, කණ්ඨයති.

ධිකාරන්තධාතුරූපානි.

ධිකාරන්තධාතු

පටි පරිභාසෙ. පණ්ඨෙති, පණ්ඨයති. උප්පණ්ඨෙති, උප්පණ්ඨයති. මනුස්සානං නං භික්ඛුනිං
උප්පණ්ඨංසු.

ලඬි උක්ඛෙපෙ. ලණ්ඨෙති, ලණ්ඨයති.

ඛඬි කඬි ඡෙදෙ. ඛණ්ඨෙති, ඛණ්ඨයති. කණ්ඨෙති, කණ්ඨයති. ඛණ්ඨො, කණ්ඨො.

පිඬි සඬිසාතෙ. පිණ්ඨෙති, පිණ්ඨයති. පිණ්ඨො.

එත්ථ ව පිණ්ඨොති සමුහසඬ්ඛාතො කලාපොපි “වොළං පිණ්ඨො රති ඛිඬ්ඛා”ති එත්ථ වුත්තො
ආහාරසඬ්ඛාතො පිණ්ඨොපි පිණ්ඨොයෙව.

කුඬි වෙධනෙ. කුණ්ඨෙති, කුණ්ඨයති. කුණ්ඨං.

මඬි භුසායං භසනෙ ව. මණ්ඨෙති, මණ්ඨයති. මණ්ඨො, මණ්ඨනං, මණ්ඨිතො.

භඬි කල්‍යාණෙ. කල්‍යාණං කල්‍යාණතා. භණ්ඨෙති, භණ්ඨයති. භණ්ඨො.

එත්ථ ව භණ්ඨොති ධනං, අලඬිකාරො වා. “භණ්ඨං ගණ්භාති. සමලඬිකරිත්වා භණ්ඨොනා”ති ව
ආදිසු විය.

දණ්ඨ දණ්ඨච්චිනිපාතෙ. දණ්ඨෙති, දණ්ඨයති. දණ්ඨො.

ජඬිඬ ජඬිඬනෙ. ජඬිඬෙති, ජඬිඬයති. ජඬිඬනකො. ජඬිඬියති, ජඬිඬිතො. ජඬිඬිතුං, ජඬිඬයිතුං,
ජඬිඬෙත්වා, ජඬිඬයිත්වා.

ධිකාරන්තධාතුරූපානි.

ධිකාරන්තධාතු

වඬිඪ ආකිරණෙ. කංසපානියා පායාසං වඬිඪෙති, වඬිඪයති. හත්තං වඬිඪෙත්වා අදාසි.

ඉමානි ස්කාරන්තධාතුරූපානි.

භාකාරන්තධාතු

වණ්ණ වණ්ණක්‍රියාවිත්ථාරගුණවවනෙසු. වණ්ණො පසංසා. ක්‍රියා කරණං. විත්ථාරො විත්ථින්නතා. ගුණො සිලාදිධම්මො. වචනං වාචා. වණ්ණෙති, වණ්ණයති. වණ්ණො, වණ්ණං, සුවණ්ණං, සංවණ්ණනා.

වණ්ණසද්දො ඡවිට්ඨිකුලවග්ගකාරණසණ්ඨානපමාණරූපායතනාදිසු දිස්සති. තත්ථ “සුවණ්ණවණ්ණොසි හගවා”ති එවමාදිසු ඡවියං. “කදා සඤ්ඤුල්භා පන තෙ ගහපති සමණස්ස ගොතමස්ස වණ්ණො”ති එවමාදිසු උත්තියං. “වත්තාරොමෙ හො ගොතම වණ්ණො”ති එවමාදිසු කුලවග්ගෙ. “අථ කෙන නු වණ්ණෙන, ගන්ධට්ඨොති වුව්වති”ති එවමාදිසු කාරණෙ. “මහන්තං හත්ථිරාජවණ්ණං අභිනිමිමිනිත්වා”ති එවමාදිසු සණ්ඨානෙ. “තයො පත්තස්ස වණ්ණො”ති එවමාදිසු පමාණෙ. “වණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජා”ති එවමාදිසු රූපායතනෙති.

තත්ථ ඡවියන්ති ඡවිගතා වණ්ණධාතු එව “සුවණ්ණවණ්ණො”ති එත්ථ වණ්ණග්ගහණෙන ගහිතාති අපරෙ. වණ්ණනං කිත්තියා උග්ගසාසනන්ති වණ්ණො, උත්තියං. වණ්ණයති අසඬකරතො වචන්ථපියතිති වණ්ණො, කුලවග්ගො. වණ්ණයති එලං එතෙන යථාසභාවතො විභාවියතිති වණ්ණො, කාරණං, වණ්ණං දිසරස්සාදිවසෙන සණ්ඨානන්ති වණ්ණො, සණ්ඨානං. වණ්ණයති අඬසමහන්තාදිවසෙන පමියතිති වණ්ණො, පමාණං. වණ්ණෙති විකාරමාපජ්ජමානං හදයඬගතභාවං පකාසෙතිති වණ්ණො, රූපායතනං. එවං තෙන තෙන පවත්තිනිමිත්තෙන වණ්ණසද්දස්ස තස්මිං තස්මිං අත්ථෙ පවත්ති වෙදිතබ්බො.

අපරමපි වණ්ණසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වදාම. වණ්ණසද්දො සණ්ඨානජාති රූපායතනකාරණපමාණගුණපසංසාජාතරූපපුළිනක්ඛරාදිසු දිස්සති. අයඤ්ඨි “මහන්තං සප්පරාජවණ්ණං අභිනිමිමිනිත්වා”ති ආදිසු සණ්ඨානෙ දිස්සති, “බ්‍රාහ්මණොව සෙට්ඨො වණ්ණො, භිනො අඤ්ඤො වණ්ණො”ති ආදිසු ජාතියං. “පරමාය වණ්ණපොක්ඛරතාය සමන්තාගතො”ති ආදිසු රූපායතනෙ.

“න හරාමි න හඤ්ජාමි, ආරා සිඬ්ඝාමි වාරිජං;
අථ කෙන නු වණ්ණෙන, ගන්ධට්ඨොති වුව්වති”ති

ආදිසු කාරණෙ. “තයො පත්තස්ස වණ්ණො”ති ආදිසු පමාණෙ. “කදා සඤ්ඤුල්භා පන තෙ ගහපති සමණස්ස ගොතමස්ස වණ්ණො”ති ආදිසු ගුණෙ. “වණ්ණාරහස්ස වණ්ණං භාසති”ති ආදිසු පසංසායං. “වණ්ණං අඤ්ජනවණ්ණෙන, කාලිඬගම්භි වනිමිහසෙ”ති එත්ථ ජාතරූපෙ. “අකිලාසුනො වණ්ණපටෙ ඛණ්ණා”ති එත්ථ පුළිනෙ. “වණ්ණාගමො වණ්ණවිපරියායො”ති ආදිසු අක්ඛරෙ දිස්සති. ඉච්චෙවං සබ්බථාපි –

ඡවියං උත්තියං හෙමෙ, කුලවග්ගෙ ච කාරණෙ;
සණ්ඨානෙ ච පමාණෙ ච, රූපායතනජාතිසු;
ගුණක්ඛරෙසු පුළිනෙ, වණ්ණසද්දො පවත්තති;

සුවණ්ණසද්දො ඡවිසම්පත්තිගරුළුජාතරූපෙසු ආගතො. අයඤ්ඨි “සුවණ්ණෙ දුබ්බණ්ණෙ, සුගතෙ දුග්ගතෙ”ති, “සුවණ්ණතා සුස්සරතා”ති ච එවමාදිසු ඡවිසම්පත්තියං ආගතො. “කාකං සුවණ්ණා පරිවාරයන්ති”ති ආදිසු ගරුළෙ. “සුවණ්ණවණ්ණො කඤ්චනසන්තිහත්තවො”ති ආදිසු ජාතරූපෙති.

පුණ සඬ්ඝාතෙ. පුණෙති, පුණයති.

වුණ සඩකොවනෙ. වුණෙති, වුණයති.

වුණේණ පෙරණෙ. වුණේණෙති, වුණේණයති. වුණේණං. වුණේණව්වුණේණං කරොති.

සණ දානෙ. සණෙති, සණයති.

කුණ සඩකොවනෙ. කුණෙති, කුණයති. කුණො. කුණහත්ථො. හත්ථෙන කුණි.

තුණ පුරණෙ. තුණෙති, තුණයති. තුණි.

එත්ථ තුණිති සරකලාපො. සා හි තුණෙන්නි පුරෙන්නි සරෙ එත්ථාති තුණි.

භුණ භාසායං. භුණෙති, භුණයති.

කණ නිමිලනෙ. කාණෙති, කාණයති. කාණො.

එත්ථ කාණොති එකෙන වා ද්විති වා අක්ඛිති පරිහිනක්ඛි. අට්ඨකථාවරියා පන “කාණො නාම එකක්ඛිනා කාණො, අන්ධො නාම උභයක්ඛිකාණො” ති වදන්ති, තං කාණන්ධසද්දානං එකත්ථසන්නිපාතෙ යුජ්ජති. ඉතරථා කාණකච්ඡපොපමසුත්තෙ වුත්තො කච්ඡපො එකස්මිං කාණො සියා, එකක්ඛිකාණො ව පන පුරිසො “අන්ධො” ති න වත්තඛිබ්බො සියා, තස්මා තෙසමයුගලත්තෙ එකෙකස්ස යථාසම්භවං ද්විත්තං ද්විත්තමාකාරානං වාවකතා දට්ඨබ්බා. තථා හි කොසලසංයුත්තට්ඨකථායං “කාණොති එකච්ඡිකාණො වා උභයච්ඡිකාණො වා” ති වුත්තං. අථ වා “ඔවදෙය්‍යානුසාසෙය්‍යා” ති එත්ථ ඔවාදානුසාසනානං විය සවිසෙසතා අවිසෙසතා ව දට්ඨබ්බා.

ගණ සඩ්ඛ්‍යානෙ. ගණෙති, ගණයති. ගණනා, ගණො.

එත්ථ ගණනාති සඩ්ඛ්‍යා. ගණොති හික්ඛුසමුහො. යෙසං වා කෙසඤ්චි සමුහො. සමුහස්ස ව අනෙකාති නාමාති. සෙය්‍යට්ඨං -

සඩ්ඛ්‍යො ගණො සමුහො ව,
ඛන්ධො සන්නිවයො වයො;
සමුව්චයො ව නිවයො,
චග්ගො පුගො ව රාසි ව.

කායො නිකායො නිකරො,
කදම්බො විසරො සථා;
සමුදායො ව සන්දෙහො,
සඩ්ඝාතො සමයො කරො.

ඔසො පුඤ්ජො කලාපො ව,
පිණ්ඩො ජාලඤ්ච මණ්ඩලං;
සණ්ඩො පවාහො ඉච්චෙනෙ,
සමුහත්ථාහිධායකාති.

කිඤ්චාපි එතෙ සඩ්ඝගණසමුහාදයො සද්දා සමුහත්ථවාචකා, තථාපි සඩ්ඝගණසද්දායෙව විනාපි විසෙසකපදෙන හික්ඛුසමුහෙ වත්තන්ති, නාඤ්ඤෙ, අඤ්ඤෙ පන සඩ්ඝගණසද්දෙහි සද්ධිං අඤ්ඤමඤ්ඤඤච කදාපි සමානත්ථවිසයා භොන්ති, කදාපි අසමානත්ථවිසයා, තස්මා යථාපාවචනං අසම්මුය්‍යහත්තෙන යොජෙතබ්බා. “එකො, ද්වෙ” තිආදිනා ගණෙතඛිබ්බොති ගණො.

කණ්ණ සවනෙ. කණ්ණෙනි, කණ්ණයනි. කණ්ණො. කණ්ණයනි සද්දං සුණන්ති එතෙනාති කණ්ණො, යො ලොකෙ “සවනං, සොත”න්ති ව වුවවති.

කුණ ගුණ ආමන්තනෙ. කුණෙනි, කුණයනි. ගුණෙනි, ගුණයනි. ගුණො. ගොණො.

එත්ථ ගුණොති සීලාදයො ධම්මා, කෙනට්ඨෙන තෙ ගුණා. ගොණාපියති ආමන්තාපියති අත්තනි පතිට්ඨිතො පුග්ගලො දට්ඨං සොතුං පුජිතුඤ්ච ඉච්ඡන්තෙහි ජනෙහිති ගුණො. එත්ථ කිඤ්චාපි සීලාදිධම්මානං ආමන්තාපනං නත්ථි, තථාපි තංභෙතුආමන්තනං නිමන්තනඤ්ච තෙයෙව කරොන්ති නාමාති එවං වුත්තං. තථා හි -

“යථාපි ඛේත්තසම්පන්නෙ,
බ්ඡං අජ්ජමපි රොපිතං;
සම්මා ධාරං පවස්සන්තෙ,
එලං තොසෙති කස්සක”න්ති

එත්ථ කස්සකස්ස තුට්ඨිඋප්පත්තිකාරණත්තා භෙතුච්ඡෙත නිව්චෙතනස්සපි එලස්ස තොසනං වුත්තං, එවම්ඨාපි ආමන්තාපනකාරණත්තා එවං වුත්තං. අඤ්ඤෙ පන “ගුඤ්ජන්තෙ අබ්බයන්තෙ ඉති ගුණා”ති අත්ථං වදන්ති. තදනුරූපං පන ධාතුසද්දං න පස්සාම, “ගුණ ආමන්තනෙ” ඉච්චෙව පස්සාම, විචාරෙත්වා ගභෙතබ්බං.

වණ ගත්තවිචුණ්ණනෙ. වණෙනි, වණයනි. වණො.

එත්ථ වණොති අරු. සා හි සරිරං වණයති විචුණ්ණෙනි ඡිද්දාවඡිද්දං කරොතිති වණොති වුවවති.

පණ්ණ හරිතෙ. පණ්ණෙනි, පණ්ණයනි. තාලපණ්ණං. සුපෙය්‍යපණ්ණං.

එත්ථ ව හරිතභාවවිගතෙපි වත්ථුස්මිං පණ්ණභාවො රුළුභිතො පවත්තොති දට්ඨබ්බො. “පණ්ණං, පත්තං, පලාසො, දලං” ඉච්චෙතෙ සමානත්ථා.

පණ බ්‍යවහාරෙ. පණෙනි, පණයනි. රාජා ව දණ්ඩං ගරුකං පණෙනි.

ඉමානි ණකාරන්තධාතුරූපානි.

තකාරන්තධාතු

චිත්ත චිත්තායං. චිත්තෙනි, චිත්තයනි. චිත්තං, චිත්තා, චිත්තනා, චිත්තනාකො. කාරිතෙ “චිත්තාපෙති, චිත්තාපයති”ති රූපානි.

තත්ථ චිත්තන්ති ආරම්මණං චිත්තෙතිති චිත්තං, විජානාතිති අත්ථො, සබ්බචිත්තසාධාරණවසෙනෙතං දට්ඨබ්බං. එත්ථ සියා - කස්මා “ආරම්මණං චිත්තෙතිති චිත්ත”න්ති වත්ථාපි “විජානාතිති අත්ථො”ති වුත්තං, නනු චිත්තනවිජානනා නානාසභාවා. න හි “චිත්තෙති”ති පදස්ස “විජානාති”ති අත්ථො සම්භවති, දුප්පඤ්ඤස්ස හි නානප්පකාරෙහි චිත්තයතොපි සුබ්බමත්ථාධගමො න භොතිති? සච්චං, “විජානාති”ති ඉදං පදං චිත්තස්ස සඤ්ඤාපඤ්ඤාකිච්චෙහි විසිට්ඨවිසයග්ගහණං දිපෙතුං වුත්තං සබ්බචිත්තසාධාරණත්තා චිත්තසද්දස්ස. යඤ්භි ධම්මපාතං “චිත්ත”න්ති වුවවති, තදෙව විඤ්ඤාණං, තස්මා විජානනත්ථං ගභෙත්වා සඤ්ඤාපඤ්ඤාකිච්චාවිසිට්ඨවිසයග්ගහණං දිපෙතුං “විජානාති”ති වුත්තං.

ඉදානි අඤ්ඤගණකධාතුවසෙනපි නිබ්බවනං පකාසයාම - සබ්බෙසු චිත්තෙසු යං ලොකියකුසලාකුසලමහාක්‍රියචිත්තං, තං ජවනවීථිවසෙන අත්තනො සන්තානං විනොතිති චිත්තං,

විපාකං කම්මකිලෙසෙහි විතන්නි චිත්තං, ඉදං විධාතුවසෙන නිබ්බවනං. යං කිඤ්චි ලොකෙ විචිත්තං සිප්පජානං, සබ්බස්ස තස්ස චිත්තෙනෙව කරණතො චිත්තෙති විචිත්තෙති විචිත්තං කරියති එතෙනාති චිත්තං, චිත්තකරණතාය චිත්තන්නි චුත්තං හොති, ඉදං චිත්තධාතුවසෙන නිබ්බවනං. චිත්තතාය චිත්තං, ඉදං පාටිපදිකවසෙන නිබ්බවනං. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “සබ්බම්පි යටානුරූපතො චිත්තතාය චිත්තං, චිත්තකරණතාය චිත්තන්නි එවමෙත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො”ති.

එත්ථ හි චිත්තස්ස සරාගසදොසාදිහෙදහින්නත්තා සම්පයුත්තභූමිආරම්මණභීනමජ්ඣම්පණිතාධිපතීනං වසෙන චිත්තස්ස චිත්තතා වෙදිතබ්බො. කිඤ්චාපි එකස්ස චිත්තස්ස එවං විචිත්තතා නත්ථි, තථාපි විචිත්තානං අන්තොගධත්තා සමුදායවොහාරෙන අවයවොපි “චිත්ත”න්ති චුච්චති, යථා පබ්බතනදීසමුද්දාදිඑකදෙසෙසු දිට්ඨෙසු පබ්බතාදයො දිට්ඨාති චුච්චන්ති. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “කාමඤ්චෙත්ථ එකමෙව එවං චිත්තං න හොති, චිත්තානං පන අන්තොගධත්තා එතෙසු යං කිඤ්චි එකම්පි චිත්තතාය ‘චිත්ත’න්ති වත්තුං වට්ටති”ති.

එත්ථ ව චුත්තජ්ජකාරානමත්ථානං විනිච්ඡයො බවති. කථං? යස්මා යත්ථ යත්ථ යථා යථා අත්ථො ලබ්භති, තත්ථ තත්ථ තථා තථා ගහෙතබ්බො. තස්මා යං ආසෙවනපච්චයභාවෙන විනොති, යඤ්ච කම්මුතා අභිසංඛිතත්තා චිත්තං, තං තෙන කාරණෙන චිත්තන්නි චුත්තං. යං පන තථා න හොති, තං පරිත්තක්ඛියද්වයං අන්තිමජ්ජනඤ්ච ලබ්භමානචිත්තනවිචිත්තතාදිවසෙන චිත්තන්නි වෙදිතබ්බො, භසිතුජ්ජාදො පන අඤ්ඤජවනගතිකොයෙවාති.

ඉමාති චිත්තස්ස නාමාති –

චිත්තං මනො මානසඤ්ච, විඤ්ඤාණං හදයං මනං;
නාමානෙතාති වොහාර-පටෙ වත්තන්නි පායතො.

චිත්තසද්දො පඤ්ඤත්තියං විඤ්ඤාණෙ විචිත්තෙ චිත්තකම්මෙ අච්ඡරියෙති එවමාදීසු අත්ථෙසු දිස්සති. අයඤ්චි “චිත්තො ගහපති. චිත්තමාසො”තිආදීසු පඤ්ඤත්තියං දිස්සති. “චිත්තං මනො මානස”න්තිආදීසු විඤ්ඤාණෙ. “විචිත්තවත්ථාහරණා”තිආදීසු විචිත්තෙ. “දිට්ඨං වො භික්ඛවෙ චරණං නාම චිත්ත”න්තිආදීසු චිත්තකම්මෙ. “ඉඬ්ඝ මද්දි නිසාමෙහි, චිත්තරූපං දිස්සති”තිආදීසු අච්ඡරියෙති.

චිත සඤ්චෙනතො. වෙනෙති, වෙනයති. රත්තො ඛො බ්‍රාහ්මණ රාගෙන අභිභූතො අත්තබ්‍යාබාධායපි වෙනෙති, පරබ්‍යාබාධායපි වෙනෙති, උභයබ්‍යාබාධායපි වෙනෙති. ආකඬ්ඛති වෙනයති, තං නිසෙධ ජුතින්ධර. වෙනනා, සඤ්චෙනනා. වෙනයිතං, වෙනෙත්වා, වෙනයිත්වා. සඤ්චිච්ච පාණං ජීවිතා වොරොපෙති.

තත්ථ වෙනනාති වෙනයතිති වෙනනා, සද්ධිං අත්තනා සම්පයුත්තධම්මෙ ආරම්මණෙ අභිසන්දහතිති අත්ථො. සඤ්චෙනනාති උපසග්ගවසෙන පදං වඩ්ඪිතං. වෙනයිතන්ති වෙනනාකාරො. සඤ්චිච්චාති සයං ඤාත්වා, චෙච්ච අභිචිතරිත්වාති අත්ථො. ඉමාති වෙනනාය නාමාති –

සඤ්චෙනනා වෙනයිතං, වෙනනා කම්මමෙව ව;
කම්මඤ්චි “වෙනනා” ත්වෙව, ජිනෙනාභව්ච භාසිතං.

අත්‍රායං පාළි “වෙනනාහං භික්ඛවෙ කම්මං වදාමි, වෙනයිත්වා කම්මං කරොති කායෙන වාචාය මනසා”ති.

මන්ත භුත්තභාසනෙ. මන්තෙති, මන්තයති, නිමන්තෙති, නිමන්තයති, ආමන්තෙති, ආමන්තයති. ජනා සංගම්ම මන්තෙන්නි, මන්තයන්නි, මන්තයිංසු රහොගතා. නිමන්තයිත්ථ රාජානං. ආමන්තයිත්ථ දෙවින්දො, විසුකම්මං මහිද්ධිකං. මන්තා, මන්තො. කාරිතෙ “මන්තාපෙති, මන්තාපයති”ති රූපාති.

එත්ථ මන්තානි පඤ්ඤා, “ගවෙසනසඤ්ඤා”නිපි වදන්ති. මන්තොති ගුත්තභාසනං.
“උපස්සුතිකාපි සුඤ්ඤානි මන්තං, තස්මා හි මන්තො ඛිජ්ජමුපෙනි හෙද”න්ති එත්ථ හි ගුත්තභාසනං
“මන්තො”ති වුච්චති. අපිච මන්තොති ඡළඬගමන්තො. වුත්තඤ්ච “යෙ මන්තං පරිවත්තෙන්ති,
ඡළඬගං ඔභ්මචින්ති”න්ති. එත්ථ සික්ඛා නිරුත්ති කප්ප ඛ්‍යාකරණ ජොතිසත්ථ ඡන්දොච්චිතිවසෙන
මන්තො “ඡළඬගො”ති වෙදිතබ්බො. එතානි එව ඡ “වෙදඬගානි”ති වුච්චන්ති. වෙදො එව හි
“මන්තො, සුති”ති ව වුත්තො. අථ වා මන්තොති වෙදාදිච්ඡජා.

යන්ත සඬකොවනෙ. යන්තෙති, යන්තයති. යන්තං, තෙලයන්තං යථාවක්කං, එවං කම්පති
මෙදන්ති.

සත්ත ගතියං. සත්තෙති, සත්තයති.

සත්ත ආමප්පයොගෙ. ආමප්පයොගො නාම උස්සන්තක්‍රියා. සත්තෙති, සත්තයති.

කිත්ත සංසන්දනෙ. කිත්තෙති, කිත්තයති. “යෙ වොහං කිත්තයිස්සාමි, ගිරාහි අනුපුබ්බසො.
කිත්තනා පරිකිත්තනා”තිආදියු පන කත්ථනා “කිත්තනා”ති වුච්චති.

තන්ත කුටුම්භධාරණෙ. තන්තෙති, තන්තයති. සත්තො, සප්පධානොති අත්ථො.

යන නිකාරොපකාරෙසු. යනෙති, යනයති. නිතො ව පටිදානෙ, යනධාතු නිඋපසග්ගතො පරො
පටිදානෙ වත්තති, නිය්‍යානෙති, නිය්‍යානයති. තකාරස්ස පන දකාරත්තෙ කතෙ “නිය්‍යාදෙති,
නිය්‍යාදයති. රථං නිය්‍යාදයිත්වාන, අණණො එහි සාරථී”ති රූපානි.

වතු භාසායං. වත්තෙති, වත්තයති.

පත ගතියං. පතෙති, පතයති.

වාත ගතිසුඛසෙවනෙසු. ගති සුඛං සෙවනන්ති තයො අත්ථා. තත්ථ සුඛනං සුඛං. වාතෙති,
වාතයති. වාතො, වාතපුප්ථං. විවරස්ස අනුවාතො.

කෙත ආමන්තනෙ. කෙතෙති, කෙතයති. කෙතකො.

සත්ත සන්තානක්‍රියායං. සන්තානක්‍රියා නාම පබන්ධක්‍රියා අවිච්ඡේදකරණං. සත්තෙති, සත්තයති.
සත්තො.

“කිත්තු සන්තරමානොව, ලායිත්වා හරිතං තිණං;
බාද බාදාති ලපසි, ගතසත්තං ජරග්ගව”න්ති

පාළියං පන “ගතසත්තං ජරග්ගව”න්ති පාඨස්ස “විගතජීවිතං ජිණ්ණගොණ”න්ති අත්ථං
සංවණ්ණෙසු. ඉමිනා සත්තසද්දස්ස ජීවිතවචනං විය දිස්සති, “න සුකරා උඤ්ජෙන පග්ගහෙන
යාපෙතු”න්ති එත්ථ පග්ගහසද්දස්ස පත්තකථනං විය. සුට්ඨු විචාරෙතබ්බං.

සුත්ත අවමොවනෙ. සුත්තෙති, සුත්තයති.

මුත්ත පසවනෙ. මුත්තෙති, මුත්තයති. ඔමුත්තෙති, ඔමුත්තයති. මුත්තං. අත්‍රායං පාළි “මුත්තෙති
ඔහදෙති වා”ති. තත්ථ මුත්තෙතීති පස්සාවං කරොති. ඔහදෙතීති කරිසං විස්සජ්ජෙති. කාරිතෙ
“මුත්තාපෙති, මුත්තාපයති”ති රූපානි.

කත්තර සෙථිල්ලෙ. කත්තරෙති, කත්තරයති. කත්තරො. කත්තරදණ්ඩො, කත්තරසුප්පං.

තත්ථ කත්තරොති ජිණ්ණො. මහල්ලකොති වුත්තං හොති. කෙනටියෙන? කත්තරයති අඬගානං සිලිලභාවෙන සිලිලො භවතීති අත්ථෙන. කත්තරදණ්ඩොති කත්තරෙහි ජිණ්ණමනුස්සෙහි එකත්තතො ගහෙනබ්බතාය කත්තරානං දණ්ඩො කත්තරදණ්ඩො. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “කත්තරදණ්ඩොති ජිණ්ණකාලෙ ගහෙනබ්බදණ්ඩො”ති. කත්තරසුප්පන්ති ජිණ්ණසුප්පං. කත්තරඤ්ච තං සුප්පඤ්චාති කත්තරසුප්පන්ති සමාසො.

චිත්ත චිත්තකරණෙ, කදාචි දස්සනෙපි. චිත්තකරණං විචිත්තභාවකරණං. චිත්තෙති, චිත්තයති. චිත්තං.

තකාරන්තධාතුරූපානි.

ථකාරන්තධාතු

කථ කථනෙ. කථෙති, කථයති. ධම්මං සාකච්ඡති. සාකච්ඡා, කථා, පරිකථා, අට්ඨකථා.

තත්ථ සාකච්ඡතීති සහ කථයති. අත්ථො කථීයති එතායාති අට්ඨකථා, ත්ථකාරස්ස ට්ඨකාරත්තං.

යාය’ත්ථමභිවණ්ණෙනති, ඛාඤ්ජනත්ථපදානුගං;
නිදානවත්ථුසම්බන්ධං, එසා අට්ඨකථා මතා.

“අට්ඨකථා”ති ව “අත්ථසංවණ්ණනා”ති ව නින්නානාකරණං.

පථී ගතියං. පන්ථෙත්ති, පන්ථයන්ති. පන්ථො. භූවාදිගණෙ “පථ ගතිය”න්ති අකාරන්තවසෙන කථිතස්ස “පථති, පථො”ති නිග්ගහිතාගමවජ්ජිතානි රූපානි භවන්ති, ඉධ පන ඉකාරන්තවසෙන කථිතස්ස සනිග්ගහිතාගමානි රූපානි නිව්චං භවන්තීති දට්ඨබ්බං.

පුත්ථ ආදරානාදරෙසු. පුත්ථෙති, පුත්ථයති.

මුත්ථ සඬ්ඝාතෙ. මුත්ථෙති, මුත්ථයති.

වත්ථ අද්දනෙ. වත්ථෙති, වත්ථයති.

පුථ භාසායං. පොථෙති, පොථයති. කථෙතීති අත්ථො.

පුථ පභාරෙ. පොථෙති, පොථයති. කුමාරෙ පොථෙත්වා අගමාසි.

කථ වාක්‍යපබන්ධෙ. කථෙති, කථයති. කථා.

සථ දුබ්බලො. සථෙති, සථයති.

අත්ථ පත්ථ යාවනායං. අත්ථෙති, අත්ථයති. අත්ථො. පත්ථෙති, පත්ථයති. පත්ථනා. පටිපක්ඛං අත්ථයන්ති ඉච්ඡන්තීති පච්චත්ථිකා.

ථොම සිලාසායං. ථොමෙති, ථොමයති. ථොමනා.

කාථ භිංසායං. කාථෙති, කාථයති.

සථ බන්ධනෙ. සථෙති, සථයති.

සත්ථ ගන්ථ සත්ථම්මෙ. සත්ථෙති, සත්ථයති. ගන්ථෙති, ගන්ථයති. ගන්ථො.

ථකාරන්තධාතුරූපාති.

දකාරන්තධාතු

හද කරිසුස්සග්ගෙ. කරිසුස්සග්ගො කරිසස්ස උස්සග්ගො විස්සජ්ජනං. හදෙති, හදයති. ඔහදෙති, ඔහදයති.

විද ලාභෙ. ඉමස්මිං යානෙ ලාභො නාම අනුභවනං, තස්මා විදධාතු අනුභවනෙ චත්තනීති අත්ථො ගහෙතබ්බො. සුඛං වෙදනං වෙදෙති. දුක්ඛං වෙදනං වෙදෙති. වෙදයති. වෙදනා, විත්ති. වෙදයිතං. සුඛං වෙදනං වෙදයමානො.

කුදි අනතභාසනෙ. කුන්දෙති, කුන්දයති.

මීද සිනෙහනෙ. අත්‍ර සිනෙහො නාම පිති. මෙදෙති, මෙදයති.

ජද සංවරණෙ. ගෙහං ඡාදෙති, ඡාදයති. දොසං ඡාදෙති, ඡාදයති. පට්චිඡාදෙති, පට්චිඡාදයති. ඡත්තං. ඡන්නා කුටි.

තත්‍ර ඡත්තන්ති ආතපත්තං. ආතපං ඡාදෙතිති ඡත්තං. පට්චිඡාදියතෙති ඡන්නා.

වුද සඤ්චොදනෙ ආණත්තියඤ්ච. චොදෙති, චොදයති. චොදකො, වුදිතකො, චොදනා. ආනන්දො බුද්ධචොදිතො.

තත්‍ර චොදනාති චාලනා. චාලනාති දොසාරොපනාති අත්ථො.

ජද්ද වමනෙ. ජද්දෙති, ජද්දයති.

මද විත්තියොගෙ. මදෙති, මදයති.

විද වෙහනාබ්‍යානනිවාසෙසු. වෙහනා සඤ්ඤාණං. ආබ්‍යානං කථනං. නිවාසො නිවසනං. වෙදෙති, වෙදයති. පටිවෙදෙති, පටිවෙදයති. පටිවෙදයාමි තෙ මහාරාජ.

සද්ද සද්දනෙ. සද්දෙති, සද්දයති. විසද්දෙති, විසද්දයති. සද්දො, සද්දිතො. දිසත්තෙ “සද්දායති”ති රූපං.

එත්ථ ව “මං සද්දායතීති සඤ්ඤාය වෙගෙන උදකෙ පතී”ති අට්ඨකථාපායො නිදස්සනං, ඉදං “පබ්බතායති”ති රූපං විය ධාතුචසෙන නිජ්ජන්තං න භොතීති න චත්තබ්බං, ධාතුචසෙන නිජ්ජන්තංයෙවාති ගහෙතබ්බං. සද්දොති සද්දියතීති සද්දො, යථාචුච්චතීති චචනං. අථ වා සද්දියති අත්ථො අනෙතාති සද්දො. ගරවො පන “සප්පතීති සද්දො. උදීරියති අභිලපියතීති අත්ථො”ති වදන්ති.

සුද ආසෙවනෙ. සුදෙති, සුදයති. සුදො.

සුදොති භත්තකාරකො, යො “රසකො”තිපි වුච්චති.

කන්ද සාතච්චෙ. සාතච්චං සතතභාවො නිරන්තරභාවො. කන්දෙති, කන්දයති.

මුද සංසග්ගෙ. එකතොකරණං සංසග්ගො. මොදෙති, මොදයති සත්තුති සප්පිනා.

නද භාසායං. නාදෙති, නාදයති. හෙතුකත්තුරුපානීති න චත්තබ්බානි පාළිදස්සනතො “සීහො ව සිහනාදෙන, දද්දරං අභිනාදයි”ති. අඤ්ඤත්වාපි සංසයො න කාතබ්බො. ඉමස්මිං චුරාදිගණෙ හෙතුකත්තුරුපසදිසානම්පි සුද්ධකත්තුරුපානං සන්දිස්සනතො.

සද අස්සාදනෙ. සාදෙති, සාදයති. අස්සාදෙති, අස්සාදයති. එත්ථ ආඋපසග්ගො රස්සවසෙන යීතො.

ගද දෙවසද්දෙ. දෙවසද්දො චුච්චති මෙසසද්දො. ගදෙති, ගදයති.

පද ගතියං. පදෙති, පදයති. පදං. ඉමිස්සා දිවාදිගණෙ “පජ්ජති”ති රූපං භවති, ඉධ පන ඊදිසානි.

ඡිද්ද කණ්ණහෙදෙ. ඡිද්දෙති, ඡිද්දයති. ඡිද්දං.

ඡිද ද්වේධාකරණෙ. නනු හො යො චතුර්ධා වා පඤ්චධා වා අනෙකසතධා වා ඡිත්තේති, තස්ස තං ඡෙදනං ද්වේධාකරණං නාම න හොති, එවං සත්තෙ කස්මා සාමඤ්ඤෙන අවත්වා “ද්වේධාකරණෙ”ති ද්විධා ගහණං කතන්ති? ද්විධාකරණං නාම න හොතිති න චත්තබ්බං, අනෙකසතධා ඡෙදනම්පි ද්විධාකරණංයෙව. අපරස්ස හි අපරස්ස ඡිත්තකොට්ඨාසස්ස පුබ්බෙන එකෙන කොට්ඨාසෙන සද්ධිං අපෙක්ඛනවසෙන ද්විධාකරණං හොතියෙව. ඡෙදෙති, ඡෙදයති.

යො තෙ හත්ථෙ ව පාදෙ ව, කණ්ණනාසඤ්ච ඡෙදයි;
තස්ස කුජ්ඣ මහාවීර, මා රට්ඨං විනස්ස ඉදං;

යො මෙ හත්ථෙ ව පාදෙ ව, කණ්ණනාසඤ්ච ඡෙදයි;
වීරං ජීවතු සො රාජා, න හි කුජ්ඣන්ති මාදිසානි.

ජද අපචාරණෙ. ඡාදෙති, ඡාදයති. ඡත්තං. පුරිසස්ස භත්තං ඡාදයති.

ඊදි සන්දීපනෙ. ඊදෙති, ඊදයති. ඊකාරන්තවසෙන නිද්දිට්ඨත්තා සනිග්ගහීතාගමානි රූපානි න භවන්ති.

අද්ද හිංසායං. අද්දෙති, අද්දයති.

වද භාසායං. වාදෙති, වාදයති. වාදො.

තත්ථ “වාදෙති, වාදයති”ති ඉමෙසං “වදති”ති සුද්ධකත්තුචසෙනෙව අත්ථො දට්ඨබ්බො, න හෙතුකත්තුචසෙන. තථා හි “සඬකෙතං කත්වා විසංවාදෙති. ඔවදෙය්‍යානුසාසෙය්‍ය. ඉදමෙව සච්චන්ති ව වාදයන්ති. අවිසංවාදකො ලොකස්සා”ති සුද්ධකත්තුදීපකපාළිනයා දිස්සන්ති, සද්දසත්ථෙ ව “වාදයති”ති සුද්ධකත්තුපදං දිස්සති. තත්ථ විසංවාදෙතීති මුසා වදෙති, අථ වා විජ්ජලම්භෙති, වාදොති වචනං. “වාදො ජප්පො විතණ්ඩා”ති එවංවිධාසු තිසු කථාසු වාදසඬ්ඛාතා කථා. “වාදාපෙති, වාදාපයති”ති ද්වේසෙව හෙතුකත්තුපදානි භවන්ති.

ජදි ඉච්ඡායං. ඊකාරන්තොයං ධාතු, තස්මා සනිග්ගහීතාගමානිස්ස රූපානි න භවන්ති. පුරිසස්ස භත්තං ඡාදෙති, ඡාදයති, රූච්චන්ති අත්ථො. පුරිසස්ස භත්තං ඡාදයමානං තිට්ඨති ඡාදෙන්තං වා.

වදි අභිවාදනථුතීසු. අයම්පි ඊකාරන්තො ධාතු, තස්මා ඉමස්සපි සනිග්ගහීතාගමානි රූපානි න භවන්ති. වාදෙති, වාදයති, වන්දති, ථොමෙති වානි අත්ථො. ඉමානි අනුපසග්ගානි රූපානි.

සද්දසත්ථෙපි ව “වාදයති” ති අනුපසග්ගවන්දනාපුත්තිඅත්ථං පදං වුත්තං, සාසනෙ පන “අභිවාදෙති, අභිවාදයති, අභිවාදනං, භගවන්තං අභිවාදෙත්වා” තිආදීනි සොපසග්ගානි රූපානි දිස්සන්ති.

තත්ථ අභිවාදෙත්වානි වන්දිත්වා, ථොමෙත්වා වා, අයමස්මාකං රූචි. ආගමට්ඨකථායං පන “අභිවාදෙත්වානි ‘සුඛි අරොගො භොතු’ ති වදාපෙත්වා, වන්දන්තො හි අත්ථතො ඵලං වදාපෙති නාමා” ති භෙතුකත්තුපසෙන අභිවාදනසද්දත්ථො වුත්තො, අම්භෙහි පන වන්දනසද්දං සද්දසත්ථනායමග්ගභෙත්වා සුද්ධකත්තුපසෙන අත්ථො කථිතො. අභිවාදනඤ්චි වන්දනංයෙව, න වදාපනං අභිසද්දෙන සම්බන්ධිතත්තා “අභිවාදනසිලිස්සා” ති ඵත්ථ විය. ඉදඤ්චි “අභිවාදාපනසිලිස්සා” ති න වුත්තං. යදි ව සද්දසත්ථෙ වදාපනමධිජ්ජෙතං සියා, “වදි වදාපනාපුත්තිසු” ති නිස්සන්දෙභවවනං වත්තබ්බං සියා, ඵචඤ්ච න වුත්තං, ඵලං පන වුත්තං “වදි අභිවාදනාපුත්තිසු” ති, තෙන වදාපනමනධිජ්ජෙතන්ති ඤායති.

අථාපි සියා “කස්සචි වුද්ධෙන විසිට්ඨං වදාපනං අභිවාදන” ති, ඵවම්චි නුපපජ්ජති කාරිතවසෙන ධාතුඅත්ථස්ස අකථෙතබ්බතො. තථා හි “පච පාකෙ, ඡිදි ද්විධාකරණෙ” තිආදීනා භාවවසෙන අත්ථජ්ජකාසනමත්තෙයෙව “පචති, පච්චති, පාවෙති. ඡිත්තති, ඡිජ්ජති, ඡෙදාපෙති” තිආදීනි සකම්මකානි චෙව අකම්මකානි ච සකාරිතානි ච රූපානි නිජ්ථජ්ජන්ති, න ච තදත්ථාය විසුං විසුං ධාතූනිද්දෙසො කරියති. තස්මා “වදි අභිවාදනාපුත්තිසු” ති ඵත්ථ කාරිතවසෙන ධාතුඅත්ථො කථිතොතිපි වත්තුං න සක්කා ක්‍රියාසභාවත්තා ධාතුනං. යථා පන “තක්කෙති, චිතක්කෙති. තක්කො, චිතක්කො” තිආදීනි සමානත්ථානි, තථා “වාදෙති, අභිවාදෙති” තිආදීනි සමානත්ථානි. අතො සද්දසත්ථෙපි සද්දසත්ථවිදුහි “තක්ක චිතක්කෙ, වදි අභිවාදනාපුත්තිසු” තිආදීනං ධාතුනං “තක්කයති, වාදයති” තිආදීනි අනුපසග්ගානියෙව රූපානි දස්සිතානි, තානි ව බො සුද්ධකත්තුපදානියෙව, න භෙතුකත්තුපදානි, තස්මා “අභිවාදනාපුත්තිසු” ති ඵත්තස්ස “වදාපනාපුත්තිසු” ති අත්ථො නුපපජ්ජති.

කිඤ්ච හියොයා – “අභිවාදෙති, අභිවාදයති. අභිවාදෙත්වා, අභිවාදයිත්වා” තිආදීනි සමානත්ථානි, ණෙණසමත්තෙන හි සවිසෙසානි. යදි “අභිවාදෙත්වා” ති ඉමස්ස පදස්ස “සුඛි අරොගො භොතු” ති වදාපෙත්වා” ති අත්ථො සියා, “සිරසා අභිවාදයි” ති ඵත්ථ “සිරසා” ති පදං න වත්තබ්බං සියා වදාපනෙන අසම්බන්ධත්තා. යස්මා වුත්තං තං පදං, තෙන ඤායති “අභිවාදෙත්වා” තිආදීසු වදාපනත්ථො න ඉච්ඡිතබ්බො, වන්දනත්ථො ඉච්ඡිතබ්බො ථොමනත්ථො ව. යස්මා භූවාදිගණෙ “වන්ද අභිවාදනාපුත්තිසු” ති ඉමස්ස ධාතුස්ස “වන්දති” ති පදරූපස්ස “අභිවන්දති, ථොමෙති වා” ති අත්ථොයෙව ඉච්ඡිතබ්බො, න වදාපනත්ථො. තථා හි “වන්දෙ සුගතං ගතිවිමුත්ත” ති පදානමත්ථං වදන්තෙන ටිකාවරියෙනපි “වන්දෙති වන්දාමි, ථොමෙමි වා” ති වන්දනථොමනත්ථොයෙව දස්සිතො, න අභිවාදනසද්දත්ථං පටිච්ච වදාපනත්ථො, තස්මා “අභිවාදෙත්වා” ති ඵත්ථාපි වන්දනථොමනත්ථොයෙව ඉච්ඡිතබ්බො, න වදාපනත්ථො.

අථාපි සියා “වන්දෙ” ති පදෙ කාරිතපච්චයො නත්ථි, ‘අභිවාදෙත්වා’ ති ඉමස්මිං පන අත්ථි, තස්මා තත්ථ වදාපනත්ථො න ලබ්භති, ඉධ පන ලබ්භති” ති. තන්ත, “කරොති” තිසුද්ධකත්තුපදස්සපි “නිජ්ථාදෙති” ති භෙතුකත්තුපදවසෙන විවරණස්ස විය “වන්දෙ” ති පදස්සපි “සුඛි අරොගො භොතු” ති වදාපෙත්වා” ති විවරණස්ස වත්තබ්බත්තා. “අභිවාදෙත්වා” ති ඉදඤ්ච “වන්දෙ” ති පදමිව කාරිතපච්චයන්තං න භොති. කස්මානි චෙ? යස්මා “චිත්තෙති, චිත්තයති. මන්තෙති, මන්තයති” තිආදීනං වූරාදිගණිකානං සුද්ධකත්තුපදානං “චිත්තාපෙති, චිත්තාපයති” තිආදීනියෙව භෙතුකත්තුපදානි දිස්සන්ති, තස්මා යදි භෙතුකත්තුපදං අධිජ්ජෙතං සියා, “අභිවාදාපෙත්වා” ති වා “අභිවාදාපයිත්වා” ති වා වත්තබ්බං සියා, යස්මා පනෙවං න වුත්තං, තස්මා තං කාරිතපච්චයන්තං න භොතිති සිද්ධං.

ඉමස්සත්ථස්ස ආවිභාවත්ථං ඉමස්මිං ඨානෙ සාට්ඨකථං විධුරජාතකප්පදෙසං වදාම.

“කථං නො අභිවාදෙයා, අභිවාදාපයෙථ චෙ;
යං නරො හන්තුමිච්ඡෙයා, තං කම්මං නුපපජ්ජති” ති

අයං තාව ජාතකපාළි. අයං පන අට්ඨකථාපාඨො “යඤ්චි නරො හන්තුමිච්ඡෙය්‍ය, සො තං කථං නු අභිවාදෙය්‍ය, කථං වා තෙන අත්තානං අභිවාදාපයෙට්ඨ වෙ. තස්ස හි තං කම්මං න උපපජ්ජති”ති. තත්ථ පාළියං අභිවාදෙය්‍යාති සුද්ධකත්තුපදං තබ්බාවකත්තා. අභිවාදාපයෙට්ඨ වෙති හෙතුකත්තුපදං තබ්බාවකත්තා. එවං විභාගං පන ඤත්වා පාළියා අට්ඨකථාය ව අධිප්පායො ගහෙනබ්බො “නරො යං පුග්ගලං හන්තුං ඉච්ඡෙය්‍ය, සො හන්තා තං වජ්ඣං පුග්ගලං කථං නු අභිවාදෙය්‍ය, සො වා හන්තා, තෙන වජ්ඣෙන මං වන්දාහිති අත්තානං කථං වන්දාපෙය්‍යා”ති. එත්ථ පන “රාජානො චොරං සුනබෙහිපි බාදාපෙත්ති”තිආදියු විය කරණවසෙන “තෙන වජ්ඣෙනා”ති පදං යොජිතං, අත්ථො පන “තං වජ්ඣං”න්ති උපයොගවචනවසෙන දට්ඨබ්බො ද්විකම්මකත්තා සකාරිතපච්චයස්ස සකම්මකඛාතුයාති. නනු එවං සන්තෙ “අට්ඨකථාවරියා පස්සිතබ්බං න පස්සන්ති, අතිත්ථෙ පක්ඛන්දන්ති”ති තෙසං දොසො හොතිති? න හොති, සුඤ්ඤාට්ඨ අස්මාකං සොධනං, තථා හි අට්ඨකථාවරියෙහි “අභිවාදෙත්වා”ති එත්ථ “වදී අභිවාදනථුනිසු”ති ධාතුයා අත්ථමග්ගහෙත්වා වොහාරවිසයෙ කොසල්ලසමන්තාගතත්තා සණ්ඨසුබ්බමත්ථං සොතුනං බොධෙතුං “වද වියත්තියං වාචාය”න්ති ධාතුයෙවත්ථං ගහෙත්වා කාරිතපච්චයපරිකප්පනෙන කාරිතත්ථමාදාය “අභිවාදෙත්වාති ‘සුඛී අරොගො හොතු’ති වදාපෙත්වා, වන්දන්තො හි අත්ථතො එවං වදාපෙති නාමා”ති හෙතුකත්තුපසෙන අභිවාදනසද්දත්ථො චුත්තොති න කොච්ඡි තෙසං දොසො. පුජාරහා හි තෙ ආයස්මන්තො, නමොයෙව තෙසං කරොම, ඉදම්පි යානං සුබ්බමං සාධුකං මනසි කාතබ්බං. එවඤ්චි කරොතො පඤ්ඤා වඩ්ඪන්ති.

දකාරන්තධාතුරූපාති.

ධකාරන්තධාතු

රන්ධ පාකෙ. සුදො හන්තං රන්ධෙති, රන්ධයති. කාකං සොකාය රන්ධෙති. රන්ධකො. සුදෙන ඔදනො රන්ධියති. රන්ධිතො. රන්ධනං. පුරිසො සුදං සුදෙන වා ඔදනං රන්ධාපෙති, රන්ධාපයති. රන්ධෙතුං, රන්ධයිතුං. රන්ධිත්වා, රන්ධයිත්වා, රන්ධිය ඉච්චාදිති.

ධු කම්පනෙ. ධාවෙති, ධාවයති.

ගන්ධ සුවනෙ අද්දනෙ ව. සුවනං. පකාසනං. අද්දනං පරිප්පුතා. ගන්ධෙති, ගන්ධයති, ගන්ධො.

එත්ථ ගන්ධොති ගන්ධෙති අත්තනො වත්ථුං සුවයති පකාසෙතිති ගන්ධො. පටිච්ඡන්තං වා පුප්ඵඵලාදිං “ඉදමෙත්ථ අත්ථී”ති පෙසුඤ්ඤං උපසංහරන්තො විය පකාසෙතිති ගන්ධො. ගම්මරධාතුද්වයවසෙනපි ගන්ධසද්දත්ථො වත්තබ්බො “ගච්ඡන්තො ධරියතිති ගන්ධො” ඉති, ආහ ව “ගච්ඡන්තො ධරියතිති ගන්ධො, සුවනතොපි වා”ති. ගන්ධසද්දො ව “උප්පලගන්ධථෙතො”ති එත්ථ ඡෙදනෙ වත්තතිති දට්ඨබ්බො.

වධ සංයමෙ. වධෙති, වධයති.

බුධි භිංසායං. බුන්ධෙති, බුන්ධයති. පලිබුන්ධෙති, පලිබුන්ධයති. පලිබොධො, පරිසද්දො උපසග්ගො, සො විකාරවසෙන අඤ්ඤා ජාතො. තත්ථ පලිබොධොති ආවාසපලිබොධාදි. අපිච්ච පලිබොධොති තණ්හාමානදිට්ඨිත්තයඤ්ච.

වද්ධ ඡෙදනපුරුණෙසු. වද්ධෙති, වද්ධයති. වද්ධකී. වද්ධකීති ගහකාරකො.

ගද්ධ අභිකඬ්ඛායං. ගද්ධෙති, ගද්ධයති. ගද්ධො. ගද්ධොති ගිජ්ඣො. “ගද්ධබාධිපුබ්බො”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං.

සධු පහංසනෙ. සධෙති, සධයති.

වද්ද භාසායං. වද්දෙති, වද්දයති.

අන්ධ දිට්ඨපසංභාරෙ. දිට්ඨපසංභාරො නාම චක්ඛුසඤ්ඤිතාය දිට්ඨියා උපසංභාරො අපනයනං විනාසො වා. චක්ඛු හි පස්සන්ති එතායාති දිට්ඨිති වුවිති. යං සන්ධාය අට්ඨකථාසු “සසම්භාරචක්ඛුනො සෙතමණ්ඩලපරික්ඛිත්තස්ස කණ්හමණ්ඩලස්ස මජ්ඣෙ අභිමුඛං ධිතානං සරිරසණ්ඨානුප්පත්තිදෙසභූතෙ දිට්ඨිමණ්ඩලෙ”ති වුත්තං. ටිකායමපි ව “දිට්ඨිමණ්ඩලෙති අභිමුඛට්ඨිතානං සරිරසණ්ඨානුප්පත්තිදෙසභූතෙ චක්ඛුසඤ්ඤිතාය දිට්ඨියා මණ්ඩලෙ”ති වුත්තං. එවංභූතාය දිට්ඨියා උපසංභාරෙ අන්ධධාතු වත්තති. අන්ධෙති, අන්ධයති. චක්ඛුති අන්ධයංසු, අන්ධො. අන්ධොති අන්ධෙතිති අන්ධො. ද්විත්තං චක්ඛුතං එකස්ස වා වසෙන නට්ඨනයනො, එවමිධ අන්ධධාතු වුත්තො. කච්චායනෙ පන “බාදාමගමානං බන්ධන්ධගන්ධා”ති වචනෙන අමධාතුස්ස අන්ධාදෙසකරණවසෙන රූපනිප්පත්ති දස්සිතා.

බධ බන්ධනෙ. මිගං බාධෙති, බාධයති. බද්ධො මිගො, බද්ධොසි මාරපාසෙන.

තත්ථ බාධෙතිති බන්ධනීති සුද්ධකත්තුවසෙන අත්ථො ගහෙතඛිබ්බො. එවං බාධයනීති එත්ථාපි. තථා හි “වාතං ජාලෙන බාධෙසි, යො අනිච්ඡන්තිමිච්ඡසී”ති එත්ථ බාධෙසීති බන්ධසීති සුද්ධකත්තුවසෙන අත්ථො. භූවාදිගණෙ පන “බාධ බද්ධාය”න්ති බාධධාතුස්ස වසෙන “බාධති”ති කත්තූපදං “බාධෙති, බාධයති”ති හෙතුකත්තූපදං භවති. බද්ධොති බාධියතෙ බන්ධියතෙ සොති බද්ධො.

ධකාරන්තධාතුරූපාති.

නකාරන්තධාතු

මාන පූජායං පෙමනෙ වීමංසායං. මානෙති, මානයති. මානා. විමානෙති, විමානයති, පටිමානෙති, පටිමානයති. මානනා, සම්මානනා, විමානනා, විමානං, විමානනං, මානිතො.

අමානනා යත්ථ සන්තො, සන්තානං වා විමානනා;
භීතසම්මානනා වාපි, න තත්ථ වසතිං වසෙ.

වීමංසනි, වීමංසා, වීමංසියනීති වීමංසියමානො. වීමංසන්තො.

තත්ථ මානෙතිති පුපෙති, අට්ඨකථාසු පන “මානෙන්නී”ති එතස්මිං යානෙ අයමත්ථො දස්සිතො “මානෙන්නීති මනෙත පියායන්ති. පුපෙන්නීති පච්චයෙහි පුපෙන්නී”ති. සො වෙච්චනත්ථප්පකාසනවසෙන වුත්තොති ගහෙතඛිබ්බො. මානනපුජනසද්දා හි පරියායසද්දත්තා වෙච්චනසද්දා එව. විමානෙතිති අවමඤ්ඤති. විමානන්ති සොභාවිසෙසයොගතො විසිට්ඨමානියතාය විමානං, විසෙසතො මානෙතඛිබ්බන්ති හි විමානං, දෙවානං වසනට්ඨානභූතං බ්‍යම්භං.

මන ථම්භෙ. ථම්භො චිත්තස්ස ථද්ධතා. මානෙති, මානයති. මානො.

ථන දෙවසද්දෙ. දෙවසද්දො මෙසසද්දො, ථනෙති, ථනයති.

යථාපි මෙසො ථනයං, විජ්ජමාලී සතක්කකු.

ථලං නින්තඤ්ච පුරෙති, අභිවස්සං වසුන්ධරං.

යථා පාචුසකො මෙසො, ථනයන්තො සවිජ්ජකො.

ලාන පරිභානියං. ලානෙති, ලානයති. ලානො ලොකො.

ධන සද්දෙ. ධනෙති, ධනයති, ධනියාති. ධනි, ධනං.

තත්ථ ධනීති සද්දො. ධනන්ති සන්තකං, තඤ්ඤි මම ඉදන්ති ධනායිතබ්බං සද්දායිතබ්බන්ති ධනන්ති. අයං පන ධාතු ඉච්ඡායම්පි චත්තති. “මාතා හි තච ඉරන්ධති, විධුරස්ස හදයං ධනියාති”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ ධනියාතීති පත්ථෙති ඉච්ඡති.

ථෙත චොරියෙ. චොරස්ස භාවො චොරියං. යථා සුරියං, යථා ච දක්ඛියං. ථෙතෙති, ථෙතයති. ථෙතො, ථෙතෙත්වා.

තනු සද්දොපතාපෙසු. තානෙති, තානයති. ඉධායං සවුද්ධිකා. තනාදිගණෙ විත්ථාරත්ථවසෙන “තනොති, තනුතෙ”ති අවුද්ධිකා.

තචග්ගන්තධාතුරූපානි.

පකාරන්තධාතු

ඤ්ඤාපෙති, ඤාපෙති, ඤාපයති, පඤ්ඤාපෙති, පඤ්ඤාපයති, පඤ්ඤන්ති.

එත්ථ ච නිද්දෙසෙ “පඤ්ඤාපෙති”ති පදං නිදස්සනං. තත්ථ පඤ්ඤාපෙතීති කතනිබ්බවනෙහි වාක්‍යාවයවෙහි විත්ථාරවසෙන නිරවසෙසතො දෙසිතෙහි වෙනෙය්‍යානං විත්තපරිනොසනං බුද්ධිනිසානඤ්ච කරොතීති අත්ථො. පපුබ්බො නික්ඛිපනෙ. ආසනං පඤ්ඤාපෙති, පඤ්ඤාපයති. “ආසනං පඤ්ඤාපෙති”ති රස්සත්තම්පි දිස්සති. අමතස්ස ද්වාරං පඤ්ඤාපෙති, පඤ්ඤා. කාරිතෙ “පුරිසො පුරිසෙන ආසනං පඤ්ඤාපාපෙති”ති එකමෙව පදං. තානි “පඤ්ඤාපෙති, පඤ්ඤාපයති”ති රූපානි යදා “ඤා අවබොධනෙ”ති ඉමිස්සා රූපානි සිද්ධං, තදා හෙතුකත්තුරූපානි භවන්ති. එත්ථ පන සුද්ධකත්තුරූපානි තබ්බාවකත්තා.

ලප වියත්තියං වාවායං. ලපෙති, ලපයති. ලාපො, ලපනං, ආලාපො, සල්ලාපො, කථාසල්ලාපො, ලපිතං.

බ්‍යප දාහෙ. ඤාපෙති, ඤාපයති. ඤාත්තො, ඤානං.

තත්ථ ඤාත්තොති බුද්ධාපරෙතො පාවනග්ගිනා ඤාපිතොති ඤාත්තො, “ඤාත්තා අස්සු කිලන්තා”ති ච පාළි. ඤානන්ති නිවරණධම්මෙ ඤාපෙතීති ඤානං, සවුද්ධිකං. කාරිතෙ පන – ඤාපාපෙති, ඤාපාපයති.

රූප රූපක්‍රියායං. රූපක්‍රියා නාම පකාසනක්‍රියා. රූපෙති, රූපයති. රූපං.

තත්ථ රූපන්ති රූපයතීති රූපං. චණ්ණවිකාරං ආපජ්ජමානං හදයභිගතභාවං පකාසෙතීති අත්ථො. දිවාදිගණෙ පනායං “රූපං රූප්පනෙ”ති භිජ්ජනාදිඅත්ථං ගභෙත්වා ධීතා.

කප්ප විධිමිභි. විධි ක්‍රියා. සීහසෙය්‍යං කප්පෙති. කප්පයති. මොරො වාසමකප්පයි. සීහසෙය්‍යං පකප්පෙත්තං, බුද්ධං චන්දාමි ගොතමං.

කප්ප විතක්කෙ විධිමිභි ජෙදනෙ ච. කප්පෙති, කප්පයති, මොරො වාසමකප්පයි. කප්පිතමස්සු. පකප්පෙති, පකප්පයති. සඬකප්පෙති, සඬකප්පයති. කප්පො, සඬකප්පො, විකප්පො. කප්පසමණො ඉච්චාදීනි.

තත්ථ කප්පොති පරිච්ඡෙදවසෙන කප්පියතීති කප්පො. සඬකප්පොති සඬකප්පනං. විකප්පොති විවිධා කප්පනං, අත්ථස්ස අනෙකන්තිකභාවො. ඉධ කප්පසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො භවති.

කප්පසද්දො

අභිසද්දහනවොහාරකාලපඤ්ඤත්තිඡේදනවිකප්පලෙසසමන්තභාවාදිඅනෙකත්ථො. තථා හිස්ස “ඔකප්පතියමෙතං භොතො ගොතමස්ස, යථා තං අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්සා”ති එවමාදිසු අභිසද්දහනමත්ථො. “අනුජානාමි හික්ඛවෙ පඤ්චති සමණකප්පෙහි ඵලං පරිභුඤ්ජිතු”න්ති එවමාදිසු වොහාරො. “යෙන සුදං නිව්චකප්පං විහරාමි”ති එවමාදිසු කාලො. “ඉච්චායස්මා කප්පො”ති එවමාදිසු පඤ්ඤත්ති. “අලඬකතො කප්පිතකෙසමස්සු”ති එවමාදිසු ඡේදනං. “කප්පති ද්වඩගුලකප්පො”ති එවමාදිසු විකප්පො. “අත්ථි කප්පො නිපජ්ජිතු”න්ති එවමාදිසු ලෙසො. “කෙවලකප්පං වෙඨවනං ඔභාසෙත්වා”ති එවමාදිසු සමන්තභාවො.

අථ වා කප්පසද්දො සඋපසග්ගො අනුපසග්ගො ව

විතක්කවිධානපටිභාගපඤ්ඤත්තිකාලපරමායුචොහාරසමන්තභාවාදිසද්දහන ඡේදන විනියොග විනය ක්‍රියා ලෙසන්තර කප්පතණ්හාදිට්ඨිඅසඬබ්බොයාකප්පමහාකප්පාදිසු දිස්සති. තථා භෙස “නෙක්ඛම්මසඬකප්පො අබ්බාපාදසඬකප්පො”තිආදිසු විතක්කෙ ආගතො. “ච්චරෙ විකප්පං ආපජ්ජෙය්‍යා”තිආදිසු විධානෙ, අධිකවිධානං ආපජ්ජෙය්‍යාති හි අත්ථො. “සත්ථුකප්පෙන වත භො සාවකෙන සද්ධිං මන්තයමානා න ජානිමිහා”තිආදිසු පටිභාගෙ, සත්ථුසදිසෙනාති අයඤ්ඤි තත්ථ අත්ථො. “ඉච්චායස්මා කප්පො”තිආදිසු පඤ්ඤත්තියං. “යෙන සුදං නිව්චකප්පං විහරාමි”තිආදිසු කාලො. “ආකඬ්ඛමානො ආනන්ද තථාගතො කප්පං වාතිට්ඨෙය්‍යා කප්පාවසෙසං වා”තිආදිසු පරමායුමිති. ආයුකප්පො හි ඉධ “කප්පො”ති අධිජ්ජෙතො. “අනුජානාමි හික්ඛවෙ පඤ්චති සමණකප්පෙහි ඵලං පරිභුඤ්ජිතු”න්තිආදිසු සමණවොහාරො. “කෙවලකප්පං වෙඨවනං ඔභාසෙත්වා”තිආදිසු සමන්තභාවො. “සද්ධාසද්දහනා ඔකප්පනා අභිප්පසාදො”තිආදිසු අභිසද්දහනෙ, සද්ධායන්ති අත්ථො. “අලඬකතො කප්පිතකෙසමස්සු”තිආදිසු ඡේදනෙ. “එවමෙව ඉතො දින්තං, පෙතානං උපකප්පති”තිආදිසු විනියොගෙ. “කප්පකතෙන අකප්පකතං සංසිඛ්ඛිතං භොති”තිආදිසු විනයක්‍රියායං. “අත්ථි කප්පො නිපජ්ජිතුං, හන්දාහං නිපජ්ජාමි”තිආදිසු ලෙසෙ. “ආපායිකො තෙරයිකො, කප්පට්ඨො සඬසභෙදකො, කප්පං නිරයමිති පච්චති”ති ව ආදිසු අන්තරකප්පෙ.

“න කප්පයන්ති න පුරක්ඛරොන්ති,
ධම්මාපි තෙසං න පටිච්ඡිකාසෙ;
න බ්‍රාහ්මණො සීලවතෙන නෙය්‍යා,
පාරඬගතො න ව පච්චෙති තාදි”ති

ආදිසු තණ්හාදිට්ඨිසු. තථා හි චුත්තං නිද්දෙසෙ “කප්පොති උද්දානතො ද්වෙ කප්පා තණ්හාකප්පො දිට්ඨිකප්පො”ති. “අනෙකෙපි සංවට්ටකප්පෙ අනෙකෙපි විවට්ටකප්පෙ”තිආදිසු අසඬබ්බොයාකප්පෙ. “චත්තාරිමානි හික්ඛවෙ කප්පස්ස අසඬබ්බොයානි”තිආදිසු මහාකප්පෙ. ඉච්චෙවං –

විතක්කෙ ව විධානෙ ව, පටිභාගෙ තථෙව ව;
පඤ්ඤත්තියං තථා කාලෙ, පරමායුමිති ව ඡේදනෙ.

සමන්තභාවෙ වොහාරො, අභිසද්දහනෙපි ව;
විනියොගෙ ව විනය-ක්‍රියායං ලෙසකෙපි ව.

විකප්පන්තරකප්පෙසු, තණ්හාදිට්ඨිස්ථසඬබ්බෙස;
කප්පෙ ව එවමාදිසු, කප්පසද්දො පවත්ති.

කපි ගතියං. කම්පෙති, කම්පයති, ගච්ඡතිති අත්ථො. ඉමානි චලනත්ථෙ පවත්තභෙතුකත්තුරුපසදිසානි භවන්ති. චලනත්ථෙ හි “කම්ප කම්පනෙ”ති ධාතුයා “කම්පති”ති අකම්මකසුද්ධකත්තුරුපං. “කම්පෙති”තිආදිති සකම්මකානි භෙතුකත්තුරුපානි “ඉදම්පි දුතියං සල්ලං, කම්පෙති හදයං මමා”ති අකම්මකාය ධාතුයා සකම්මකරුපදස්සනතො.

බපි බන්තියං. බම්පෙනි, බම්පයති.

ථූප සමුස්සයෙ. සමුස්සයො ආරොහො උඬ්ඛෙධො. ථූපෙනි, ථූපයති. ථූපො, ථූපිකා.

තප බයෙ. තපෙනි, තපයති.

උප පඡ්ජනෙ. උපෙනි, උපයති.

වප කක්කනෙ. වපෙනි, වපයති.

සුප්ප මානෙ. සුප්පෙනි, සුප්පයති.

ඩප ඩිප සඬ්ඝානෙ. ඩාපෙනි. ඩාපයති. ඩෙපෙනි, ඩෙපයති.

කප අවකම්පනෙ. කපෙනි, කපයති. කපණො. කපණොති කරුණායිතඬ්ඛො. අඤ්ඤත්ථ පන “කප්පති”ති රූපං වදන්ති.

ගුප කුප ධූප භාසායං. ගොපෙනි, ගොපයති. කොපෙනි, කොපයති. ධූපෙනි, ධූපයති.

කිප දුඬ්ඛල්ලෙ. කිපෙනි, කිපයති.

බෙප පෙරණෙ. පෙරණං චුණ්ණකරණං, බෙපෙනි, බෙපයති.

තප පීණනෙ. තපෙනි, තපයති.

ආපු ලම්බනෙ. ආපෙනි, ආපයති. ආපො.

තප දාහෙ. තපෙනි, තපයති. තපො, තාපො. ආතාපො, සන්තාපො. කාරිතෙ – තාපෙනි, තාපයති. තත්ථ තපොති අකුසලානං තාපනට්ඨෙත තපො, සීලං.

ඔපථප ථපනෙ. ඔපෙනි, ඔපයති. න තෙසං කොට්ඨෙ ඔපෙන්නි. ථපෙනි, ථපයති. ථපිතො. ථපයිත්වා පටිච්ඡදං වචට්ඨපෙනි. වොට්ඨබ්බනං.

එත්ථ ව “වි අව ථපෙනි, වි අව ථපන”න්ති ඡෙදො. එත්ථ පුරිමෙ සරලොපො ථස්ස යත්තං විසදිසභාවෙන ද්විත්තඤ්ච. පච්ඡිමෙ පන සරලොපො, අවස්ස ඔකාරත්තං, ථස්ස යත්තං, පස්ස වත්තං, වස්ස ද්විත්තං, වකාරද්වයස්ස ව බකාරද්වයං භවති. වොට්ඨබ්බනන්ති ව බ්‍යවත්ථාපකචිත්තස්ස නාමං. නකාරලොපෙ “වොට්ඨබ්බ”න්ති අපරමපි රූපං භවති.

මාප මාපනෙ. පණ්ණසාලං මාපෙනි, මාපයති. යො පාණමතිමාපෙනි, පණ්ණසාලා සුමාපිතා.

යප යාපනෙ. යාපනං පවත්තනං. තෙන සො තත්ථ යාපෙනි. යාපයති. යාපනා.

තත්ථ යාපෙතීති ඉදං යාධාතුස්ස පයොගත්තෙ සති කාරිතපදං භවති. තථා හි “උය්‍යාපෙන්නි නාමා”ති පාළි දිස්සති.

පකාරන්තධාතුරූපානි.

එකාරන්තධාතුරූපානි අප්පසිද්ධානි.

බකාරන්තධාතු

සම්බ සම්බන්ධෙ. සම්බන්ධො දළ්භබන්ධනං. සම්බෙති, සම්බයති. සම්බලං.

සබ් මණ්ඩලෙ. මණ්ඩලං පරිමණ්ඩලතා. රූපං තාදිසමෙව.

කුබ් අව්ඡාදනෙ. කුම්බෙති, කුම්බයති.

ලුබ් දුබ් අද්දනෙ. අද්දනං හිංසා. ලුම්බෙති, ලුම්බයති. දුම්බෙති, දුම්බයති.

පුබ්බ නිකෙතනෙ. නිකෙතනං නිවාසො. පුබ්බෙති, පුබ්බයති.

ගබ්බ මානෙ. මානො අභංකාරො. ගබ්බෙති, ගබ්බයති. ගබ්බනං, ගබ්බිතො. තත්ථ ගබ්බනීති න සඬ්ඛවති.

බකාරන්තධාතුරූපානි.

භකාරන්තධාතු

භූ පත්තියං. පත්ති පාපනං. සකම්මිකා ධාතු. භාවෙති, භාවයති. පභාවෙති, පභාවයති.
ඉත්ථම්භූතො. චක්ඛුභූතො, ඤාණභූතො, ධම්මභූතො, බ්‍රහ්මභූතො.

තත්ථ භාවෙතීති පුරිසො ගච්ඡන්තං පුරිසමනුගච්ඡන්තො පාපුණාතීති අත්ථො. එස නයො සෙසක්‍රියාපදෙසුපි. එත්ථ ව “භාවෙති” තිආදීති යත්ථ සවෙ “භූ සත්තාය” න්ති ධාතුයා රූපානි භොන්ති, තත්ථ භෙතුකත්තුරූපානි නාම භොන්ති. “භාවෙති කුසලං ධම්ම” න්තිආදීනෙත්ථ නිදස්සනපදානි. භාවෙතීති හි වඩ්ඨෙතීති අත්ථො. ඉධ පන සුද්ධකත්තුරූපත්තා පාපුණාතීති අත්ථො. ඉත්ථම්භූතොති ඉමං පකාරං භූතො පත්තො. “චක්ඛුභූතො” තිආදීති පන “භූ සත්තායං, භූ පත්තිය” න්ති ද්විගණකානං ද්විත්තං ධාතුනං වසෙන අට්ඨකථාට්ඨකානායනිස්සිතං අත්ථං. පකාසයිස්සාම ආගම්කානං කොසල්ලත්ථාය. තත්ථ චක්ඛුභූතොති යථා චක්ඛු සත්තානං දස්සනත්ථං පරිඤ්ඤාති, එවං ලොකස්ස යාථාවදස්සනසාධනතො දස්සනකිව්වපරිඤ්ඤායකට්ඨෙත චක්ඛුභූතො. අථ වා චක්ඛු විය භූතොතිපි චක්ඛුභූතො. පඤ්ඤාවක්ඛුමයත්තා වා සයම්භූඤ්ඤාණෙන පඤ්ඤාවක්ඛුං භූතො පත්තොති චක්ඛුභූතො. විදිතකරණට්ඨෙත ඤාණභූතො, අසාධාරණං වා ඤාණං භූතො පත්තොති ඤාණභූතො, අවිපරීතසභාවට්ඨෙත, පරියත්තිධම්මථප්පචත්තනතො වා හදයෙන චිත්තෙත්ථා වාචාය නිව්චාරිතධම්මමයොති ධම්මභූතො. බොධිපක්ඛියධම්මෙහි වා උප්පන්නත්තා ලොකස්ස ව තදුප්පාදනතො අනඤ්ඤසාධාරණං වා ධම්මං භූතො පත්තොති ධම්මභූතො. සෙට්ඨට්ඨෙත බ්‍රහ්මභූතො. අථ වා බ්‍රහ්මං වුච්චති මග්ගො තෙන උප්පන්නත්තා ලොකස්ස ව තදුප්පාදනත්තා, තඤ්ච සයම්භූඤ්ඤාණෙන භූතො පත්තොති බ්‍රහ්මභූතො. එවං ද්විත්තං ධාතුනං වසෙන වුත්තො අත්ථො වෙදිතබ්බො.

අපරානි වෙත්ථ නිදස්සනපදානි වෙදිතබ්බානි. “තාතා මයං මහල්ලකා සුද්ධොදනමහාරාජපුත්තං බුද්ධභූතං සම්භාවෙය්‍යාම වා නො වා, තුම්භෙ තස්ස සාසනෙ පබ්බපෙය්‍යාමා” ති ව “අථ බො ථෙරා හික්ඛු ආයස්මන්තං රෙවතං සහජාතියං සම්භාවිංසු” ති වාති. අඤ්ඤානිපි පනෙත්ථ “මනුස්සභූතො, දෙවභූතො” තිආදීති යොජෙතබ්බානි. තථා හි සංසාරමොචකපෙතවත්ථු අට්ඨකථායං “මනුස්සභූතාතිමනුස්සෙසු ජාතා, මනුස්සභාවං වා පත්තා” ති අත්ථො සංවණ්ණිතො.

භූ අවකම්පනෙ. අයම්පි සකම්මකො. භාවෙති, භාවයති. මනොභාවතීයා හික්ඛු.

එත්ථ ව භාවෙතීති අනුකම්පති පුත්තං වා භාතරං වා යංකිඤ්චි. මනොභාවතීයාති “දීඝායුකා භොන්තු හදන්තා අරොගා අබ්‍යාපජ්ජා” ති එවමාදිනා භාවෙතබ්බා අනුකම්පිතබ්බාති මනොභාවතීයා.

අඤ්ඤත්ථ පන මනොභාවතීයාති මනොවඩ්ඪනකාති අත්ථො. යෙසු හි දිට්ඨෙසු මනො වඩ්ඪති, “තෙ මනොභාවතීයා”ති වුච්චන්ති.

ලභ ආභණ්ඩනෙ. ලභෙති, ලභයති.

ජභි නාසනෙ. ජම්භෙති, ජම්භයති.

ලාභ පෙසනෙ. ලාභෙති, ලාභයති. “ලභ ලාභෙති ධාතුස්ස රූපාති වෙ, කාරිතරූපාති භවන්ති.

දභි භයෙ. ඊකාරන්තායං ධාතු, තෙන සනිග්ගභීතාගමාති රූපාති න භවන්ති. දභෙති, දභයති.

දුභ සන්ථම්භෙ. දුභෙති, දුභයති.

වම්භ වීද්ධංසනෙ. වම්භෙති, වම්භයති. වම්භනා. ඡබ්බග්ගියා භික්ඛු භික්ඛුං වම්භෙන්ති.

භකාරන්තධාතුරූපාති.

මකාරන්තධාතු

ආතෙන වමු ධොවනෙ. ආපුබ්බො වමුධාතු ධොවනෙ චත්තති. ආවමෙති, ආවමයති. ආවමනකුම්භී.

එත්ථ පන “තතො හි සො ආවමයිත්වා ලිච්ඡවී, ථෙරස්ස දත්වා යුගානි අට්ඨා”ති අප්පසක්කාරපෙනචත්ථුපාලිප්පදෙසො නිදස්සන්. තත්ථ ආවමයිත්වාති භත්ථපාදධොවනපුබ්බකං මුඛං චික්ඛාලෙන්වා. අයං පන ධාතු භූවාදිගණිකත්තෙ “වමති”ති භක්ඛන්තථං ගහෙන්වා තිට්ඨති.

කමු ඉච්ඡාකන්තීසු. කාමෙති, කාමයති. කාමො, කන්ති, නිකන්ති, කාමනා, කාමයමානො,කාමෙන්තො, අභික්කන්තං. අභික්කන්තවණ්ණා.

එත්ථ ව කාමොති රූපාදිවිසයං කාමෙතීති කාමො. කාමීයතීති වා කාමො, කිලෙසකාමචත්ථුකාමවසෙනෙතං දට්ඨබ්බං. කිලෙසො හි තෙභූමකචට්ටසඬාතඤ්ච චත්ථු “කාමො”ති වුච්චති. මාරොපි වා දෙවපුත්තො “කාමො”ති වුච්චති. සො හි අච්චන්තකණ්ඨමම්මසම්චිගිතාය පපඤ්චසමතික්කන්තෙපි බුද්ධපච්චෙකබුද්ධබුද්ධසාවකෙ අත්තනො වසෙ යිපෙනුං කාමෙතීති “කාමො”ති වුච්චති.

වුත්තඤ්චෙනං පොරාණකචිරචනායං —

“චන්දෙ චන්දෙහමස්සත්ථං, යත්ථ සන්තප්පිතො ජිතො;
කාමො කාමොසතිණ්ණෙන, බුද්ධෙන වසතා සතා”ති;

ඉමානි පනස්ස නාමානි —

කාමො නමුචි කණ්ඨො ව, වසචත්ති පජාපති;
පමත්තබන්ධු මදනො, පාපිමා දම්මකොපි ව;
කන්දප්පො ව රතිපති, මාරො ව කුසුමායුධො;

අඤ්ඤෙ අඤ්ඤානිපි වදන්ති. තානි සාසනානුලොමානි න භොන්තීති ඉධ න දස්සිතානි. අට්ඨකථාසු පන “මාරො, නමුචි, කණ්ඨො, පමත්තබන්ධු”ති චත්තාරියෙව නාමානි ආගතානි.

ඉදානි අභික්කන්තසද්දස්ස භුවාදිගණෙ “කමු පදවික්ඛෙපෙ”ති වොහාරසීසෙන චුත්තස්ස කමුධාතුස්ස වසෙන ඉධ ව “කමු ඉච්ඡාකන්තිසු”ති චුත්තස්ස කමුධාතුස්ස වසෙන අත්ථුද්ධාරං කථයාම. අභික්කන්තසද්දො ඛයසුන්දරාභිරූපඅඛහනුමොදනෙසු දිස්සති. “අභික්කන්තා හන්තෙ රත්ති, නික්ඛන්තො පඨමො යාමො, චිරනිසින්තො භික්ඛුසඛිසො”තිආදීසු ඛයෙ දිස්සති. “අයං ඉමෙසං චතුත්තං පුග්ගලානං අභික්කන්තතරො ච පණිතතරො වා”තිආදීසු සුන්දරෙ.

“කො මෙ චන්දනි පාදානි, ඉද්ධියා යසසා ජලං;
අභික්කන්තෙන වණ්ණෙන, සඛිබ්බා ඔභාසයං දිසා”ති

ආදීසු අභිරූපෙ. “අභික්කන්තං හන්තෙ”තිආදීසු අඛහනුමොදනෙ. ඉච්චෙවං –

ඛයස්මිං සුන්දරෙ වෙව, අපො අඛහනුමොදනෙ;
අභිරූපෙ අභික්කන්ත-සද්දො දිස්සති සාසනෙ.

ථොම සිලාසායං. සිලාසා පසංසා. ථොමෙති, ථොමයති. ථොමිතො, ථොමනා.

යම අපරිවෙසනෙ. යමෙති, යමයති. යමො.

සම චිතක්කෙ. සාමෙති, සාමයති. සමා. නිසාමෙති, නිසාමයති. නිසාමනං. පටිසාමෙති, පටිසාමයති. පටිසාමනං.

තත්ථ සමාති සංවච්ඡරො, සො “සමා”ති ඉත්ථිලිඬිගවසෙන වුවිච්ඡි. “යො යජෙථ සතං සම”න්ති එත්ථ හි සමාසද්දො ඉත්ථිලිඬිගො, උපයොගවසෙන පන “සම”න්ති වුත්තො.

ඉමානි සංවච්ඡරස්ස නාමානි “සංවච්ඡරො, වච්ඡරො, සමා, භායනො, සරදො, වස්සො”තිආදීනි භවන්ති. නිසාමෙතීති චිතක්කෙති උපධාරෙති. එත්ථ හි “ඉඬ්ඝ මද්දි නිසාමෙහි, නිග්ඝොසො යාදිසො වනෙ”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ නිසාමෙහීති චිතක්කෙහි උපධාරෙහීති අත්ථො. පටිසාමෙතීති භණ්ඩං ගුත්තට්ඨානෙ නික්ඛිපති.

සම ආලොචනෙ. ආලොචනං පෙක්ඛනං. සාමෙති, සාමයති. නිසාමනං.

එත්ථ පන නිසාමෙතීති පෙක්ඛති ඔලොකෙති. තථා හි “ඉඬ්ඝ මද්දි නිසාමෙහි, චිත්තං රූපංව දිස්සති”ති පාළි දිස්සති. තත්ථ හි නිසාමෙහීති ඔලොකෙහීති අත්ථො. ධාතුනමත්ථාතිසයෙන යොගොති වචනතො පන උපසග්ගයොගතො වා සවනෙපි අයං වත්තති. තථා හි “තතො කණ්භාජිනායාපි, නිසාමෙහි රථෙසභා”තිආදිකා පාළියො දිස්සන්ති. තත්ථ නිසාමෙහීති සුඤ්ඤාහීති අත්ථො.

අම රොගෙ. අමෙති, අමයති. අන්ධො. ඛිලඬිකපාදො අන්ධනබ්බො.

තත්ථ අන්ධොති නට්ඨනයනො වුවිච්ඡි. අන්ධනබ්බොති පුතිනබ්බො. උභයථාපි සරොගත්තං සුවිතං.

භාම කොධෙ. භාමෙති, භාමයති.

ගොම උපලෙපනෙ. ගොමෙති, ගොමයති.

සාම ස්වාන්තනෙ ආමන්තනෙ. ස්වාන්තනං සාමජ්ජයොගො. ආමන්තනං අවිභායනං පක්කොසනං. සාමෙති, සාමයති.

සඬුගාම යුද්ධෙ. සඬුගාමෙති, සඬුගාමයති. ද්වෙ රාජානො සඬුගාමෙසුං. සඬුගාමො. ආනො ගමු ර්සමධිවාසනෙ. ආගමෙති, ආගමයති, කාමාවචරධම්මෙ නිස්සාය රූපාරූපධම්මො සමුදාගමෙති, සමුදාගමයති. උපාසකො ධම්මසවනන්තරායං අනිච්ඡන්තො “ආගමෙථ ආගමෙථා”ති ආහ. සමුදාගමනං, ආගමනං. ආගමෙන්තො, ආගමයමානො.

තත්‍ර ආගමෙතිති ර්සකං අධිවාසෙති. සමුදාගමෙතිති සම්පවත්තති. භූවාදිගණෙ “ගමයති”ති හෙතුකත්තුවසෙන වුත්තං, ඉධ පන උපසග්ගනිපාතපුබ්බකානි කත්වා “ආගමෙති”තිආදීනි සුද්ධකත්තුවසෙන වුත්තානීති දට්ඨබ්බං.

මකාරන්තධාතුරූපානි.

ඉති වු රාදිගණෙ පවග්ගන්තධාතුරූපානි

සමන්තානි.

යකාරන්තධාතු

යු ජිගුච්ඡායං. යාවෙති, යාවයති. යවො.

ඛාය ඛයෙ. ඛායෙති, ඛායයති. අඛායිභාවො.

ඛාය චිත්තසමුස්සග්ගෙ. තාදිසංයෙව රූපං.

යකාරන්තධාතුරූපානි.

රකාරන්තධාතු

පර ගතියං. පරෙති, පරයති. එත්ථ ව “ඉති ඛො ආනන්ද කුසලානි සීලානි අනුපුබ්බෙන අග්ගාය පරෙන්නී”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ අග්ගාය පරෙන්නීති අරහත්තත්ථාය ගච්ඡන්ති.

ගර උග්ගමෙ. ගරෙති, ගරයති. ගරු.

වර අසංසයෙ. වරෙති, වරයති.

පුරි අප්පායනෙ. පුරෙති, පුරයති.

වර ඉච්ඡායං. වරෙති, වරයති. වරො, වරං, වරන්තො. එතෙ වරානං චතුරො වරෙමි. එතං සක්ක වරං වරෙ.

තත්ථ වරොති වරියතෙ වරිතබ්බොති වරො. වරන්ති වරෙතීති වරං, ඉච්ඡන්තො පත්ථෙන්නොති අත්ථො.

“මහාමහාරහං සකාය-මුනි නිවරණා රණා;

මුත්තං මුත්තං සුදස්සනං, වන්දෙ ඛොධිවරං වර”න්ති

පුරාණකච්චවනායං “වර”න්ති පදස්ස විය. එවං වරෙතීති වරන්තො. වරෙති වරෙමි ඉච්ඡාමි යාවාමි. කාරිතෙ “පචාරෙති”ති රූපං, ඉච්ඡාපෙතීති අත්ථො. නිසෙධනත්ථෙ පනිදං කාරිතං න භොති.

සර අක්ඛෙපෙ. සරෙති, සරයති. සරො. සරොති සද්දො.

සාර දුබ්බලො. සාරෙති, සාරයති. දුබ්බලො භවතීති අත්ථො.

කුමාර කීළායං. කුමාරෙති, කුමාරයති. කුමාරො, කුමාරකො. කුමාරී, කුමාරිකා.

එත්ථ කුමාරයති තත්ථ තත්ථ කීළතීති කුමාරො. සො එව අතිදහරත්තා කුමාරකො. එස නයො ඉතරත්තාපි.

සුර වීර වික්කන්තියං. වික්කන්ති වික්කමනං. සුරෙති, සුරයති. වීරෙති, වීරයති. සුරො, වීරො. සාසනිකෙහි පන සද්ධම්මවිදුහි එවං ධාතුසභාවානම්පි සුරවීරසද්දානං නිබ්බවනං න දස්සිතං, කෙවලං පන තත්ථ තත්ථ “සුරොති විසිට්ඨඋරො”ති ව “මහාවීරොති මහාවික්කන්තො”ති ව “වීරොති වීරියවා”ති ව අත්ථවිවරණමත්තමෙව දස්සිතං.

පාර තීර කම්මසම්පත්තියං. කම්මසම්පත්ති නාම කම්මස්ස පරිසමාපනං නිට්ඨාපනං. පාරෙති, පාරයති. තීරෙති, තීරයති. පාරං. තීරං. වික්කමාමි න පාරෙමි, භූමිං සුම්භාමි වෙගසා. තං කිච්චං තීරෙත්වා ගතො. සන්තීරණං, තීරණපරිඤ්ඤාති ව ආදිති එත්ථ දස්සෙතබ්බාති.

තත්ථ න පාරෙමීති ඡින්දිතුං න සක්කොමීති අත්ථො.

ඊර බෙපනෙ. ඊරෙති, ඊරයති.

ජර වයොහානිමිති. ජරෙති, ජරයති. ජරා. පාළියං පන “ජීරති”ති පාඨො.

වර ආවරණෙ. වාරෙති, වාරයති. නිවාරෙති, නිවාරයති. නිවාරෙතා. පරිවාරෙති, පරිවාරයති. පරිවාරො. පවාරෙති, පවාරයති. පවාරණං. පවාරණන්ති නිසෙධනං වා කාමාදානං වා.

ධර ධාරණෙ. ධාරෙති, ධාරයති. ආධාරො, ආධාරකො, ධම්මො ඉච්චාදිති.

තත්ථ ධම්මොති අනෙකවිධෙසු ධම්මෙසු ලොකුත්තරො උප්පාදිතො සවිජ්ඣිකතො ව චතුසු අපායෙසු සංසාරෙ වා සත්තෙ අපතමානෙ ධාරෙතීති ධම්මො. අථ වා සොනාපන්නාදීහි අරියෙහි ධාරියති, නු පුපුඡ්ජනෙහිතිපි ධම්මො. චතුභූමිකො පන සකලක්ඛණං ධාරෙතීති ධම්මො. කක්ඛලත්තාදිනා පුසනාදිනා සන්තිආදිනා සකසකභාවෙන පණ්ඩිතෙහි ධාරියති සල්ලක්ඛියතීතිපි ධම්මො. තෙපිටකො පන පාළිධම්මො සකත්ථපරත්ථාදිහෙථ අත්ථෙ ධාරෙතීති ධම්මො. කෙච් චු වීදු “පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ ධුනාති කම්පෙති විද්ධංසෙතීති ධම්මො”ති ධුධාතුවසෙනපි නිබ්බවනං වදන්ති, තං මග්ගධම්මෙ අතිව යුජ්ජති, ඵලනිබ්බාතපරියත්තිධම්මෙසු පන පරියායෙන යුජ්ජති.

ධම්මසද්දො පරියත්තිහෙතුගුණනිස්සත්තනිජ්ජීවතාදිසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “ධම්මං පරියාපුණාති සුත්තං ගෙයා”න්තිආදිසු පරියත්තියං දිස්සති. “හෙතුමිහි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා”තිආදිසු හෙතුමිහි.

“න හි ධම්මො අධම්මො ව, උභො සමච්චාකිනො;
අධම්මො නිරයං නෙති, ධම්මො පාපෙති සුග්ගති”න්ති

ආදිසු ගුණෙ. “තස්මිං ඛො පන සමයෙ ධම්මා හොන්ති. ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සි විහරති”තිආදිසු නිස්සත්තනිජ්ජීවතායං.

අථ වා ධම්මසද්දො
සභාවපඤ්ඤාපුඤ්ඤපඤ්ඤත්තිආපත්තිපරියත්තිනිස්සත්තනිජ්ජීවතාවිකාරගුණපච්ච-
යපච්චයුජ්ජන්නාදිසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “කුසලා ධම්මා අකුසලා ධම්මා අඛ්‍යාකතා ධම්මා”තිආදිසු සභාවෙ දිස්සති.

යස්සෙනෙ චතුරො ධම්මා, සද්ධස්ස සරමෙසිනො;
සච්චං ධම්මො ධිති වාගො, ස වෙ පෙච්ච න සොචති”ති

ආදීසු පඤ්ඤායං.

“න හි ධම්මො අධම්මො ච, උභො සමච්චාකිනො;
අධම්මො නිරයං නෙති, ධම්මො පාපෙති සුග්ගති”න්තිආදීසු

පුඤ්ඤෙ. “පඤ්ඤත්තිධම්මා, නිරුත්තිධම්මා, අධිවචනාධම්මා”තිආදීසු පඤ්ඤත්තියං.
“පාරාජිකා ධම්මා, සඬ්ඝාදිසෙසා ධම්මා”තිආදීසු ආපත්තියං. “ඉධ භික්ඛු ධම්මං ජානාති සුත්තං
ගෙයාං වෙය්‍යාකරණ”න්තිආදීසු පරියත්තියං. “තස්මිං ඛො පන සමයෙ ධම්මා භොන්ති. ධම්මෙසු
ධම්මානුපස්සි විහරති”තිආදීසු නිස්සත්තනිජ්ඣිතායං. “ජාතිධම්මා ජරාධම්මා මරණධම්මා”තිආදීසු
විකාරෙ. “ජන්තං බුද්ධධම්මාන”න්තිආදීසු ගුණෙ. “හෙතුම්හි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා”තිආදීසු
පච්චයෙ. “ධීතාවසා ධාතු ධම්මට්ඨිතතා ධම්මනියාමතා”තිආදීසු පච්චයුජ්ජන්තො.

අථ වා ධම්මසද්දො පරියත්තිසච්චසමාධිපඤ්ඤාපකතිපුඤ්ඤාපත්තිඤ්ඤායාදීසු බහුසු අත්ථෙසු
දිට්ඨජ්ජයොගො. තථා හි “ඉධ භික්ඛු ධම්මං පරියාපුණාති”තිආදීසු පරියත්තියං දිස්සති.
“දිට්ඨධම්මො පත්තධම්මො”තිආදීසු සච්චෙ. “ඵචංධම්මා තෙ භගවන්තො අහෙසු”න්තිආදීසු
සමාධිමිති. “සච්චං ධම්මො ධිති වාගො”ති ඵචමාදීසු පඤ්ඤායං. “ජාතිධම්මානං භික්ඛවෙ
සත්තාන”න්ති ඵචමාදීසු පකතියං. “ධම්මො භවෙ රක්ඛති ධම්මචාරි”න්ති ඵචමාදීසු පුඤ්ඤෙ.
“චන්තාරො පාරාජිකා ධම්මා”තිආදීසු ආපත්තියං. “කුසලා ධම්මා”තිආදීසු ඤෙයොය. ඵචං
ධම්මසද්දජ්ජපත්තිවිසයා විවිධා අට්ඨකථාවරියෙහි දස්සිතා, තත්ථ තත්ථ පන ආදිසද්දෙන
යුත්තිවිසයාදයො ච අත්ථා ගහෙතඛ්ඛා. තථා හි ධම්මසද්දො –

“නෙස ධම්මො මහාරාජ, යං ත්ථං ගච්ඡෙය්‍ය එකකො;
අභම්පි තෙන ගච්ඡාමි, යෙන ගච්ඡසි ඛත්තියා”ති

ආදීසු යුත්තියං චත්තති. “මනඤ්ච පටිච්ච ධම්මෙ ච උජ්ජජ්ජති මනොවිඤ්ඤාණ”න්තිආදීසු විසයෙ.
“සතඤ්ච ධම්මො න ජරං උපෙති”ති එත්ථ නිබ්බානෙ චත්තති. තත්‍ර යා නිස්සත්තතා, සා ඵච
නිජ්ඣිතා. යො ච හෙතු, සො ඵච පච්චයො.

ඉච්චෙචං –

පරියත්තිපච්චයෙසු, ගුණෙ නිස්සත්තතාය ච;
සභාවෙ චෙච පඤ්ඤායං, පුඤ්ඤෙ පඤ්ඤත්තියම්පි ච.

ආපත්තියං විකාරෙ ච, පච්චයුජ්ජන්තකෙපි ච;
සච්චසමාධිපකති-ඤ්ඤායෙසු යුත්තියම්පි ච;
විසයෙ චෙච නිබ්බානෙ, ධම්මසද්දො පචත්තති.

කෙච්චි පන ධම්මසද්දස්ස පචත්තිවිසයානං දසධාව පරිච්ඡෙදං වදන්ති.

ඤ්ඤායමග්ගෙ ච නිබ්බානෙ, සභාවෙ අථ ජාතියං;
මනෙ විසයපුඤ්ඤෙසු, භාවෙ පාචචනෙපි ච;
ඉමෙසු දසස්වත්ථෙසු, ධම්මසද්දො පචත්තති.

තත්‍ර අත්ථුද්ධාරොති සමානසද්දච්චනීයානං අත්ථානං උද්ධරණං අත්ථුද්ධාරො.

රකාරන්තධාතුරූපාති.

ලකාරත්තමාතු

පාල රක්ඛණේ. “රක්ඛණං, තාණං, ගොපනං, අවනං, පාලනං, රක්ඛා, රක්ඛණා, ගුත්ති” ඉව්වෙනෙ පරියායා. පාලෙති, පාලයති. පාලකො, බුද්ධපාලො. අමිඛපාලී ගණිකා. සමො භවතු පාලිනා. පාලිතො, පාලනං, පාළි.

එත්ථ පාළිති අත්ථං පාලෙතිති පාළි, ලස්ස ලත්තං. අථ වා අන්තොදකං රක්ඛණට්ඨෙන මහතො තළාකස්ස ටීරා මහතිති පාළි වියාති පාළි, පරියත්තිධම්මො. අපරො නයො පකට්ඨානං උක්කට්ඨානං සීලාදිඅත්ථානං බොධනතො සභාවනිරුත්තිභාවතො බුද්ධාදීහි භාසිතත්තා ව පකට්ඨානං වචනප්පබන්ධානං ආළිති පාළි.

පාළිසද්දො පාළිධම්මෙ, තළාකපාළියම්පි ව;
දිස්සතෙ පන්තියඤ්චෙව, ඉති ඤෙය්‍යං විජානතා.

අයඤ්ඤි “පාළියා අත්ථමුපපරික්ඛන්ති” තිආදිසු පරියත්තිධම්මසඛ්ඛානෙ පාළිධම්මෙ දිස්සති. “මහතො තළාකස්ස පාළි” තිආදිසු තළාකපාළියං. “පාළියා නිසිදිංසු” තිආදිසු පන්තියං, පටිපාටියා නිසිදිංසුති අත්ථො. ඉමස්මිං පනත්ථෙ ධාතුයා කිච්චං තත්ථී. පාටිපදිකො හි පන්තිවාචකො පාළිසද්දො.

තිල සිනෙහනෙ. තෙලෙති, තෙලයති. තෙලං, තිලො, තිලං.

තත්ථ තිලොති තිලගච්ඡො. තිලන්ති තප්ථලං. තතො පන නික්ඛන්තො සිනෙහො තෙලං. සො හි “තිලානං ඉදන්ති තෙල” තිති වුවිති. යදි ඵලං “සාසපතෙල” තිතිආදිවචනං න යුජ්ජෙය්‍යාති? නො න යුජ්ජති, “තිලසිනෙහනෙ” තිති ඵලං වුත්තාය තිලධාතුයා සාමඤ්ඤතො යස්ස කස්සවි සිනෙහස්ස වචනතො. තෙන “සාසපතෙලං, මධුකතෙල” තිතිආදයො සාසනෙ පයොගා දිස්සන්ති. මයං පන තිලධාතුවසෙන නිජ්ඣන්තානං තිලගච්ඡතප්ථලවාචකානං “තිලො, තිල” තිති සද්දරූපානං පකාසනමුඛෙන “තිලානං ඉදන්ති තෙල” තිති වදාම, න පන තෙන වචනෙන සාසපාදිනං සිනෙහස්ස අතෙලත්තං වදාම. අථ කිඤ්චරහීති චෙ? තද්ධිතවිධානෙ විඤ්ඤානං කොසල්ලත්ථං තිලසද්දං පටිච්ච “තිලානං ඉදන්ති තෙල” තිති වදාම. සිනෙහසඛ්ඛාතස්ස සාසපාදිනං තෙලස්ස වචනං න ජහාම, තස්මා උදාහරණප්පකාසනෙ “තිලො, තිලං, තෙල” තිති අවත්වා “තෙලං, තිලො, තිල” තිති අමිහෙහි වුත්තං. ඉදඤ්ඤි වචනං තෙලස්ස සාමඤ්ඤතො සිනෙහෙ පවත්තිං දීපෙති. තෙනෙව ච සාසනෙ “තිලතෙලං, සාසපතෙල” තිතිආදිනා විසෙසවචනම්පි දිස්සතීති නිට්ඨමෙත්ථාවගන්තබ්බං. අපිච තෙලසද්දො යෙභුයොයන තිලතෙලෙ වත්තති, යථා මිගසද්දො හරිණමිගෙතිපි දට්ඨබ්බං.

ජල අපචාරණේ. ජාලෙති, ජාලයති. ජාලං, ජාලා. ජාලන්ති මච්ඡජාලං. ජාලාති අග්ගිජාලා.

බල සොචෙය්‍යෙ. සොචෙය්‍යං සුවිභාවො. බාලෙති, බාලයති. පක්ඛාලෙති, පක්ඛාලයති.

තල පතිට්ඨායං. තාලෙති, තාලයති. තාලො, තලං.

එත්ථ තාලොති තිණරාජරුක්ඛො. තලන්ති පාණිතලභූමිතලාදි. තඤ්ඤි තාලයති පතිට්ඨාති එත්ථ වත්ථුජාතන්ති තලං.

තුල උම්මානෙ. තොලෙති, තොලයති.

දුල උක්ඛෙපෙ. උක්ඛෙපො උද්ධං ඛිපනං. දොලෙති, දොලයති. දොලා.

එත්ථ ව දොලියති උක්ඛිපියති යත්ථ නිපන්තො දාරකො, යථානිපන්තකො වාති දොලා.

මූල නිමිමජ්ජනෙ. වොලෙති, වොයලති.

මීල නිමීලනෙ. මීලෙති, මීලයති. මීලනං, උමමීලනං, නිමීලනං.

මූල රොහනෙ. මූලෙති, මූලයති. මූලං. එසා හි යදා පතිට්ඨායං චත්තති, තදා භූවාදිගණකා,
“මූලති”ති වස්සා රූපං.

තත්ථ මූලන්ති මූලයති රුහති රුක්ඛාදි එතෙනාති මූලං. අථ වා මූලයති ඡින්නොපි කොපි එතෙන
අවිඡින්නෙන පුනදෙව රුහතීති මූලං. වුත්තඤ්ඨි -

“යථාපි මූලෙ අනුපද්දවෙ දළ්භෙ,
ඡින්නොපි රුක්ඛො පුනදෙව රුහති;
එවමපි තණ්හානුසයෙ අනුභනෙ,
නිබ්බත්තති දුක්ඛමිදං පුනප්පුන”න්ති;

මූලසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො හෙට්ඨා භූවාදිගණෙ වුත්තො.

කල පිල බෙපෙ. කාලෙති, කාලයති. කාලො. පිලෙති, පිලයති.

එත්ථ කාලොති සමයොපි මච්චුපි. තනු සමයො තෙසං තෙසං සත්තානං ආයුං කාලයති බෙපෙති
දිවසෙ දිවසෙ අප්පං අප්පං කරොතීති කාලොති වුව්චති. වුත්තමපි වෙනං -

“කාලො සසති භූතානි, සබ්බානෙව සහත්තනා;
යො ව කාලසසො භූතො, සභුතපවතිංපව්”ති.

මච්චු පන කාලයති තෙසං තෙසං සත්තානං ජීවිතං බෙපෙති සමුච්ඡේදවසෙන නාසෙතීති
කාලොති වුව්චති. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “කාලොති මච්චු. කාලයති සත්තානං ජීවිතං නාසෙතීති
කාලො. කාලෙන මච්චුනා කතො නාසිතොති කාලකතො”ති. “මරණං හින්දං මච්චු මට්ඨු වුති
කාලො අන්තකො නික්ඛෙපො”ති මරණස්සාහිධානානි.

සුල්ල සජ්ජනෙ. සුල්ලෙති, සුල්ලයති.

ඉල පෙරණෙ. ඉලෙති, ඉලයති.

වල හරණෙ. වාලෙති, වාලයති. වාලො.

ලල ඉච්ඡායං. ලලෙති, ලලයති.

දල විදාරණෙ. දාලෙති, දාලයති, පදාලෙති, පදාලයති. කුදාලො.

කල ගතිසඬ්ඛානෙසු. කාලෙති, කාලයති. කාලො, කලා. කලාති අවයවො. සා හි කාලයිතබ්බා
සඬ්ඛායිතබ්බාති කලා.

සීල උපධාරණෙ. උපධාරණං භූසො ධාරණං, පතිට්ඨාවසෙන ආධාරභාවො. සීලෙති, සීලයති.
සීලං, සීලනං.

එත්ථ සීලන්ති සීලෙති උපධාරෙති තංසමඛිගීපුග්ගලං අපායෙසු උප්පත්තිනිවාරණවසෙන භූසො
ධාරෙතීති සීලං. අථ වාසීලියති උපචාරියති සප්පුරිසෙහි හදයමංසන්තරං උපනෙත්වා ධාරියතීති සීලං.
සීලනන්ති භූවාදිගණෙ අවිජ්ජකිණ්ණතාසඬ්ඛාතං සමාධානං වුව්චති. තත්ථ “සීලති”ති රූපං, ඉධ පන

ආධාරභාවසම්බාහං උපධාරණං වුවිවති. එත්ථ ව “සිලෙති, සිලයති”ති රූපානි. අට්ඨකථාසු හි “කුසලානං ධම්මානං පතිට්ඨාවසෙන ආධාරභාවො උපධාරණං”න්ති වුත්තො.

වෙල කාලොපදෙසෙ. වෙලෙති, වෙලයති. වෙලා. කෙච්චි “වෙල ඉති ධාතුසද්දො න භොති”ති වදන්ති, තං න ගහෙනබ්බං, පොරාණෙහි සද්දසත්ථවිදුහි “වෙලයති”ති රූපස්ස දස්සිතත්තා.

පල මූල ලවනපවනෙසු. ලවනං ඡෙදනං, පවනං සොධනං. පාලෙති, පාලයති. පලං. පලං නාම මානවිසෙසො. ලොකස්ස විමතිං පාලෙති ලුනාති සොධෙති වාති පලං. මූලෙති, මූලයති. සද්දසත්ථවිදු පන “මූලයති කෙදාරං, මූලයති ධඤ්ඤ”න්ති පයොගං වදන්ති.

පුල පරිබුහනෙ. පරිබුහනං වඨ්ඨනං. පුලෙති, පුලයති. පුලො පුරිසො. පුලා ජවෙන භායන්ති.

පල ගතියං. පලෙති, පලයති. අත්ථං පලෙති න උපෙති සම්බං. පලෙති රසමාදාය. යථා සුත්තගුළං යත්තකෙහි සුත්තෙහි වෙඨිතං, තත්තකෙහි එව පලයති.

විඬගුල පරිබ්භමනෙ. විඬගුලෙති, විඬගුලයති. විඬගුලයිත්වා. අත්‍රායං පාළි “යාවතිකා අභිසම්බාරස්ස ගති, තාවතිකං ගන්ත්වා විඬගුලයිත්වා භූමියං පපති”ති. තත්ථ විඬගුලයිත්වාති පරිබ්භමිත්වා.

ලකාරන්තධාතුරූපානි.

වකාරන්තධාතු

දිවු පරිකූජනෙ. පරිකූජනං ගජ්ජනං. දෙවෙති, දෙවයති. දෙවො ව පරිදෙවිත්වා. දෙවොති මෙසො.

දිවු අද්දනෙ. අද්දනං ගන්ධපිසනන්ති වදන්ති. දෙවෙති, දෙවයති.

විව භාසායං. විවෙති, විවයති.

වකාරන්තධාතුරූපානි.

සකාරන්තධාතු

පුස පොසනෙ. පොසෙති, පොසයති. ඉමානි රූපානි කිඤ්චාපි භූවාදිගණිකං “පොසෙති”ති රූපං පටිච්ච හෙතුකත්තුරූපානි විය දිස්සන්ති, තථාපි “අඤ්ඤෙපි දෙවො පොසෙති”තිආදිකස්ස වුරාදිගණිකරූපස්ස දස්සනතො සුද්ධකත්තුවසෙන වුත්තානිති දට්ඨබ්බං. උභින්නං පන කාරිතට්ඨානෙ “පොසාපෙති, පොසාපයති”ති හෙතුකත්තුරූපානි ඉච්ඡිතබ්බානි.

පෙස පටිහරණෙ. පෙසෙති, පෙසයති.

පිස බලපාණනෙසු. පිසෙති, පිසයති.

පසි නාසනෙ. පංසෙති, පංසයති.

ජසි රක්ඛණෙ. ජංසෙති, ජංසයති.

සිලෙස සිලෙසනෙ. සිලෙසෙති, සිලෙසයති. සිලෙසො.

ලුස භිංසායං. ලුසෙති, ලුසයති.

පුත්ස අභිමද්දනෙ. නකාරො නිග්ගහිතත්ථං. පුංසෙති, පුංසයති. නපුංසකො. ධාතුනකාරස්ස ලොපෙ “පොසො” ඉච්චපි රූපං.

තත්ථ න පුංසකොති ඉත්ථිභාවප්‍රමිභාවරහිතො පුග්ගලො. සො හි පුරිසො විය සාතිසයං පච්චාමිත්තෙ න පුංසෙති අභිමද්දනං කාතුං න සක්කොතිති නපුංසකොති වුච්චති. කෙච් පන “න පුමා, න ඉත්ථි”ති නපුංසකොති වචනත්ථං වදන්ති. තථා හි සද්දසත්ථවිදු තං පුග්ගලං නපුංසකලිඨගවසෙන නපුංසකන්ති වදන්ති.

ධුස කන්තිකරණෙ. ධුසෙති, ධුසයති.

රූස රොසනෙ. රොසනං කොපකරණං. රොසෙති, රොසයති. රොසො. රොසොති කොධො.

බ්‍රස උස්සග්ගෙ. බ්‍රොසෙති, බ්‍රොසයති.

ජස හිංසායං. ජාසෙති, ජාසයති.

දංස දංසනෙ. දංසෙති, දංසයති. දංසනො. දංසනොති දන්තො. දංසන්ති බාදනීයං වා භොජනීයං වා එතෙනාති දංසනො.

දසි දස්සනෙ ව. වකාරො දංසනං අපෙක්ඛති. දංසෙති, දංසයති. විදංසෙති, විදංසයති සුරියො ආලොකං.

තස්ස සන්තප්පනෙ. තස්සෙති, තස්සයති පුරිසො වොරෙ.

වස්සු සන්තිබන්ධනෙ. සන්තිබන්ධනං සමත්ථතාකරණං. වස්සෙති, වස්සයති.

ජස තාළනෙ. තාළනං පහරණං. ජාසෙති, ජාසයති.

පස බන්ධනෙ. පාසෙති, පාසයති. පාසො. පාසන්ති බන්ධන්ති සත්තෙ එතෙනාති පාසො, සකුණපාසාදි.

සුසි විසද්දනෙ. විසද්දනං උග්ගොසනං. සොසෙති, සොසයති. සොසො.

ලස සිලායොගෙ. සිලායොගො ලාසියං නාටකනාටනං රෙච්ඤානං. ලාසෙති, ලාසයති. ලාසෙන්තො, ලාසෙන්ති. අත්‍රායං පාළි “වාදෙන්තියාපි ලාසෙන්ති, නච්චන්තියාපි ලාසෙන්ති, ලාසෙන්තියාපි නච්චන්ති”ති. තත්ථ ලාසෙන්තීති යා උප්ලවමානා විය උට්ඨහිත්වා ලාසියනාටකං නාටෙන්ති, රෙච්ඤං දෙන්ති.

භූස අලඬිකාරෙ. භූසෙති, භූසයති. විභූසෙති, විභූසයති. භූසනං, විභූසනං.

වස සිනෙහනප්පදාවහරණෙසු. අවහරණං වොරිකාය ගහණං. වාසෙති, වාසයති. වසා.

තාස වාරණෙ. වාරණං නිවාරණං. තාසෙති, තාසයති.

ධස උඤ්ජෙ. ධාසෙති, ධාසයති.

හස ගහණෙ. භාසෙති, භාසයති.

පුස ධාරණෙ. පොසෙති, පොසයති, ආහරණං ධාරෙතීති අත්ථො.

කුසි පිසි කුසි දසි භාසායං. කුංසෙති, කුංසයති. පිංසෙති, පිංසයති. කුංසෙති, කුංසයති. දංසෙති, දංසයති.

බුසි අක්කොසනෙ. බුංසෙති, බුංසයති. බුංසනා.

ගවෙස මග්ගනෙ. ගවෙසෙති, ගවෙසයති. ගවෙසකො, ගවෙසිතො, ගවෙසනා, ගවෙට්ඨී.

වාස උපසෙවායං. වාසෙති, වාසයති. වාසො, ආවාසො.

හිසි හිංසායං. හිංසෙති, හිංසයති.

නිවාස අවිජාදනෙ. වත්ථං නිවාසෙති, නිවාසයති. පුබ්බණ්ඩසමයං නිවාසෙත්වා.

අංස සඨසානෙ. අංසෙති, අංසයති. අංසො, අංසා.

එත්ථ ව අංසොති කොට්ඨාසොපි ඛන්ධොපි වුව්වති. අංසාති අරිසරොගො.

මිස සජ්ජනෙ. මෙසෙති, මෙසයති.

රස අස්සාදනෙ. රසෙති, රසයති. රසො. රසියනෙ අස්සාදියනෙ ජනෙහීති රසො.

රස සිනෙහනෙ. රසෙති, රසයති. රසො.

තත්ථ රසෙතීති සිනෙහති. රසොති සිනෙහො, සිනෙහසම්බන්ධො සාමග්ගිරසොති වුව්වති, යං සන්ධාය ඩ්‍රාහ්මණා භගවන්තං “අරසරූපො සමණො ගොතමො”ති අවොචුං.

සිය අසබ්බජ්ජයොගෙ. සෙසෙති, සෙසයති. සෙසො. විපුබ්බො අතිසයෙ, විපුබ්බො අතිසයෙ, විපුබ්බො සිසධාතු අතිසයෙ වත්තති, විසෙසෙති, විසෙසයති. විසෙසො, විසිට්ඨො, විසෙසනං.

මිස්ස සම්මිස්සෙ. මිස්සෙති, මිස්සයති. සම්මිස්සෙති, සම්මිස්සයති. මිස්සො, මිස්සො, මිස්සිතො, සම්මිස්සිතො, සම්මිස්සො ඉච්චාදීති. අලම්බුසාජාතකෙ මිස්සාති ඉත්ථිනං වත්තබ්බනාමං, පුරිසෙහි සද්ධිං සම්මිස්සනාය.

ජුස පරිතක්කනෙ. ජොසෙති, ජොසයති.

මස පහාසනෙ. මසෙති, මසයති.

මරිස තිතික්ඛායං. මරිසෙති. මරිසයති.

පිස පෙසනෙ. පෙසෙති, පෙසයති. පෙසකො, පෙසිතො.

සුස සද්දෙ. සොසෙති, සොසයති. උග්ගොසය්‍යං බොධිමණ්ඩෙ පමොදිතා. සොසො.

දිසි උච්චාරණ. දෙසෙති, දෙසයති. දෙසකො, දෙසෙතා, දෙසිතො, දෙසනා.

වස අවිජාදනෙ. වාසෙති, වාසයති. නිවාසෙති, නිවාසයති. වත්ථං.

සකාරන්තධාතුරූපානි.

හකාරන්තධාතු

අරහ පූජායං. අරහෙති, අරහයති. අරහා, අරහං. “අරහා, ඛිණ්ණාසවො, අසෙක්ඛො”ති අරහතො නාමානි.

සිනෙහ සිනෙහනෙ. සිනෙහෙති, සිනෙහයති.

වරහ භිංසායං. වරහෙති, වරහයති. වරාහො.

වරාහොති සුකරොපි හත්ථිපි වුවිවති. “එණෙය්‍යා ව වරාහා වා”ති එත්ථ හි සුකරො “වරාහො”ති චුත්තො, “මහාවරාහස්ස...පෙ.... නදිසු ජග්ගතො”ති එත්ථ පන හත්ථි “වරාහො”ති.

රහ වාගෙ. රහෙති, රහයති.

වහ පරික්කත්ථනෙ. වහෙති, වහයති.

මහ පූජායං. මහෙති, මහයති. මහිතො රාජා මහාරාජා. විහාරමහො, වෙනියමහො.

පිහ ඉච්ජායං. පිහෙති, පිහයති. පිහා, පිහාලු, අපිහො, පිහනියා විභුතියො.

කුහ විම්භාපනෙ. කුහෙති, කුහයති. කුහකො. කුහයති ලොකවිම්භාපනං කරොතීති කුහකො. කුහනා.

සහ පරිසහනෙ. පරිසහනං ඛන්ති. සහෙති, සහයති. සහනං. භූවාදිගණිකස්ස පනස්ස “සහති”ති රූපං.

ගරහ විනිත්දනෙ. ගරහෙති, ගරහයති. ගරහා. භූවාදිගණිකස්ස පනස්ස “ගරහති”ති රූපං.

හකාරන්තධාතුරූපානි.

ලකාරන්තධාතු

තළ තාළනෙ. තාළෙති, තාළයති. පතාළෙති, පතාළයති. තාළං. තාළන්ති කංසතාළාදි.

තළ ආසානෙ. පුබ්බෙ විය රූපානි.

බළ හෙදෙ. බළෙති, බළයති.

ඉළ ථවනෙ. ඉළෙති, ඉළයති.

ජුළ පෙරණෙ. ජොළෙති, ජොළයති.

පිළ අවගාහනෙ. පිළෙති, පිළයති. නිජ්ජිළෙති, නිජ්ජිළයති. පිළනකො, පිළිතො, පිළා, පිළනං, නිජ්ජිළනකො.

ලළ උපසෙවායං. ලාළෙති, ලාළයති. උපලාළෙති, උපලාළයති. භූවාදිගණට්ඨාය පන විලාසනත්ථෙ වත්තමානාය එතිස්සා “ලළති”ති රූපං.

සිළ සෙළනෙ. සෙළෙති, සෙළයති. සෙළෙන්තො. එත්ථ සෙළෙතීති සෙළිතසද්දං කරොති.

අවගන්තමාතුරුපානි.

වුරාදි එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙ පෙක්ඛිත්වා, ගණ්භවිහො අත්ථයුත්තිනො.

වුරපමුඛගණො මෙ සාසනත්ථං පවුත්තො,
සුපවුරහිතකාමො තම්පි සික්ඛෙය්‍යා ධීරො;
සුපවුරනයපායෙ සත්ථුනො තඤ්ඤි සික්ඛං,
පියුසමිව මනුඤ්ඤං අත්ථසාරං ලභෙථ.

ඉති නවඨිගෙ සාර්ථකපෙ පිටකත්තයෙ ඛ්‍යාප්පථගතිසු විඤ්ඤානං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දනීතිප්පකරණෙ

වුරාදිගණපරිදීපනො අට්ඨාරසමො පරිච්ඡෙදො.

19. සබ්බගණවිනිච්ඡය

ඉතො පරං පවක්ඛාමි, සබ්බගණවිනිච්ඡයං;
සොතුනං පටුභාවත්ථං, පරමෙ පිටකත්තයෙ.

පච්චයාදිවිභාගෙහි, නයෙහි විච්චෙති තං;
සුග්ගාභාය සොතුනං, සුභාථ මම භාසතො.

තත්ථ පඨමො භූවාදිගණො, දුතියො රුධාදිගණො, තතියො දිවාදිගණො, චතුත්ථො
ස්වාදිගණො, පඤ්චමො කියාදිගණො, ඡට්ඨො ගභාදිගණො, සත්තමො තනාදිගණො, අට්ඨමො
වුරාදිගණො, ඉමස්මිං භගවතො පාවචනෙ අට්ඨවිධා ධාතුගණා භවන්ති. එතෙසු විකරණපච්චයවසෙන

භූවාදිතො අකාරො ච, සානුසාරො රුධාදිතො;
අකාරො චෙට්ඨිණ්ණො ච, එකාරොකාරමෙව ච.

යපච්චයො දිවාදිමිභා, ඡු ණා උණා සුවාදිතො;
කායාදිතො පන නායෙව, ප්පණ්ණා පන ගභාදිතො.

ඕසිරා තු තනාදිමිභා, ණෙ ණයා ච වුරාදිතො;
අග්ගහිතග්ගහණෙන, පච්චයා දස පඤ්ච ච.

හියාත්තනී සත්තමි ච, චත්තමානා ච පඤ්චමි;
චතස්සෙතා පටුච්චන්ති, සබ්බධාතුකනාමිකා.

එතෙසු විසයෙස්ථෙව, අකාරො සුද්ධකත්තරි;
අඤ්ඤා ඛ ඡ සාදිහි, සභාපි වුපලබ්භති.

“භවති හොති සම්භොති, ජෙති ජයති කියති;
ඛෙති යාති ඉති එති, අවති කොති සඬකති.

හික්ඛති පිචති පාති, චදෙති චදති” ඉති;

භූවාදිධාතුරූපානි, භවන්තීති පකාසයෙ.

රූපං “රුන්ධති රුන්ධිති, රුන්ධෙති සුත රුන්ධිති;
සුමිහොති”චවාදිරූපානි, රුධාදීන්ති දීපයෙ.

“දිබ්බති සිබ්බති වෙව, යුජ්ජති විජ්ජති තථා;
සායති භායති”චවාදි, රූපමාහු දිවාදිනං.

“සුඤ්ඤාති ව සුඤ්ඤාති ව, වුඤ්ඤාති ව වුඤ්ඤාති ව;
පාපුඤ්ඤාති හිනොති”ති, ආදිරූපං සුවාදිනං.

“කිනාති ව ජිනාති ව, ධුනාති ව මුනාති ව;
අස්සනාති”චවාදිරූපඤ්ඤා, කාශාදීනන්ති විභාවයෙ.

“සෙජ්ජති පටිග්ගණ්ණාති, සණ්ඨඤ්ඤා සණ්ඨකොති ව;
කණ්ණං තණ්ණා ව තිණ්ණණ්ණ”-මිච්චාදි ව ගභාදිනං.

“තනොති ව කරොති ව, කයිරති සනොති ව;
සක්කොත’ජ්ජොති පජ්ජොති”-චවාදිරූපං තනාදිනං.

“වොරෙති වොරයන්තෙ ව, චින්තෙති චින්තයන්ති ව;
මන්තෙති”චවාදිකඤ්ඤාපි, රූපමාහු වුරාදිනං.

විකරණවසෙනෙවං, රූපහෙදො පකාසිතො;
ධාතුනං ධාතුහෙදාදි-කුසලස්ස මතානුගො.

කිරියාය ධාරණතො, ධාතවො එකධා මතා;
ද්විධාපි ව පච්චිවන්ති, සකම්මාකම්මතො පන.

තත්ථ සකම්මකා නාම, ගම්භක්ඛාදයා සියුං;
යාසාදයො අකම්මා ව, උපසග්ගං විනා වදෙ;

සකම්මකකම්මභූතො, දිවු ඉච්චාදයො සුත;
ගහෙත්වාන තිධා භොන්ති, එවඤ්ඤාපි විභාවයෙ.

සකම්මකෙ ද්විධා හිත්වා, එකකම්මද්විකම්මතො;
අකම්මකෙහි සද්ධිං තෙ, තිවිධාපි භවන්ති හි.

අකම්මකා රුතායෙව, එකකම්මා ගමාදයො;
භොන්ති ද්විකම්මකා නාම, දුභිකරවහාදයො.

සකම්මාකම්මකත්තම්හි, ධාතුනමුපසග්ගතො;
නියමො නත්ථි සො තස්මා, න මයා එත්ථ වුච්චති.

එකට්ඨානා ගම්චවාදි, ද්විට්ඨානා භූපවාදයො;
තිට්ඨානා ස්වාදයො එවං, යානතොපි තිධා මතා.

ගුපාදයො නියොගෙන, ආබ්‍යාතත්තෙ සවුද්ධිකා;
වච තුරාදයො න හි, වුද්ධිකා කාරිතං විනා;

බී ජී ඉච්චාදයො ධාතු, සවුද්ධාවුද්ධිකා මතා;
ඉති වුද්ධිවසෙනාපි, තිව්ධො ධාතුසඬගහො.

අලුත්තවිකරණා ව, ලුත්තවිකරණා තථා;
ලුත්තලුත්තවිකරණා, එවම්පි තිව්ධා සියුං.

තත්තලුත්තවිකරණා, ගම් රුධි දිවාදයො;
පා භාදයො ජිනිච්චාදී, කමතො ඉතරෙ සියුං.

සුද්ධස්සරා එකස්සරා, තථානෙකස්සරාති ව;
තිධා භවන්ති යුයාතා-පාභාලාදී කරාදයො.

චතුර්ධාදිනගො වාපි, ලබ්භමානවසෙන ව;
ගහෙනබ්බො නයඤ්ඤාහි, යථාචුත්තානුසාරතො.

පුන සුද්ධස්සරා ධාතු, එකස්සරා ව සත්තධා;
ආඉවණ්ණඋවණ්ණන්ත-එඔන්තවසා මතා.

අවණ්ණවණ්ණවණ්ණන්තෙ-කාරන්තානං වසෙන වෙ;
අනෙකස්සරධාතු ව, සත්තධාව පකිත්තිතා.

එවං පන්තරසධාපි, ධාතුනම්ඨ සඬගහො;
තප්පහෙදං පකාසෙයුං, ඉඋඉච්චාදිනා විදු.

තත්‍ර “ඉගතියං, ඉ අප්ඤ්ඤානෙ, උ සද්දෙ” ඉච්චෙනෙ සුද්ධස්සරා ධාතුවො. යා රා ලා ඉච්චාදයො එකස්සරා ආකාරන්තා. බීජිනිඉච්චාදයො එකස්සරා ඉකාරන්තා. පීඉච්චාදයො එකස්සරා ඊකාරන්තා. චූ දු ඤ ඉච්චාදයො එකස්සරා උකාරන්තා, භූ හූ ඉච්චාදයො එකස්සරා ඌකාරන්තා. ඛෙ ජෙ සෙ ඉච්චාදයො එකස්සරා එකාරන්තා. සො ඉච්චාදයො එකස්සරා ඕකාරන්තා.

කර පව සඬගාම ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා අකාරන්තා, ඕමාඉච්චාදයො අනෙකස්සරා ආකාරන්තා, සකි ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා ඉකාරන්තා. වක්ඛී ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා ඊකාරන්තා. අන්ධුඉච්චාදයො අනෙකස්සරා උකාරන්තා. කක්ඛු ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා ඌකාරන්තා. ගිලෙ මිලෙ ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා එකාරන්තාති එවං පන්තරසවිධෙන ධාතුසඬගහො.

අථ තෙත්තිංසවිධෙනපි ධාතුසඬගහො භවති. කථං?

ධාතු සුද්ධස්සරා වෙව, පුන වෙකස්සරාපි ව;
කකාරන්තා ඛකාරන්තා, ගන්තා සන්තා ව ධාතුවො.

චකාරන්තා ඡකාරන්තා, ජන්තා ඤන්තා ව ඤන්තකා;
චකාරන්තා යකාරන්තා, ඩන්තා ඩන්තා ව ඤන්තකා.

තන්තා වෙව තථා ථන්තා, දන්තා ධන්තා ව නන්තකා;
පන්තා එන්තා ඛකාරන්තා, භන්තා මන්තා ව යන්තකා.

රන්තා ලන්තා චකාරන්තා, සන්තා භන්තා ව ළන්තකා;
ඉති තෙත්තිංසධා ඤෙය්‍යා, ධාතුනම්ඨ සඬගහො.

මතෙ සත්ථුස්ස ඩණ්ණො, පදාදිමිති න දිස්සරෙ;

තෙනෙකස්සරධාතුසු, ස්ණලා න කථියරෙ.

ඉකාරන්තනිකාරන්ත-වසෙන තු යථාරහං;
නාමං සම්භොති ධාතුනං, ඉතිප්පච්චයයොගතො.

පච්ඡික්ඛිජ්ඣිදාදි, කරොති භවති ගම්;
ගතිගච්ඡතිභොතීති, ආදිවොහාරමුද්ධරෙ.

එවං තෙත්තිංසහෙදෙහි ගහිතෙසු නිබ්ලෙසු ධාතුසු –

සහනිංසර්භවසා, සීහසද්දගතිං වදෙ;
සහනතො භනනතො, සීභොති හි ගරු වද්දං.

තථා හි සීභො වාතාතපාදිපරිස්සයම්පි සහති, “කිං මෙ ඛහුහි සාටිතෙහි” ති අත්තනො ගොවරත්ථාය බුද්දකෙ පාණෙ අගණ්ණන්තො, “මාහං බුද්දකෙ පාණෙ විසමගතෙ සඛිසාතං ආපාදෙසී” ති අනුද්දයවසෙන සහිතබ්බෙ බුද්දකසත්තෙපි සහති. හිංසිතබ්බෙ පන කායුපපන්නෙ සුකරමහිංසාදයො සත්තෙ හිංසති, තස්මාපි “සීභො” ති වුවවති. යථා පන කන්තනට්ඨෙත ආදිඅන්තවිපල්ලාසතො තක්කං වුවවති, එවං හිංසනට්ඨෙතපි සීභොති වෙදිතබ්බො. අථ වා සබ්බිරියාපටෙසු දල්භවිරියත්තා සුට්ඨු ර්භතීති සීභො. චුත්තඤ්ඤි –

“යථා සීභො මීගරාජා, නිසජ්ජට්ඨානවඩ්ඤමෙ;
අලීනවිරියො භොති, පග්ගහිතමනො සදා” ති.

අපරො නයො –

සහනා ව හිංසනා ව, තථා සීසජ්චත්තනො;
සීභො ඉච්චපි භාසෙයා, සකාසිහස්ස සාසනෙ.

චුත්තඤ්ඤි සුත්තනිපාතට්ඨකථායං “සහරා ව භනනා ව සීසජ්චත්තා ව සීභො” ති.

ඉදාති තදත්ථුද්ධාරො වුවවතෙ, සීහසද්දො “සීභො හික්ඛවෙ මීගරාජා” තිආදීසු මීගරාජෙ ආගතො. “අථ බො සීභො සෙනාපති යෙන භගවා තෙනුපසඬ්ඤමී” තිආදීසු පඤ්ඤත්තියං. “සීභොති බො හික්ඛවෙ තථාගතස්සෙතං අධිවචනං අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්සා” තිආදීසු තථාගතෙ. තත්ථ තථාගතෙ සදිසකජ්ජනාය ආගතො.

එත්ථෙතං වුවවති –

සීහෙ පඤ්ඤත්තියඤ්චාපි, බුද්ධෙ අප්පටිපුග්ගලෙ;
ඉමෙසු තිසු අත්ථෙසු, සීහසද්දො පචත්තති.

රුපිරුප්පතිධාතුහි, රුපසද්දගතිං වදෙ;
“රුපයති රුප්පති” ති, චත්ථා නිබ්බවනද්වයං.

චුත්තඤ්ඤෙතං ගරුහි “රුපයතීති රුපං, වණ්ණවිකාරං ආපජ්ජමානං හදයඬ්ගතභාවං පකාසෙතීති අත්ථො” ති. චුත්තම්පි චෙතං “රුපන්ති කෙනට්ඨෙත රුපං? රුප්පනට්ඨෙතා” ති. භගවතා පනෙතං චුත්තං “කිඤ්ච හික්ඛවෙ රුපං වදෙථ, රුප්පතීති බො හික්ඛවෙ තස්මා රුපන්ති වුවවති. කෙන රුප්පති, සීතෙනපි රුප්පති” ති විත්ථාරො. අත්ථුද්ධාරො පනස්ස හෙට්ඨා චුත්තොව.

පසවතෙමනත්ථෙත, ධාතුනා උදිනා පන;

සමුද්දසද්දනිප්ඵත්තිං, වදෙය්‍ය මතිමා නරො.

එත්ථ හි සමුද්දොති අට්ඨහි අව්ඡරියබහුතධම්මෙහි සමන්තාගතත්තා සමුද්දති
අත්තසන්තිස්සිත්තානං මච්ඡමකරාදීනං පීතිසොමනස්සං පසවති ජනෙතීති සමුද්දො. අයමස්මාකං
බන්ති. අට්ඨකථාවරියා පන “සමුද්දනට්ඨෙත සමුද්දො, කිලෙදනට්ඨෙත තෙනමනට්ඨෙතාති චුත්තං
හොති”ති වදන්ති. මිලින්දපඤ්ඤෙහ පන ආයස්මා නාගසෙනො “හත්තෙ නාගසෙන සමුද්දො
සමුද්දොති වුව්වති, කෙන කාරණෙන ආපං උදකං සමුද්දොති වුව්වති”ති මිලින්දෙන රඤ්ඤා පුට්ඨො
ආහ “යත්තකං මහාරාජ උදකං, තත්තකං ලොණං, යත්තකං ලොණං, තත්තකං උදකං, උදකසමත්තා
සමුද්දොති වුව්වති”ති. තදා රඤ්ඤා මිලින්දෙන “කල්ලොසි හත්තෙ නාගසෙනා”ති චුත්තං. එත්ථ හි
සමං උදකෙන ලොණං එත්ථාති සමුද්දොති නිබ්බවනං වෙදිතබ්බං “නීලොද්”න්තිආදීසු විය. තත්ථ
හදන්තනාගසෙනමතඤ්ඤං අමිභාකං මතඤ්ඤං පකතිසමුද්දං සන්ධාය චුත්තත්තා න විරුජ්ඣති,
අට්ඨකථාවරියානං මතමපි “තණ්හාසමුද්දො”ති ව “සමුද්දොපෙසො”ති ව ආගතාති
සමුද්දසරික්ඛකාති ව තණ්හාවක්ඛුසොනාදීනි සන්ධාය චුත්තත්තා න විරුජ්ඣතිති දට්ඨබ්බං.

බාදධාතුවසා වාපි, බනුධාතුවසෙන වා;
බනිතො වාපි ධාතුවිභා, ධාතො බංපුබ්බතොපි වා;
බන්ධසද්දස්ස නිප්ඵත්තිං, සද්දක්ඛන්ධවිදු වදෙ.

තත්ථ “සංඛිත්තෙන පඤ්චුපාදානක්ඛන්ධාපි දුක්ඛා”ති වචනතො සයම්පි දුක්ඛධම්මොයෙව
සමානො ජාතිජරාඛ්‍යාධිමරණදුක්ඛාදීහි අනෙකෙහි දුක්ඛෙහි ඛජ්ජති බාදියතීති බන්ධො, තෙහෙව
දුක්ඛෙහි බඤ්ඤති අවදාරියතීතිපි බන්ධො, බනියති පරිබඤ්ඤතීතිපි බන්ධො, අත්තෙන වා
අත්තනියෙන වා තුව්ඡත්තා බං පුඤ්ඤාකාරං ධාරෙතීතිපි බන්ධො, රූපක්ඛන්ධාදි. අත්ථුද්ධාරතො
පන -

බන්ධසද්දො රාසිගුණ-පණ්ණත්තිසු ව රුජ්ඣියං;
කොට්ඨාසෙ වෙව අංසෙ ව, වත්තතීති විභාවයෙ.

චුත්තඤ්ඤෙනං සම්මොභවිතොදනියං විභවිගට්ඨකථායං - බන්ධසද්දො සම්බහුලෙසු යානෙසු
නිපතති රාසිමිති ගුණෙ පණ්ණත්තියං රුජ්ඣියන්ති. “සෙය්‍යථාපි භික්ඛවෙ මහාසමුද්දෙ න සුකරං
උදකස්ස පමාණං ගහෙතුං “එත්තකාති උදකාළ්භකානී”ති වා ‘එත්තකාති උදකාළ්භකසතානී’ති වා
‘එත්තකාති උදකාළ්භකසහස්සානී’ති වා ‘එත්තකාති උදකාළ්භකසහස්සානී’ති වා, අථ ඛො
අසඬ්ඛෙය්‍යෙය්‍යා අප්පමෙය්‍යො මහාඋදකක්ඛන්ධොත්ථෙව සඬ්ඛං ගච්ඡති”තිආදීසු හි රාසිතො
බන්ධො නාම. න හි පරිත්තකං උදකං උදකක්ඛන්ධොති වුව්වති, බහුකමෙව වුව්වති, තථා න
පරිත්තකං රජො රජක්ඛන්ධො, න අප්පමත්තකා ගාවො ගවක්ඛන්ධො, න අප්පමත්තකං බලං
බලක්ඛන්ධො, න අප්පමත්තකං පුඤ්ඤං පුඤ්ඤක්ඛන්ධොති වුව්වති. බහුකමෙව හි රජො
රජක්ඛන්ධො, බහුකා ව ගවාදෙයො ගවක්ඛන්ධො, බලක්ඛන්ධො, පුඤ්ඤක්ඛන්ධොති වුව්වන්ති.
“සීලක්ඛන්ධො සමාධික්ඛන්ධො”තිආදීසු පන ගුණතො බන්ධො නාම. “අද්දසා බා හගවා මහත්තං
දාරුක්ඛන්ධං ගඩ්ඟාය නදියා සොතෙන වුස්භමාන”න්ති එත්ථ පණ්ණත්තිතො බන්ධො නාම. “යං
චිත්තං මනො මානසං...පෙ.... විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො”තිආදීසු රුජ්ඣිතො බන්ධො නාම.
ස්වායම්ධ රාසිතො අධිප්පෙනො. අයඤ්ඤි බන්ධට්ඨො නාම පිණ්ඩට්ඨො පුගට්ඨො සට්ඨො
රාසට්ඨො, තස්මා රාසිලක්ඛණා බන්ධාති වෙදිතබ්බා. කොට්ඨාසට්ඨානිපි වත්තුං වට්ටති.
ලොකස්මිඤ්ඤි ඉණං ගහෙත්වා වොදියමානා “ද්විති බන්ධෙහි දස්සාම, තිති බන්ධෙහි දස්සාමා”ති
වදන්ති. ඉති කොට්ඨාසලක්ඛණා බන්ධානිපි වත්තුං වට්ටති. එවමෙත්ථ “රූපක්ඛන්ධොති රූපරාසි
රූපකොට්ඨාසො, වෙදනාක්ඛන්ධොති වෙදනාරාසි වෙදනාකොට්ඨාසො”ති ඉමීනා නයෙන අත්ථො
වෙදිතබ්බො. “බන්ධෙ භාරං. බන්ධතො ඔතාරෙති, මහාහනුසහක්ඛන්ධො”තිආදීසු පන අංසො
“බන්ධො”ති වුව්වති.

ආපුබ්බයතතො වාපි, ආයුපපදතො පුන;
තනුතො තනිතො වාපි, ආයතනරවො ගතො.

චූත්තම්පි වෙත - ආයතනතො, ආයානං වා තනනතො, ආයතස්ස ව නයනතො ආයතනන්ති වෙදිතබ්බං. චක්ඛු රූපාදීසු හි තංතංද්චාරාරම්මණා චිත්තවෙතසිකා ධම්මා සෙන සෙන අනුභවනාදිකිච්චෙන ආයතන්ති උට්ඨහන්ති සටන්ති වායමන්තිති වා චූත්තං හොති. තෙ ව පන ආයභූතෙ ධම්මෙ එතානි තනන්ති චිත්ථාරොන්තිති චූත්තං හොති. ඉදඤ්ච අනමතග්ගෙ සංසාරෙ පවත්තං අතිව ආයතං සංසාරදුක්ඛං යාව න නිවත්තති, තාව නයන්ති, පවත්තයන්තිති චූත්තං හොති. ඉති සබ්බෙපිමෙ ධම්මා ආයතනතො, ආයානං වා තනනතො, ආයතස්ස ව නයනතො ආයතනන්ති චූච්චන්ති.

අපිව නිවාසට්ඨානට්ඨයෙන ආකරට්ඨයෙන සමොසරණට්ඨානට්ඨයෙන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨයෙන කාරණට්ඨයෙන ආයතනං වෙදිතබ්බං. තථා හි “ලොකෙ ඉස්සරායතනං වාසුදෙවායතන”න්තිආදීසු නිවාසට්ඨානං ආයතනන්ති චූච්චති. “සුවණ්ණායතනං රජතායතන”න්තිආදීසු ආකරො, සාසනෙ පන “මනොරමෙ ආයතනෙ, සෙවන්ති නං විහඬගමා”න්තිආදීසු සමොසරණට්ඨානං. “දක්ඛිණාපථො ගුන්තං ආයතන”න්තිආදීසු සඤ්ජාතිදෙසො. “තත්ත තත්තෙව සක්ඛිතබ්බතං පාපුණාති සති සතිආයතනෙ”න්තිආදීසු කාරණං.

චක්ඛුආදීසු වාපි චිත්තවෙතසිකා ධම්මා නිවසන්ති තදායත්තචූත්තිතායාති චක්ඛාදයො ව නෙසං නිවාසට්ඨානං. චක්ඛාදීසු තෙ ආකිණ්ණා තන්තිස්සිතත්තා තදාරම්මණත්තා වාති චක්ඛාදයො ව නෙසං ආකරො. චක්ඛාදයො ව නෙසං සමොසරණට්ඨානං තත්ථ තත්ථ ද්චාරාරම්මණවසෙන සමොසරණතො. චක්ඛාදයො ව නෙසං සඤ්ජාතිදෙසො තන්තිස්සයාරම්මණභාවෙන තත්ථෙව උප්පත්තිතො, චක්ඛාදයො ව නෙසං කාරණං තෙසං අභාවෙ අභාවතො. ඉති නිවාසට්ඨානට්ඨයෙන ආකරට්ඨයෙන සමොසරණට්ඨානට්ඨයෙන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨයෙන කාරණට්ඨයෙනාති ඉමෙහි කාරණෙහි එතෙ ධම්මා ආයතනන්ති චූච්චන්ති, තස්මා යථාචූත්තෙනත්ථෙව චක්ඛු ව තං ආයතනඤ්චාති චක්ඛායතනං...පෙ.... ධම්මා ව තෙ ආයතනඤ්චාති ධම්මායතනන්ති එවං තාවෙන්ථ අත්ථතො විඤ්ඤාතබ්බො විනිච්ඡයොති. ඉච්චෙවං -

නිවාසො ආකරො වෙව, ජාතිදෙසො ව කාරණං;
සමොසරණට්ඨානඤ්ච, චූච්චතා'යතනං ඉති;

විදිවිදෙහි ධාතුහි, අකාරපුබ්බකෙහි වා;
අන්තවිරහිතසද්දු-පපදෙන ජුනාපි වා.
අවිජ්ජාසද්දනිජ්ජන්ති, දීපෙතබ්බා සුධිමතා.

එත්ථ පුරෙතුං අයුත්තට්ඨයෙන කායදුච්චරිතාදි අවින්දියං නාම, අලද්ධබ්බන්ති අත්ථො, තං අවින්දියං වින්දතිති අවිජ්ජා, තබ්බිපරිතතො කායසුචරිතාදි වින්දියං නාම, තං වින්දියං න වින්දතිති අවිජ්ජා. ඛන්ධානං රාසට්ඨං, ආයතනානං ආයතනට්ඨං, ධාතුනං සුඤ්ඤට්ඨං, සච්චානං තථට්ඨං, ඉන්ද්‍රියානං අධිපතියට්ඨං අවිදිතං කරොතිති අවිජ්ජා. දුක්ඛාදීනං පිළිනාදිවසෙන චූත්තං චතුබ්බිධං අත්ථං අවිදිතං කරොතිති අවිජ්ජා, අන්තවිරහිතෙ සංසාරෙ සබ්බභවයොනිගතිවිඤ්ඤාණට්ඨිතිසත්තාවාසෙසු සත්තෙ ජවාපෙතිති අවිජ්ජා, පරමත්ථතො අවිජ්ජමානෙසු ඉන්ටිපුරිසාදීසු ජවති, විජ්ජමානෙසුපි ඛන්ධාදීසු න ජවතිති අවිජ්ජා.

යං පන අට්ඨකථායං “අපිව චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං වත්ථාරම්මණපට්චිවසමුප්පාදපට්චිවසමුප්පන්තා නං ධම්මානං ඡාදනතොපි අවිජ්ජා”ති චූත්තං, එතං න සද්දත්ථතො චූත්තං, අථ ඛො අවිජ්ජාය ඡාදනකිච්චත්තා චූත්තං. තථා හි අභිධම්මට්ඨිකායං ඉදං චූත්තං -

“ඛාඤ්ජනත්ථං දස්සෙත්වා සභාවත්ථං දස්සෙතුං ‘අපිවා’තිආදිමාහ,
චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං වත්ථාරම්මණානි ‘ඉදං වත්තු, ඉදමාරම්මණ’න්ති අවිජ්ජාය ඤාතුං න සක්කාති අවිජ්ජා තප්පට්චිජාදිකා චූත්තා, වත්ථාරම්මණසභාවච්ඡාදනතො එව අවිජ්ජාදීනං පට්චිවසමුප්පාදභාවස්ස, ජරාමරණාදීනං පට්චිවසමුප්පන්තභාවස්ස ව ඡාදනතො

නාට්‍යා තෙතා'රහං මනෝ'ති.

රහොති ච ගමනං වුවිචති, නත්ථි එතස්ස රහො ගමනං ගතීසු පච්චාජාතීති අරහං. ආහ ව –

“රහො වා ගමනං යස්ස, සංසාරෙ නත්ථි සබ්බසො;
පහිනජාතිමරණො, අරහං සුගතො මනෝ'ති.

පාසංසන්නා වා භගවා අරහං. අක්ඛරචිත්තකා හි පසංසායං අරහසදං වණ්ණෙන්නි. පාසංසභාවො ච භගවතො අනඤ්ඤසාධාරණො යථාභුවිචගුණාධිගතො සදෙවකෙ ලොකෙ සුප්පතිට්ඨිතො. ඉති පාසංසන්නාපි භගවා අරහං. ආහ ව –

“ගුණෙහි සදිසො නත්ථි, යස්මා ලොකෙ සදෙවකෙ;
තස්මා පාසංසියන්නාපි, අරහං ද්විපදුත්තමො'ති.

ඉමානි නිබ්බවනානි “අරහ පූජායං, හන භිංසායං, රහ වාගෙ, රහි ගතිය”න්ති ඉමෙසං ධාතුනං වසෙන ඉධ වුත්තානි කිලෙසෙහි ආරක්කතා “අරහ”න්ති ච පාපකරණෙ රහාභාවා “අරහ”න්ති ච අසප්පුරිසානං ආරකා දුරෙති “අරහ”න්ති ච සප්පුරිසානං ආරකා ආසන්නෙති “අරහ”න්ති ච. නිබ්බවනානි පන ධාතුසද්දනිස්සිතානි න භොත්තීති ඉධ න ගහිතානි. පසංසා පන අත්ථතො පූජා එවානි “අරහ පූජාය”න්ති ධාතුස්ස අත්ථො භවිතුං යුත්තොති ඉධ අම්භෙහි ගහිතා, අට්ඨකථාවරියෙහි තු අරහසද්දස්ස ලබ්භමානවසෙන සබ්බෙපි අත්ථා ගහිතා ධාතුනිස්සිතා ච අධාතුනිස්සිතා ච. කථං? –

ආරක්කතා භත්තතා ව, කිලෙසාරීන සො මුනි;
හතසංසාරචක්කාරො, පච්චයාදීන වාරහො;
න රහො කරොති පාපානි, අරහං තෙන වුවිචතීති.

ටිකාවරියෙහිපි තථෙව ගහිතා. කථං? –

ආරකා මන්දබුද්ධිනං, ආරකා ච විජානනං;
රහානං සුප්පහිනත්තා, විදුතමරහෙයානො;
භවෙසු ව රහාභාවා, පාසංසා අරහං ජිනොති.

යථා පන අරහංසද්දස්ස, එවං අරහාසද්දස්සාපි නිබ්බවනානි වෙදිතබ්බානි.

සුපුබ්බගම්මො වෙච, සුපුබ්බගදිතොපි ව;
ධිරො සුගතසද්දස්ස, නිප්ඵත්තිං සමුදිරයෙ.

එත්ථ හි සුගතොති සොභනං ගතං එතස්සානි සුගතො, සුන්දරං යානං ගතොති සුගතො, සම්මා ගතොති සුගතො, සම්මා ච ගදතීති සුගතොති ධාතුනිස්සිතං අත්ථං ගහෙත්වා සද්දනිප්ඵත්ති කාතබ්බා. වුත්තඤ්ඤි අට්ඨකථාසු –

“සොභනගමනත්තා, සුන්දරං යානං ගතත්තා, සම්මා ගතත්තා, සම්මා ච ගදත්තා සුගතො. ගමනම්පි හි ගතන්ති වුවිචති, තඤ්ච භගවතො සොභනං පරිසුද්ධමනවජ්ජං. කිං පන තත්ති? අරියමග්ගො, තෙනෙස ගමනෙන බ්බමං දිසං අසප්පමානො ගතොති සොභනගමනත්තා සුගතො'තිආදි.

භගසද්දුපපදනො, වනුතො වමුතොපි ව;
භගවාසද්දනිප්ඵත්තිං, පච්චෙ අඤ්ඤථාපි වා.

අත්‍රිමානි නිබ්බවනානි – භගසඬ්ඛානා ලොකියලොකුත්තරසම්පත්තියො වනි හපී සෙවීති භගවා.
සොමනස්සකුමාරත්තභාවාදීසු චරිමත්තභාවෙ ච භගසඬ්ඛානං සිරිං ඉස්සරියං යසඤ්ච වම් උග්ගිරි
බෙළුපිණ්ඩං විය අනපෙක්ඛො ඡඩ්ඛයිති භගවා. අථ වා නක්ඛත්තෙහි සමං පවත්තත්තා භගසඬ්ඛානෙ
සිනෙරුයුගන්ධරුත්තරකුරුහිමවන්තාදිභාජනලොකෙ වම්, තන්තිවාසිතත්තාවාසසමතික්කමනතො
තප්පට්ඨද්ධිජන්දරාගප්පභානෙන පජහීති භගවානි.

පරධාතුවසා වාපි, පරුපපදතොපි වා;
මුතො තථා මජතො ව, මයතො මුනතො මීතො.

පුන මීතොති එතෙහි, ධාතූහි බලු සත්තහි;
වදෙ පරමසද්දස්ස, නිජ්ජත්තිං ජීනසාසනෙ.

උත්තමවාචීපරම-සද්දෙන සහ අට්ඨහි;
පදෙහි පාරමීසද්දං, වදෙ තද්ධිතපච්චයි.

පාරසද්ද්වපපදතො, මජතොපි මුතොථ වා;
මයතො වා මුනතො වා, මීතො වා පුනපි මීතො.

එතෙහි ඡහි ධාතූහි, මහාපුරිසවාචකං;
පාරමීසද්දමීරෙන්ති, තතො පාරමීතාරවං.

එත්ථ තාව උත්තමත්ථවාචකපරමසද්දවසෙන පාරමීතිබ්බවනං කට්ඨස්සාම. තතො
පරධාතුවසෙන, තතො පරසද්ද්වපපදමුධාතාදිවසෙන තතො පාරසද්ද්වපපදමජධාතාදිවසෙන.

දානසීලාදිගුණවිසෙසයොගෙන සත්තුත්තමත්තාය පරමා. මහාබොධිසත්තා බොධිසත්තා, තෙසං
භාවො, කම්මං වා පාරමී, දානාදික්‍රියා. අථ වා පරති පාලෙති පුරෙති වානි පරමො, දානාදීනං ගුණානං
පාලකො පුරකො ව බොධිසත්තො, පරමස්ස අයං, පරමස්ස වා භාවො, කම්මං වා පාරමී, දානාදික්‍රියා.
අථ වා පරං සත්තං අත්තනි මචති බන්ධනි ගුණවිසෙසයොගෙනානි පරමො, පරං වා අධිකතරං මජ්ජනි
සුජ්ඣති කිලෙසමලතොති පරමො, පරං වා සෙට්ඨං නිබ්බානං මයති ගච්ඡතිති පරමො, පරං වා
ලොකං පමාණභූතෙන ඤාණවිසෙසෙන ඉධලොකං විය මුනාති පරිච්ඡින්නිති පරමො, පරං වා අතිවිය
සීලාදිගුණගුණං අත්තතො සත්තානෙ මීතොති පක්ඛිපතීති පරමො, පරං වා අත්තභූතතො
ධම්මකායතො අඤ්ඤං පටිපක්ඛං වා තදනත්ථකරං කිලෙසවොරගණං මීනාති හිංසතීති පරමො,
මහාසත්තො, පරමස්ස අයං, පරමස්ස වා භාවො, කම්මං වා පාරමී, දානාදික්‍රියා.

අපරො නයො – පාරෙ නිබ්බානෙ මජ්ජනි සුජ්ඣති, සත්තෙ ව මජ්ජෙති සොධෙතීති පාරමී,
මහාපුරිසො, තස්ස භාවො, කම්මං වා පාරමීතා. පාරෙ නිබ්බානෙ සත්තෙ මචති බන්ධනි යොජෙරීති
පාරමී, පාරං වා නිබ්බානං මයති ගච්ඡති, සත්තෙ ව මායෙති ගමෙතීති පාරමී, මුනාති වා පාරං
නිබ්බානං යාථාවතො, තත්ථ වා සත්තෙ මීතොති පක්ඛිපතීති පාරමී, කිලෙසාරිං වා සත්තානං පාරෙ
නිබ්බානෙ මීනාති හිංසතීති පාරමී, මහාපුරිසො, තස්ස භාවො, කම්මං වා පාරමීතා, දානාදික්‍රියාව.
ඉමිනා නයෙන පාරමීනං සද්දත්ථො වෙදිතබ්බො.

කරධාතුවසා වාපි, කිරධාතුවසෙන වා;
කංසද්ද්වපපදරුධි-ධාතූතො වාපි දීපයෙ;
කරුණාසද්දනිජ්ජත්තිං, මහාකරුණසාසනෙ.

තත්ථ කරුණානි පරදුක්ඛෙ සති සාධූනං හදයකම්පනං කරොතීති කරුණා. කිරති පරදුක්ඛං
වික්ඛිපතීති කරුණා. කං වුච්චති සුඛං, තං රුන්ධති විබාධති කාරුණිකං න සුඛාපෙතීතිපි කරුණා.

විදිවිධවිදධාතුවසෙන පරිදීපයෙ;

විජ්ජාසද්දස්ස නිජ්ජත්තිං, සද්දනිජ්ජත්තිකොවිදො.

තත්ථ විජ්ජානි වින්දියං කායසුචරිතාදිං වින්දනි යාථාවතො උපලහතිති විජ්ජා.
තමොඛන්ධාදිපදාලනට්ඨේන වා අත්තනො පටිපක්ඛං විජ්ජානිති විජ්ජා. තතො එව අත්තනො විසයං
විදිතං කරොතිතිපි විජ්ජා.

මෙධාතුවසා වෙව, මෙධාතුවහි ව ද්විධා;
මෙධාසද්දස්ස නිජ්ජත්තිං, මෙධාවි සමුදිරයෙ.

තත්ථ මෙධානි සම්මොහං මෙධනි හිංසනීති මෙධා. පාපකෙ වා අකුසලෙ ධම්මෙ මෙධනි
හිංසනීතිපි මෙධා. අථ වා –

“පඤ්ඤා හි සෙට්ඨා කුසලා වදන්ති,
නක්ඛත්තරාජාරිව තාරකානං;
සීලං සිරිඤ්චාපි සතඤ්ච ධම්මො,
අන්වායිකා පඤ්ඤවතො භවන්ති”ති

වචනතො පන මෙධනි සීලෙන සිරියා සතඤ්ච ධම්මෙහි සහ ගච්ඡති, න එකිකා හුත්වා තිට්ඨතීතිපි
මෙධා. අපරො නයො – සුබ්බමම්පි අත්ථං ධම්මඤ්ච ඛිජ්ජමෙව මෙනි ව ධාරෙති වාති මෙධා, එත්ථ
මෙනීති ගණ්භාතීති අත්ථො. තථා හි අට්ඨසාලිනියං වුත්තං “අසනි විය සිලුවවයෙ කිලෙසෙ මෙධනි
හිංසනීති මෙධා, ඛිජ්ජං ගහණධාරණට්ඨේන වා මෙධා”ති.

රත්ථධාතුවසා වෙව, රාජුඛිඛතිරතොපි ව;
රත්තිසද්දස්ස නිජ්ජත්තිං, සද්දත්ථඤ්ඤා විභාවයෙ.

රත්ථත්ති සත්තා එත්ථාති රත්ති, රා සද්දො තියාති ඡිජ්ජති එත්ථාති රත්ති, සත්තානං සද්දස්ස
වුපසමකාලොති අත්ථො.

මා මානෙ ඉති සොඅත්ත, කම්මනීති වුහොහි තු;
ධාතුවහි මාසසද්දස්ස, නිජ්ජත්තිං සමුදිරයෙ.

තථා හි සත්තානං ආයුං මානන්තො විය සියති අත්තං කරොතිති මාසො, චිත්තමාසාදයො ද්වාදස
මාසා. සෙය්‍යාට්ඨං? චිත්තො විසාබො ජෙට්ඨො ආසාල්හො සාවණො හද්දො අස්සයුජො කත්තිකො
මාගසිරො චුස්සො මාසො එග්ගණොති. තත්‍ර චිත්තො මාසො “රම්මකො”ති වුච්චති. “යථාපි
රම්මකෙ මාසෙ, බහු පුජ්ජන්ති වාරිජා”ති පාළි දිස්සති. හද්දො පන “පොට්ඨපාදො”ති වුච්චති.

අථ වා මාසොති අපරණ්ණවිසෙසස්සපි සුවණ්ණමාසස්සපි නාමං. තත්ථ අපරණ්ණවිසෙසො
යථාපරිමිතෙ කාලෙ අසියති භක්ඛියතීති මාසො, ඉතරො පන “මම ඉද්”න්ති මසියති ආමසියති
ගණ්භියතීති මාසොති වුච්චති.

සංපුඛිඛවදවරෙහි, සංචච්ඡරරවස්ස තු;
නිජ්ජත්තිං සමුදිරයා, සකාසිභස්ස සාසනෙ.

තථා හි තං තං සත්තං ධම්මජ්ජවත්තිඤ්ච සඬගම්ම වදන්තො විය වරති පවත්තතීති සංචච්ඡරො.

හිදිහික්ඛිධාතුවසා, අථ වා භයවාචකං;
භීසද්දං පුරිමං කත්වා, ඉක්ඛධාතුවසෙන ව;
භික්ඛුසද්දස්ස නිජ්ජත්තිං, කථයෙය්‍ය විවක්ඛණො.

තථා හි කිලෙසෙ හින්දනීහි හික්ඛු. ඡින්නහින්තපට්ඨරොතිපි හික්ඛු. හික්ඛනසිලොතිපි හික්ඛු.
සංසාරෙ භයං ඉක්ඛති, ඉක්ඛනසිලොති වා හික්ඛු.

සදහිදීහි ධාතුහි, සබ්බසද්දගතිං වදෙ;
සප්පුරිසෙ ච නිබ්බානෙ, එස සද්දො පවත්තති.

අත්‍රිමානි නිබ්බවනානි – සිද්ධසභාවෙ කිලෙසෙ හින්දනීහි සබ්බහි, සප්පුරිසො, යො “අරියො”තිපි
“පණ්ඩිතො”තිපි වුවවති. අපිච සිද්ධසභාවා කිලෙසා හිප්පන්ති එත්ථානි සබ්බහි, නිබ්බානං, යං
“රාගක්ඛයො”තිආදිනාමං ලහති. තථා හි සංයුත්තවට්ඨකථායං වුත්තං “යස්මා නිබ්බානං ආගම්ම
සිද්ධසභාවා කිලෙසා හිප්පන්ති, තස්මා තං සබ්බහි වුවවති”ති.

එත්ථෙතං වදාම –

“යස්මා නිබ්බානමාගම, සංසිද්ධසභාවිනො;
ක්ලෙසා හිප්පන්ති තං තස්මා, සබ්බහි අමතං’බ්‍රවු”න්ති.

බිරුධාතුසද්ධාතුහි, හිසිසද්දස්ස සම්භවං;
ගුණෙහි බ්‍රහ්මා ධීරා, පොරාණාවරියා’බ්‍රවුං.

තථා හි බ්‍රවන්තා එත්ථ සිද්ධන්තිහි හිසිති හිසිසද්දස්ස සම්භවං පොරාණා කට්ඨිංසු.

සුඛධාතුචසා වාපි, සුපුබ්බබාදතොපි වා;
සුපුබ්බබ්‍රහ්මතො වාපි, සුඛසද්දගතිං වදෙ.

සුඛන්ති හි සුඛයතිති සුඛං. යස්සුප්පජ්ජති, තං සුඛිතං කරොතිති අත්ථො. සුච්ඡු දුක්ඛං බාදතිතිපි
සුඛං. සුච්ඡු දුක්ඛං ඛනතිතිපි සුඛං.

දුක්ඛධාතුචසා වාපි, දුපුබ්බබාදතොපි වා;
දුපුබ්බබ්‍රහ්මතො වාපි, දුක්ඛසද්දගතිං වදෙ.

දුක්ඛන්ති හි දුක්ඛයතිති දුක්ඛං. යස්සුප්පජ්ජති, තං දුක්ඛිතං කරොතිති අත්ථො. දුච්ඡු සුඛං
බාදතිතිපි දුක්ඛං. දුච්ඡු සුඛං ඛනතිතිපි දුක්ඛං. අථ වා ද්විධා සුඛං ඛනතිතිපි දුක්ඛං.

ගන්ධධාතුචසා වාපි, ගම්‍මධාතුචසෙන වා;
ගම්‍මධාතුතො වාපි, ගන්ධසද්දගතිං වදෙ.

තථා හි ගන්ධයතිති ගන්ධො, අත්තතො වත්ථුං සුවයති “ඉදං සුගන්ධං, ඉදං දුග්ගන්ධ”න්ති
පකාසෙති, පට්චිජ්ජන්තං, වා පුප්පඵලාදිං “ඉදමෙත්ථ අත්ථී”ති පෙසුඤ්ඤං කරොන්තො විය අහොසීති
අත්ථො. අථ වා ගන්ධයති ඡින්නෙති මනාපගන්ධො සුගන්ධභාවෙන දුග්ගන්ධං, අමනාපගන්ධො ව
දුග්ගන්ධභාවෙන සුගන්ධන්ති ගන්ධො. එත්ථ පන ගන්ධසද්දස්ස ඡෙදනවාචකත්තෙ –

“අතිජාතං අනුජාතං, පුත්තම්චිජ්ජන්ති පණ්ඩිතා;
අවජාතං න ඉච්ඡන්ති, යො හොති කුලගන්ධනො”ති

අයං පාළි නිදස්සනං. වායුනා වා නියමානො ගච්ඡන්ති ගන්ධො. කච්චායනස්මිඤ්ඤි “බාදාමගමානං
බන්ධන්ධගන්ධා”ති බාදඅමගම්ඉච්චෙතෙසං ධාතුනං යථාක්කමං බන්ධ අන්ධගන්ධාදෙසා වුත්තා. අථ
වා ගච්ඡන්තො ධරියතෙ සොති ගන්ධො. වුත්තඤ්ඤෙන භදන්තෙන බුද්ධදත්තාවරියෙන
වෙය්‍යාකරණෙන නිරුත්තීනසදස්සිනා “ධරියතිති ගච්ඡන්තො, ගන්ධො සුවනතොපි වා”ති.

රසධාතුවසා වෙව, රමාසධාතූනොපි ව;
රසසද්දස්ස නිජ්ඵත්තිං, ආහු ධම්මරසඤ්ඤානො.

රසොති හි රසන්ති නං අස්සාදෙන්තිති රසො, රමන්තා නං අසන්තිතිපි රසො. චුත්තම්පි වෙනං “රමමානා න’සන්තිති රසොති පරිදිපිතො”ති. තත්‍රායමත්ථො – දෙවමනුස්සාදයො සත්තා යස්මා රමමානා නං ධම්මජාතං අසන්ති හක්ඛන්ති, තස්මා නං ධම්මජාතං රසො නාමාති නිරුත්තඤ්ඤාති පරිදිපිතොති. පදවිෂේදො පන එවං වෙදිතබ්බො –

නං අසන්ති න සන්තිති, පදවිෂේදො සියා තහිං;
කම්මකාරකභාවෙන, අත්ථො හි තත්ථ ඉච්ඡිතො.

ඉති චුත්තානුසාරෙන, අචුත්තෙසු පදෙසුපි;
යථාරහං නයඤ්ඤාති, නයො නෙයොසා සුසොභනො.

ධාතුවිත්තාය යෙ මුත්තා, අනිජ්ඵන්තාති තෙ මතා;
තෙ වාපි බහවො සන්ති, පිතලොභිතකාදයො;

නිජ්ඵන්තො අපි ධාතූහි, සද්දෙ ධගාඉතිආදයො;
අනිජ්ඵන්තංව පෙක්ඛන්ති, ගවාදිවිධිභෙදතො.

තථා හි “ගච්ඡතිති ගො”, ඉති චුත්තපදං පුන;
අනිජ්ඵන්තං කරිත්වාන, “ගාවො” ඉච්චාදිකංඉචුං.

එකත්තෙන අනිජ්ඵන්තා, සද්දා විඬ්ඛිතාදයො;
ධාතූරූපකසද්දා ව, “පබ්බතායති” ආදයො.

සෙය්‍යාදීදං? “විඬ්ඛිතො, තිස්සො, යෙවාපනො, පිතං, ලොභිතං” ඉච්චෙවමාදිති නාමිකපදානි අනිජ්ඵන්තානි භවන්ති. “නිලං, පිතං, යෙවාපනකො” ඉච්චාදිති පන නිලවණ්ණෙ පිතවණ්ණෙ. කෙ රෙ ගෙ සද්දෙති ධාතුවසෙන ආගතත්තා නිලතිති නිලං, පිතතිති පිතං, යෙ වා පන ඉතිවචනෙන භගවතා කියතෙ කට්ඨයතෙති යෙවාපනකොති නිබ්බවනමරහන්තිති නිජ්ඵන්තානිති වත්තබ්බානි. කෙච් පනෙත්ථ වදෙය්‍යං “නනු නිලති පිතතිතිආදිති ක්‍රියාපදානි තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ න දිස්සන්ති”ති? කිඤ්චාපි න දිස්සන්ති, තථාපි එතරහි අවිජ්ජමානා පුරාණභාසා එසාති ගහෙතබ්බානි. යථා හි “නාථතිති නාථො”ති එත්ථ කිඤ්චාපි “නාථති”ති ක්‍රියාපදං බුද්ධවචනෙ න දිස්සති, තථාපි නාථ යාවනොපතාපිස්සරියාසිසනෙසුති ධාතූනො දිට්ඨත්තා අට්ඨකථාවරියා ගණහිංසුයෙව, එවං සම්පදමිදං දට්ඨබ්බං. න හි ක්‍රියාපදපරිහිනො ධාතූ චුච්චෙය්‍යා.

කිඤ්ච හියොසා – යථා “යාව ඛ්‍යාති නිමිසති, තත්‍රාපි රසතිබ්බයො”ති ජාතකපාළියං ඉමස්මිං බුද්ධුප්පාදෙ දෙවමනුස්සානං වොහාරපථෙ අසඤ්චරන්තං පුරාණභාසාහූතං “ඛ්‍යාති”ති ක්‍රියාපදමිපි දිස්සති, තථා “නිලති, පිතති”තිආදිහිපි පුරාණභාසාහූතෙහි ක්‍රියාපදෙහි භවිතබ්බං. තත්ථ යාව ඛ්‍යාතීති යාව උම්මිසති. අයඤ්චි තස්මිං කාලෙ වොහාරො, යස්මිං කාලෙ බොධිසත්තො චූළබොධි නාම පරිබ්බාජකො අහොසි. යථා පන විඬ්ඛිතසද්දාදයො ධාතුවසෙන අනිජ්ඵන්තා නාම චුච්චන්ති, තථා “පබ්බතායති, සමුද්දායති, විච්චිටායති, ධූමායති, දුද්දුභායති, මෙත්තායති, කරුණායති, මමායති” ඉච්චෙවමාදයො ව “ජත්තියති, වත්ථියති, පරික්ඛාරියති, ධනියති, පටියති” ඉච්චෙවමාදයො ව “අතිහත්ථයති, උපවිණයති, දළ්භයති, පමාණයති, කුසලයති, විසුද්ධයති” ඉච්චෙවමාදයො ව ධාතුවසෙන අනිජ්ඵන්තායෙව නාම චුච්චන්ති.

තත්ථ “පබ්බතායති”තිආදියු සඬ්ඝො පබ්බතමිව අත්තානාමාවරති පබ්බතායති, එවං සමුද්දායති. සද්දො විච්චිටමිව අත්තානාමාවරති විච්චිටායති. වත්ථු ධූමමිව අත්තානාමාවරති ධූමායති. සද්දො දුද්දුභඉති ආවරති දුද්දුභායති, හික්ඛු මෙත්තායති, තථා කරුණායති. “මම ඉද්”න්ති ගණහි මමායති.

අජන්තං ඡත්තමිව ආවරති ඡත්තියති. අපුත්තං පුත්තමිව ආවරති පුත්තියති, සිස්සං ආවරියො, අත්තනො පත්තමිවඡති පත්තියති. එවං වත්ථියති, පරික්ඛාරියති, විවරියති, ධනියති, පටියති. භත්ථිනා අතික්කමති අතිභත්ථයති. විණාය උපගායති උපවිණයති. දළ්භං කරොති විරියං දළ්භයති. පමාණං කරොති පමාණයති. කුසලං පුච්ඡති කුසලයති. විසුද්ධා භොති රත්ති විසුද්ධයති.

තත්‍රායං පදමාලා – “පබ්බතායති, පබ්බතායන්ති. පබ්බතායසි, පබ්බතායථ. පබ්බතායාමි, පබ්බතායාමා”ති ඉමිනා නයෙන අට්ඨන්තං විභත්තීනං වසෙන සෙසං සබ්බං යොජෙතබ්බං, එවං “සමුද්දායති, ඡත්තියති”ති ආදිසු. තත්‍ර කාරිතවසෙනපි “පබ්බතායන්තං පයොජයති පබ්බතායති, පුත්තියන්තං පයොජයති පුත්තියති” ඉව්වාදි පදසිද්ධි භවති. අයං පන පදමාලා – පබ්බතායති, පබ්බතායන්ති. පබ්බතායසි. සෙසං යොජෙතබ්බං. ඉව්වෙවං ධාතුවසෙන නිජ්ඣන්තානිජ්ඣන්තපදානි විභාවිතානි.

ඉදානි ධාතුගණලක්ඛණං, අධාතුලක්ඛණං, කාරිතපච්චයයොගං, සකාරිතෙකකම්මද්විකම්මතිකම්මපදං, උභනීයරූපගණං, ධාතූනං එකගණකද්විගණකතෙගණකපදං, සුද්ධකත්තුභෙතුකත්තුපදරූපං, කම්මභාවපදරූපං, එකකාරිතද්විකාරිතපදං, අකාරිතද්විකම්මකපදඤ්ච සබ්බමෙතං යථාරහං කථයාමි.

තත්‍ර සබ්බධාතුකනිස්සිතෙ සුද්ධකත්තුපයොගෙ සුද්ධස්සරධාතූතො වා එකස්සරතො වා අනෙකස්සරතො වා අපච්චයස්ස පරභාවො භූවාදිගණලක්ඛණං සාමඤ්ඤලක්ඛණවසෙන, විසෙසලක්ඛණවසෙන පන ආබ්‍යාතත්තෙ ඉකාරන්තානෙකස්සරධාතූතො සහ අපච්චයෙන නිව්චං නිග්ගහිතාගමනඤ්ච නාමිකත්තෙ නිග්ගහිතාගමනමත්තඤ්ච භූවාදිගණලක්ඛණං. ආබ්‍යාතත්තෙ කත්තරි ධාතූනි අපච්චයෙන සද්ධිං නියතවසෙන නිග්ගහිතාගමනං රුධාදිගණලක්ඛණං සාමඤ්ඤලක්ඛණවසෙන, විසෙසලක්ඛණවසෙන පන ආබ්‍යාතත්තෙ කත්තරි ධාතූනි ඉවණ්ණෙකාරොකාරපච්චයෙහි සද්ධිං නියතවසෙන නිග්ගහිතාගමනඤ්ච නාමකත්තෙ අනියතවසෙන නිග්ගහිතාගමනමත්තඤ්ච රුධාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතූනි ආදෙසලාභාලාභිනො යපච්චයස්ස පරභාවො දිවාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතූනි යථාරහං ණු ණා උණාපච්චයානං පරභාවො ස්වාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතූනි නාපච්චයස්ස පරභාවො කියාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතූනි ආබ්‍යාතත්තෙ අප්පකතරප්පයොගවසෙන නාමිකත්තෙ පචුරප්පයොගවසෙන ප්පණ්ණාපච්චයානං පරභාවො ගභාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතූනි යථාසම්භවං ඔයිරප්පච්චයානං පරභාවො තනාදිගණලක්ඛණං. ආබ්‍යාතත්තෙ කත්තරි ධාතූනි සබ්බථා ණෙණයප්පච්චයානං පරභාවො චුරාදිගණලක්ඛණං සාමඤ්ඤලක්ඛණවසෙන, විසෙසලක්ඛණවසෙන පන ආබ්‍යාතත්තෙ ඉකාරන්තධාතූතො සහ ණෙණයප්පච්චයෙහි නිව්චං නිග්ගහිතාගමනඤ්ච නාමිකත්තෙ නිග්ගහිතාගමනමත්තඤ්ච චුරාදිගණලක්ඛණං. ගණසූචකානං පච්චයානමපරත්තං අධාතුලක්ඛණං. ඉති ධාතුගණලක්ඛණමධාතුලක්ඛණං විභාවිතං.

කාරිතපච්චයස්ස යොගෙ “ණෙ ණයො ණාපෙ ණාපයො වා”ති ඉමෙ වත්තාරො කාරිතපච්චයා.

ණෙ ණයාසුං උචණ්ණන්තා,
ආදන්තා පච්ඡිමා දූවෙ;
සෙසතො චතුරොද්ධෙ වා,
ණයොයෙව අධාතුතො.

තත්‍ර සාවෙති, සාවයති. භාවෙති, භාවයති, ඔභාසෙති, ඔභාසයති. ඉමානි කාරිතෙ උචණ්ණන්තධාතුරූපානි.

දාපෙති, දාපයති. භාපෙති, භාපයති. න්භාපෙති, න්භාපයති. නභාපෙති, නභාපයති. ආකාරන්තධාතුරූපානි.

සොසෙති, සොසයති. සොසාපෙති, සොසාපයති. සොසාපෙති, සොසාපයති.
අකාරන්තධාතුරූපානි.

මග්ගො සංසාරතො ලොකං ඤාපෙති, ඤාපයති. ඉධාතුරූපානි නිග්ගච්ඡාපෙතීති එතෙසමත්ථො.
ඉමානි හි නිපුඛිංස ඉධාතුයා වසෙන සම්භූතානි හෙතුකත්තුරූපානි. තථා හි සුද්ධකත්තුභාවෙන
මග්ගො සයං ඤායති, සංසාරතො නිග්ගච්ඡතීති ඤායොති වුවිච්ඡි.

පාවෙති, පාවයති, උධාතුරූපානි. වදාපෙතීති එතෙසමත්ථො. ඉමානි හි පපුඛිංස උධාතුයා
වසෙන සම්භූතානි හෙතුකත්තුරූපානි. තථා හි “යො ආතුමානං සයමෙව පාවා”ති සුද්ධකත්තුපදං
ආභවිච්ඡාසිතං දිස්සති.

බෙපෙති, බෙපයති. කඬ්ඛෙති, කඬ්ඛයති, කඬ්ඛාපෙති, කඬ්ඛාපයති. ආචික්ඛාපෙති,
ආචික්ඛාපයති. ඉවණ්ණන්තධාතුරූපානි.

බියෙති, බියයති. මිලායෙති, මිලායයති. එකාරන්තධාතුරූපානි.

සියෙති, සියයති. ඔකාරන්තධාතුරූපානි.

පබ්බතායායති, පුත්තියායති. අධාතුනිස්සිතානි රූපානි. ඉමිනා නයෙන සෙසානි අවුත්තානිපි
රූපානි සක්කා විඤ්ඤාතුං විඤ්ඤානා පාළිනායඤ්ඤානානි චිත්ථාරො න දස්සිතො. ඉති
කාරිතපච්චයයොගො සඬ්ඛෙපෙන විභාවිතො.

ඉදානි සකාරිතෙකකම්මාදීනි ධූම –

අකම්මකා එකකම්මා, ද්විකම්මා වාපි භොන්ති හි;
කාරිතපච්චයෙ ලද්ධෙ, සකම්මා ච ද්විකම්මකා.

සයං සොධෙති සො භූමිං, සොධාපෙති පරෙමහිං;
නරං කම්මං කාරයති, විඤ්ඤෙය්‍යං කමතො ඉදං.

ද්විකම්මිකා සම්භවන්ති, තිකම්මා එත්ථ දීපයෙ;
“ඉස්සරො සෙවකං ගාමං, අජං නායෙති” ඉච්චිපි.

“නරො නරෙන වා ගාමං, අජං නායෙති” ඉච්චිපි;
කම්මත්ථදීපකංයෙව, කරණං එත්ථ ඉච්ඡිතං.

ඉති සකාරිතෙකකම්මාදීනි විභාවිතානි.

ඉදානි ඌහනීයරූපගණං ධූම – භොති, භොති, සම්භොති, ඉදං භූවාදිරූපං. සුම්භොති,
පරිසුම්භොති, ඉදං රුධාදිරූපං. නින්දති, විනින්දති, ඛන්ධති, ඉදං භූවාදිරූපං. ඡින්දති, භින්දති, රුන්ධති,
ඉදං රුධාදිරූපං. දෙති, නෙති, වදෙති, අන්වෙති, ඉදං භූවාදිරූපං. රුන්ධෙති, පට්ඨරුන්ධෙති, ඉදං
රුධාදිරූපං. බුද්ධෙති, පලිබුද්ධෙති, ඉදං චූරාදිරූපං. ජයති, සයති, පලායති, මිලායති, ගායති, ඉදං
භූවාදිරූපං. භායති, සායති, න්භායති, ඉදං දිවාදිරූපං. කථයති, චිත්තයති, භාජයති, ඉදං චූරාදිරූපං.
ගබ්ඛති, පගබ්ඛති, ඉදං භූවාදිරූපං. කුබ්ඛති, කුබ්ඛති, ඉදං තනාදිරූපං. හිනොති, විනොති, ඉදං
ස්වාදිරූපං. තනොති, සනොති, කරොති, ඉදං තනාදිරූපං. චිත්තෙති, චිත්තයති, ඉදං කත්තුරූපඤ්ඤෙව
හෙතුකත්තුරූපඤ්ඤෙව. කන්තෙති, කන්තයති, ඉදං හෙතුකත්තුරූපමෙව. භක්ඛෙති, භක්ඛයති, වාදෙති,
වාදයති, ඉදං සුද්ධකත්තුරූපඤ්ඤෙව හෙතුකත්තුරූපඤ්ඤෙව. මියානීති කත්තුපදඤ්ඤෙව කම්මපදඤ්ඤෙව.
භාවෙථානි බහුවචනඤ්ඤෙව එකච්චනඤ්ඤෙව. සංයමිස්සන්ති අනාගතච්චනඤ්ඤෙව අතීතච්චනඤ්ඤෙව.
අනුසාසනීති ආබ්‍යාතඤ්ඤෙව නාමිකඤ්ඤෙව. ගච්ඡං වීධමං නික්ඛණන්ති නාමිකඤ්ඤෙව ආබ්‍යාතඤ්ඤෙව.

එත්ථ ආත්මානන්තෙ ගච්ඡන්ති අනාගතවචනං, විධමන්ති අතීතවචනං, නිබ්බන්ති පරිකප්පවචනං, සබ්බං වා එතං පදං අනාගතාධිවචනන්තිපි වත්තුං වට්ටනෙව. ඉමිනා නයෙන අඤ්ඤානිපි ඌභනියපදානි නානාප්පකාරතො යොජෙතබ්බානි. ඉමානි පදානි දුබ්බිඤ්ඤායාවසෙසානි මන්දබුද්ධිනං සම්මොහකරානි ආවරියපාවරියෙ පසිරුපාසිත්වා වෙදනියානීනි ඌභනියරුපගණො විභාවිතො.

ඉදානි එකගණිකාදීනි වදාම – ධා ධාරණෙ, භූවාදිගණිකවසෙනායං එකගණිකා සකම්මිකා ධාතු. භගවා සකලලොකස්ස හිතං දධාති විදධාති, පුරිසො අත්ථං සංවිධෙති, නිධං නිධෙති, ඉමානි සුද්ධකත්තරි භවන්ති. “සංවිධාපෙති, විධාපෙති”නි ඉමානි හෙතුකත්තරි භවන්ති. කම්මෙ පන භාවෙ ව “අනුචිධියති”නිආදීනි භවන්ති. තථා හි කම්මෙ “නිධි නාම නිධියති”නි ව “ධියති ධපියතීති ධෙය්‍ය”න්ති ව රුපානි දිස්සන්ති. තත්ථ කම්මෙ “කම්මං සත්තෙහි අනුචිධියානි, කම්මානි සත්තෙහි අනුචිධියානන්ති. හො කම්ම ත්වං සත්තෙහි අනුචිධියාසී, අහං කම්මං සත්තෙහි අනුචිධියාමී”නිආදීනා යොජෙතබ්බං. භාවෙ පන “සත්තො දුක්ඛං අනුචිධියානි, සත්තා දුක්ඛං අනුචිධියානන්ති, තො සත්ත ත්වං දුක්ඛං අනුචිධියාසී”නි යොජෙතබ්බං. අයං නයො අතිවිය සුබ්බමො පාළිනායානුකූලො.

නාමිකපදන්තෙ “ධාතු”නිආදීනි භවන්ති. තත්ථ ධාතූනි සලක්ඛණං දධාති ධාරෙතීති ධාතු. අවයකථාසු පන “සලක්ඛණධාරණතො දුක්ඛවිධානතො දුක්ඛධානතො ව ධාතු”නි චුත්තං. ධාතූනි පථවිධානාදිධාතූයො. තත්ථ සලක්ඛණධාරණතො යථා තිත්ථියපරිකප්පිතො පකති අත්තානි එවමාදිකො සභාවතො නත්ථි, න එවමෙතා, එතා පන සලක්ඛණං සභාවං ධාරෙතීති ධාතුයො. දුක්ඛවිධානතොති දුක්ඛස්ස විදහනතො. එතා හි ධාතුයො කාරණභාවෙන වචන්ථිතා හුත්වා යථා අයලොභාදිධාතූයො අයලොභාදිඅනෙකප්පකාරං සංසාරදුක්ඛං විදහන්ති. දුක්ඛධානතොති අනාප්පකස්ස දුක්ඛස්ස විධානමත්තතො අවසවත්තනතො, තං වා දුක්ඛං එතාහි කාරණභූතාහි සත්තෙහි අනුචිධියති, තථාවිභිතඤ්ච තං එතෙස්වෙව ධියති යපියති, එවං දුක්ඛධානතො ධාතුයො. අපිව නිජ්ජීවට්ඨො ධාතවොති ගහෙතබ්බං. තථා හි භගවා “ඡ ධාතුයොසං භික්ඛු පුරිසො”නිආදීසු ජීවසඤ්ඤාසමුහනත්ථං ධාතුදෙසනං අකාසීති. යො පන තත්ථ අමහෙහි භාවට්ඨානෙ “සත්තො දුක්ඛං අනුචිධියානි”නි තිපුරිසමණ්ඩිතො එකවචනබහුවචනිකො පඨමාවිභත්තිප්පයොගො චුත්තො. සො –

“දුසිතො ගිරිදත්තෙන, භයො සාමස්ස පණ්ඩවො;
පොරාණං පකතිං හිත්වා, තස්සෙවානුචිධියානි”නි ව

“මාතා හි තව ඉරන්ධති, විධුරස්ස හදයං ධනියානි”නි ව “තෙ සංකිලෙසිකා ධම්මා පභිශිස්සන්ති”නි ව ඉමාසං පාළිනං වසෙන සාරතො පච්චෙතබ්බො. තත්ථ පණ්ඩවො නාම අස්සො ගිරිදත්තනාමකස්ස අස්සගොපකස්ස පකතිං අනුචිධියානි අනුකරොතීති අත්ථො. එත්ථ ව යදි කත්තුපදං ඉච්ඡිතං සියා, “අනුචිදධාති”නි පාළි වත්තබ්බා සියා. යදි කම්මපදං ඉච්ඡිතං සියා, “පණ්ඩවෙනා”නි තතියන්තං කත්තුපදං වත්තබ්බං සියා, එවං අවචනෙන “අනුචිධියානි”නි ඉදං භාවපදන්ති සිද්ධං. න කෙනවි එත්ථ වත්තුං සක්කා “දිවාදිගණෙ කත්තරි විභිතියපච්චයස්ස වසෙන චුත්තං ඉදං රූප”න්ති, ධාධාතුයා දිවාදිගණෙ අප්පචත්තනතො, එකන්තභූවාදිගණිකත්තා ව. දුතියප්පයොගෙ පන යදි කත්තුපදං ඉච්ඡිතං සියා, “ධනුතෙ”නි පාළි වත්තබ්බා සියා. යදි කම්මපදං ඉච්ඡිතං සියා, “ධාතුයා”නි වත්තබ්බං සියා. එවං අවචනෙන “ධනියානි”නි ඉදමපි භාවපදන්ති සිද්ධං. එත්ථ “ධනියානීති පත්ථෙති, ඉච්ඡිතීති අත්ථො”නි අවයකථායං චුත්තං. “ධනු යාවතෙ”නි ධාතු එසා එකන්තෙන තනාදිගණෙයෙව වත්තති. තතියප්පයොගෙ “පභිශිස්සන්ති”නි යදි භූවාදිගණෙ “භා වාගෙ”නි ධාතුයා රූපං සියා, කත්තරි “පපභිස්සන්ති”නි රූපං සියා, “කස්මා නො පපභිස්සන්ති”නි එත්ථ විය. කම්මපදං පන “පපභිශිස්සන්ති”නි සියා. යස්මා “පභිශිස්සන්ති”නි ඉදං දිවාදිගණෙ “භා පරිභානිය”න්ති ධාතුයා රූපත්තා “පභාශිස්සන්ති”නි කත්තුපදරූපං සියා “ආපඤ්ඤො කුරුතෙ වෙගං, භායන්ති තත්ථ වළවා”නි අකම්මකස්ස කත්තුපදරූපස්ස දස්සනතො, තස්මා “පභාශිස්සන්ති”නි අවත්වා “පභිශිස්සන්ති”නි වචනෙන යපච්චයො භාවෙ වත්තතීති ඤායති.

කෙච් පනෙත්ථ වදෙය්‍යුං “සො පභිශිස්සති. තෙ සංකිලෙසිකා ධම්මා පභිශිස්සන්ති. රූපං විභවියානි. අග්ගිජාහි පුබ්බෙව භූයතෙ”නිආදීසු යපච්චයො කම්මෙයෙව විභිතො, න භාවෙ.

කම්මකත්තුවසෙන හි ඉමෙ පයොගා දට්ඨබ්බො, සයමෙව පියනෙ පානියං, සයමෙව කටො කරියතෙති පයොගා වියා”ති. තං න, එවඤ්ඤි සති “පඡහිස්සන්ති”තිආදීනි සකම්මකධාතුරූපානි චත්තබ්බානි “පියනෙ කරියනෙ”ති රූපානි විය. එත්ථ පන භාවට්ඨානෙ කත්තනො ධීතභාවො හෙට්ඨා නානප්පකාරෙන දස්සිතොති න චුත්තො. යෙ සද්දස්සන්තො මතං ගහෙන්වා සාසනිකා ගරු භාවෙ අදබ්බචුත්තිනො භාවස්සෙකත්තා එකච්චනමෙව, තඤ්ච පට්ඨපුරිසස්සෙව “භූයනෙ දෙවදත්තෙන දෙවදත්තෙන සම්පත්තිං අනුභවනන්ති අත්ථො”ති පයොගඤ්ච තදත්ථයොජනඤ්ච වදන්ති. තෙසං තං චචනං පාළියා, අට්ඨකථාදීහි ව න සමෙති, තස්මා යථාචුත්තොයෙවත්ථො ආයස්මන්තෙහි ධාරෙතබ්බො.

ජර රොගෙ. ජරති, ජරියාති. ජරවයොභානියං. ජීරති, ජියාති. ඉමා ද්වෙපි භූවාදි ගණිකවසෙන එකගණිකා. තාසං අයං සාධාරණරූපවිභාවනා. “යෙන ච සන්තප්පති, යෙන ච ජරියාති”තිආදි. තත්ථ යෙන ච ජරියාතීති යෙන තෙජොගතෙන කුපිතෙන අයං කායො එකාභිකාදිජරරොගෙන ජරියාති ජරති. අථ වා යෙන ච ජරියති යෙන අයං කායො ජීරති ඉන්ද්‍රියවෙකලායං බලක්ඛයං පලිතවලිතාදිඤ්ච පාපුණාති.

මර පාණුවාගෙ. භූවාදිගණිකොයං අකම්මකො ව. සත්තො මරති, මියාති. කිඤ්චාපි අයං ධාතු “මර පාණුවාගෙ”ති චචනතො සකම්මකො විය දිස්සති, තථාපි “පුත්තො මරති. කිච්ඡං වතායං ලොකො ආපන්නො ජායති ව ජියාති ව මියාති වා”ති එවමාදීනං කම්මරහිතප්පයොගානං දස්සනතො අකම්මකොයෙවාති දට්ඨබ්බං. අත්ථයොජනානායෙන පන මරතීති පාණං වජ්ඣති කම්මං ආනෙත්වා කටෙතුං ලබ්භති. “මරති, මියති”ති ඉමානි සුද්ධකත්තූපදානි, “සත්තො සත්තං මාරෙති, මාරයති, මාරාපෙති, මාරාපයති”ති ඉමානි කාරිතපදසංඛිතානානි හෙතුකත්තූපදානි. එත්ථ ව යො අමතං සත්තං මරණං පාපෙති, සො වධකො මාරෙති මාරයති මාරාපෙති මාරාපයතීති ව චුච්චති. සත්තො සත්තෙහි මාරියති මාරාපියතීති ඉමානි කම්මපදානි. භාවපදමප්පසිද්ධං. එවමඤ්ඤත්‍රාපි පසිද්ධතා ව අප්පසිද්ධතා ව උපපරික්ඛිතබ්බො.

බාද භක්ඛණෙ. අයං පන භූවාදිගණිකවසෙන එකගණිකො සකම්මකො ධාතු. බාදති, සංඛිතාදති, ඉමානි සුද්ධකත්තූපදානි. පුරිසො පුරිසෙන පුරිසං වා පුචං බාදෙති බාදයති බාදාපෙති බාදාපයති, ඉමානි හෙතුකත්තූපදානි. එත්ථ ව යො අබාදන්තං බාදන්තං වා බාදාහිති පයොජෙති, සො බාදාපකො බාදෙති බාදයති බාදාපෙති බාදාපයතීති ව චුච්චති. ඛජ්ජති, සංඛජ්ජති, සංඛිතාදියති. ඉමානි කම්මපදානි. අනුපනායං පාළි “අතීතං පාභං අද්ධානං රූපෙන ඛජ්ජං, සෙය්‍යථාපාභං එතරහි පච්චුප්පන්නෙන රූපෙන ඛජ්ජාමි. අහඤ්චෙව ඛො පන අනාගතං රූපං අභිනන්දෙය්‍යං, අනාගතෙනපාභං රූපෙන ඛජ්ජෙය්‍යං, සෙය්‍යථාපෙනරහි ඛජ්ජාමි”ති. භාවපදං න ලබ්භති සකම්මකත්තා ඉමස්ස ධාතුස්ස. භූවාදිගණො. අයං නාමධාතු එකන්තරුධාදිගණිකොති අප්පසිද්ධො.

දිවාදිගණෙ තා පාලනෙ. ලොකං තායති සත්තායති. ඉමානි සකම්මකානි සුද්ධකත්තූපදානි. හෙතුකත්තූපදං පන කම්මපදඤ්ච භාවපදඤ්ච අප්පසිද්ධානි.

සුඛ සංසුද්ධියං. චිත්තං සුඡ්ඤ්ඤිති විසුඡ්ඤ්ඤිති. ඉමානි අකම්මකානි සුද්ධකත්තූපදානි. සොධෙති, සොධයති, සොධාපෙති, සොධාපයති, ඉමානි හෙතුකත්තූපදානි. එත්ථ ව යො අසුද්ධං යානං සුද්ධං කරොති, සො සොධකො සොධෙති, සොධයතීති චුච්චති, එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි ඊදිසෙසු යානෙසු. යො පන අසුද්ධට්ඨානං සයං අසොධෙත්වා “ත්ථං සොධෙහි”ති අඤ්ඤං පයොජෙති, සො සොධාපකො සොධාපෙති සොධාපයතීති චුච්චති. එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි ඊදිසෙසු යානෙසු. තථා හි “කාරෙති, කාරයති, කාරාපෙති, කාරාපයති”තිආදීසු අයං නයො න ලබ්භති, එවං ලබ්භමානනායො ව අලබ්භමානනායො ව සබ්බත්ථ උපපරික්ඛිතබ්බො. ඉමා පනෙත්ථ පාළියො –

“පච්චන්තදෙසවිසයෙ, නිමන්තෙත්වා තථාගතං;
තස්ස ආගමනං මග්ගං, සොධෙත්ති තුට්ඨමානසා”ති ව

“මග්ගං සොධෙමහං තදා” ති ව. ඉමා හි පාළියො සහන්ථා සොධනං සන්ධාය චුත්තා. “ආයස්මා පිලිත්ථවච්ඡො රාජගහෙ පබ්භාරං සොධාපෙති ලෙණං කත්තුකාමො” ති පන පාළි, “කිං හන්තෙ ථෙරො කාරාපෙති” ති, “පබ්භාරං මහාරාජ සොධාපෙති ලෙණං කත්තුකාමො” ති ව පාළි. ඉමා පරෙහි සොධාපනං සන්ධාය චුත්තා. “කස්ස සොධියති මග්ගො” ති ඉදං කම්මපදං, භාවපදං පන අප්පසිද්ධං. ඉමිනා නයෙන යාව චූරාදිගණා යොජෙතබ්බං.

ද්විගණිකත්තෙ සුභ සොහෙ. සොහනි වතායං පුරිසො. සුභ පභාරෙ. යො නො ගාවොව සුමිහනි සුමිහොති ඉච්චපි දිස්සති. “සුමිහොති” ති ව කච්චායනමනෙ රූපං, ඉමානි කත්තුපදානි. නගරං සොහෙති, සොහයති. පුරිසො පුරිසෙ වොරං සුමිහෙති, සුමිහයති, සුමිහාපෙති, සුමිහාපයති. ඉමානි හෙතුකත්තුපදානි. කම්මභාවපදානි ලබ්භමානාලබ්භමානාවසෙන යථාසම්භවං යොජෙතබ්බානි. භූවාදිරුධාදිගණිකරූපානි.

පව පාකෙ. පුරිසො හත්තං පවති. තෙරයිකො නිරයෙ පච්චති. කම්මං පච්චති. හත්තං පච්චති. පාරම්මො පරිපච්චන්ති. ඵලානි පරිපච්චන්ති, පක්කානි භොන්තිති අත්ථො. ගරවො පන –

ඤාණයුත්තවරං තත්ථ, දත්ථා සන්ධිං තිහෙතුකං;
පච්ඡා පච්චති පාකානං, පවත්තෙ අට්ඨකෙ දුචෙති ව –

“අසඬ්ඛාරං සසඬ්ඛාර-විපාකානි න පච්චති” ති ව එවං පවතිපදස්ස ද්විගණිකරූපස්ස සකම්මකත්තං ඉච්ඡන්ති. එවං පන සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ කුතො ලබ්භා. තෙපිටකෙ හි බුද්ධවචනෙ “කප්පං නිරයම්භි පච්චති. යාව පාපං න පච්චති. නිරයම්භි අපච්චි සො” ති එවං අකම්මකත්තංයෙව දිස්සති. එත්ථ වදෙය්‍යං “නනු පව පාකෙ” ති අයං ධාතු සකම්මකො, තෙන ‘පච්චති’ ති පදස්ස දිවාදිගණිකරූපස්සපි සතො සකම්මකත්තං යුජ්ජති, තස්මායෙව ‘පච්චති පාකානං පවත්තෙ අට්ඨකෙ දුචෙ’ තිආදියු චුත්ත” ති. එත්ථ චූච්චනෙ – යථා “ඡිදි ද්විධාකරණෙ, හිදි විදාරණෙ” ති ධාතුනං රුධාදිගණෙ පවත්තානං “රුක්ඛං ඡින්දති, හිත්තිං හින්දති” ති රූපපදානං සකම්මකත්තෙපි සති දිවාදිගණං පත්තානං තෙසං ධාතුනං “උදකං ඡිජ්ජති, සටො භිජ්ජති” ති රූපපදානි අකම්මකානියෙව භවන්ති, යථා භූවාදිගණෙ පවත්තස්ස පට්ඨාතුස්ස “හත්තං පවති” ති රූපපදස්ස සකම්මකත්තෙපි සති දිවාදිගණං පත්තස්ස “නිරයෙ පච්චති, කම්මානි විපච්චන්ති” ති රූපපදානි අකම්මකානියෙව භවන්ති.

අථාපි වදෙය්‍යං “නනු ව භො යථා ‘ආසවෙහි චිත්තානි විමුච්චිංසු’ ති එත්ථ ‘ආසවතො චිත්තානි විමුච්චිංසු’ ති ව ‘ආසවෙහි කත්තුභූතෙහි චිත්තානි විමුච්චිංසු’ ති ව එවං දිවාදිගණිකස්ස ධාතුස්ස ‘විමුච්චිංසු’ ති රූපපදස්ස අකම්මකත්තඤ්ච සකම්මකත්තඤ්ච භවති, තථා ‘නිරයෙ පච්චති, කම්මානි විපච්චන්ති’ ති ව අකම්මකත්තෙනපි භවිතබ්බං. ‘පච්චති පාකානං පවත්තෙ අට්ඨකෙ දුචෙ, අසඬ්ඛාරං සසඬ්ඛාරවිපාකානි න පච්චති’ ති සකම්මකත්තෙනපි භවිතබ්බං” ති. අකම්මකත්තෙනෙව භවිතබ්බං, න සකම්මකත්තෙන, “පච්චති පාකාන” තිආදිනා චුත්තප්පයොගානං “ආසවෙහි චිත්තානි විමුච්චිංසු” ති පයොගෙන අසමානත්තා. තථා හෙත්ථ “විමුච්චිංසු” ති පදං කම්මරහිතකත්තුචාවකයපච්චයන්තම්පි භවති කත්තුසහිතකම්මචාවකයපච්චයන්තම්පි. “විමුච්චිංසු” ති ඉමස්ස හි පදස්ස කම්මරහිතයපච්චයවන්තත්තා “ආසවෙහි” ති කරණවචනං අපාදානකාරකචාවකං භවති. ‘චිත්තානි’ ති පච්චත්තවචනං පන කත්තුකාරකචාවකං භවති. තථා “විමුච්චිංසු” ති පදස්ස කත්තුසහිතකම්මචාවකත්තා “ආසවෙහි” ති කරණවචනං කත්තුකාරකචාවකං භවති. “චිත්තානි” ති පච්චත්තවචනං පන කම්මකාරකචාවකං භවති. අයං නයො “පච්චති පාකාන” තිආදිනා චුත්තප්පයොගෙසු න ලබ්භති. තථා හි තත්ථ පච්චත්තවචනං කත්තාරං වදති, උපයොගවචනං කම්මං වදතිති දට්ඨබ්බං. කාරිතෙ “පුරිසො පුරිසෙන පුරිසං වා හත්තං පාවෙති පාවයති පාවාපෙති පාවාපයති” ති ව, “අනන්තෙ බොධිසම්භාරෙ, පරිපාවෙසි නායකො” ති දස්සනතො පන “පරිපාවෙති, පරිපාවයති” ති ව රූපානි භවන්ති. ඉමානි හෙතුකත්තුපදානි. කම්මෙ – යඤ්ඤදත්තෙන ඔදනො පච්චනෙ, භාවපදං අප්පසිද්ධං. ඉමානි භූවාදිරුධාදිගණිකරූපානි. ඉමිනා නයෙන අඤ්ඤානිපි ද්විගණිකරූපානි යොජෙතබ්බානි.

තෙගණිකත්තෙ සු පසවෙ. හෙතුඵලං සවති, පසවති. සු සවනෙ. සද්ධො ධම්මං සුභොති,
සුභාති. සු භිංසායං. යොධො පච්චාමිත්තං සුනාති. ඉමානි යථාක්කමං භූවාදිස්වාදිකියාදිගණිකානි
කත්තුපදානි. තථා හෙතුනා ඵලං සවියානි, උන්නාදසද්දො පථවිඋන්ද්‍රියසද්දො විය සුයානි. යොධෙන
පච්චමිත්තො සුනියානි. ඉමානි කම්මපදානි. භාවපදං න ලබ්භති සකම්මකත්තා ඉමෙසං ධාතුනං.
ඉමිනා නයෙන අඤ්ඤානිපි තෙගණිකරූපානි උපපරික්ඛිත්වා යොජෙතබ්බානි. අත්‍ර පනායං
නගවිභාවනා -

භ්වාදිරුධාදිකා ධාතු, ස්වාදිදිවාදිකා තථා;
රුධාදිකදිවාදිට්ඨා, භූවාදිකචුරාදිකා.

භූවාදිකගභාදිට්ඨා, භ්වාදිස්වාදිකියාදිකා;
ඵලමාදිප්පහෙදෙහි, විත්ථාරෙන්තු විවක්ඛණා.

ඉච්චෙවං සඬ්ඛෙපතො යථාරහං එකගණිකද්විගණිකතෙගණිකවසෙන
සුද්ධකත්තුහෙතුකත්තුකම්මභාවපදානි ච සකාරිතෙකකම්මානි ච සකාරිතද්විකම්මානි ච
සකාරිතතිකම්මානි ච දස්සිතානි.

ඉදානි එකකාරිතද්විකාරිතපදානං වචනොකාසො අනුප්පත්තො, තස්මා තං වදාම. සො
අත්තකම්මනි. අරහත්තමග්ගො මානං සියති, කම්මං පරියොසියති. ඉමානි තාව සුද්ධකත්තුපදානි.
එත්ථ මානං සියතිති මානං සමුච්ඡින්නති. කම්මං පරියොසියතිති කම්මං නිප්ප්ප්පති. පරි අව
ඉච්චපසග්ගවසෙන හි ඉදං පදං අකම්මකං භවති, අත්ථො පන “පරියොසානං ගච්ඡති” ති
සකම්මකවසෙන ගහෙතබ්බො. අත්තනා විප්පකතං අත්තනා පරියොසාපෙති. ඉදමෙකං කාරිතං
හෙතුකත්තුපදං. එත්ථ පන පරිඅව ඉච්චපසග්ගවසෙන අකම්මකභූතස්ස සොධාතුස්ස
ලද්ධකාරිතපච්චයත්තා එකකම්මමෙව සකාරිතපදං භවති. අත්තනා විප්පකතං පරෙහි
පරියොසාවාපෙති. ඉදං ද්විකාරිතං හෙතුකත්තුපදං. එත්ථ ච පන පරි අව ඉච්චපසග්ගවසෙන
අකම්මකභූතස්ස සොධාතුස්ස ලද්ධකාරිතපච්චයද්වයත්තා ද්විකම්මකං සකාරිතපදං භවති.
“පරියොසාවාපෙති” ති ඉදම්පි පරි අව පුබ්බස්මා සොධාතුම්භා ණාපෙ ණාපෙ ඉති පච්චයද්වයං කත්වා
අවසද්දස්සොකාරඤ්ච කත්වා තතො යකාරාගමඤ්ච අනුබන්ධණකාරලොපඤ්ච පඨමපච්චයෙ
පකාරස්ස වකාරඤ්ච ද්විසු ච යානෙසු පුබ්බසරලොපං කත්වා නිප්ප්ප්පතිති දට්ඨබ්බං.

ඉදානි තා පාළියො අත්ථන්තරවිඤ්ඤාපනත්ථං ආභවිවදෙසිතාකාරෙන එකතො කථයාම -
“අත්තනා විප්පකතං අත්තනා පරියොසාපෙති, ආපත්ති සඬ්ඝාදිසෙසස්ස. අත්තනා විප්පකතං පරෙහි
පරියොසාවාපෙති, ආපත්ති සඬ්ඝාදිසෙසස්සා” ති එත්ථ “හික්ඛු” ති හෙතුකත්තුපදං ආනෙතබ්බං.
අත්තනා විප්පකතන්ති එත්ථ ච අත්තනානි විප්පකරණක්‍රියාය කත්තුකාරකවාචකං කරණවචනං.
විප්පකතන්ති කම්මකාරකවාචකං උපයොගවචනං. අත්තනා පරියොසාපෙතිති එත්ථ පන අත්තනානි
අබ්‍යයපදභූතෙන සයංසද්දෙන සමානත්ථං විභ්‍යාන්තපතිරූපකං අබ්‍යයපදං, සයංසද්දසදිසං වා
තතියාවිභ්‍යාන්තං අබ්‍යයපදං. තථා හි “අත්තනා පරියොසාපෙති” ති චුත්තවචනස්ස “සයං
පරියොසාපෙති” ති අත්ථො භවති “අත්තනා ව පාණානිපාති” තිආදිසු විය. පරෙහි පරියොසාවාපෙතිති
එත්ථ පන පරෙහිති කම්මකාරකවාචකං කරණවචනන්ති ගහෙතබ්බං, “සුනබ්බෙහිපි බාදාපෙන්නි” ති
එත්ථ “සුනබ්බෙහි” ති පදං විය. එත්ථ හි යථා “රාජානො චොරං සුනබ්බෙ බාදාපෙන්නි” ති
උපයොගවසෙන අත්ථො භවති, තථා “හික්ඛු අත්තනා විප්පකතං පරෙ ජනෙ පරියොසාවාපෙති” ති
උපයොගවසෙන අත්ථො භවති. එවං ඉමස්මිං අවිජ්ජිමභූතනයවිචිත්තෙ භගවතො පාවචනෙ
ද්විකාරිතපච්චයවන්තම්පි පදමත්ථිති සාරතො පවිචෙතබ්බං. අයං නයො සුබ්‍රමො සාසනෙ ආදරං
කත්වා ආයස්මන්තෙහි සාධුකං මනසි කාතබ්බො. යස්ස හි අත්ථාය ඉදං පකරණං කරම්භ, න අයං
අත්තතො මති, අථ බො පුබ්බාවරියානං සන්තිකා ලද්ධත්තා තෙසඤ්ඤෙව මතිති දට්ඨබ්බං.

ඉදානි අකාරිතද්විකම්මිකපදානං වචනොකාසො අනුප්පත්තො, තස්මා තානි කථයාම, තානි ච
බො ධාතුචසෙන එවං වෙදිතබ්බානි සවිතිච්ඡයානි. සෙය්‍යථිදං?

දුහිකරවහිපුවජ්, යාවි හික්බි ව නිබුනි;
හණුවදිවවිහාසි, සාසිදහිනාට්ඨාතු.

රුධි ජි විපහුනිති, යෙ තෙ ද්විකම්මකා ධීරා;
පවදුමපි වියුත්තා, කාරිතප්පච්චයෙහි ව.

අපාදානාදිකෙ පුබ්බ-විධිමිහා සහිමෙ'බ්බුං;
උපයොගවචනස්ස, නිමිත්තන්ති සනන්තනා.

එතෙ දුභාදයො ධාතු, තිකම්මාපි හවන්ති තු;
කාරිතප්පච්චයෙ ලද්ධෙ, ඉති ආචරියා'බ්බුං.

තත්ත්වමානි උදාහරණානි – ගවං පයො දුහති ගොපාලකො. ගාවිං ධීරං දුහති ගොපාලදාරකො. තත්ථ පයොති උපයොගවචනං, “යසො ලද්ධා න මජ්ජෙය්‍යා”ති එත්ථ “යසො”ති පදමිව. මනොගණිකස්ස හි ඊදිසම්පි උපයොගවචනං හොති අඤ්ඤාදිසම්පි. ඉස්සරො ගොපාලං ගවං පයො දුහාපෙති. ගොපාලෙන ගාවො ධීරං දුහිතා. ගොහි පයො දුහතිති එත්ථ අපාදානවිසයන්තා ද්විකම්මකභාවො නත්ථි. “විසාණතො ගවං දුහං, යත්ථ ධීරං න වින්දති”ති එත්ථ පන අපාදානවිසයන්තෙපි ගවාවයවභූතස්ස විසාණස්ස විසුං ගහිතන්තා “ගවං ධීරං දුහන්තො”ති ද්විකම්මිකභාවො ලබිහතිති දට්ඨබ්බං. දුහිතො පයොගොයං.

කරොතිස්ස පයොගෙ කට්ඨමඬිගාරං කරොති, සුවණ්ණං කට්ඨං කරොති, සවෙ ජෙ සච්චං හණසි, අදාසිං තං කරොමි. එත්ථ ව අඬිගාරං කරොතිති පරිච්චන්තකාරණවසෙන වුත්තං. කට්ඨඤ්ඤි අඬිගාරභාවස්ස කාරණං, අඬිගාරෙ කතෙ කාරණභූතස්ස කට්ඨස්ස කට්ඨභාවො විගච්ඡති. කට්ඨං කරොතිති ඉදං අපරිච්චන්තකාරණවසෙන වුත්තං. සුවණ්ණඤ්ඤි කට්ඨභාවස්ස කාරණං, කට්ඨෙ කතෙපි කාරණභූතස්ස සුවණ්ණස්ස සුවණ්ණභාවො න විගච්ඡති, අථ ඛො විසෙසන්තරුප්පත්තිභාවෙන සම්පජ්ජති. අදාසිං තං කරොමිති ඉදං පන ධානන්තරදානවසෙන වුත්තං. “උපරාජං මහාරාජං කරොමි”ති එත්ථ විය. තත්ථ “ඉස්සරො පුරිසෙන පුරිසං වා කට්ඨමඬිගාරං කාරොති. තථා සුවණ්ණං කට්ඨං කාරොති”ති තිකම්මිකප්පයොගොපි දට්ඨබ්බං. තථා “බ්‍රහ්මදත්තො රජ්ජං කාරොති”ති, “බ්‍රහ්මදත්තෙ රජ්ජං කාරොන්තෙ”ති ද්විකම්මකප්පයොගො.

එත්ථෙකෙ වදෙය්‍යුං “නනු ව හො එත්ථ එකමෙව කම්මං දිස්සති, කෙනායං පයොගො ද්විකම්මිකප්පයොගො හොති”ති. කිඤ්චාපි එකමෙව දිස්සති, තථාපි අත්ථතො ද්වෙයෙව කම්මානි දිස්සන්තිති ගහෙතබ්බං. තථා හි බ්‍රහ්මදත්තො රජ්ජං කාරොතිති එත්ථ බ්‍රහ්මදත්තො අත්තනො රාජභාවං මහාජනෙන කාරයතිති අත්ථො. එවං පන අත්ථෙ ගහිතෙ “රජ්ජං කාරොති හද්දන්තෙ, කිං අරඤ්ඤෙ කරිස්සසි”තිආදියුපි ත්වං අත්තනො රාජභාවං අම්හෙහි කාරාපෙහි, අත්තානං රජ්ජෙ අහිසිඤ්චාපෙහි, මයං තං රජ්ජෙ අහිසිඤ්චිතුකාමානි අත්ථො සමන්ථිතො හවති.

බ්‍රහ්මදත්තෙ රජ්ජං කාරොන්තෙති එත්ථාපි බ්‍රහ්මදත්තෙ අත්තනො රාජභාවං මහාජනෙන කාරයන්තෙති අත්ථො හවති. සාසනස්මිඤ්ඤි කාරිතවිසයෙ කරණවචනං උපයොගත්ථඤ්ඤෙද වදෙහි, තස්මා අත්ථතො ද්වෙයෙව කම්මානි දිස්සන්තිති වදාම. අයමත්ථො අභිධම්මට්ඨකායං චක්ඛුන්ද්‍රියාදිනිබ්බවනත්ථවිභාවනාය දිපෙතබ්බං. තථා හි අභිධම්මට්ඨකායං ඉදං වුත්තං. “චක්ඛුද්ධාරෙ ඉන්දන්තං කාරොතිති චක්ඛුද්ධාරභාවෙ තංද්ධාරිකෙහි අත්තනො ඉන්දභාවං පරමිස්සරභාවං කාරයතිති අත්ථො. තඤ්ඤි තෙ රූපග්ගහණෙ අත්තානං අනුවත්තෙති, තෙ ව තං අනුවත්තන්ති”ති. යදි පන කර්ඨාතු ද්විකම්මකො, එවං සන්තෙ “බ්‍රහ්මදත්තො රජ්ජං කාරොති”තිආදියු ලද්ධකාරිතප්පච්චයන්තා “කාරොති”තිආදිහි පදෙහි තිකම්මකෙහියෙව හවිතබ්බන්ති? න, නියමාභාවතො, තාදිසස්ස ව පයොගස්ස වොහාරපථෙ අනාගතන්තා.

කට්ඨං පුරිසෙන අඬිගාරං කතං. සුවණ්ණං කම්මාරොත කට්ඨං කතං, දාසි සාමිකෙන අදාසිං කතා, එවම්පෙත්ථ ද්විකම්මකප්පයොගො වෙදිතබ්බා. සුවණ්ණෙන කට්ඨං කරොතිති එත්ථ හි

විසෙසනත්ටේ පවත්නකරණවිසයන්තා ද්විකම්මකභාවො න ලබ්භතීති දට්ඨබ්බං. අයං නයො අඤ්ඤාපි උපපරික්ඛිත්වා යථාසම්භවං නෙතබ්බො. කරොතිස්ස පයොගොයං.

වභිආදිනං පයොගෙ රාජපුරිසා රථං ගාමං වහන්ති. අයං රාජා මං නාමං පුච්ඡති. පරාභවන්තං පුරිසං, මයං පුච්ඡාම ගොතමං. ආයස්මා උපාලි ආයස්මතා මහාකස්සපෙන විනයං පුට්ඨො. දෙවදත්තො රාජානං කම්බලං යාවති. තෙ මං අස්සෙ අයාචිසුං. ධනං තං තාත යාවති. බ්‍රාහ්මණො නාගං මණිං යාවති. නාගො මණිං යාවිතො බ්‍රාහ්මණෙන බ්‍රහ්මුනා ආයාචිතො ධම්මදෙසනං භගවා. තාපසො කුලං භොජනං භික්ඛති. අජං ගාමං නෙති. අජො ගාමං නීතො. මුත්තො වම්පෙය්‍යකො නාගො, රාජානං එතදබ්බවි.

එත්ථ රාජානන්ති මුත්තො කම්මං වුත්තං. එතන්ති ගුණතො. තථා රාජානන්ති අකම්මකම්මං වුත්තං. එතන්ති කම්මකම්මං. එස නයො අඤ්ඤාපි උපපරික්ඛිත්වා යථාරහං යොජෙතබ්බො. එවමෙව “බ්‍රහ්ම භගවා”තිආදිසු සම්පදානවිසයන්තා ද්විකම්මකභාවො න ලබ්භති. භික්ඛු මහාරාජානං ධම්මං භණති. යං මං භණ්‍යා සාරථී. යං මං වදති. භගවන්තං එතදවොච. පිතා පුත්තං භාසති. යං මං ත්වං අනුසාසයි. සක්ඛා බො පන අම්බට්ඨ රාජානං ඔක්කාකං පිතාමහං දහන්ති. භගවා භික්ඛු තං තං හිතපට්ඨන්ති. නාථති. ගාවො වජං රුන්ධති ගොපාලකො. ධුත්තො ධුත්තජනං ධනං ජිනාති. එත්ථ ව “කමනුත්තරං රත්තවරං ජිනාමා”ති පුණ්ණකජාතකපාළි නිදස්සනං. තත්ථායමත්ථො “මයං ජනිත්ථා කතරං රාජානං අනුත්තරං රත්තවරං ජිනාමා”ති. ඉට්ඨකායො පාකාරං විනොති වඩ්ඪති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

එත්ථ කෙවි පුච්ඡෙය්‍යං “ගන්ධකුට්ටිං පදක්ඛිණං කරොති, බුද්ධං සරණං ගච්ඡාමි. උපාසකං මං භවං ගොතමො ධාරෙතු”ති පයොගෙසු කිං ද්විකම්මකභාවො ලබ්භති”ති? එත්ථ වුච්චතෙ – “ගන්ධකුට්ටිං පදක්ඛිණං කරොති”ති එත්ථ න ලබ්භති ගුණගුණිනං වසෙන ගහිතන්තා. “බුද්ධං සරණං ගච්ඡාමි”ති එත්ථාපි න ලබ්භති “සරණං ඉති ගච්ඡාමි”ති ඉතිසද්දලොපවසෙන වුත්තන්තා. තථා හි බුද්ධන්ති උපයොගවචනං. සරණන්ති පව්චන්තවචනං. “බුද්ධං මම සරණං පරායණං, අසස්ස තාතා හිතස්ස ව විධාතා”ති ඉමිනා අධිප්පායෙන “භජාමි සෙවාමි බුද්ධාමි”ති අත්ථො. “උපාසකං මං භවං ගොතමො ධාරෙතු”ති එත්ථ පන ද්විකම්මකභාවො ලබ්භතීති වත්තබ්බො “මං ඉතො පට්ඨාය උපාසකං ධාරෙතු”ති අත්ථසම්භවතො “සක්ඛා බො පන අම්බට්ඨ රාජානං ඔක්කාකං පිතාමහං දහන්ති”ති දහ්මාතුප්පයොගෙන සමානන්තා ව, අධිප්පායත්ථතො පන “මං ‘උපාසකො මෙ අය’න්ති ධාරෙතු”ති අත්ථො සම්භවතීති දට්ඨබ්බං. එවං අකාරිතානි ද්විකම්මකධාතුරූපානි විභාවිතානි.

ඉව්චෙවමම්මහෙහි ආදිතො පට්ඨාය භගවතො සාසනත්ථං යථාසත්ති යථාබලං ධාතුයො ව තංරූපානි ව තදනුරූපෙහි නානාපදෙහි නානාඅත්ථෙහි නානානායෙහි ව යොජෙත්වා විභාවිතානි, එවං විභාවෙන්තෙහිපි අම්මහෙහි තාසං සරූපපරිච්ඡෙදො අත්ථපරිච්ඡෙදො වා න සක්කා සබ්බසො වත්තුං. තදුභයඤ්ඤි කො සබ්බසො වත්තුං සක්ඛිස්සති අඤ්ඤත්‍ර ආගමාධිගමසම්පන්නෙහි පහින්නපට්ඨසම්භිදෙහි මහාබිණාසවෙහි.

අත්ථාතිසයයුත්තාපි, ධාතු භොන්ති යතො තතො. පයොගතොනුගන්තබ්බො, අනෙකත්ථා හි ධාතවො.

යෙනෙකත්ථධරා වරන්ති විවිධා නාථස්ස පායෙ වරෙ,
තෙනෙකත්ථධරාච භොන්ති සහිතා නානුපසග්ගෙහිවෙ;
ධාතුනං පන තෙසමත්ථපරමං බිණාසවෙ පණ්ඩිතෙ,
වජ්ජෙත්වා පට්ඨසම්භිදාමනියුතෙ කො සබ්බසො භණ්තිති.

ඉති නවඨගෙ සාට්ඨකටේ පිටකත්තයෙ බ්‍යථප්පගනීසු විඤ්ඤානං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දනීතිප්පකරණෙ

සබ්බග්ගවිනිව්ඡයො නාම එකුනව්සතිමො පරිව්ඡේදො

සහ රූපවිභාවනාය ධාතු විභාවනා නිව්ඨිතා.

ධාතුමාලා නිව්ඨිතා.